THE BOOK WAS DRENCHED

UNIVERSAL ABYRAN ABYRAN ABYRANN

المنعك للفيه المرتبين الممينية

ڪِتابُ الهربنع والتّلاير للجتاحظ

> عصِني بنسيشِره وَ مَجْهَتِ يقهِ مشارل پلات استاذ بَدرسَةِ اللغاتِ الشرَفَةِ آحَيَة بسارس

> > دِمشق ۱۹*۵۵*

OSMANIA UNIVERSITY LIBRARY				
Call No. 6	5-8/191	1500	Accession No.	P<10
Author	بحر ج	بانعوس	، العاجط، الوع	378 <i>5</i>
Title	والهوسر	ر ارز بنع الروبيع	ŵ	9,09
This book	should be return	ned on or be	fore the date last	marked below.

المنجهة بالله المنجهة المنجهة المنجهة المنجهة المنجهة المناجة المناجة

ڪِتابُ البَرنِج وَالتَّلَفِيرِ للجتاحِظ

> عُضِنيَ بنسيْرُه وَ يَجْفِسُيقِهِ مُسْادُ بِهُ دَسَةِ اللغاتِ السَرَقَيْةِ أَحَيَّة بسِردس

> > رِمشق ۱۹*۵۵*

بِنَ لَيْ اللَّهُ الرَّهُمْ إِلَّكُ مِعْ اللَّهِ الرَّهُمْ الرَّكَ مِعْ اللَّهُ الرَّهُمْ الرَّبُّ

قال عمرو بن بحر الجاحظ :

ا _ كان أحمد بن عبد الوهاب مفرط القصر ويدّعي أنه مفرط الطول وكان مرّعاً ونحسه لِسَعة جفرته واستفاضة خاصرته مدوّرًا وكان جعد الأطراف قصير الأصابع وهو في ذلك يدّعي السَّباطة والرَّشاقة وأنه عتيقُ الوجه أخمصُ البطن معتدلُ القامة تامُ العظم ؛ وكان طويلَ الظهر قصير عظم الفَخذ ، وهو مع قِصَر عظم ساقه بدّعي أنه طويل الباد رفيعُ العاد عاديُ القامة عظيمُ الهامّة ، قد أعطيَ البسطة في العاد عاديُ القامة عظيمُ الهامّة ، قد أعطيَ البسطة في العام الباد متقادم الميلاد ، وهو يحدث الميلاد ،

كان ادْعاقُه لأصناف العِلم على قدْر جهله بها وتكلُّفه للإبانة عنها على قدر غباوته عنها () ؛ وكان كثير الاعتراض

اقتباس من سورة البغرة 'آية ٢٤٦ .

٣) ف وم : عنها ؛ س : فيها .

لهجاً بالمرا مديد الخلاف كلفاً بالمجاذبة متتايماً في المنود موثراً المغالبة مع إضلال الحجة والجهل بموضع الشبهة والخطرفة عند قضر الزاد والعجز (عند التوقف والمحاكمة مع الجهل بشرة المرا ومنبّة فساد القلوب ونكد الخلاف وما في الحوض من اللغو الداعي إلى السهو وما في الماندة من الإثم الداعي إلى الناد وما في المعاذبة من الناد وما في المحادث من فقدان الناد وما في المحادث من فقدان السواك .

" _ وكان قلبل السَّماع غَمْرًا وصُحْفِيًا غُفْلًا ، لا ينطِق عن فِكر ويشق أ ، لا ينطِق عن فِكر ويشق أ ، لا ينطق واستبصار المُحِقّ ؛ يمُدّ أسها الكُنْب ولا يفهم مَعانيَها ، ويحسُد العلما ، من غير أن يتملَق منهم (، بسبب ؛ وليس في يده من جميع الآداب إلا الانتحال لاسم الأدب .

ع الما طال اصطارنًا حتى للغ الحج ود منا وكدنا نعتاد مذهبة ونأ لَفْ سبيلَه و رأيت أن أكشف قناعه وألدي صفحته للحاضر والبادي وسكان كل ثفر وكل مصر وبأن أسأله عن مائة مسألة أهزأ فيها وأعرف الباس مقدار جهله وليسأله عنها كل من كان في مكة ليكفوا عنّا من غَرْنه وليردوه بذاك إلى ما هو أولى به ومكة ليكفوا عنّا من غَرْنه وليردوه بذاك إلى ما هو أولى به والمردوه بذاك إلى ما هو أولى به والمردوة بداك إلى ما هو أولى به والمردوة بذاك إلى ما هو أولى به والمردوة بداك إلى ما هو أولى بداك المردوة بداك إلى ما هو أولى بداك المردوة بداك المردوة بداك المردوة بداك إلى ما هو أولى بداك المردوة بداك المردوة بداك إلى ما هو أولى بداك المردوة بداك المرد

کدا ي ف و م و س ۱۰ امن الصوات المعدّ .

ع) هو ف و م : التمال ٬ س . الممالية .

٣) س: وبثق ' ف و م : وثبق

ع) س: مهم ، ف و م ، فيم ،

• _ كأنه م يسمع بقولهم : " * من جادل قاتل " ، ولم يسمع بقولهم : " عاد إلى مَن لاحاك " ولم يسمع بقولهم : " الحلاف شر " () ولم يسمع بقولهم : " الحلاف شر " () ولم يسمع بقوله عنو أخوك فَهُن " () ولم () يسمع بقول النبي صَلَّم في السائب بن صَيْفي : " هذا شريكي الذي لا يشاري ولا يُعاري " () ولا بقول عثمان : " إذا كان لك صديق فلا تماره ولا تشاره " () ولا بقول ابن أبي ليلي : " لا أماري أخي فإنما أن ولا تشاره " و إمّا أن أغضبه " () ولا بقول ابن عمر : " لا يُعيب الرجل حقيقة الإيمان حتى يترك المرا وهو مُحق " () .

٦ _ و كأنه لم يسمع بقول الشاعر [من الطويل]:

خِلافًا علينا مِن فَيَالَةٍ رأْيهِ ﴿ كَا قِيلَ قَبْلَ اليَوْمِ ﴿ خَالِفَ فَتُذَكَّرًا ﴾ (^) ولم يسمع بقول الأوّل :

رآهُ مُعَدًا للخلاف ٠٠٠ البيت (١) .

ولا بقول الآخر [من المتقارب]:

١ - انا صاحب مولع بالجلاف الله كثير المراء قليل الصواب
 ٢ - أَلَجُ جَاجًا مِن الْخَنْسَاء الله وأَنْهَى إذا ما مَشَى مِن غُراب (١٠)

^{**}ا) الحملة موحودة في المحطوطة فسقطت من ف ثم من م و س .

۲) اطر امثال الميدايي - ۱ ص ۲۶.

٣٣) سقطت من س الحملة : لم يسمع نقولهم . . . فهن .

انظر البیان والتبین ح ۱ ص ٥٦ ولسان العرب مادة شرى .

ه القول في مراحمنا .

اطر البيان والتبيس ح ٢ ص ٧٤ و ح ٣ ص ١٥٢ .

٧) لم محد هدا القول في مراحمنا .

٨) البيت للعطيئة ؟ انظر امثال الميداني ح و ص ٢٤٣ .

٩) لم سثر على هدا البت .

¹⁰⁾ البيتان لحلف الاحمر ؛ الطر الحيوان ح ٣ ص ٥٠٠ وتمار القلوب ص ٣٤٥ .

وقالوا : « فلان أُخلَفُ مِن بَول الجَمَل »(١) ، ولذلك قال الشاعر [من الطويل] :

وأخلَفُ من بَوْلِ البَعِيرِ فإنَّه ﴿ إِذَا قِيلَ للا قَبَال ﴿ أَقْبِلْ ۗ فَأَدَبَرَا ۗ ﴾

V _ قال رجل لزُهير البابي (۱) : «أَيْنُ نَبِتَ المرا٠ ٢ * _ قال : «عند أصحاب الأهوا٠ (١) ؛ وقال عمر بن عبد العزيز : «من جعل دينَه غَرَضاً للخصومات أَكْثَرَ التَنتُّل * (١) ، وكان عمر بن هُبَيْرة يقول : «اللهم إني أعوذ بك من المرا ، وقلة خيره ومن اللّحاج وتنذُم أهله ا * (١) ؛ وقال بعض المذكورين : «اللهم إنا نعوذ بك من المرا ، وقلة خيره وسو الره على أهله وأنه أيهلك المرو ، ويُذهب الحدة ويُورث القَسُوة ويُفرَي (١) على المُقَدة ويُورث القَسُوة ويُضَرَي (١) على المُقَدة ويُورث القَسُوة ويُضرَي (١) على والمُقدة ويُورث كذوباً * (١) .

من أسباب الفضب٬ وأقرب ما يكون الرجل من غضب الله إذا غضب الله إذا غضب٬ كما أنه أقرب ما يكون من رحمة الله إذا سجد٬ لقول الله _ عز وجل _ ﴿ وَأَسْجُدُ وَأَقْرَبَ ﴾ (١) ، وقال لقمان لائه:

١١ اطر اد ل الميد في ح ١ ص ١١٦

۲) اطر تمار العلوب ص ۲۸.

۱۳ لم يحد هذا قول في مراجعنا

٣٠ س ، عرضا أف ، م ، عرضا أوق السيان والمدين ح ٣ ص ٥٩ : « من حمن
 ديم عرضا الحصومات أكثر المدن » .

الم عد هدا العول في احمد

۱۰ . ف و م : یصری [،] س : صری .

٧) لم تند هذا القول في مراحما

٨) سورة العلق ' آبة ١٩ .

"إيّاكُ والمراَّ فإنه لا تُعْقَل حكمتُه ولا تو مَن لعجتُه" (1) وقال آخر : "المرا فضبة والصمتُ حِكمة ولو كان المرا فحلًا والفخرُ أُمّا ما ألقحا (1) إلّا الشر "(1) وقال الشّعبي : " إني لأستحيي من الحق أن أعرفه ثم لا أرجع إليه "(1) وقال ابن عُينَنة : " قال الحسن : ما رأيتُ فقيها قطّ يداري ولا ياري ؟ إنما ينشر حكمته : فإن قولمت عد الله وإن رُدّت عَدالله (1) عن ابراهيم (1) بن إساعيل بن عائذ عن (1) المبارك بن سعيد قال : " قال أنجاهِد : صحنتُ رجلًا من قر يش وغن نُريد الحج ؟ فقلت له يوماً : "هلم نتفاتَح الرأي؟ وقال : " دع الود كما هو " فعلمت أله والله الله ومن الله وكرة الما أبه غير الله عائد السحاق الموضلي : "كثرة الحلاف حرن وكرة المتابعة غش "(1) السحاق الموضلي : "كثرة الحلاف حرن وكرة المتابعة غش" (1)

ا) لم محد هدا العول في مراحما ؛ وفي حميع الدسم : لدحته .

٣) سوم: ألقحا و : القحا.

٣) لم بحد هدا القول في مراحعنا .

ع) لم عد هدا العول في مراحعنا .

الم محد هدا القرل في مراحما .

٦) ف: يراهيم .

٧) في المحطوطة : عن ؛ ف و م و س : س .

الم عد هدا القول ف مراحمنا .

الم عد هدا القول في مراحمنا .

9_ أطال الله بقائ وأنم نِعمته عليك وكرامته لك . قد عامت وخفظك الله _ أنك لا تحسّد على شي حسّد ك على حسن القامة ويضخم الهامة وعلى حور العين وجودة القد وعلى طيب الأحدوثة والصنيعة المشكورة وأن هذه الأمور هي خصائصك التي بها تكلّف ومعانيك التي بها تلهج وإغا يحسد _ أبقاك الله _ المرا شقيقه في اللّسَب وشبيهه "في الصّناعة ونظيرة في الجواد على طارف قدره أو تالد حظه أو على كرّم في أصل تركيبه وبجاري أعراقه ، وأنت ترعم أن هذه المعاني خالصة في أصل تركيبه وبجاري أعراقه ، وأنت ترعم أن هذه المعاني خالصة وأن لك الكل وللناس المعض وأن لك الصافي ولهم المشوب، هذا سوى الغريب الذي لا نعرفه والبديع الذي لا نبلغه .

أهذا النيظ الذي أنضجك وما هذا الحسد الذي أكدك وما هذا الإطراق الذي قد اعتراك وما هذا الهم الذي قد أضناك وهــل رأيت أخــر صفقة ولا أوهن قوة من من

ال كدا في المحطوطة ؛ ف م و س . شفيعه .

'يجري العِتــاقَ مع الـكَوادِن والروائعَ مع الحواسر ''' ؟ وتمن حَاكُمَ مَن يُسَالُه وجاذَبَ مَن يقلده ؟ وهل رأيتَ مكبناً يقلق ومصنوعاً له يسخط ٬ وهل زدتً على أن أطمعتَ في نفسك ومكّنتَ للشُّبهة في أمرك وأنشأت للخامل ذِكرًا وللوضيع قدرًا ؟

١١_إنك لاتعرف الأمور ما لم تعرف أشباهها ﴿ وَلا عُواقَّبُهَا ما لم تعرف أقدارها ٬ ولن يعرف الحقّ مَن يجهل الباطل ٬ ولا يعرف الخطأ مَن يجهل الصواب٬ ولا يعرف الموارد من يجهل المصادر؛فانظرْ لمَ تسالمت النفوس مع تفاوت منازلها ولم تجاذبت عند تقارُب مراتبها ولم اختلف الكثير واتَّفق القليل ولم كانت الكثرة عِلَّةَ المتخاذُل والفَلَةُ سبداً الله المتناصر وما فرقُ ما بين المجاراة والتحاسد وبين المنافسة والتغال ؟ فإنك متى (٢٠) عرفتَ ذلك استرحتَ منًا ورجونا (٤٠ أن نستريح منك ا

١٢ _ وكيف يعرف السبب ﴿ مَن يجِهل المُسبِّب ؛ وكيف يعرف الوصل من يجهل الفصل (٠٠) ؟ بل كيف (٦) يعرف الحبّة من الشبهة والندرَ (٢) من الحيلة والواجب من الممكن والغُفُل من الموسوم والمعقول من الموهوم (١) والمحال من الصحيح

¹⁾ ط: الحوام.

ف : سدا ؛ م و س : سب ؛ ويصح الوحهان .

٣) س:متي ؛ ڡ و م : إذا .

٣) س: ورحويا ' ف و م : ورحوت .

دیادة س : و کیف یعرف الحدود من لم یسمم العصول .

٦) الى كيف عن ل ؛ ط و ف و م و س : وكيف . ٧) ف وم: العدر 'س: العدر

٨) ربادة س عن ل فيا يظهر .

والأسرار الحجهولة من ذوات الدلائل الخفيّة وما يُعلَم ممّا (1) لا يُعلَم وما يُعلَم ممّا (1) لا يُعلَم وما يُعلم باللفظ دون الإشارة دون اللفظ وما يُعلم معتقدًا ولا يُعلم يقيناً ممّا يُعلم يقيناً ولا يُعلم معتقدًا ولا يُعلم يقيناً عمّا يُعلم يقيناً ولا يُعلم معتقدًا (1) وما المستغلق الذي لا يجوز أن يفارقه استغلاقه والمستبهم الذي لا يفارقه استبهامه ؟

ومن هو طائر مع العوام حيث طارت وساقط معها حيث سقطت ، مع الزَّراية عليها والرغبة عنها ، قد ظلَمَها بفضل ظُلمه لنفسه وجرى معها بقدر مناسبتها لقدره ؟ فأعرف الجنس من الصنف والقسم من النصف وفرق ما بين الذم واللوم وفصل ما بين الخما والشكر وحد الاختيار من الإمكان والاضطرار من الإيجاب ؟ وسنعر فك من مجلة ما ذكرنا باباً أنت إليه أحوج وهو علينا أرد .

2

١٣ _ اعلم أن الحسد اسم لما فَضَلَ عن المنافسة ، كما أن الجبن اسم لما فضل عن التوقي والدخل اسم لما قصر عن الاقتصاد والسَّرَف ما جاوز الجود ؟ وانت _ جعلت فداك _ لا تعرف هذا ؟ ولو أدخلتُك الكُور (*) ونفختُ عليك إلى يوم يُنفَخ في الصَّور (*) .

كدا في ط و ف و م * عبر ابنا أتتنا «يقيما» بدل « مكينا » لابنا لم بر له وجها ؛
 بن : وما يعلم معتقدا مما لا يعلم مكينا وما يعلم مكينا مما لا يعلم معتقدا .

٣) الكور ؛ ط و ف و م و س : الكبر .

اقتباس من سورة الأبعام آنة ٨٣ وعيرها .

وهل في الأرض إقراد أثبت ودليل (۱۱) أوضح وشاهـد (۱۱) أصدق من شاهدي على ما ادعيت لنفسك من الرفعة مع ما ظهر من حسدك لأهل الضَّعة ؟ وهل تكون بعد ذلـك إلّا فاسد الحر (۱۲) ظاهر العنود أو جاهلًا بالمحال ؟

18 _ وبعد ' فأنت _ أبقاك الله _ في '' يدك قياس لا ينكسر وجواب لا ينقطع ' ولك حد لا يفل وغرب لا ينشي ' وهو قياسك الذي إليه تُنسب ومذهبُك الذي إليه تُنسب ومذهبُك الذي إليه تنسب ومذهبُك الذي إليه قندهب أن تقول: «وما علي أن يراني '' الناس عريضا وأكون '' في حكمهم غليظاً ' وأنا عند الله طويل جميل وفي الحقيقة مقدود رشيق! » ؛ وقد علموا _ أبقاك الله _ أن لك مع طول الباذ راكبا طول الظهر جالساً ولكن بينهم فيك ' إذا أقت اختلاف وعليك لهم ' إذا اضطجعت ' مَسائل ا

10 __ ومن غريب ما أعطيت وبديع ما أوتيت 'أنّا لم نَر مقدودًا واسع الجفرة غيرك ولا رشيقًا مستفيض الخاصرة سواك فأنت المديد وأنت البسيط وأنت الطويل وأنت المتقادب افيا شعرًا جمع الأعاديض ويا شخصاً جمع الاستدادة والطول ا

١) ودايل . . . وشاهد كما يي ل ؛ ط و ف و م و س : أو دليل . . . أو ساهد.

٣) س: احس؛ ف و م: الحسن.

٣) كدا في ف و م و س و لعل الصواب : وفي .

[»] س: يراني ؛ ف وم: رآني .

وأكون كما في ل أف وم وس: أو أكون .

والراسخون في العلم والناطقون بالفهم (ا) يعلمون أن استفاضة والراسخون في العلم والناطقون بالفهم (ا) يعلمون أن استفاضة عرضك قد أدخلت الضّيم على ارتفاع سَمْكك وأن ما ذهب منك عرضاً قد استغرق ما ذهب منك طولًا ا ولئن اختلفوا في طولك ولقد اتفقوا في عرضك وإذ قد سلّموا لك بالرغم شطرًا ومنعوك بالظلم شطرًا ، فقد حصلت ما سلّموا وأنت على دعواك فيا لم يسلّموا! ولعمري إن العيون لتُخطئ وإن الحواس لتكذب وما الحكم القاطع إلّا للذهن وما الاستبانة الصحيحة إلّا للعقل الحواس .

المحملة المنظمة المنظمة

سَمِنَتَ وَأَسْتَحَشُّ أَكُرْتُهِمَا ﴿ لَا الَّتِي ۚ فِي ۗ وَلَا السَّنَامُ سَنَامُ (٢)

وقولُ رافع بن هُرَ يُم [من الطويل] :

أَدَقَ شَوَاها عند بُهْرةِ جَوْفها ﴿ سَنامُ كَتَّصْ الْمَاجَرِيُّ مُقَرْمَدُ ﴿ ا

ولو لم يكن فيك '' من العجب إلّا أنك أوّل مَن تعبّدَه '' اللهُ بالصبر على خطأ الحسّ وبالشكر على صواب الذهن ولقد كنتَ

١) ريادة عرل.

ليت في الشعر والشعرا، لاس قايمة ص ١٣٢ . وفي ناح العروس مادة حتى . وفي لسان العرب ح ٨ ص ١٧٢ .

٣) لم محد هدا البيت في مراحما .

١٠) ريادة عن ل .

کدا في ف و م و س ؛ ل : عو ده .

في طولك آيةً للسابلين وفي عرضك منادًا للمضلين (١٠) ا

القصير مثل أحمد الخذوع مثلى من الطويل مثل محمد ومن القصير مثل أحمد الذوع محمد أنه إلما أفرط في الرَّ شاقة و أنسب إلى القضافة لأن إفراط طوله غَرَ الاعتدال من عرضه وزعم أحمد أنه إلما أفرط في العرض و أنسب إلى الفلظ لأن إفراط عرضه غر الاعتدال من طوله ('') و كلاهما يحتاج إلى الاعتدار ويفتقر إلى الاعتلال والمربوع _ بحمد الله _ قد اعتدلت أجزاؤه في الحقيقة كا اعتدلت في المنظر وفقد استغنى بعز الحقيقة عن الاعتدار وبحكم الظاهر عن الاعتلال ا

وقد سمنا مَن يذم الطوال كا سمعنا مَن يُزري على القِصار؟ ولم نسمع أحدًا ذم المربوع ولا أذرى عليه ولا وقف عنده ولا شك فيه ؟ ومَن يذمّه إلّا مَن ذم الاعتدال ومن يُزري عليه إلّا مَن أزرى على الاقتصاد ومَن ينصِب للصواب الظاهر إلّا الممانِد ومَن يُعاري في العِيان إلّا الجاهل ' بل مَن يزري على أحد الممانِد كيب وبسو التنضيد ' مع قول الله _ جلّ ثناؤه _ : ﴿ مَا تَرَى في خَلْق الرَّخْن مِنْ تَفَاوُتٍ ﴾ (٢٠ ؛

19 _ وبعدُ ، فأيُّ قدر أردى وأيُّ نِظام أفسدُ من عرْض عاوز للقصد ؛ ومتى لم يضرب العرضُ بسهمه على قدر حقه ويأخذِ الطولُ من نصيبه على مثل وزنه عرج الجسد

¹⁾ ف و م : للمضاين ؛ س : للضالين ، ط للمصلين .

۲) ريادة ف

٣) سورة الملك آبة ٣ .

من التقدير وجاوز التعديل؛ وإذا خرج من التقدير تفاسدً ، وإذا جاوز التعديلَ تَباين؛ ولئن جازَ هذا الوصف وحسُن هذا النعت ، كان لقاسم التَّمَّار (١) من الفضيلة ما ليس لأحمد بن عبد الوهاب!

الحقيقة واحتجت به لدرضك في الحكومة ؛ على أنك ، باعتلالك لل ينفيه العيان واستشهادل من المتكومة ؛ على أنك ، باعتلالك لم المنفيه العيان واستشهادل من المتكرم (المتكرم واي صامت لا ينطقه هذا المذهب واي ناطق لا يغريه هذا القول ا وإذا كان هذا ناقضاً لعزم المتسلم ، فا ظنّك بعداوة (المتكلف وأنشدك الله أن تغري بك السُّفها أو تنقض عزائم الحلما (او وا أعرى حفظك الله في أي الأمرين أنت أعظم إنما وفي أيها انت أفعش طفان البتعرضك للموام أم بإفسادك علم (الحواص المتعرف الموام ال

رحد القصاد كثير ومن ينصرك منهم غير قليل وقد دأيتك زمانا من القصاد كثير ومن ينصرك منهم غير قليل وقد دأيتك زمانا تحتيج بالتُعان بن المنذر وبضَمْرة بن ضمرة وبعبد الله بن الجادود وبعبد الله بن الجادود وبعبد الله بن الجادود وبعبد الله بن الجادود وبعبد الله بن الجادود

ال : لابراهم من السيدي وهو أيضا أحد أصدقاء الحاحظ .

٣) في ط . المكر و ، وحه .

r) ئوفومۇس : عادة .

x) س: الحلما، و و م . حكماء .

ه) ط ; حلم • ف و م و س ; حكم .

وبحَسَكَة بن عَتَّاب و بجَحَادق بن غِفاد (؟) وبمِنْران بن حِطَّان وبيُشَبَة وبيُوسُف بن غَمَر وبايَّاس بن معاوية و بَمْن بن ذائدة وبمُثْبَة ابن سَلم و وبرجال ناهيك بهم دجاً لا وبأعلام كفاك بهم أعلاماً .

٢٢ _ ورأيتُك تقول: «إن كان الفضلُ في النِكاية وفي ('') الشدة والصلابة ، فقصارُ كل شي، أشد ضَرَرًا وأدقُ مَدْخلًا وأظهرُ قوةً وجَلَدًا ، كالحجارة: أصلبُها الحصى ، وكالحيّات: أقتلها الأفعى، وكالبَعوض: أضرتُها القرْقِس وكالعقادب: أقتلها الجرّادات؟ وكذلك أحرارُ الطير وبُغاثها وصغاد البَراغيث وكبارُها ».

" " وقلت: "إنكان الفضلُ في العدد فنا ياجوج وماجوج وماجوج ومنا الذّر والفراش ومنا الدعاميص والبّعوض ومنا الرمل والتراب وقطر السّعاب " واحتججت بأن الحسن والفضل لصغار ما في الإنسان كالناظرين والأنفيين وحبّة القلب وأمّ الدّماغ وزعت أن الإنسان وإذا طال جسمُه وامتد شخصُه السرع الانهدام إلى بَدَيه والانحنا إلى ظهره وأن القصير لا يتقوس ظهره ولا يميل عنقه ولا يضطرب شخصُه ولا تعوج عظامُه ويسَمُه كل باب ويقطعه عن النهش ولا يفضل " عن يضطرب شخصه ولا تخرج رجله من النهش ولا يفضل " عن الفراش وهو بعد أخف على القلوب وأخلط بالنفوس وأبعد من السّاجة وأدخلُ في كل باب ملاحة وأبعد من السّاجة

٢٤ __ وقلت : « وتقول الناس : ما هو إلا فُلْفَلة ٬ وما هو إلا

⁽۱) س : وي ؛ طوف و م : أو ي .

۲) زبادة س تليق بالمكان .

٣) كدا في ط ؛ ف و م و س : تفصلا .

كتاب التربيع والتدور – ٢

زُنْبَقَة ، وما هو إلا شِرارة ، وما لسانه إلا لسان حيّة » ، () ولم أذل أداك نقديم العرض على الطول وترغم أن الأرض لم توصف بالمرض دون الطول ! لا لفضيلة العرض على الطول ، وذلك كقول الشعرا ، ووصف العلما ، وقال الشاعر [من الطويل] :

كَأْنَّ بِلادَ الله وَهْيَ عريضةٌ ﴿ على الخائف المطلوبِ كِفَّةٌ حَابِلِ (٢)

(ولم يقل : الطويلة) ؟ وقال [من الطويل] :

لا تَحْسُدَانِي بارَكُ اللهُ فيكُمَا على الأرضِ ذاتِ العَرْضِ أَن تُوسِعًا لِيَا (١٠)

وقال الراجز:

نَتْطَعُ أَرْضًا و نلاقي أرضاً ٣ إنَّ البِلادَ غَلَبَتْنا عَرْضَا (٠)

(ولم يقل: طو لا) » ؛ وقلت : « لولا فضيلة العرض على الطول ، لَا وصف اللهُ الجنّة بالعرض دون الطول ، حيث يقول _ جلّ ثناؤه_ ﴿ وَجَنَّةٍ عَرْضُهَا كَمَوْضِ السَّمَاءِ والأَرْضِ ﴾ (1) .

٢٥ _ فهذه براهينُك الواضحة ودلائلك الظاهرة ؛ ولو لم

١١ كدا في ط ' ف و م و س : صلة .

البت لمدالله بن الحجاج ؛ انظر الحيوان ج لا ص ١٩٢ و ح ٥ ص ٢٤٠ ؛ وثمار القلوب ص ٢٠ .

٣) لم بعمر على هدا البيت

a a a (1

کدا ي ط ' ف و م و س : نقطع . . . وثلاقي . . . ظبئني .

٣) سورة الحديد آية ٢١ .

يكن فيك من الرضى والتسليم ومن القناعة والإخلاص 'إلا أنك ترى أنّ ما عند الله خير لك مما عند الناس وأن الطول الخفي أحبُ إليك من الطول الظاهر 'لكان في ذلك ما يشهد'' لك بالإنصاف ويحكم لك بالتوفيق ؛ وأنا _ أبقاك الله _ أتعشق ('') انصافك كما أتعشق المرأة الحسنا واتعلم خضوعك للحق كما أتعلم الدين ؛ ولر ثما ظننتُ أن جودك إنصاف قوم آخرين وأن تعقدك ساح وجال منصفين ا

77 _ وما أظنك صِرتَ إلى مُعادضة الحَجة بالشَّبهة ومُقابلة الاضطراد بالاختياد واليقين بالشك واليقظة بالخلم الآللذي خصصت به من إيشاد الحق وألهِمته من فضيلة الإنصاف عتى صرتَ أحوج ما تكون إلى الإنكاد أذعن ما تكون بالإقراد وأشد ما تكون الله قفرًا أشد ما تكون للحُجة طَلَباً ؟ إلّا أن ذلك بطَرف ساكن وصوت خافض وقلب جامع أن ذلك بطَرف ساكن وصوت خافض وقلب جامع وجأش رابط وبنيّة حسنة وإدادة تامّة عمع عَفلة كريم وفطنة عليم ؟إن انقطع خصمُك تفافلت وإن خرف (١) ترققت عير منخوب ولا متشغب ولا مدخول ولا مشترك غير منخوب ولا متشغب ولا حسود ولا منافس ولا مفال منافس ولا معاقب .

ا س : يشهد ! ف و م : يقصى .

٣) س: اتعشق ؛ ف و م : اعشق .

٣) ف و م : حرف ؛ س : حرق ' ويسح الوجهان .

وَتَظهر الحَفي وَتُولَ (''الحَزُ وتُصيبُ المَفصِل ('' وتُقرب البعيد وتُظهر الحَفي وَتَمِل اللهِ وتُعطي المُفصِل ('' المشكِل وتُعطي المُفي حَقَّه من المفي وتُعب المُفي وتُعب المُفي اللهُ المعنى إذا كان حياً يلوح وظاهرا يصيح وتُبغضه [إذا كان] ('' مستهلكاً بالتعقيد ومستورًا بالتغريب' وترغم أن شر الألفاظ ما غرق ('' المعاني وأخفاها وسَترَها ('' وعماها ' وإن داقت سمْعَ النُمْر واستمالت قلبَ الرُبض .

مح المعرفة وسها الألفاظ عندك ما رق وعذب وخف وسها وكان موقوفا على معناه ومقصورا عليه دون ما سواه ولا فاصل ولا مقصر ولا مشترك ولا مستغلق ولله معلى هذه الصفة والدعة واستوفى خلال المعرفة وفإذا كان الكلام على هذه الصفة وألف على هذه الشريطة والمنافظ أسرع إلى السمع من المعنى إلى القلب وصاد السامع كالقائل والمتعلم كالملم وخفت المؤونة واستغني عن (۱) البكرة ومات الشبهة وظهرت الحجة واستدلوا بإلحلاف وفاق وبالمجاذبة موادعة وتهنو وابالعنم وتشفوا المجاذبة موادعة وبان المنصف من المعانيد بردد اليقين واطمأنوا بشلح الصدور وبان المنصف من المعانيد

ا ف و م : تقل ؛ س ، تقل .

اس : المصل ٬ ط و ف و م : النصل ؛ انظر أمال الميداني ح و ص ٥٩ .

٣) س : ونحلص ' ف و م : ونايحص .

یه) ریادة س

ا ف و م : ع ق ا س : اع ق ق

٣) عاوم: وسترها ؛ س وأسرها .

٧) س : عن ؛ ف و م : من .

٨) ط: وتعفوا .

وتميّز الناقص من الوافر وذلّ الْمخطِل وعزّ الْمحصِّل وبدّتُ عَوْرةُ الْمبطِل وظهرت بَراءةُ الْمحِقّ ·

79 _ وقلت: «والناس وإن قالوا في الحسن: كأنه طاقة ريحان و كأنه خوط بان " و كأنه قضيب خير ران و كأنه غصن بان و كأنه رمح رُدَيْنِي " و كأنه صفيحة يمانية و كأنه سيف ممندُواني " و كأنه الجدن و كأنه المشتري و كأن وجهة دينار هر قلي " و ما هو إلّا البحر " وما هو إلّا الغيث و كأنه الشمس و كأنها دارة القَمر " و كأنها الزهرة و كأنها درة و كأنها دارة القَمر " و كأنها الزهرة و كأنها درة و المريض و كأنها مهاة و فقد تراهم وصفوا المستدير والعريض بأكثر مما وصفوا به القضيف والطويل " .

٣٠ __ وقلت: « وجدنا الأفلاك وما فيها والأرض وما عليها 'على التدوير دون التطويل 'كذاك الورق والتمر والحب والثَّمر والشَّجَر ('') » ؛ وقلت: « والرُّمح ' وإن طال 'فإن التدوير عليه أغلب لأن التدوير قائم فيه موصولًا ومفصّلًا ' والطول لا يوجد فيه إلّا موصولًا ' وكذلك الإنسان وجميع الحيوان » .

وقلتَ : « ولا يوجد التربيع إلّا في المُصنوع دون المخلوق ، وفيما أكرة على تركيبه دون ما خُلِيَ وُسُوّمَ طبيعتَه ، وعلى أن كلّ مُربَّع ففي جوفه مُدوَّدُ ، فقد بان المَدوَّدُ بفضله وشادَكَ المطوَّلَ في

ا كدا ي ف و م و س ' ولمل الصواب : آس ' كما حاء ي ل .

ال : القبر ؛ ف و م و س : قر .

٣) ريادة س عن ل .

٣١ _ ومن العجب أنك ترُّعم أنـك طويل في الحقيقة ، ثم تحتج للاستدارة والعرض: فقد ضربت (١) عما عند الله صفحاً ولهجت عا عند الله صفحاً ولهجت عا عند الناس .

فأما حَوَر المين ُ فقد انفردتُ بحسنه وذهبتَ بهجته وملحه ، إلا ما أبانك الله به من الشُّكلة ، فإنها لا تكون في اللسام ولا تفارق الكرام ؛ وقال الشاعر [من الطويل] :

ولا عَيْبَ فيها غَيْرُ شُكْلَةِ عَيْنِها ﴿ كَذَاكَ عِتَاقُ الطَّيْرِ شُكُلُ عُيونُها ﴿) وَقَالَ آخِر [من الطويل] :

وشُكُلَةُ عَيْنِ لُو نُحِيتَ بِبَعْضِهَا ﴿ لَكُنتَ مَكَانَ النَّجْمِ مِرْأَى وَمَسْمَعًا (٢)

ورقة حواشي الأجفان فعلى أصل عنصرك وبجادى أعراقك وأما ورقة حواشي الأجفان فعلى أصل عنصرك وبجادى أعراقك وأما إدراكك الشخص البعيد وقراء تُك الكتاب الدقيق ونقش الحاتم قبل الطبع وفهم المشكل قبل التأمل مع وهن الكبر وتقادم الميلاد ومع تخون الأيام وتنقص الأزمان فين توتياء الهيد وترك الجماع ومن الحفية الشديدة وطولي استقبال الخضرة .

و أنت (نا) ، يا عم ، حين تصلح ما أفسد الدهر وتسترجع ما أخذت منك الأيّام ، لَكَما قال الشاعر [من الطويل] :

و) ف م م و س : اصر ت .

٢) البيت في الحيوان − ٣ ص ٢٢ و ح • ص ٢٣ · وفي ثمار القلوب من ٢٥٢ (درقة ودرق مكان شكلة وشكل) .

٣) البيت في الحيوان ح ١٠ ص ٢٢٠ (العين بدل النجم ' بريد الشمس) .

ها: وات ؛ ف و م و س : فات .

سرا و كيف أطمع في تقويمك " بعد اللجاج في تقد مَنعَتيهِ قبله " و كيف أدجو إقرادك جهرًا وقد أبيته سرًا ؟ وكيف بجود به صحيحاً مُطمِعاً وقد بُخُلتَ به مريضاً مُونِساً ؟ وكيف برجو خير ك مَن يراك تطاول أبا جعفر وتخاشنه وتنافره وتراهنه ، ثم لا تفعل ذلك إلّا في المحافِل العِظام وبحضرة كِبار الحكمام ، ثم تستغرب ضحكاً مِن طَمَعه فيك و تُعجِّب الناس من مجاراته لك ؟ وأشهدُ بعدُ " أنك تخاشن " عمرو بن بحر الجاحظ " وتعاقله ثم تظارفه وتطاوله وتنغي مع مُخارق و تُنكر فضل زُرزور " وتستجهل النظام وتستبرد الأصمعي وتستغي قيس بن ذُهَ بر وتستخف وتستخف الأحنف بن قيس وتبارز (أبا الحسن علي بن أبي طالب _ دضي الله عنه _ ، ثم تخرج من حدّ الغَلَبة إلى حدّ المِرا ومن حدّ الأحيا الله عنه _ ، ثم تخرج من حدّ الغَلَبة إلى حدّ المِرا ومن حدّ الأحيا الله عنه المَوْق .

٣٤ _ هذا ، وليس لـك مُساعِد ولا معك شاهِدُ واحد ،

الم بجد هدين البيتين في راجعنا .

٣) تقويمك او ما اشبهه ؛ ف و م و س : بروعك .

٣) كدا في ف و م ؛ س سقيته قبل المحاج .

٧) ف وم: بعد أس: لك بعد هدا .

ف و م : تحاشن ؛ س : ستخاشن .

٦) سقط لف الحاحظ من س.

٧) س : زرزور ' ف و م : زرزر .

لعل الصواب: تبادي .

ولارأيتُ أحدايقِف في الحكم عليك أو ينتظر (''تحقيق دعواك ولا رأيتُ مُبصراً 'يُخلِيك من التأنيب ولا مؤنباً يخليك من التأنيب ولا مؤنباً يخليك من الوعيد ولا متواعدا نُخلِيك من الإيقاع ولا مُوقعاً يرثي لك ولا شافعاً يشفع فيك وياءم 'لم تحملنا على الصّدق ؛ ولم تجرعنا مرازة الحق " ولم تعرضنا لادا الواجب " ولم تستكثر من الشهود عليك ' ولم تحمل الإخوانَ على خِلاف محتهم لك" '

وَبَدَلَ مَا تَضَطَّرُ النَّاسِ الِى انْ يَصَدُّقُوا فَيْكُ أَنْ تَجَنِيَ عَلَى عَدُولُكُ وَبَدَلَ مَا تَضَطَّرُهُمُ اللَّهِ انْ تَصَطَّرُهُمُ اللَّهِ انْ تَصَطَّرُهُمُ اللَّهِ اللَّهِ عَلَى انْ تَصَطَّرُهُمُ اللَّهِ اللَّهِ عَلَى انْ تَصَطَّرُهُمُ اللَّهِ اللَّهِ عَلَى اللَّهُ الطول من أَنْ يَقُولُ بَخَلَافُ مَا يَجِدُ أَنْ يَقُولُ بَخَلَافُ مَا يَجِدُ أَنْ يَقُولُ بَخَلَافُ مَنْ حَسَنَ اللَّهُ اللَّهُ اللَّهُ عَلَيْدُ الهَامَةُ وَفِي دَلِكَ خَلَفُ مَنْ حَسَنَ اللَّهُ الل

١١) س : ينتظر ٬ ف و م : بنظر .

١٢ و و م : الله قبل .

س: ولا يد ؛ ف و م : ولم ولا يد .

٠ سقط من س .

ا ف و س : المط ؛ م ، احط ،

٣٢) سورة الاحزاب ' آية ٣٣ .

السَّمْ واتُ يَتَفَطَّرْنَ '' مِنْهُ وَتَنْشَقُ الأَرْضُ وَتَخِرُ الْجِبَالُ هَدًّا ﴾ '' ا ولو غششناك لساعدناك ، ولو نافقناك لأغريناك ، ولربّما عذر تُك ولانَ جانبي لك ، فأقول : «خَرَفَ الشّيخُ » إذا كان جادًا ، و «عبث » إن كان هازلًا ، وقد يُعجل الخرّفُ إلى أحدث منك سنًا ويُبطئ عن أطوَلَ منك عمرًا .

الكبر ما بلغت ؟ وعند مَن يُدرَك هذا العلم (") إلاعند النجوم أو الكبر ما بلغت ؟ وعند مَن يُدرَك هذا العلم (") إلا عند النجوم أو عند إبليس الرجيم ؟ بل ، من يعرف ذلك إلا فاطر السموات والأرض " لو عرفت عِقْبان طِخْفة (" ونسورُ السَّراة وأحناسُ الرمل وعيرُ العانة وورشانُ الغابة وشيوخُ اليامة وهرمَى فرغانة أنك لا تَمُدُّ عُمرَ نوح عمرًا ولا النجوم يومًا ، وأنك قد فرغانة ألتأريخات وجزت حساب الباورات (" واستقللت فأعمارها الأحقاب وخرجت من خطوط الهند ، لما استطالت بأعمارها ولا فرحت بطول أيامها ا

88

٣٨ _ فيا قميد (١) الفلك ، كيف أمسيت ؛ ويا تُوةَ الْهَيُولَى ، كيف أصبحت ؛ ويا نَسْرَ لُقهان كيف ظهرت ، ويا أقدم من دَوْس

اف: ننفطر ٥٠

۲) سوره مريم ' آبة ۹۲ .

٣) يعيى : عند من تدرك معرفة سنك ؛ ولعل الصواب : علم هدا .

ه) ف و م و س : خطفة .

کدا یی جمیم السح ؛ راحع الفهرس .

٦) س : قعيد ؟ ف و م : عقيد ' ويصح أيضًا .

ويا أسن من لُبَد ويا صَفِيَّ الْمُشَقَّر (۱) ويا صاحب المُسْنَد ويَّ حَدِثْني كيف دأيتَ الطوفان ومتى كان سَيْلُ العَرم ومُذكم مات عُوج ومتى تبلبلت الألسُن وما حبس غُرابَ نوح وكم لبثتُم في السفينة ومذكم كان زمان الخنان ويوم السُّلَان ويوم خزاز ووقعة البَيْدا و والمَّدَ

79 _ هيهات ا أين عاد و تمود ، وأين طَسَم و جَدِيس ، وأين أَمَيْم و وَبَاد ، وأين بُرْهُم و جايم ايّام كانت الحِجادة وطبة وإذ كل شي وينطِق ، ومذ كم ظهرت الجبال و نَضَبَ الما وعن النّجف ("" ، وأي هذه الأودية أقدم : أنهر بَلخ أم " النيل أم الفرات أم دجلة ، أوجيحان أم سيحان أم مهران (") وأين ثراب هذه الأودية ؛ وأين طين ما بين سفوح الجال إلى أعاليها ، وأي (") بحر كبست وأي (") هبطة شحنت (") ، وكم نشأ لذلك من أدض وحَدَث من عين ؟

• \$ _ جُعلتُ فداك من أبو جُرْهُم " ومَن رهط الدَّجال " وهل تعرف له شبيهاً " أين طُو أيس " وما قِصة أن ابن صائد " وممن سَوْقًى المنتظر " وخَبَرْني عن هِرْمِس : أهو إدريس ؟ وعن أَرْمِياً :

السقر ؛ ف و م : المستقر .

ع) وم: النحف 'س: اللحف .

٣) س: أم ' ف و م : أو .

لا) ف و م : مهران ؛ س : مكران .

^{•)} ف و م و س : ي اي .

٦) ف وموس: بي أي .

٧) س . شحنت ؛ ف و م : أشحنت .

أهو الخَضِر ؟ وعن يحِيَى بن ذَكَرِيًا : أهو إيليا ؟ وعن ذي القَرْنَيْن : أهو الإسكندر ؟ ومَن أبوه ومَن أمه ؟ ومَن قِيرَى وعِيرَى ؟ ومَن بُجَلَنْدَى ؟ ومَن أولاد الناس من السعالي ؟ وما الْحُوش مِن الإبل؟

الم وخبّرني عن قَحْطان : أَلِمَا بَر هو أم الإساعيل ؟ وعن قضاعة: أَلْمَد بن عَدنان أم لم الله بن ('' حِمْي ؟ ومتى تخزّعت خزاعة ؟ ومتى طَوَت المَناهلَ طَيّ ؟ ومن ابن بيض ('' وما لقول في تلك السبيل ؟ وما قصّة الزُّهرَة ؟ وما شأن سُهيْل ؟ وما القول في هاروت وماروت ؟ وما شأن الإربيانة ؟ وما قصّة الفأرة وبُحرْم الوزيَّغة ؟ وما أحسان المحامة ؟ وما تفريط العظاية ؟ وما صَخَب ('' الضفادِع ؟ وما تسبيح الصُّرَد ؟ وما عَداوة ما بين الديك والنُراب ؟ وما صَداقة ما بين الجين والأرضة ('' » ومن أين لها الما ، ؛ وما بلغ من عقل الهدهد وأين قبر أمّه ولم نتنت ربحه »

الأُمة التي مُسِخَت ثم فُقِدت : ممّن كانت وإلى أيّ شيء صادت: آخذت برَّا أَم بحرًا ؟ فإن كانت بحرَّية أَفهي الجِّرِي ؟ وإن كانت بَرَّية أفهي الضّباب ؟ وما آوَى وما خُرِين وما عَرْس وما أَوْبَر وما وَرْدان ؟ وما قصّة الطَّراثيث ؟ وما سبب كون السَّنانير ؟ وما عِلْة خَلْق الخُرْير ؟ وكيف الطَّراثيث ؟ وما سبب كون السَّنانير ؟ وما عِلْة خَلْق الخُرْير ؟ وكيف اجتمع في الذُّبابة مُم وشفا ؟ وكيف لم يقتل الأفعى مُستُها ؟

١) ف و م و س : لملك من .

۲) ف و م و س : این بنصر .

۳) ف و م و س : حصب .

لاوم: الارضة؛ س الاروية.

وكيف لم 'تحرق'' الشمس ما عند ُقرصها ؟

27 _ وخبّرني عن الأبدال: أهم اليوم بالعَرْج أم بِمَيْسان '' أم كاكانوا متفرّقين ' وخبّرني أكلهم موال أم كلهم عَرَب أم هم أخلاط ؛ وما فعل صاحب أنطاكية ' ولم أقيم سلمان بعد بلال ومن شمان بعد سلمان ؛ ومن عشائرهم وأين دورهم وأين المهرهم ، وكيف لم يتقذموهم ويتفقّدوهم ؛

وكيف صارت [ألغة] " بيسان لسانَ الأرض يومَ القيامة ؟ وكيف صارت كيدُ الحوت أوَلَ طَعام أهل الجُنَّة ؟ ولم تسمَّى نوناً " وهل الرُّجفة مِن حَرَكته " وهل الزلزلة من تنقُّله " وما الخَسف "

٤٤ _ وكيف شاهدت المسخ: أعلى أن طول الأيام انقلبت (٢) خاتَتُهم أم صار ذلك ضَرْبة واحدة ١ وهل عاشوا أم أبلسوا أو تُركوا ثلاثاً ثم أبطلوا ١ وهل كانوا يتعارفون بعد المسخ ويعرفون بعض ما قد نزل بهم بعد القلب "

وخَرْنَى عَنْ بَحَادِ نِيطُسِ () وعَنْ قَيْنُسِ (ا) وعَنْ الأَصِمِّ [وعَنْ

۱) ف و م و س ، پحرق ۰

لا أو لعن الصواب . لمنان ؛ راجع النهرس .

٣) س: ومن ' ف و م: أو من .

درادة بقصيها السياق .

ه) س : بوناً ؛ ط و ف و م : يوناناً .

٩) طوف وموس: على ٠

٧) م و س : انفلت ' ف : انفلت .

الصوات : شطس ' انظر النهرس .

٩) طوف وموس: قبيس.

الساكن]('' وعن المُظِلم وعن بحر ما يوتس'' وعن الباكي وعن قاف؟ وأين كنت عام الجحاف ؟ ومذ كم كان زمن الفطخل ، وأين كان من مُلك الأشكان ، وأين كانا('' من مُلك الأشكان ، وأين كانا('' من مُلك بني ساسان ، وأين كان خُرَّه ('' أَذَ دَشِير من إِسْتَاشَف ، وأين كان أَبْر وان ، وأين جذيمة من تُبَّع ، وأين الفَنجَب' من الهركي ('' وأين بَغْبُور من قَيْصَر ،

٤٥ __ وخبِّرني عن الفَرَاعِنة: أهم مـن نَسْل العالقة " وعن العالقة : أهم من قوم عاد " وخبِّرني أهم من عاد الأولى او من عاد الأخرى .

وخبّرني عن عطارد الهندي وجوابه لمُطارد السهاوي حـين هبط إليه من فلكه وهل جرى بينها إلّا ما سمعنا ومذكم كان ذلك '

73 _ وخبرني كيف كان أصل المها. في ابتدائه في أوّل ما أفرغ في إنائه: أكان بحرًا أجاجًا استحال عذمًا زُلَالًا أم كان زلالًا عذبًا استحال الماء أبعد من زلالًا عذبًا استحال أجاجًا بحرًا ؛ وخبّرني كيف صار الماء أبعد من الفلك ولا يكون إلّا في بطن الأرض؛ وهو أشبه بالهواء كما أن الهواء أشبه بالناد ، وكيف يكون أحقّ بالوّ مط ، والأرض أبعد من شبه ا

١) ريادة يقتصيها السياق.

لا و ف و م و س : حبل الماس ؛ راحع الهرس .

r) كدا في المحطوطة ؛ ف و م و س : كأن .

^{»،} سن ي مدانو د ما درم . ١) س : حره ؛ ف و م : حرم .

فوسوم: النتج ؛ راحع فهرس الاعلام.

ج) ف و م و س : ملهره والصوات بَلَّهُوكَ منشديد اللام والتحريك .

الفلك ؟ وكيف طمِع _ 'جعلت فداك _ الدَّهْرِيُّ في مسألة العَلاة والمِطرَقة وفي البيضة والدجاجة ، مع تقادم ميلادك ومرور الأشيا على بَدَنك ؟ وكيفكان بذ أمر البُد في الهند وعِبادة الأصنام في الأمم وقصَّة عمرو بن لُحَيّ في العرب ؟

العند ومشيّا ومنها من عناق بنت آدم، وعن ميسرة ومسرة (۱) وعن مشيّه ومشيّا نه ۱ وعن بهيّا وطخيًا (۱) ومد كم مُمِرت جزيرة العرب ومذ كم بادت يونان، وعن فضل ما بين السّند والميند والميند؛ وعن جميع من هلك بالرغاف، وعن مَن أفناهم النّملُ ، وعن مَن أجحَف بهم السيل ، وعن أصحاب النّمان كم صنهُم ؟ وما تقول في الرّجم السماوي : أكان من عِظام البَرَد أم كحجادة الطير الأباييل التي خُلِقَت من سِجِيل ،

وخبِرني عن معنى الفرات على حقّه وصدقه ' وعن نُضوب البحر' وعن تنقُّص الأرض ' ولمَ عمِل الفلك في هذا العالم وليس بينها شبه ' وهلّا عمل فيه بقدرة منه ' وهلل مجوز أن يعمل شي. في شي. إلّا والآخر يعمل فيه '

٤٨ _ وخبِرني مذكم كان الناس أمَّة واحدة و لفاتهم متساوية ، وبعد كم بطن اسودً الزنجي وابيض الصَّقلَبِي ؛ ولم صاد اللون أسرع تنقُصاً من الجسد (١) ؛ ولم كان الولد يجي على شَبَه

اللحظوظة وحميع السح.

٢) ط و ف و م و س : مهنة ومهنينة .

۳) ف و م و س : وطبحیا .

له و م و س : الحمود ؛ ولعل الصواب ما أثبت او : الحلود .

ما في أبيه من الأمور الحادثة في بدنه غير (١) القديمة في أصل تركيبه ، ومع ذلك لم يُولَد صَبِيُّ قط في العرب مجنوناً ؛ وما هذه الحاصية التي منعت من هذا المعنى ؛ وفي كم تمّت لكلّ فرقة بعد التبلبل نُغَبًا واستفاض شأنها (١) ؟

الهانة أم الحية أم الضّب ؟ ومتى تستغني الحية عن الغذاء ؟ ومتى تستغني الحية عن الغذاء ؟ ومتى ينتفع الضب بالنسم ؟ ومتى ينقطع النّسر عن السّفاد ؟ وكيف صاد البغل لاينسل _ وهو ولد الرَّمَكة من العير _ ، وكذلك السّمع لا ينسل _ وهو ولد الطَّبُع من الذئب _ ، والراعبي ينسل _ وهو ولد الطَّبُع من الذئب _ ، والراعبي ينسل _ وهو من الورشان _ ، والبُختي ينسل _ وهو من ولد العراب من الفوالج _ ، ولم يُسمع في الظلف إذا اختلفت ولم يُسمع في الظافر ولا في الخف إذا اختلفت ولم يُسمع في الظافر ولا في الخف إذا اختلفت ؟ وعن الشَّمُوط : أمن ولد البُتي من الزَّرافة : أمن ولد الناقة من () الضَّبُع ؟ وعن الشَّمُوط : أمن ولد البُتي من الزَّجر ؟

• • وخبِرني عن عَنقا • نُمْرِب وما أبوها وما أنّها • وهل خُلِقَت وحدَها أم من ذكر وأُنثَى ؟ ولم جعلوها عقيمًا وجعلوها أنْقى ؟ ولم جعلوها عقيمًا اللهمام • ومتى النّقى في ومتى تمهد لذلك الصبي • ومتى تظلّ بجناحها شِيعة الإمام • ومتى يُلقَى في فيها اللّجام ؟ ومتى يُماع (• له الكبريت الأحمر ويساق إليه جبل الماس ؟

وم: عير؛ ف وم: عن عير.

٣) كدا في ط ؛ ف و م و س : لسانها .

٣) كدا في ط ؛ ف و م و س : الناس .

^{»)} طوف و موس: أم من.

ف و م و س : يباع .

وحبرني عن بنا سُور الأنبلة وعن حَيرَ الحيرة ومَن الحيرة ومَن النشأ بُنيان مِصْر ومن صاحب كرد بنداد والمعنى عن البنا الذي يُضاف بالمدائن إلى سام: أهو لِسَام وعن تَدُمُر: أهو لسليان وأين مُلك أخاب (المعنى من مُلك نِمُري من مُلك نِمُرود الخاطئ وأين وقع مُلك ذي القَرنين من مُلك سُليان ؟

88

القصر داغباً و كنت أطال الله بقا الله عن الطول ذاهدًا وعن القصر داغباً وكنت أمدح المربوع وأحمد الاعتدال ولا والله _ أن يقوم خير الاعتدال بشر قصر الممر ولا جمال المربوع بما يفوت من منفعة العلم ؟ فأما اليوم ، فيا ليتني كنت أقصر منك وأوهى (١) ا

وليس دُعافي لك بطول البقاء طَلَباً للزيادة ، ولكن على جهة التعبد والاستكانة ؛ فإذا سمعتني أقول : « أطال الله بقاءك » ، فهذا المعنى أريد ، وإذا رأيتني أقول : « لا أخلى الله مكانك » ، فإلى هذا المعنى أذهب .

م وقد زعموا _ جعلت فداك _ أنّ أكُلَ ('' ما طال عمرُه من الحيوان زائدٌ في شدّة الأركان ﴿ وفي طول العمر وصحة الأبدان 'كالوَرشان والضِباب وُثَمُر الوحش ' وكلحم النَّسْر لمن

ا) كدا في طوف وموس ؛ راحع فهرس الاعلام .

٣) طوف وموس: احاذ.

٣) ڡ و م : وأوهى ' ط و س : وأقى .

اطوف وموس : كل .

أكله ولجم الحية لمن استحله؛ فإن كان هذا الأمرحقًا وكان هذا العلاج نافعاً وكنت له مستعملًا وفيه متقدّمًا وتراه وأيًا وإن كنتَ عنه غنيًا الخذنا منه بنصيب وتعلّقنا منه بسبب [....](۱) وكيف لي بذلك وأنا صغير الأذن وأذنك أذن أبي سُهيل (؟) وأنا دقيق المنق وعنق عنق قاسم التمار وأنا صغير الرأس ورأسك رأس جالوت ا

وفيك أمران غريبان وشاهدان بديمان: جَواذُ الكَوْن والفَسادعليك وتعاوُرُ النقصان والزيادة إيّاك فجوهرُك (٢٠ فَلَكَيّ وتركيبُك أرضي الفيك طولُ البقا ومعك دليل الفنا الفنا فأنت عِلّة للمتضاد وسبب للمتنافي وما ظنّك بخلق لا تضره الإحالة ولا يفسده التناقض ؟

وأيُّ بلا وخل الدَّهَب وأيُّ بلا وخل بك على الخراكانا يتيهان بطول العمر ويبهَجان بقا الحُسن وبأن الدهر أيحدث لهما الجِدَّةَ إذا أحدث لجميع الأشيا الخلوقة ؟ فلما أدبى حسنُك على حسنها وغَمَرَ طولُ عمرك أعمارَهما ولاً بعد الكرامة!

وما لي فيمك قولُ إلّا قول الأعرابي حين أضلّ^(٢) الطريق في الظلمة : فلما عرف قصدَه عند طلوع القمر دفع رأسه شاكرًا وهو يقول : «ما أقول ؟ آقول : «رفعك الله» ، وقد رفعــك ، أم

يظهر ان الناسخ قد اسقط عدة كلات .

٣) فحوهرك عن بَ ؛ ف و م و س : حوهرك .

٣) ف وم: اضل 'س: ضل.

كتاب التربيع والتدور - ٣

أقول : « جَمَلُكُ اللهُ » ، وقد جَمَلُك ، أم أقول : « عَرَكُ اللهُ » وقد عَرَكُ ؟ ولك ن أقول : « وهل أنطق إن نطقتُ إلّا رجيعاً وأقول وما ('') قلتُ إلا لغوًا ('') »! ؟

وقد زعم ناس من ينتحل الاعتباد ويتماطى الحكمة ويطلب أسرادَ الأمود 'أنه' ليس شي مما يُساكن الإنسانَ في منزله ورَبعه وفي داره وموضع مُنقلَبه إلا والإنسان يفضله في طول العمر وفي البقا على وجه الدهر 'كالحام والدّجاج والسنانير والكلاب والبقر والغنم والحمير والخيل والجواميس والإبل وزعموا أنّ أقصرَ هما أعمادًا العصافير ' وأن أطولها أعمادًا البغال ' وأن العلّة في طول بقا البغل قلة السّفاد وفي قِصَر عمر العصافير كثرة السفاد ' وأن مما يقضي بهذه العلّة ويُثبت هذه القضيّة ما يمُم العمان من طول العمر ويعم الفُحولة من قصر العمر .

وما أرى _ حفظك الله _ بهذا القياس بأسا في ظاهر الرأي وما أجدُه بعيدًا في أغلب الظن ؛ ولو كنتُ أفتُلُ ذلك علماً وأعلمه يقيناً ؛ لكان أحبُ الأمور إلي أن يكون لي فيه سَلَفٌ صدق وإمام لا يغلط وأن أحكية عن معدّل وأسنده إلى مَقْنَع: فقُلْ نسمع وأشِر نتبع ا

٥٨ _ يعجبني _ جعلت فداك _ منك 'بغضُ الشُّهرة ودبيبُك

۱) **ف**وموس: ما .

حاءت هذه الرواية في مجاني الادب ج 1 ص ٥٨ كما يلي : والله ما أدرى ما اقول
 لك : آقول . . . ولكن ما نقى إلا الدعاء أن ينسئ الله في أحلك .

۳) زیاده س .

في غِمار الحَشُويَّة 'استِغنا 'بنفسك وصوناً لقدرك ومعرفةً بما أُعطيتَ وثقةً بالذي أُوتيتَ ؛ وما أقلَ _ بحمد الله _ ما سَبَقَـك به إبليس وما أيسر ما فاتك به آدم! فزاد الله شاكرَك نِعمه وناصِرَك عزّةً ا

وصنعت في ذلك أخبارًا ولم نجد على ذلك شهادة قاطمة ولا دلالة قائمة ولا في ذلك أخبارًا ولم نجد على ذلك شهادة قاطمة ولا دلالة قائمة ولا نقدر على ردّها لجواز أن معناها ولا على تثبيتها إذ لم يكن معها دليل يُبتها وقد تعرف ما في الشك من الحيرة وما في الحيرة من القلق من النصب من طول الفكرة وما في القلق من النصب من طول الفكرة وما في طول الوحشة وما في طول الوحشة من التعرض للوساوس والخفقة وما في إتماب القلب وإنضا النفس من كلال الجسد أوما في الإلحاح من دواعي الضجر وما في الجهل من النقص وما في يزاع النفس من الكذ .

• 7 _ فافتح لبيتك باباً نسترح اليه وأقِم لـ ه عَلَما نقف عنده ا فقد علمت ما ذكروا من عمر نابغة بني جَعْدة وما لِك ذي الرُّقَيْبة ونَصْر بن دُهمان وابن بُقَيْلَة الغَسَّاني والرَّبيع بن ضُبَيْع ودُوَيْد (') بن نَهْد وانت _ أبقاك الله _ تعرف ميلاد آبائهم وأجدادهم وقبائلهم وعائر هم وأصولهم وأجدادهم وقبائلهم وعائر هم وأصولهم وأجدادهم وقبائلهم

١) ف و م و س : بجواذ .

٧) ظ: ألجسد؛ ف وم وس: الحد.

٣) يسميه ابن قتيبة في كتاب الشعر والشعراء ص ٢٦ : دريــد بن خد ٬ وفي ظ :
 دريد بن خده ؛ راجع فهرس الاعلام .

أكذبوا أم صدقوا أم اقتصدوا أم أسرفوا ٠

٦١ _ فأمّا ما رَوَوْا لأجسام النـاس من الطول والعرض ' وثبَّتُوا لهم من السِمَن والعِظَم والضِخَم ' سِوى مـا نطق به الـكِتابُ عن أجسام عاد ، فالشاهدُ على كذبهم حاضر والدليلُ على فساد عقولهم ظاهر ٬ كالذي رأينا من أقدار سيوف الأشراف وأزَجة رِماح الفُرسان ، وكتيجان الملوك التي في الكمبة ، وكضيق أبوابهم وقِصَر سَمْكُ عَتَبِ درجِهم في قصورهم العاديَّة ﴿ وَمُدُنِّهِمِ العُدُمُلَّيَّةِ ﴾ ويدُلُّ على ذلك الجرونُ التي كانت مقابرَ هم وأبوابُ مَدافِنهم في بطون أدَّضيهم وشَعَف جبالهم ومطاميرُهم ومواضعُ قناديل كنائسهم ومجالسِهم وبيوتِ عباداتهم وملاعبهم من قُمَم روُّوسهم . 77 _ ولو حضر ً نا من الشو اهد على ما أدَّعوا من أعمارهم مثلُ الذي حضرًنا من الشواهد على تكذيبهم في طول قاماتهم ، إذًا لَمَا عنَّيْنَاكُ ولا ابتذلناك؟ وعلى أنه لوكان السبب في طول قاماتهم وضِغَم أبدانهم تقادُمُ ميلادهم وحِدَّةُ (١) قوّة الأرض قسل أن تخلّق وشبائها قبل أن تهرم و لكان ينبغي لمن كان قبلهم أن بكون أعظم منهم ولكان نُقصانُ مَن بعدَهم مِن يلي عصر هم ومن يلي أولئك _ على حساب ذلك .

[^]

٣٣ _ وخبرني _ أبقاك الله _ مَن كان باني ديام ومَن أنشأ كعبة نجران ومَن صاحب نُمدان ومَن باني تدمُر ومَن صاحب الهرمَيْن ومُذكم بُنِيَت مَأْدِب وأَنْ كان الأبائق الفَرْد

۱) ف و م و س : وحدة ،

مِن الْمُشَقَّر وأَيْ قَصْرِ النَّو بَهادِ مِن قصر سِنداد ومَن صاحب عَقَرْقُوف ؟ ولمَ قضيت _ جعلت فدال _ لجُمَعَة الإيادية على بنت الْحُس ولابن شَرِيّة على شِق وللنَّخَار على ابن النَّطَّاح ولابن الحَيِّس على ابن لِسَان الحُرَّة ؟ وأين كانت الزيّا مِن ملكة سَبَأ ؟ وأين خانُون مِن بُودان ؟ وأين جُلنْدَى مِن أَسْباذ ؟ وأين حِذْ يَم ''من أَفْهَى '' وأين كان كُرْز بن عَلقَمة مِن أَفْهَى '' وأين كان كُرْز بن عَلقَمة مِن نُعَيْدِ '' الْمَذِلِي ؟ وأين كان دافِع المُخِيْر مِن دُعَيْدِ '' المَّمْل ؟ فَيْدِ مِن ' المَّمْل ؟ فَيْدِ مَنْ أَمْل ؟ فَيْدُ مِنْ أَنْ المَالَّهُ فَيْدِ مِنْ أَنْ مُنْ أَنْ وَلْمُنْ مُنْ فَيْدُ فِيْلُ كُونُ وَلَيْلُ كُونُ وَلْمُ اللْهُ الْمُنْ كُونُ وَلْمُ اللْهُ عَلْمُ عَلْمُ اللَّهُ الْمُنْ كُونُ وَلْمُ اللْهُ عَلْمُ اللَّهُ عَلْمُ وَالْهُ عَلْمُ اللْهُ عَلْمُ وَالْمُنْ كُونُ وَلْمُنْ كُونُ وَلْمُ كُونُ مُنْ أَمْل ؟ وَالْمُنْ كُونُ وَلْمُنْ كُونُ وَالْمُنْ كُونُ مُنْ كُونُ مُنْ كُونُ وَالْمُنْ كُونُ وَالْمُنْ كُونُ وَالْمُنْ كُونُ وَالْمُنْ كُونُ مُنْ كُونُ مُنْ أَنْ كُونُ وَالْمُنْ كُونُ مُنْ كُونُ وَالْمُنْ كُونُ مُنْ كُونُ مُنْ أُولُونُ أَنْ كُونُ مُنْ فَالْمُنْ كُونُ مُنْ مُنْ أَمْ كُونُ مُنْ أَلْمُنْ كُونُ مُنْ أُمُلُو

78 _ وخبّرني عن عَظامة أقاليم الخراب وعن خَلا شق الجنوب: أذلك قائم مُذ دارَ الفَلَكُ وكانَ النَّمو أو الدُّولُ بينها مقسومة والأيّام عليها موقوفة ؟ ولم قدَّمتَ إقليم دَوْس على إقليم بابِل ؟

وخبّرني عن الشُّهُب: أَتكون نَهادًا أم تكون ليلا ؟ ولمَ قدّمتَ الروم في الصَّنعة على أهل الصِين ؟ ولمَ قدّمتَ أُتبَّت على الزابَج؟ ولمَ فضّلتَ السكون على الحَرَكة ؟ ولمَ جعلتَ الكون فسادًا والافتراق اجتاعاً ؟

ماند و وجد تُنك _ جعلت فداك _ خِفْتَ أَن تكون ابن صائِد و وجد تُنك _ جعلت فداك _ خِفْتَ أَن تكون ابن صائِد و وجوتَ أَن تكون الدَّجال ، ولعلك دائبة الأرض _ وما أدري _ لعلك سَوْشي ، ولستَ _ بحمد الله _ الخَضِر ! والذي لا أشك فيه أنك غير المسيح، وأظنّ روحك روح يُشيشُرة بل روح

١) س: حديم ، طوف وم: مريم .

۲) ف و م و س : أفسى ؛ ظ : زفسى .

۳) ظ: نجزره.

ه) ظ: عميص.

بَعَلزَ ْبُوبِ (') بل روح دكالا(') وأنك الأزكون المنتظر ا

الله والمنزى والنبغب وعانم وين مَناف واحدة ولا أعود وسأجعلها طويلة ولا أذيد: كم بين وُد وسُواع و يَغوث و يَعُوق وبين مَناة والمُزَى والنبغب وعانم وبين مَناف و نُهُم وسَعْد ومَرْحَب (٢) ؟ ومذ كم نكح إساف نائلة ؟ ومذ كم مُسِخًا في الكعبة ؟ وخبرني عن بَرَهوت و بَلَهُوت ؟ وعن الجابِية وموضع الطاغية ، وعن سَيْف الصاعقة ؟ ومن ألقى ذلك إلى الرافضة ؟ وما كان مال قارون ؟ وما كان كنزُ النَّطف ؟ ولمن كانت البتيمة (١) وما قُوط مارية ؟ وما أصل مال ابن بُحدُ عان ؟ وكيف كانت (١ مشورة أمه ؟ وخبرني عن ألك المال الذي مَن أخذَ منه ندم ومن تركه ندم .

88

الجن قبل أن يحتجبوا (1) ووجدت الأنس مذ خلقوا ورأيت الجن قبل أن يحتجبوا (1) ووجدت الأشياء بنفسك خالصة وممزوجة وأغفا لا وموسومة وسالمة ومدخولة: فما يخفَى عليك الحجة من الشبهة ولا السقم من الصحة ولا الممكن من المعتبع ولا المستغلق من المستبهم ولا النادر من البديع ولا شبه الدليل من الدليل وعرفت علامة الثقة من علامة الريبة ولا شبه الدليل من الدليل ، وعرفت علامة الثقة من علامة الريبة ،

ا طوف وم: بلمدنوب س: للمدنون .

٣) طوفوم: دكالا؛ م: دلالا.

٣) ف و م و س : منهب ، ولم محد صنماً اسمه منهب ، فلعل الصواب مرحب.

ط: البتيمة ، ف و م و س: البليمة والصواب: [الددة] البتيمة فها يظهر.

ف و م و س : کان .

٦) كذا ني ظ ؛ ف و م و س : بمحبوا .

حتى (۱) صارت الأقسام عندك محصورة والحدود محفوظة والطبقات معلومة والدُّنيا بجذافيرها مصورة ووجدت السبب كما وجدت المسبّب وعرفت الاعتلال كما عرفت الاحتجاج وشهدت العِلَل وهي تُصنَع فعرفت المصنوع من الخلوق والحقيقة من التعويه:

معنى الرُّويّ الرُّبِيّ (") ؟ وما تقول في الرُّويّا ؟ وما تقول في الرُّويّا ؟ وما تقول في الخيميا الكيميا ؟ وما تقول في الفراسة ؟ وما تقول في الفأل ؟ وما تقول في الزجر ؟ وما تقول في الفراسة ؟ وما تقول في الفلّم (") ؟ وما تقول في معنى البركة ؟ وما تقول في النجوم ؟ وما تقول في الجيلان ؟ وما تقول في أسراد الكفّ ؟ وما تقول في النظر في الأكتاف ؟ وما تقول في إلحاح الجُنفَسَا ؟ وما تقول في إلحاح الجُنفَسَا ؟ وما تقول في النفس والسّؤد (") تقول في البول في النفس والسّؤد (") وفي الديك الأفرق والسِنود الأسود وفي البول في النّفي وفي النوم بين البابين ؟

79 ـ وما تقول في النُّمنُهة (*) وفي الرَّتيمة وفي تعليق
 كُمْبِ الأَرنب وفي حَلْي السليم وفي البَلايا والوَلايا ؟ ومــا

١) س : حتى ؛ ف و م : وحتى .

٣) ف و س : الرئي ؛ م : الراى ؛ وليست هده الكلمة بمرضية ' فلعل الصواب : الراس وهو من مصطلحات السحر .

٣) ف و م و س : غت الطلم (؟) .

ا ف و م : السوار ؛ س : السنور وله وجه .

اف و م : النمنمة ؛ س النميمة ، وتصح أيضًا .

تقول في الهام والاستمطار بالسَّلَع والمُشَر ؟ وما تقول في شَقْ البُرْ أَتَع وفي حَدْر الرداء ؟ وفي كي الصحيح عن ذي المُرَّ وفي فَقُ العين للسواف وفي نزع * [العين] للفارة (١١) ؟ وما تقول في الآمر والناهي والمتربِّص ؟ وفي النَّطيح والقَعيد والسانح والبارح ؟ وما تقول في وما تقول في وما تقول في وَطَّ والمُقلات للقَتلَى وفي دما والملوك للكَلَى ؟

٧٠ _ وما تقول في صرع الشيطان ، وفي تلون الغيلان ، وفي مَزيْق عَزيف الجنان ، وفي ظهور المُمّار وفي طاعتهم للعزائم ، وفي رَيْق المأمور الحارثي وغيبة بن الحارث اليربوعي ؟ وما فصل ما بين العراف والكاهن والحازي والمتبوع ؟ وما تقول في تحول إبليس في صورة أسراقة المُدلجي وفي صورة الشيخ النجدي ؟ وخيرني عن شيقناق وشيصبان ، وعن سَمَلَقة وزونِعة ، وعن المُذهِب والسِّعلاة ، وعن بركُو ثر () ودركاداب () ، وأين كان مِسْحَل شيطان الأعشى _ من عمرو _ شيطان المُخبَل () _ ؟

السر للماره .

لا أي جميع السخ ؛ انظر الفهرس مادة كُو أير .

ر) کدا .

له: المغبّل ؛ ف و م و س : المنعبّل .

في حميع النسخ : فدحا .

٦) س: فكذآ ؛ ف و م : كدا .

زِدتَّ فِي الدهر الطويل فكذا تنقُص فِي الدهر الطويل ، إذ كل طويل فهو قصير وكل مُتناهِ فهو قليل ؛ فإياك أن تظنَّ أنك قديم فتكفُر ، وإياك أن تُنكِر أنك مُعدَّث فتُشرِك!

٧٧ _ فإن للشيطان في مثلث أطاعاً لا يُصيبها في سِواكُ ويجد فيك عِلَلًا لا يجدها في غيرك؛ ولستَ _ جعلت فِداك _ كإبليس، وقد تقدَّم الخبر في بقائه إلى انقضا، أمر العالم وفَنائه؛ ولولا الخبر لما قدمتُه عليك ولا ساويتُه بك، وأنت أحق * منه بعذر وأولى بستر () ولو ظهر لي لما سألتُه كسوالي إياك ولما ناقلتُه الكلام كناقلتي لك، وإن كان في التجاذب مثلك فهو في النصيحة على خلافك، ولا نك إن منعتَ شيئاً فن طريق التأديب أو التقويم، خلافك، ولا نمنع بالغِش والإرصاد، وأنت على حال أشكل () وهو إن منع بالغِش والإرصاد، وأنت على حال أشكل () ونحن نرجع إلى أصل وننتمي () إلى أب و يجمع بيننا دين.

٧٣ _ وخبِّرني عن الشِّق وعن واقواق وعن النِّسناس
 وعن دُوالباي وعن الكركدّن وعن عَنْقاً مُنْرِب وعن
 الكِبريت الأحمر وعن ثَوْر الله في الأرض .

وحدِّ ثني عن شِعْب رَضْوَى وعن جبال حِسْمَى ، ومتى ترى الما الأسوَد والجوّ الأكلف والطين الأزرق ؟ وكيف ذلك النِّمر ؟ وهل يظمأ ذلك الأسد ؟ وهل باض الخفّاش ؟ وهل أمنت(؟)

ا) كدا في ظ ؛ س : من عدر وأولى من ستر ؛ ف و م : من عذر و اول من ستر .

٣) س: أشكل ؛ ف و م : شكل .

٣) ظوف و م و س : ونلتقي .

الْحَبَارَى ؟ ومتى تتعلّم ما في الجَفْر و تُحَكِم ما في الزُّهُر ؟ وما فعل فَحْل (') وَبَار ونِعَاج أَبِي المرقال (') ؟

٧٤ _ وما الْحَرَّة في الرَّجْعة والقول في المناسخة ؟ ومن أين قلتم بالبَدا (**) ؟ ومن أين جعلتم العلم فعلًا والزيادة فلتأ (*) ؟ وما القول في النفس ؟

٧٥ _ وخبِرني ما السّحر وما الطِلَسْم وما الدُّنْهُش وما الدُّنْهُش وما الدُّنْهُش وما الدُّنْهُش وما الطَّلَسْم وما اللَّبُان وما الحَلْقطير وما الهَّيْكُل وما الطوالق ؟ وما قولهم في اللُّبان الذَّكَر وفي مُراءاة المُشتري ؟ ولم توحشوا من الناس ؟ ولم باتوا بالبَراح وأقاموا بالخراب واغتساوا بالما القراح ؟ ولم قدموا التصديق وأخروا (°) الطيرة (؟) (°) ولم أجابوا وأكرموا ولم منعوا وقتلوا ؟

ا س : فحل ؛ ط : نحل ؛ ف و م : نحل .

٧) ف و م و س : مرقال .

٣) س: بالبداء ؛ ف و م : مالنداه .

له) كذا في ف و م و س .

وم: واحروا ؛ س: واخرحوا .

٦) ظوفوم وس: الصرة ؛ ولمل الصواب ما اثبت .

عَيم الداري صاحب الده (۱^{۱)} ·

٧٧ _ وخبرني عن شَقُلُون وعن أَهْرِمَن وعن كاوه وكُوْوَرْث وإيدَذَش وافرَدَذَش وابْرُشارش وابرُبارش وخوَرِّرَث بامية (١٠) و كيف صادت خونرث هذه أعمر العوالم ؟ وأيّما أكثر: ياجوج أم ماجوج ؟ وأيّما أقصر وأيّما أطول أعمارًا وأيّما أفضل : مُنكّر أم نكير ؟ وأيّما أخبث : هادوت أم مادوت ؟ وأيّ حوت ابتلع يو نس ؟ وأيّ حيّة (١) ابتلعت المهلّب ؟ ومن أي خَشَب (١) كانت سفينة نوح ؟ ولم ملح الحمض ؟ ولم طُوِّقت الحمامة ؟ وما فَرْقُ ما بين الطأس والكأس ؟

٧٨ وما كان سبب اتّخاذ الأُقبية ؟ وما سبب صنعة الزُّجاج؟ وما قِصةُ الرُّخام: أكيميا أم (") مخلوق ؟ ولمَ المتنع عَلَ الذهب والزجاج أعجبُ منه ؟ ومَن صاحب المينا وتودين الحجارة ؟ ومَن صاحب النوشاذر ؟ وما تقول في التّيين ؟ وما فرَانِق الأسد ؟ وما صداقة ما بين الخنفسا والعقرب ؟ وما بال السواد يصبغ ولا ينصبغ ولا ينصبغ والله البياض ينصبغ ولا

الطرفهرس الاعلام 'مادة : غيم الداري .

٣) في ظ ؟ على ما يظهر : كاوه والدرش وايدرش وابن حارس وحونرث مام ؟ ف و م و س : كان وكان ومره وايدذش وافردش وابرشادش وابربادش وخونرث بام . فلم نصحح الا ظاهر هذه الأساء لاننا لا نعلم كيف كتبها الجاحظ ؟ واما حروفها الصحيحة على ما ورد في الأقستا فهي : ويد دفش ' ؟ أقر دد فحش ' أبر مارشت ِ ، أبر مارشت ِ ، أبر أبارشت ؛ انظر فهرس الاعلام مادة : خونرث .

٣) كذا في ظ و ف و م و س .

ع) ف و م و س : حية .

اس: أم ؛ ف و م: أو .

يصبغ ؟ ومَن صاحب الأصطرلاب ؟ ومَن صاحب القَرَسُطُون ؟ ولمُ أَساً لك عن الحَدَاد وإنَّا سألتُك عن الفَيْلَسوف وعن عِلْته في المَدَّ والجَزْر ؟ وخبِرني عن جواهر الأرض ، وعن جمع القار (۱) : أشي مُ مفروغ مِن خَلقه أَمْ أَرْض تستحيل (۱) إليه ؟

٧٩ _ ولم عمِل بعض السم في العَصَب وبعضُه في السدم وبعضُه فيها جيماً ولم كان بعضُه سم تَجَاز وبعضُه سم جهاذ ولم صاد لا يقتُل مع العادة وقتل قبل العادة : ألأن الطبائع تنكر الشي الغريب أم لأنه ضد في نفسه ؟ وكيف صاد مع ديق المغمى ديق بعض الناس في القتل ، وفي أيها سم ؟ ولم خاكف البيش في العصب والدم ؟ ولم يقتُل العقرب إنساناً ويقتله آخر ؟ ولم صادت الأفمى قاتلة وتأكلها القنافذ ولا تضرها ويأكلها الأزوي فلا يتأذى (المهم المناس والالهم المنابع على المنابع الم

٨٠ _ ولم خالف النيل جميع الأؤدية في النُّقصان والزيادة ٬
 ولم بلفت جِزيَتُه الشَّمال ولم صار أقصاه كأدناه ٬
 منه ومتى يحوّله الإمام ٬

* *

مل وقد عامت _ جعلت فداك _ أن الخبر إذا صح أصل وكان للناس عِلة في نشره كان في الدّلالة على الحق كالعيان وفي

١) ظوفوم: جمع القار؛ س: جميع الغار.

٣) ف و م و س : يستحيل .

٣) ف و م : يتأذى ؛ س : نتاذى .

الشِّفا ('' كالسَّاع ؛ على أن الخبر لا يُعرف به تكيّف '' الأُمود ' لكن يُعرف به 'جمل الأشيا ') إلا خبرك : فإنك لا تحتاج إلى إشارة ولا إلى إعادة ولا إلى [علة ولا إلى] '' تفسير ' حتى يقوم خبر كُ في الشفا '' وفي كيفيّة الشي مقام العيان ا

۸۲ _ وقد كنتُ أتعجّب من محمّد بن عبد الملك وأقول: « ما تقولون في رُجل لم يقل قط بعد انقضا و خصومته و فَهـاب خصمه : « لو كنتُ لم أقـل كذا « لو كنتُ قلت كذا كان أفضل » أو (ن) : « لو كنتُ لم أقـل كذا كان أمثل » ؟ فا بال عَفْوِه أكثر من جهد كم وبديهته أبعد من أقصى في كرتكم ؟ ؟ فلمّا رأيتك علمتُ أنك عذابُ صبّه الله على كلّ وضيع !

مريس في طبيعة الفلك ، وعن ساعك من إفلاطون ، وما دار في ذلك بينك وبين مريس في طبيعة الفلك ، وعن ساعك من إفلاطون ، وما دار في ذلك بينك وبين (٢) أرسطاطاليس (١) ، وأيَّ نوع اعتقدت وأيَّ شيء اخترت ؟ فقد أبت نفسي غيرك وأبت أن تتشفَّى إلّا بخبرك ولولا أني أكلف (١) برواية الأقاويل وأغرم (١) بمعرفة الاختلاف ولا أستجيز

وم: الشفاء ؛ س: الشفاه .

٧) س: تكيف ؛ ف و م : مكيف .

۳) ريادة س عن ل .

يه) ف وم: الشفاء ؛ س: الشفاء .

فيادة س عن ل ؛ ظ : لو .

۳) ف و م : ما جری ؛ س : ما کان .

٧) زيادة س عن ل .

A) س: ادسطاطاليس ؛ ف و م: ادسطوطاليس .

٩) ف و م : اكلف ؛ س : كلف .

٠٠) ف و م : واغرم ؛ س : معرم .

مسألتك عن كل شي وابتذالك في كل أمر ، لمَا سمعتُ من أحد سواك ولمَا انقطعتُ إلى أحد غيرك ا

88

٨٤ _ واعلم _ جعلت فداك _ أني لم أرد عزاحك إلا أن أضحك '' سنك والا كانت غايتي فيك إلا أن أنفُق '' عندك وقد كنتُ خفتُ ألّا أكون وقفتُ على حد وأشفقتُ من الجاوزة لقدره والمزاح باب ليس المخوف فيه التقصير ولا يكون الخطأ فيه من جهة النقصان وهو باب ' متى فتحه فاتح وطرق له مطرق لم علك مِن فتحه ولا يخرج منه مطرق لم علك مِن سدِه مثل الذي علك مِن فتحه ولا يخرج منه بقدر ما كان قدم في '' نفسه 'لانه باب أصل بنائه على الخطا ولا يكون علام من الأخلاق إلّا ما سخف ومِن شأنه التزيّد وأن يكون صاحبه قليل التحفيظ .

مه _ ولم نَرَ شَيْئًا أَبِعدَ مِن شِي ﴿ ` وَلاَ أَطُولَ لَه صُحِبةً وَلاَ أَشَدُ خِلافًا وَلاَ أَكْثَرَ * لَه خَلَطَةً ﴿ ` مِن الْجَلَّةُ وَالْمُزَاحِ مُرُوءَ وَلاَ أَكْثَرَ * لَهُ خَلَطَةً ﴿ ` مَن الْجَلَّةُ وَالْمُزَاحِ مُنْ شَوْرٍ : ﴿ لِيسَ لِلزَّاحِ مُرُوءَ وَلاَ الْمُنَاخِرَةِ وَالْمُنَافِرَةِ : ﴿ الْمُزَاحِ هُو الشَّنَادِ الْأَصْغَرِ ﴾ ` وقال الْحَسَنَ الْمُنْفِرِةِ : ﴿ الْمُزَاحِ هُو الشَّنَادِ الْأَصْغَرِ ﴾ ` وقال الْحَسَنَ اللَّهُ الللَّهُ اللَّهُ الللَّهُ اللَّهُ اللللَّهُ اللَّهُ اللَّهُ اللَّهُ الللللَّالَةُ اللَّهُ اللَّاللَّالِي الللللَّالِيلُولُولُ اللللَّاللَّهُ اللَّهُ اللَّهُ اللّ

ا کدا في ل ؛ ط و ف و م و س : صحك .

٢) طوف وموس: لا يفق .

٣) ف و م : في ؛ س : من .

^{₽)} ف وم:شيء' س:شر.

ا كدا ي ل ؛ ف و م و س : اكثر خلطاً .

٣) لم محد هدا الغول في مراحمنا .

٧) لم بجد هدا القول في مراحمنا ٠

ابن حيّ: «المُزاح استدراج من الشيطان واختداع من الَموى »(۱) وعاب نُمَر بعض العظا فقال : « ذاك رُجل فيه دُعابة »(۱) ووقال الشاعر [من الوافر] : وجِدِ القول يقدُمه المُزاحُ وقال الشاعر [من الرجز] : رُبّ كَبِير ساقَهُ صَغِيرُ وقال الآخر [من الرجز] : رُبّ جِدْ ساقَهُ اللّهبُ (۱) وقال الآخر [من المديد] : رُبّ جِدْ ساقَهُ اللّهبُ (۱)

من مكالمتك ومن بركة مكاتبك ومن ولم أتجاوز حد النهاية فها أعرف من ثمن مكالمتك ومن بركة مكاتبتك ومن حسن تقويمك وجودة تثقيفك ؛ وإن كنت قد أخطأت الطريق وجاوزت حد المقدار ، فما كان ذلك عن جهل بفضلك ولا إلكار لحمّك ؛ ولكن حدود الأشياء إذا خفيت ومقادير هما إذا أشكلت ولم يكن مع الناظر فيها مثل أهمك ولا مع المتكلّف لها مثل كالك دخل عليه من الحلّل بقدر عجزه وسلم في منه بقدد نفاذه ؛ ولو كان من العلماء الموصوفين والأدباء المذكورين .

م من المزاح – جعلت فداك – بابُ مَكر وجِلْسُ خَدْع: يَتَكِل المرا في إساءته إلى جليسه وإسماعه لصديقه على أن يقول : « مزحتُ » وعلى أن يقول عند المحاكمة : « لعبتُ » وعلى أن يقول : « مَن يغضب من المزاح إلّا كزّ الحلق ومَن يرغب عن المفاكهة إلّا ضيّق العَطَن ؟ » .

معزو إلى رسول الله في المستطرف ج ٣ ص ٣٠٨

الم بجد هذا القول في مراجعنا .

٣) أنظر ديوان المعاني للمسكري ج 1 ص ١٥١ :

صار جدًا ما فرحت به ﴿ رَبُّ جَدُّ جَرُّهُ لَعَبُ

ه) س : وسلم ؛ ف و م : ويسلم .

مم _ وبعد ' فتى أعدت النفس ' عَـ فدرًا ' كانت إلى القبيح أسرع ومتى لم تعدّه ('') كانت عنه أبطأ ؛ ومن أسباب الفَلَط فيه ومن دواعي الخطأ إليه 'أن كثير ًا ثمن تمازحه يضحك وإن كنت قد أغضبته و لا يقطع مُزاحك وإن كنت قد أوجعته ؛ فإن ''' حقد ففي الحقد الدا ' وإن عجل فذلك البلا ' ؛ فإن ' قلت : « فما أدخلك في شيء هذا سبيله وهكذا جوهر أه وطريقه ؛ » _ قلت : « لأ في في شيء هذا سبيله وهكذا جوهر أه وطريقه ؛ » _ قلت : « لأ في حين أمنت عقاب الإساق ووثقت بثواب الإحسان وعلمت في أنك لا تقضي إلّا على المَند ' ولا تُعذّب ('') إلّا على المَند ' والأمن سائقاً والأمل قائدًا ؛ واي مُتجر أدبح ، نما جمع السَّلامة والغنيمة والأَمن والمثوبة ؛ ('') » .

مع فيه ولوكان هذا ذنباً لكنت شريكي فيه ولوكان تقصيرًا لكنت سببي إليه ولأن دَوام التغافُ ل شبيه بالإهال وترك التعريف و و كان يورث الإغفال والعفو المتسابع والبشر الدانم يو منان من المكافأة ويذهبان بالتحفيظ ولذلك قال عُيئنة ابن حِصن لعثمان بن عفّان _ رضي الله عنه _ : « عُمَرُ (من كان خيرًا لي منك : أرهبني فأتقاني وأعطاني فأغناني » و فإن كنت اجترأت منك : أرهبني فأتقاني وأعطاني فأغناني » وأبان كنت اجترأت

ا ف : نده ؛ س : تحده ؛ م : نعد .

٣) س: فان ؛ ف و م: وإن .

٣) س: الك لا نقص ؛ م: أنه يقص الاعلى العهد ؛ ف : انه يقص .

اس: تعدب؛ ف و م: يعدب.

ا و س : ارد ؛ م : اردت .

٣) س عن ل : والمثوبة ؛ ط و ف و م : والميرة .

٧) كدا ولعل الصواب : التعديب .

٨) سقط من م ؛ الطر المعارف لابن قتيبة ص ١٣٢ وأسد الغامة ج يه ص ١٦٧ .

عليك فلم اجترئ عليك إلابك وإن كنتُ أخطأتُ فلم أخطئ إلا (١) لك ، لأنّ حسن الظنّ بك والثقةَ بعفوك سببُ إلى قلّة التحمُّز (٢).

• ٩ _ وبعدُ ، فمَن وهب الكبير فكيف يقف عند الصغير ؟ ومن لم يزل يعفو عن (١) العمد كيف يعاقب على السهو ؟ ولو كان عِظَم قدري هو الذي عَظَمَ ذنبي لكان عِظَم قدرك (١) هو الذي شفع لي ؛ ولو استحققت عقابَك بإقدامي عليك مع خوفي منك (١) لاستوجبت (١) عفوك عن إقدامي عليك لحسن (١) ظنّي بك على أني ، متى أوجبت لك العفو فقد أوجبت لك الفضل ومتى أضفت إليك العقاب فقد وصفتُك بالإنصاف ؛ ولا أعلم حال الفضل إلا أشرف من حال العدل ، * ولا الحال (١) التي توجب الشكر إلا أرفع من الحال التي توجب لك الصّبر (١) ؛ وجب الشكر إلا أثمة عقابي لحرمتي فهبه لأياديك عندي ، فإن النعمة تشفع في النّقمة (١١) ؛ فإن لم تفعل ذلك للحرمة فافعله لحسن

¹⁾ ف و م و س : عليك إلا .

٧) س: التحرز ؛ ط و فُ و م : التحرم .

٣) زيادة عن س .

ه) س: قدرك ؛ ف و م: قدري .

فوموس: لك.

٩) س : لاستوجبت ؛ ف و م : استوجبت .

٧) ف و م : لحسن ؛ س : بحسن .

٨) س : ولا الحال ؛ ف و م : والحال .

٩) ذيادة ب: ولا الحال التي توجب لك الصهر الا ارفع من الحال التي توجب العذر.

١٠) فإن عن ب ؛ ف و م وس : وان .

النقمة عن احمد زكي صفوت ٬ جمهرة ج ١٠ ص ٤٤ ؛ ف و م و س : النعمة .

كتاب التربيع والتدوير – ۽

الأحدوثة ؛ وإن لم تفعل ذلك لحسن الأحدوثة فمُـــــــ إلى حسن العادة ؛ وإن لم تفعله لحسن العادة فأتِ ما أنت أهله (۱) .

واعلم أني وإياك متى تحاكمنا إلى كرمك فضي لي عليك ومتى ارتفعنا إلى عقلك "حسن العفو عني عندك؟ وفصل ما بيننا وبينك وفرق ما بين أقدارنا (أ وقدرك أنا أسي، وتغفر ونندنب وتستر ونعوج وتقوم ونجهل وتعلم "، وأن عليك الإنعام وعلينا الشكر، ومن صفاتك أن تفعل ومن صفاتنا أن نصف ؟ فإذا فعلت ما تقدر عليه من البقاب كنت كن فعل ما يقدر عليه من البقرض وصرت ترغب عن الشكر كا رغبنا عن النسليم (أ) وصار التعرض لعفوك بالأمن (أ) باطلا والتعرض لعقائك بالخوف حقاً ؟ ورغبت عن النبل والها، وعن السودد والسنا، وصرت كن يشفي غيظا أو والها، وعن السودد والسنا، وصرت كن يشفي غيظا أو يداوي حقدًا أو يُظهر القدرة أو يُعب أن يُذكر بالصّولة.

97 _ ولم تجدهم (`` _ أبقاك الله _ يحمدون القدرة إلّا عند استعالما في الخير ، ولا يذمّون العجز إلا لِمَا (`` يفوت به من إتيان الجميل ؛ وأنّى لك بالعقاب وأنت خير (` كلّك ؛ ومن أين اعتراك

¹⁾ اطر امثال الميداني ج ٢ ص ١٠٥ .

ال : عدلك ولعله أصح .

٣) س: اقدارنا ؛ ف و م : قدرنا .

اس: تعلم ؛ ف و م: نعكم .

ف و م : التسلم ؛ س : السلم .

٣) س: بالامن ؛ طوف وم : بالامل .

٧) ف و م : تجدهم ؛ س : بحدهم .

٨) ف وس: الما يُم: ما .

المنع وأنت أنهجت الجود لأهله ؟ وهـل عندك إلّا ما في طبعك ؟ وكيف لك بخلاف عادتك ؟ ولم تستكره نفسك على المكافأة وطبائحك الصفح ' ؟ ولم تكدّها بالمنافسة '' ومذهبها المسامحة ؟

وفق قولك أو من جعل أخلاقك وفق أعراقك أو فعلك وفق وفي أعراقك أو وفي الله وفي الله وفي الله وفي الله وفي الله أثبت من عياننا وعفول أرجح من جهدنا وبداهتك أجود من تفكّرنا وفعاك أرفع من وصفيا وغيبتك أهيب من حضور السادة وعتبك أشدً من عقاب الظّلَمة ا

98 _ و سبحانَ مَن جعلك تعفو عن المتعبّد وتتجافى عن عقاب المُصِر وتتغافل عن المبادي وتصفح عن المتهاون احتى إذا صرتَ إلى مَن ذنبُه نسيان وقوبتُه إخلاص وهفو تُه يكرُ (١٠) وشفيعُه حُرمة (٥٠) ومَن لا يعرف الشُّكرَ إلَّا لك والإنعام إلَّا منك ولا العلم إلَّا من تأديبك ولا الاخلاق إلَّا من تقويك ، ومَن لم يقصِر في بعض طاعتك إلّا يلا دأى من احتالك ولا نسى بعض ما يجب لـك إلّا بلا داخله من تعظيمك ، صرت

اب: بالمناقشة .

٣) كذا في ب ؛ ظ و ف و م و س : وقولك وفق عملك : أكثر .

٣) ب: اقوى ؛ ظ: أكبر ؛ ف و م و س : اكثر .

اس: بكر ؛ ف و م : نكر ؛ ب : سهو .

ف و م : حرمة ، س : الحرمة .

تتوعده (۱) بالصرم _ وهو دليل على (۱) كلّ بليّة _ وتستعمل معه (۱) الإعراض _ وهو قائد لكلّ (۱) هَلَكة _ ا

وقد عامت أن عتابك أشد من الصريمة وأن تأنيبك أغلظ من المُقوبة ، وأن مَنعَك إذا منعت في وزن إعطائك إذا أعطيت وأن عقابك على حسب توابك وأن جزعي من حرمانك في وزن سروري بفوائدك ، وأن شين غَضَبك كزين رضاك ، وأن موت ذكري بانقطاع سببي منك كحياة ذكري مع اتصال سببي بك (°) و مالي اليوم عَمَلُ أنا إليه أسكن ولا شفيع أنا به أو ثق من شدة جزعي من عتبك وإفراط هَلعي من خوفك ؛ ولست مين ، إذا جاد بالصفح ومن بالعفو ، لم يكن لصاحبه منه إلا السلامة وإلا النجاة من الهلكة ، بل تشفع ذلك بالمراتب الرفيعة والقضايا الجزيلة وبالعز (°) في العشيرة والميبة في الخاصة والعامة ، مع طيب الذكر و شرف العقب وعبّة النفس ،

88

97 _ وأما ذِكري القدّ والخرط والطول والعرض وما بيننا وبينك في ذلك من التنازع والتشانُجر والتحاكُم والتنافُر،

۱) ب : تتوعده ؛ ف و م و س : تتوعد .

۳) سقط من ف و م و س .

۳) زیادة عن ب .

لا) ب: لكل ؛ ف و م وس : كل .

ع: لك ؛ ف و م: لك .

٣) ب: وبالعز؛ ف و م و س: والعز .

فإن الكلام قد يكون في لفظ الجِنة ومعناه معنى الهزل كما يكون في لفظ الهزل ومعناه معنى الجِنة ؟ ولو استعمل الناس الرصانة (۱) في كل حال والجدّفي كلّ مقال وتركوا التسميح (۱) والتسهيل وعقدوا أعناقهم (۱) في كل دقيق وجليل كان السّفة أصراحاً خيراً لهم والباطل عضاً أددً عليهم ؟ ولكن لكلّ شي قدر ولكل حال شكل: فالضحك في موضعه كالبكا في موضعه والتبشّم في موضعه كالقطوب في موضعه ؟ وكذلك المنع والبندل والعفو وجميع القبض والبسط .

فإن ذممنا المزاح؛ ففيه _ لَعمري _ ما يُذَمَّ وإن حمدناه؛ ففيه ما يُحَمَّد؛ وفصلُ ما بينه وبين الحِـد أنّ الخطأ إلى المزاح أسرع وحالَه بحال الشَّخف أشبه.

الندر، فلا! لأن المزاح بما يكون كالظُّم ويُنفى حتى يصير كالغدر، فلا! لأن المزاح بما يكون مرة قبيحاً ومرة حَسناً، والظلم لا يكون مرة قبيحاً ومرة حسناً ؛ فإذا مِلنا إلى الجِد ورغبنا عن الهزل وتركنا المزح وجلسنا للحكمة ، فقد أغناك الله عن الحبّة كاسلمك من الشبهة ولم يكلفك الاحتجاج كا رغب بك عن الاعتدال ؛ فأصبحت لا عتجاً ولا محجوجاً ولا محدوراً ولا مُعلماً ولا معذوراً ولا

الرصانة او ما يشاكلها ؟ ظ و ف و م و س : الدعابة .

٧) ف و م : التسبيح ؛ س : التسبّح .

۳) سقط من س .

ه) ف و م : المزح ؛ س : المزاح .

فيك اختلاف ولا بك حاجةٌ إلى ائتلاف ؛ وليس مع العيان وحشة ولا مع الضُّرورة وَجَعة ولا دون اليقين وقفة • 🗚 _ وهل في تَمامك ريب حتى نُعالج بالحجّــة ؟ وهل ردًّ فَضَلَكَ جَاحِدٌ مَى يُثَبَّت بِالبَيِّنَة ؟ وَهُلَ لَكَ خَصَمُ فِي العَمْ او نِدُّ فِي الْفَهُمُ أُو يُجَادُ فِي الْحِلْمِ (١) ﴿ أَوْ ضِدُّ فِي الْعَزْم ؟ وَهُلَ يَتَبَلَّمْكُ (١) يطمع فيك طامع 💎 أو يتعاطى شأوَك باغړ ؟ وهل يطمع فاضــلُّ أن يَفُو قَكَ أُو يَأْنَف شريفٌ أن يقصر دونك أو يخشع عالمٌ أن يأخذ عنك ؟ وهل غايةُ الجميل إلَّا وصفَك وهل زين البليغ إلَّا مدحك وهل يأثمل الشريف إلَّا اصطناعك وهل يرجو^{(•} الملهوف إلّا غياثك وهل للطَّلَّابِ غَرَضٌ (١) سواك وهـل للغواني مَثَلَ غيرك وهل للماتِح رَجَزُ إلا فيك أو هل يحـدو الحادي إلَّا بذكرك ؟ * وهل تقع الأبصار إلَّا عليك وهـل

99 _ فلولا أن يأخذ الواصف بنصيبه منك وبجِصّته من الشّكر لك (^) ، لكان الإطناب المطناب

, تصرَف الإشارة إلّا إليك ° (٢٠)

ا ب : الحلم ؛ ظوف و موس : الحكم

٣) ف و م : يتبلغك ؛ س : يبلمك .

٣) س: تصرك ؛ ف و م : يصرك .

چ) ت: وهل ؛ س : أو ؛ ف و م : و .

ه) ب: يرحو ؛ ط و ف و م و س: يتدر .

٩) س : للطلاب غرض ؛ ظ و ف و م : للطول عرض .

٧) وردت هده الحملة في ف و م و س مد : وحضوعه إيصافًا (اسفله ٩٩) .

۸) زیادة س

عندهم في وصفك لغوًا وكان تشقيق ('' الكلام عجزًا ولكان تكلُّفه فضلًا .

ومَن هذا الذي يضَعه أن يكون دونك و يُمتَعَن بالتسليم لك ولم ('')يعد إقرارَه إحساناً وخضوعَه إنصافاً ؟ أم مَن ('' الشبيه بك '' في منزلتك ؟ ألست خَلَفَ الأخيار وبقيَّة الأبرار ؟ وأي أملُ ليس بغاية ؟ وأي شي منك ليس في النهاية ؟ وهل فيك شي بيفوق شيئاً أو يفوقه شي بن أو يقال: « لو لم يكن كذا لكان أحسن » ، أو ('') : « لو كان كذا لكان أتم " » ؟

الحض والملاوة التي لا تستحيل والجال الفائق والملح الحض والملاوة التي لا تستحيل والتام الذي لا يحيل والا فيك أو عندك أو لك أو معك ؟ (أ) لا بل أين الحسن المصمت والجال المفرد والقد العجيب والكمال النريب والملح المنثور والفضل المشهور وإلا لك وفيك ؟ وهل على ظهرها المنثور والفضل المشهور وإلا لك وفيك ؟ وهل على ظهرها جميل حسيب أو عالم أديب (أ) إلا وظلّ ك أكبر من شخصه وظنّك أكبر من علمه وأسمك أفضل من معناه وحمك (أ) أثبت من نجواه وصمتك أفضل من قحواه ؟ وهل في الأدض

١) س: تشقيق ؛ ف و م : شقيق .

٧) ب: ولم ؛ ف و م و س : أو

٣) س: ام من ؛ ف و م : امن .

ي) فوموس: لك.

اس: او؛ ف و م: ولو .

٩) وردت هنا في جميع النسخ هذه الغفرة : خالصة لك. . . لا بلغه ؛ انظر اعلاه ٩

٧) س: ارب ؛ ف وم : ادب ،

حليم سواك ؟ وهل أظلّت الخضرا · ذا لهجة أصدق منك ؟ وهل حملت النسا · أجلّ منك ؟

المعدّل المعدّل وخعماً نبيلًا عسناً جيلًا وخلواً مليحاً وعتيقاً رشيقاً وفخماً نبيلًا ثم لا يكون موزون الأعضا ولا معدّل الأجزاء وقد تكون أيضاً الأقدار متساوية عير متقاربة ولا متفاوتة ويكون قصدًا ومقدارًا عدلًا وإن كانت دقائق خفية لا يراها إلّا الألمي ولطائف غامضة لا يعرفها إلّا الذكي و فأما الوزن المحقق والتعديل المصحّح والتركيب الذي لا يفضحه التفرُّس ولا يحصره التعنت ولا يتملّل جاذبه ولا يطمع في التمويه ناعتُه فهو الذي خصِصتَ به دون الأنام ودام لك على الأيام!

المحلا _ وكذلك (° الحسن) إذا كان ُحرًا مرسلًا وعتيقًا مطلقاً (۱°) لا يتحكم عليه الدهر ولا يذبله (۲) الزمان [ولا يغيّره الحدثان] (۱۰ ولا يحتاج إلى تعليق التائم ولا إلى الصون والكنّ ولا إلى المناقيش (۱۰ والكُحل ؛ ولو لم يكن لحسن وجهك والكنّ ولا إلى المناقيش (۱۰ والكُحل ؛ ولو لم يكن لحسن وجهك

۱) ب: معدّل ؛ ف و م : مقدود .

٧) ب: نكون ؛ ف و م و س : يكون . ٠

٣) ب: غير؛ ف و م و س: وغير .

ه) س: حاذبه ؛ ف و م : حادبه .

⁾ ب: وكذلك ؛ ف و م و س : وكدا .

٦) ف و م : مطلقا ؛ س : مطبقا .

٧) ف و م : يذبله ؛ س : يذيله .

٨) زيادة عن ب .

٩) ف و م : المناقيش ، س : المناقش .

إلّا أنه قد سُمِّل في العيون تسهيلًا وُحَبِّب إلى القلوب تحبيباً وُثُرِّب إلى النفوس تقريباً ، حتى امتزج بالأرواح وخالط الدما ، وجرى في العروق وتمثَّى في العظام ('' بحيث لا يبلغه السمّ ولا الوهم ولا السرور الشديد ولا الشَّراب الرقيق ، لكان في ذلك المزيَّة الظاهرة والفضيلة البيّنة ا

المجلة وعند الوصف والمدحة: «هو أحسن من القمر او أضوأ من الشمس وعند الوصف والمدحة: «هو أحسن من القمر او أضوأ من الشمس وأبهى من الغَيْث ، ولهو أحسن من يوم الحلبة »، وأنا لا نستطيع أن نقول في التفاريق: «كأن عنقه إبريق فِضّة ، وكأن قدمه لِسان حيّة ، وكأن عينه (المويّة ، وكأن بطنه قِبْطِيّة ، وكأن ساقه برديّة ، وكأن لسانه ورقة ، وكأن أنفه حدُّ سيف ، وكأن حاجبه برديّة ، وكأن لسانه ورقة ، وكأن أنفه حدُّ سيف ، وكأن حاجبه خط بقلم ، وكأن لونه الذهب ، وكأن عوارضه البرد ، وكأن فاه خاتم ، وكأن جبينه هيلال ، ولمو أطهر من الما وأدق طِباعاً من الموا (الله والموا أمضى من السيل (الله وأهدى من النجم » الكان في ذلك البرهان (النبير والدليل البين ا وكيف لا يكون (الكذك وأنت الغاية في كل فضل والنهاية في كل شكل ا

و س : العظام ؛ ظ و ف و م و س : العظم .

٢) ﻑ ﻭﻡ ; ﻋﻴﻨﻪ ؛ ﺱ ; ﻭﺟﻬﻪ .

٣) س: الهواء؛ ف و م: الهوى .

انظر امثال الميداني ج ٣ ص ٢٨٤ : أمنى من السيل تحت الليل .

البرهان ؛ ف وم ؛ من البرهان .

٦) ف وم : يكون ؛ س : تكون .

١٠٤ _ * وفيك قال (١٠ الشاعر [من الوافر] :

يَزِيدُكُ وَجِهُـهُ حُسْنًا ۞ إذا مَا زِدْتُهُ نَظَرَا ('')

يريد وجه حسن الله مستمين: «ما تأملنا قط تاليف مسجدنا وتركيب فأما قول (۱) الدمشقين: «ما تأملنا قط تاليف مسجدنا وتركيب محرابنا وقبة (۱) مُصَلَّانا ، إلّا أثار لنا التأمُل واستخرج لنا التفرُّس غرائب حسن لم نعرفها وعجائب صَنعة لم نقف عليها ، وما ندرى أجواهر أم تنضيد أجزائه في الجواهر أم تنضيد أجزائه في تنضيدات الأجزاء » (۱) ، فإن ذلك معنى مسروق متى في وصفك ومأخوذ من كثبي في مدحك ا وألجلة التي تنفي الجدال وتقطع القبل والقال ، أني لم أرك قط إلّا ذكرت الجنة ولا رأيت أجل الناس في عَقْب رؤيتك إلّا ذكرت النار ا

ا ن : وفیك قال ؛ ف و م و س : واما قول .

٣) البيت لأبي نواس؛راجع ديوان الماني للمسكري ج ١ص٣١١ وتمار القلوب ص ٤١٦

٣) كذا في ب؛ ف و م و س : وقول .

٤١٦ . وفيه .

كدا في س ؛ ف و م : ام حواهر تنفيدات احزائه في تنفيد الأحزاء .

٦) ف و م و س : والعجب أيما السامع انى مقصر واذا رايته علمت انى. . . مفرط.

٧) ف و م : الطفه ؛ س : ولطفه . أ

٨) ب: الفكرة ؛ ف و م : التفكر ؛ س : التفكير .

٩) ب: في عرقه ؛ ف و م و س : فيه .

التجارب وعرف العواقب ؛ فأفعالُه كأخلاقه وأخلاقه كأعراقه وعادتُه كطبيعته وآخره كأوله ؛ تحكي اختياراتُه التوفيق ومذاهبُه التسديد ؛ لا يعرف التكلَّف ويرغب عن التجوّز وينبل عن ترك الإنصاف ولا يمتنع عليه معرفة المبهَم ولا يُلَحَّج ''' باستبانة المشكِل ، * ولا يعرف الشك إلا في غيره ولا العي إلا سَماعاً '') .

" • • • سلكاً وأحسنها قبولاً وأجودَها وقوعاً ومن المعاني أدقّها مسلكاً وأحسنها قبولاً وأجودَها وقوعاً وأتمها إطاعاً، بأقوى الكلام وأوجزه وأعذبِه وأحسنه، يقلُ عَدَدَ حروفه ويُكثر عدد معانيه ؛ ومن الفعل بعد ذلك أكله (٢٠ تحقيقاً ؛ إذا أقبل هبناه وإذا أدبر اغتبناه ، مع تمكنُنه وعقله وسعة صدره (٢٠).

اف و م و س : يلتجح .

٣) وردت هذه الجملة في جميع النسخ معد الفقرة المرقومة ١٠٠١

٣) يعني : يتخبر أكمله .

ع) يُلوح ان هذه الفقرة ليس هنا موضعها .

كذا ولعل الصواب: القدح فيك .

٣) ف و م ; تنقب ؛ س ; تثقب ،

وقد شَقِيَ بِكَ ا فَكُم مِن كَبِدِ حَرَّى مُنْضَجة ومصدوعة مفرَ ثَة ا وكم من (۱) حشا خافق وقلبِ هائم وكم من (۱) عين ساهرة وأُخرى جامدة (٢) وأُخرى باكية ا وكم من (١) عَبْرَى مُولِمة وفتاةٍ معذَّبة (٢) قد أقرحَ قلبَها الحِزنُ وأَجمدَ (١) عينَها الكَمَدُ ، قد استبدلت بالحلي المُطلةَ وبالأنس الوحشة وبالتكحيل المَرَهَ، فأصبحت والهةً مبهوتة وهائمة بجهودة بعدَطَرَف ناصع وسنّ ضاحك وغُنج ساحر وبعد أن كانت نارًا تتوقّد ﴿ وَشَعَلَةُ تَتُوهُجِ ا ١٠٧ _ وليس نُحسنك _ أبقاك الله _ الذي تبقَى معه توبة أو تصح معه عقيدة أو يدوم معه عَهْد أو يثبت معه عزم أو يمل صاحبه التثبت أو يتَّسع للتخيُّر أو ينهنهه زُجر أو يهذب خوف ؟ هو _ أعزَك الله _ شي ب ينقضُ العادة ويفسَخ الْنَّة ويُعجِل عن الرَّويَّة ويطرَح بالعَرا، (*) وتُنسَى معه العواقب ؟ ولو أدر كك (١) عمر (٢) بن الخطّاب _ رضّه (٨) _ لَصنع بك أعظمَ ممَّا صنع بنَصْر بن الحجَّاج ولرَّجَك بأعظمَ ممَّا ركَّب به

جَعْدَةَ السُّلَمِي ، بل لَدَعاه الشُّغل بك إلى ترك التشاعل بها

؛ والغيظ عليك إلى الرحمة لهما ا

⁾ زیادة عن ب

٧) ف و م و س : جاهدة .

٣) ف و س : معذبة ؛ م : معذوبة .

ه) ف و م و س : وأجهد .

اس : بالعراء ؛ ف و م : بالعرى .

٣) س : ادركك ؛ ف و م : ادركت .

٧) زيادة س عن ب .

۸) زیادة عن ب .

١٠٨ _ فَمَن كان عيب ُ حسبه الإفراط والطعن (١) عليه من جهة الزبادة ، كيف يرومه عاقل أو ينتقصه عالم ؛ فلا تعجب إن كنتَ نهاية الهِمَّة وغايةً الأمنيَّة ، فإنَّ حُسن الوجه إذا وافق ُحسنَ التَّوام وجودة الرأي وكثرة العلم وسَعة ـ الخلق والمغرس الطيب والنصاب الكريم والطرف الناصع واللِسان البيّن والنغمة (''البهِجة والمخرج السهل والحديث المؤنق، مع الإشارة الحسنة والنُّبل في الجلسة والحركة الرشيقة واللهجة الفصيحة والتموَّل في المحاورة والَهذَّ عند أ المناقلة والبديه البديع والفكر الصحيح والمعني الشريف واللفظ المحذوف والإيجاز يوم الإيجاز والإطنـــاب يوم الإطناب (٢) ، كان أكثرَ لتضاعُف الحسن ﴿ وَأَحَقُّ بِالْكَمِالِ وَالْحَمَدِ .

١٠٩ _ والتاج بهيّ وهو على رأس الَملِك أبهى والياقوت : كريم حسن ﴿ وَهُو عَلَى جَيْدُ المَرَأَةُ الْحَسْنَاءُ أَحْسَنَ ۗ وَالشَّعْرَالْفَاخَرَ ۗ حسن ﴿ وَهُو فِي فَمُ [الأعرابي أحسن](٢٠ ، * وإن كان من قول ﴿ المُنشِد وقريضِه ومن نحته وتحبيرِه فقد بلغ^(۰) الغاية وقـــام على النهابة .

وفي أي • ١١ _ وما ندري في أيّ الحــالين أنت أجمل

۱) سقط من س ،

٣) ف و م و س : والنعمة .

وردت هنا زیادة ناسخ: یقل الحز . . . ما یقصر عنه الجهد ؛ انظر اعلاه ۲۷ .

كدا في س ؟ ف و م : وان كان قول المنشد فريصة من مجثه ومحتبره فقد أبلغ.

المنزلتين أنت أكمل : إذا فرقناك أم(١) إذا تأمّلنا بعضَك :

أمّا كُفّك فهي التي لم نخلق إلّا للتقبيل والتوقيع ، وهي التي يحسن بحُسنها كلُّ ما اتصل بها ويختال " بها كلُّ ما صار فيها ، كما أصبحنا وما ندري آلكاس في يدك أحسن أم القلم أم الرمح الذي تحمله أم المخصرة أم العنان الذي تحمله أم المخصرة أم العنان الذي تحمله أم المخصرة المسحنا وما ندري أي الأمور المتصلة السوط الذي تعلقه ، وكما أصبحنا وما ندري أي الأمور المتصلة برأسك أحسن وأيها أجمل وأشكل : آللِمَة أم خط " اللحية أم الإكليل أم العصابة أم التاج أم العامة أم القناع أم القلنسوة .

الله وأما قَدَمْك في التي يعلم الجاهـل كما يعلم العالم ويعلم البعيد الأقصى كما يعلم القريب الأدنَى ، أنهـا لم تخلق إلّا لمِنبَر ثغر عظيم أو ركاب طِرْف كرم ا

وأما فوك فهو الذي لا ندري أيّ الذي تتفوّه به أحسن وأيّ الذي "يسدو منه" أجمل : آلحديث أم الشعر أم الاحتجاج أم الأمر والنهي أم التعليم والوصف ا وعلى أننا ما ندري أيّ ألسنتك أبلغ وأيّ بيانك أشفى : أقلمُك أم خطّك أم لفظك أم إشارتك أم عقدك ا وهل البيان إلّا لفظ أو خطّ أو إشارة أو عَقد ؟ وأنت في ذلك فوقهم

١) س: ام ؛ ف و م: او .

٣) س : ويختال ؛ ف و م : ويحتال .

٣) س: ام؛ ف و م: أو .

ها حط عن ب ؛ ط و ف و م و س : غط .

ف و م : يبدو منه ؛ س : يبدأ به .

_ والحمد لله _ وواحدُهم _ وأعيــذك بالله _ *وأنت تجوز الغاية وتفوق النهاية (١) .

ويشبه به أهل الجال وهو مع ذلك يبدو صنيلا نضوا وإيظهر] (") مع ويشبه به أهل الجال وهو مع ذلك يبدو صنيلا نضوا وإيظهر] (") مع معوّجاً شختا وأنت أبدا قر بدر وبحر (") غمر و ثم هو (") مع ذلك يحترق (") في السرار ويتشاعم به في المحاق ويكون نفعاً (") نخسا كما يكون سعدا ويكون ضرا كما يكون نفعاً (") ويقرض الكتان ويشجب الألوان ويخيم فيه اللحم وأنت دائم البهن ظاهر السعادة ثابت الكمال شائع النفع وأنت من أعراه وتكن من أشحبه (") وعلى أنه قد محق حسنه المحاق (()) وشانه الكلف وليس بذي توقّد واشتمال ولا خالص البياض ولا متلالي " يعلوه الغيم (") ويكسوه (") ظِللَ الأرض " ثم لا يعتريه ذلك إلا عند كماله وليلة فغره واحتفاله وكثير الما يعتريه الصّفاد (") من نجار البحار، وأنت ظاهر التام دائم الكمال المحاد السمناد (")

لعل هده الجملة زيادة ناسخ .

۳) زبادة س.

٣) ب: وبمر ؛ ف و م س : وفخم ، ولمل الصواب : ونجم .

^{»)} زیادة عن ب . -

۰) کدا ف و م و س .

كذا في ب وهو الصواب ؛ ف وم و س : ويكون بغماً كما يكون ضراً .

٧) كدا في و م و س ؛ ب : اخشنه ؛ ولعل الصواب : شحبه .

٩) ب: النبم؛ ف و م و س: برد .

١٠ ويكسفه غير ان الاصح ان يدكر الحاحظ المسوف لا الكسوف .

¹¹⁾ س: الصفار؛ ف و م: الصفار.

سليم الجوهر كريم المُنصُر تاريّ التوقّد هَو ائي الذِهن دُرّي اللون روحاني البدن ا

المتجوا عليك بالمة والجزر المتجوا عليك بالمة والجزر المتجبت عليهم بالعلم والجلم وبأن طاعتك اختياد واعتباد وطاعته طباع واضطراد وبأن له سيرة قد قُصِر عليها ومناذل لا مجاوزها لا تحكنه البدوات وليس في قواه فضل للتصرف وعلى أن ضياءه مستعاد من الشمس وضياؤك عادية عند جميع الخلق : فكم بين المعير والمستعير والمتبين والمتحير وبين العالم وما لا حس فيه ا فلا أزالت الأرض بك مُشرقة والدنيا معمودة وبجالس الخير مأهولة ونسيم الهوا طيباً وأثراب الأرض عبقاً ا

المائية والملح وإن تنشكت فالرهافة والملح وإن تنشكت فالرهبانية والإخلاص وإن ترزنت فهلان ذو الهضبات ما يتحلحل (أن وطباعك _ جعلت فداك _ طباع الحر ألا أنها حرام وأنت حلال () وجوهرك جوهر الذهب إلا أنك روح كما أنت ؟ وقد حويت خصال الياقوت إلا ما زادك الله عليه ؟ وأخذت

⁽۱) س: فان ؛ ف و م س: وان .

۲) ف و م و س : مالحزر والمد .

٣) س: وما ؛ ف و م : ومن .

۱۵) ب: فلا ؛ ف و م و س : ولا .

ه) س : شرقة ؛ ف و م : شرفة .

٩) اقتباس من بيت للفرردق [من الكامل]:
 فارفم بكفك إن اردت ساءها هي شلان ذا الهضبات ما بتحليل

٧) كذا في ب ؛ ف و م و س : الا انك حلال كلك .

خِصال المُشتري إلّا ما فضّلك الله به ؟ وجمعتَ خِلال اللهُّرِ إلّا ما خُصِصتَ به دونه ؟ فلك من كلّ شي · صَفوتُه و لَبا به و شَرَ أُنه و بَهاؤه ا وهل يضرُّ القمرَ نُباح ُ الكلاب (۱) وهل يزعزع النخلة سُقوط ُ البَعوضة عليها ؟

88

اقله ؛ وقد ذهب الناس في المزاح فقد بقي أكثر ُه ومضى أقله ؛ وقد ذهب الناس في المزاح إلى معان '' متضادة وسلكوا منه في طُرُق مختلفة ؛ فزعم بعضهم أن جميع المزاح خير ُ من جميع الجلد ؛ وزعم آخرون أن الحير والشرّ عليها مقسومان وأن الحمد والذمّ بينها نِصفان ؛ وسنأتي على 'جمَل '' هذه الأقاويل ، ثم نذكر ما نقول ، إن شا الله .

الله المحامي على الهزل والمفضِّل للمزح ، فإنه قال: «أول ما أذكر من خصال الهزل ومن فضائل المزح أنّه دليل على حسن الحال وفراغ البال، وأنّ الجِدّ لا يكون إلّا من فضل حاجة ('' والمزح لا يكون إلّا من فضل غِنَى ('' ، وأنّ الجِدّ نَصَب ('' والمزح عَبّة ، وصاحب المزح في رَخا ، '' إلى أن يخرج الجدّ في بلا ، ماكان فيه وصاحب المزح في رَخا ، '' إلى أن يخرج الجدّ في بلا ، ماكان فيه

۱۲ : الكلاب ؛ ف و م و س : الكلب ؛ انظر الحيوان ج و ص : ۱۲ .

٣) ف وم: معان ؛ س: مذاهب.

۳) سقط من س .

ا ظوفوم: حاجة؛ س: الحاجة.

ه) ظوف وم: غنى ؛ س: الننى .

٦) ف وم وس : غضب .

٧) س: رُخاء ؛ ظ و ف و م : رجاء ، ويصح الوجهان .

كتاب التربيع والتدوير – •

منه، والجدّ مؤلم وربّما عرّضك لأشدّ منه والمزح مُلِـذّ وربّما عرّضك لألـذّ منه؛ فقد شاركه في التعريض للخير والشرّ وبايّنَه بتعجيل الخير دون الشرّ؛ وإنّما تَشاغَلَ النـاس ليفرغوا وجدّوا ليهزلوا كما تذلّلوا ليعِزّوا وكدّوا ليستريجوا.

11/ _ وأما الذي عدّلَ بينها ؛ فإنه زعم أنّ المزح في موضعه كالجدّ في موضعه كالجدّ في موضعه ، كا أنّ المنع في حقّه كالبدل في حقّه ؟ فقال (١) : « ولكلّ شيء موضع وليس شي ويصلح في كلّ موضع ؟ وقد

١) س : للحد ؛ ف و م : للحق .

٣) طوف و م و س : القرينين .

۳) سقط من س .

٧٠) ف وم وس: قال.

قسم الله الخير ('' على المعدِلة وأجرى جميع الأمور إلى غاية المصلَحة وقَسَّطَ أَجزا المَثْوَبة على العزيمة والرُّخصة وعلى الإعلان والتقيَّة : فأمر بالمداراة كما أمر بالمباداة وجوَّز المعاريض كما أمر بالمباداة وجوَّز المعاريض كما أمر بالمباح حاصل وسوَّغ في المباح كما شدَّد ('' في المفروض وجعل المباح جماماً للقلوب وراحةً للأبدان وعَوْناً على معاوَدة الأعمال ، فصار الإطلاق كالحظر ('' والصبر كالشكر .

وله في النسيان مثله ، ولا في الفطنة شي الآلا وله في النفلة مثله ، ولا في النسيان مثله ، ولا في الفطنة شي الآلا وله في الغفلة مثله ، ولا في السرّا ، مثله ؛ ولو لم يرزق الله العباد الآلا بالصواب مَحْضاً وبالصِدق صِرفاً وبمرّ الحقّ صفحاً ، لهلك العوام وانتقض أمرُ الخواص ؛ ولو ذكر الإنسان كل ما أنسية لَسَقِيَ ولو جدّ في كلّ شي الانتكث " ؛ وقد يكون الذّكر للهلكة سُلماً كما يكون النسيان للسّلامة سبباً ؛ وسبيل المناح والجدّ كسبيل المنع والبذل وعلى ذلك مَجْرَى جميع المنشن والسط » .

الله عن نعوذ بالله عن الله الله عن نعوذ بالله الله عن المناه كالجد في الجلسة ؟ بل نزعم أن بعض المزح المناه كالجد في الجلسة ؟ بل نزعم أن بعض المزح المناه كالجد في الجلسة ؟ بل نزعم أن بعض المزح المناه كالجد في الجلسة ؟ بل نزعم أن بعض المزح المناه كالمناه كال

اللير؛ ف و م : المايرة .

٣) س: شدّد؛ ف وم: سدّد .

س: كالحظر ! ف و م : كالحطة
 له) كذا في جميع النسخ والاصح : المبر .

اس : الاتتكث ؛ أن و م : الانتكب .

خير من بعض الجدّ وعامة الجدّ خير من عامة المزح؛ والحقّ أن يُنضَح عن بعض المزح و يُحتَجَّ لجمهور الجدّ؛ وكيف لنا بذَمّ جميع المزح مع ما نحن ذا كرون ؟ قال الشاعر [من الطويل] :

وذو باطل إن شئت أَلْمَاكَ باطِلْهُ (۱)

وقال آخر [من الطويل] :

أَخُو الْجِلَدِ إِنْ يَجِدِدُ فَمَا مِن وَتِيرَةٍ ۞ لَدَيْهِ وَإِنْ يَهْزِلْ يُعَلِّلُكَ بَاطِلْهُ (''

وقاطِب وحَرْب و ُمرَّة وصَغْر وحَنْظَلَة وحزن (٢٠ و ُحجر وقِرْد وقاطِب وحَرْب و ُمرَّة وصَغْر وحَنْظَلَة وحزن (٢٠ و ُحجر وقِرْد وخنزير ، فقد تسمَّوا بالضحّاك والبطّال وبسّام وهزّال ونشيط ؛ وقد مزح دسول الله _ صلّعَم _ ولا يقال : «كان فيه مزاح »، وكذلك لا يقال : « مَرَّاح » ؛ وكذلك الأغمَّة ومَن هزل في بعض الحالات من أهل الجلم والو قاد ؛ فما (١٠ رُوي عنه صلّعَم _ قوله : « يا أبا غَيْر ما فعل النَّغَيْر ؟ » (٥٠ وقو ُله : « لا تدخل الجنّة عَجوز ا» (١٠ وقو ُله : « نو وُجك الذي في عينه (٢٠ بياض » (٨٠).

١٢٢ _ وقد كان عليّ _ رضّه _ بمزح ؛ وقال نُمَر « إنّا إذا

البيت اريف بنت الطائرية وصدره: اذا حد عند الجد أرضاك حد م ؟ اطر ديوان الماني للمسكري ج ١ ص ٥٧ .

لم نجد هدا البيت في مراحمنا .

٣) س: وحزن ؛ ف و م : وحزين .

a) س: فها ؛ ف و م : فا .

انظر السمرة دي ص ١١٠

٣) انظر المستطرف ج ٢ ص ٢٠٩

٧) ف و م : عينه ؛ س : عييه .

A) انظر المستطرف ج ٣ ص ٢٠٩

خلونا كُتَا كأحدكم "() وقد كان عمر عَبوساً قَطوباً ؟ وقد كان زياد ، مع كلوحه و قُطوبه ، عازح أهلَه في الحَلا • كما يُجدّ في المَلا ؟ وكان الحَجَاج ، مع عُتُو و وطغيانه وتمرُّده وشِدّة سلطانه ، عازح أزواجه و يُرقص صبيانه ؟ وقال له قائل : « أيمازح () الأمير أهلَه ؟ _ فقال : والله إن تَروني إلّا شيطاناً () ! والله ، لَر "بما رأيتني وأنا () أقبِل رَجل إحداهن ! " () . فقد ذكرنا خير العالمين وجلةً من خيار المسلمين وجبارًا عنيدًا وكافرًا لعيناً .

الشهولة وفرع من فروع الطّلاقة ؟ وقد أثنا رسول الله _ الشهولة وفرع من فروع الطّلاقة ؟ وقد أثانا رسول الله _ صلّم م بالحنفية السّمعة ولم يأتِنا بالانقباض والقَسوة ا * وقد أمرنا (٢) بإفشا السلام والبِشر عند التلاقي ، وأمرنا (٢) بالتزاور (١) والتصافح والتهادي ؛ وقالوا : « وكان رسول الله _ صلّم م _ يضحك تبسّماً » ، وقالوا : « كان لا يستغرب (١) ضحكاً » ؛ وقال : « ارفقوا (١٠) على صاحبكم » ، وقال : « هذه أيّام أكل وشرب المناه

الطر العقد الفريد ج ٣ ص ٧٦

٧) س: ايمازح؛ ف و م: انما يمازح.

٣) انظر سورة النساء آية ١١٧

له) ف و م : وانا ؛ س : وانی .

 ⁾ لم نجد هذا القول في مراجعنا .

٣) سُ : وقد امرنا ؛ ف و م : وام .

٧) س : وامرنا ؛ ف و م : وامر .

۵ ظ: بالتراور ؛ ف و م و س : بالتوادد .

۹) ف و م و س : يستغرق .

١٠) ف و م و س : دفتوا.

و تعلَّل »؛ وسمع جواريَ تضرِب الكَبَر عند عائشة فلم يُنكره (١٠)؛ وضعك من قِيافة نُجزّز الله لحي والأعرابي صاحب العَسَل (١٠٠٠.

88

الله المناح ورة بالنسبان ورة بالاتكال على عقوك وعلى مرة بالمزح ورة بالنسبان ورة بالاتكال على عقوك وعلى ما هو أولى بك على أني لم أرد بمزاحك إلاضحك سنك ؛ انظر هل هرمت إلا في طاعتك وهل أخلقني إلا مماناة خدمتك اوفي الجلة ، إنا لو تعمدنا ثم أصررنا ثم أنكرنا ، لكان في فضلك ما يتغمدنا وفي كرمك ما يوجب التغافل عنّا ؛ فكيف وإنّا سهونا ثم تذكرنا ثم اعتذرنا ثم أطنبنا ا فإن تقبل ، فحظّك أصبت ولنفسك نظرت وإن لم تقبل فاجهذ جهدك ثم اجهذ جهدك ولا أبقى الله عليك إن أبقيت ولا عفا عنك إن عفوت ا وأقول كما قال أخو بني مِنْهَر [من الوافر] :

فُ ا بُقيًا عَلِيَّ تركتُهاني ﴿ وَلَكِنْ خِفْتُهَا صَرَدَ النِّبالِ^(٠)

١٢٥ _ والله النن رميتني ببَجِيلة لأرمينًك بكِنانة ، ولنن نبضت بصالح بن علي لأنهصن بأحمد بن خَلَف وبإسماعيل ابن علي ؟ ولئن صُلتَ علي بسليان بن وَهب لأدمغنك بالحسن بن وَهب ولئن يَهتَ علي عنادمة جَنفر الخياط لأتيهن عليك . عليك

۱) س: ينكره ؛ ف و م : ينكر .

٣) ط: الرحال ؛ ف و م و س: الدحال ؛ ولمل الصواب ما اثنت ؛ انظر المحاسن
 للبيهتي ص ٦٤٤

ج) البيت للمين المنتري ؛ راحم الحيوان ج 1 ص ٢٥٦ و٢٦٦ و ج ١٠ ص ٢٦٦

[بمجالسة] (''وَهُب الدَّلال ا وأنا أرى لك أن تقبل العافية وترغب الى الله تعالى في طول السَّلامة ؟ واحذر البَغْيَ فإن مَسْرَحه ('' وَخَيْم ' واتَّتِي الظُّلْمَ فإن مَرعاه وبيل ا وإيَّاك أن تتعرض لجرير إذا هجا وللفرزدق إذا فخُرَ ولهَرْثَمَة إذا دبر ولقيس بن زُهير إذا مَكرَ ('' وللأغلب إذا كرَّ ولطاهِر إذا صال ا ومَن عرف قدرَه ('' عرف قدر خصمه ' ومَن جهل قدر نفسه لم عرف قدر غيره .

الآل وقد رعيتُ لك حقّ نبيذك وحُسن شرابك وأن كان فوق الميُّوق ودونه بَيْضُ الأنوق (أ) وحقّ توتيائك ودع وإن بعثتَ به خالصاً ا _ وعليك بالجادّة (أأ فإنه خير لك ودع الثيّيات (أ) فإنه أمثل بك (أ) فأنت _ والله _ يا أخي ، تعلم علم الاضطرار وعلم الاختيار وعلم الاختيار (أ) ، أني لم أرّ (أ) أشد عقلًا وأظهر حزماً وألطف كيدًا وأكثر علماً وأوزن جلماً

¹⁾ المل الصواب ما أثنت ؛ ف و م : بحسة ؛ س : بحسة .

۲) ف و م و س : مصرعه ؛ قال قیس بن رهیر: البغی مرتمه وخیم ؛ انظر این هشام
 س ۱۸۱

٣) س: مكر ؛ ف و م: مأكر .

انظر امثال الميداني ج ٢ ص ١٣١

انظر امثال الميداني ج ١ ص ٢٧٤ و ٢٧٥

٣) ف و ب : بالحادة أَ م : بالجدة ؛ س : بالجد .

٧) ب: سات الطريق ؛ س: البيات ؛ ف و م : البنيات ؛ راجع فهرس اللغة .

٨) س: بك؛ ف وم: لك.

٩) ف و م و س : الاخبار .

١٠) كذا في ب ؟ ف و م و س : أنى اشد منك عنلا الح

وأخف روحاً وأكرم عيناً وأقلّ عيباً "وأحسن" وأحسن" قدًّا وأبعد غورًا وأجل وجهاً " وأنصع طرفاً " وأبعد علاة وأكثر مِلحاً وأنطق لساناً وأحسن بياناً وأجهر جادة وأحسن إشارة ، منك".

۱۲۷ _ وأنت رجل تشدو من العلم وتنتف أن من الأخبار وغوّه نفسك وتغرّ من قدرك وتتهيّ بالثياب وتتنبّل بالمراكب وتتعبّب بحسن اللقاء: ليس عندك إلاذلك اللم تراحم البحاد بالجداول والأجسام بالأعراض وما لا يتناهى بالجزء الذي لا يتجزأ ا

المكرة من يعدّل بين القناة والكرة ومن يعدّل بين القناة والكرة ومن يمثل بين النخلة والدكّان وبين رَحى الطحان وسيف يمان ؟ وإنما يكون التمثيل بين أثمّ الحيرين وأنقص الشرّين وبين المتقاربين دون المتفاوتين ؟ فأمّا الحلّ والعسل والحماة والجبل والشمّ والغذا والفقر والغين ؟ فهذا ما لا يخطى فيه الجس .

والخطأ ثلاث:خطأ الحِسِّ (٢) وخطأ الوهم وخطأ الرأي؟

١) ب: عيبا ؛ ف و م و س : غشا .

٧) ف و م : واحسن ؛ س : واحل .

٣) زيادة س عن ب .

ه) ف و م : طرفا ؛ س : ظرفا .

٠) ب: أم اد . . . منك .

٣) س: وتنتف ؛ ف و م : وتنفق .

٧) ف و س الحس ؛ م : الحسن .

كُلُّ ذلك سبيلُه التنبيه والتذكير والتقويم والتأنيب؛ والعَمْدُ نوعُ واحد وسبيلُه القمع والحظر () والضرب والقتل؛ أوَّل ذلك أن يُبهرِجَه () صاحبُ الحكمة ولا يطمعُه في وعظ ولا مجالسة.

المتنباطاً ، ولم أَرَ مَن يُعاند الحقّ إذا كانت المعرفة به عياناً ؛ وأنت المتنباطاً ، ولم أَرَ مَن يُعاند الحقّ إذا كانت المعرفة به عياناً ؛ وأنت لا ترضى بجحد العيان حتى تدعو إليه ولا ترضى بالدُّعا ، إليه حتى تعادي فيه ولا ترضى بالعداوة فيه حتى تكون لك فيه الرئاسة ولا ترضى بالرئاسة دون السابقة ، ولا بالطارف دون التالد ولا بالتالد دون الأعراق التي تسري والمواليد التي تنمي ولا ترضى أن تكون أولا حتى تكون آخرًا ولا بالمداراة دون المباداة ولا بالجدال دون القتال وحتى ترى أنّ التقية حَرام وأنّ التقصير كُفر ا

ولو قُتلتَ في طرفة للكت الأمّة لأنك رجل لا عقب لك؟ ولو قُتلتَ في طرفة للكت الأمّة لأنك رجل لا عقب لك؟ والإمامة اليوم لا تصلح في الإخوة ولو صلحت في الإخوة كانت تصلح في ابن العم؟ ثم إنها دنت من الأرحام بعد ذلك فصارت لا تصلح إلّا في الولد؛ وفي هذا القياس إنها بعد أعوام لا تصلح إلّا ببقاء الإمام نفسه إلى آخر الأبد ، وهذا هو عِلّة أصحاب المناسخة (الأمام نفسه إلى آخر الأبد ، وهذا هو عِلّة أصحاب المناسخة (الأمام نفسه إلى آخر الأبد) وهذا ها المال الآن الأناسخة الله الله المناسخة الله الله المناسخة ا

اس: والحظر؛ ف و م: والحصر .

٢) يبهرحه على ما جاء في نسخة مخطوطة ؛ ف و م و س : صحره ؛ الضمير عائد إلى
 ماحب العمد .

٣) ظوفوم: المناسخة؛ س: التناسخ.

u) س: إلى ؛ ف و م: لي .

من خالص التوتيا ، كما أهديتُ إليك (١) باب التناسخ ا

الا _ وأنت ترى القتل في حق المعاندة شهادة وترى أن مُباينة المُنصِفين في نعظيم العنود سعادة وأن الرئاسة في دَفع الحقائق مَرْتَبة وأن الإقرار بما يظهر للعيون صَعة وأن الشهرة بالمبالغة رفعة ؛ أظهرُ القوم عندك حُجَّة أرفتهم صوتاً وأخلتُهم للتوبة أصلبُهم وجهاً وأحسنُهم تقيّة أقلُهم تحرجاً '') وأخلتُهم للتوبة أصلبُهم وجهاً وأحسنُهم تقيّة أقلُهم تحرجاً '') وأكثر هم عندك إنصافاً أشدُهم شَغباً ؛ * تعشق المتهوّر '') وتكلف بالجموح وتُصافي الوقاح ؛ والأديب عندك مَن عابَ 'نا أحاديث الجلسا واعترض على نوادر الإخوان وغز في قفا أحاديث الجلسا واعترض على نوادر الإخوان وغز في قفا أحاديث الجلسا واعترض على نوادر الإخوان وغز في قفا وحَسَدَ على كل نِعمة وأنكر كل حقيقة .

الله علت فداك وأغرجك من شي الى شي الى شي وأورد عليك الباب بعد الباب الأن مِن شأن الناس مَلالة الكثير واستثقال الطويل وإن كثرت محاسنه وجمّت فوائده وإنما أردت أن يكون استطرافك التالي (ووائد الله متوقعاً كان أحظى الماضي الأنك متى كنت الله ومنظراً وله متوقعاً كان أحظى الماضي المناك وأشهى الما أيهدي اليك (اوله منظر معظم المناك) واشهى الما أيهدي اليك (المناك) وكل منتظر معظم المناك المناكل المناكل المناكلة المن

١) س: اليك ؛ ف و م: لك .

٣) ف و م : تحرحا ؛ س : حرحا .

٣) س: كدا ؛ ف و م : نسف المتهود .

ع) س : عاب ؛ ف وم : يعيب .

افوم: للتالي ؛ س: للا تي .

٦) س: إليك ؛ ف و م : عليك .

وكلّ مأمول مكرَّم؛ كلّ (١) ذلك رغبةً في الفائدة وصَبابِةً بالعلم وكَلَفاً بالاقتباس وشحًا على نصيبي منك وصَنَّا على نصيبي منك وصَنَّا عا أُوَّمِلُه عندك ومُداراةً لطباعك واستزادةً من نَشاطك ولاُنك متناهي القوّة مدبّر المسر ولاُنك متناهي القوّة مدبّر المسر

الكذّابين ممّن قد كان ترشّح للتنبُّو ومَن لم يُظهر دعوته الكذّابين ممّن قد كان ترشّح للتنبُّو ومَن لم يُظهر دعوته ومَن دعا واجتهد ومَن أُجيب ومن لم يُجَب وصف لي أبواب مَصايدهم وأجناس كيدهم وحِيلهم وعن اعتادهم على المواطأة وعن تقديثهم في الحجّة (الله وعمّن ذهب في طريق التعبيد وعن أصحاب الزجر والتنجيم وعن أصحاب النجر والتنجيم وعن أصحاب الاسترحام (؟) وعن إظهار النُّهد وتحريم الاستمتاع (الله ومَن الله ومَن الله المُنْب والقيمة و ومَن الله المُنْب المصحيحة ، ومَن اتَفق له غير ذلك من الشّبة (الله ومَن اتَفق له غير ذلك من الشّبة (الله ومَن الله عن المُنْب المُنْبُه (المُنْبَع المُنْبَع المِنْبُع المُنْبَع المُنْب المُنْب المُنْب المُنْب المُنْب المُنْب المُنْب المُنْبُع المِنْبُع المُنْبُع المُنْب المُنْب المُنْبُع المُنْبُع المُن المُنْب المُنْب المُنْب المُنْب المُنْب المُنْب المُنْب المُنْب المُنْب المِنْب المُنْب المُنْبِي المِنْب المُنْب المُنْب المُنْب المُنْب المُنْب المُنْب المُنْب المُنْب المُنْبِي المُنْبِي المُنْبِي المُنْبِي المُنْب المُنْبِي الْبِي المُنْبِي الْبُيْبُ المُنْبِي المُنْبُلُمُ المُنْبُرُقُمُ المُنْبُلُمُ المُن

فَهُل فِي شيث بن آدم وقــل فِي زَرَادُشت وفِي ماني وفِي فُول فَي فُولُس وفِيهَا .

١٣٤ _ وخبرني عن الأسود العنسي ومُسيلِمة الحنفي وطليحة الأسدي وبنت عُقفان وربعي (؟) وأمية بن أبي

اس: کل ؛ ف و م : وکل .

٧) س: الحجة ؛ ف و م : الحي .

٣) ف و م و س : التفهم ؛ وفي النسخة المخطوطة : المعهر .

لا السماع المساع السماع السماع المساع ال

ف و م و س : الشبهة .

الصَّلْت ، وما قِصَّة ألطار بن الأخضر بن ، وما كان شأن الرَّمَاح ، وخبِّر في عن سَلَامة (١) بن جَنْدَل ، وما قال الهند في نُزول البُدّ ، وقصّة ابن دَيْصان ، وما قول عَبَدة الكِيان وعبّاد قوّة الهَيُولَى وأصحاب البَيْضة ومَن عَبَدَ النجوم وثبّت لها الحِس والعلم والنفع والضر ؟

الرحم ونفي الجهل نبيًا ومَن جعل كلّ داع. إلى الله بالصواب والعدل وصِلة الرحم ونفي الجهل نبيًا ومَن أنكر أصلَ النبوّة البيّة ؟ وما تقول في حَنْظَلَة بن صفوان وخالد بن سِنان ؟ وقل في الذي آتاه الله آياتِه فانسلخ منها .

المجر المجوز أن يكفُرني أو يُشرِك أو يضلَ بعد هدايته ويصل عدوًا بعد ولايته ويدلُّ الله على كذبه كا دلّ على صِدق ؟ وكيف صار النبي عندكم يعصي ولا يخطئ ؟ وكيف ساغ ذلك في جميع النبيين وألم كن في جميع النبيين وأمكن في جميع المسلين _ على كثرة عدد النبيين والمرسلين _ ولم يجرُز ذلك في إمام واحد _ مع قلة عدد الأثمّـة مذكانوا _ ؟

الله المجرّفي لم تنصّر النَّمان ويزيد بن الحارث وتهوّد ذو نُواس وتمجّست ملوك سَبأ ؛ وكيف صارت العرب فِرَقاً بِين يُحِلّ ونُحَرِّم وأَحْسِي سِوى تفرُّقُهم في المِلَـل ؟ وكيف لم نَرَ أُمّة قط ُ دَهْرِيَّة وقَد علمنا أنه لا يجوز ('' أن يتنبا دهريّ ؟ وكيف لم نجد قول الدهريّة إلّا في الحاصّ وكيف لم نجد قول الدهريّة إلّا في الحاصّ

وم: سلامة ؛ س: سلمي .

٧) كذا ولعل الصواب: أنه يموذ .

والشاذّ والرجل النادر ؟

۱۳۸ _ ولم كان لجميع أهل الأديان مملكة وملوك إلا الزنادقة ؟ ولم قتلَهم جميع الأمم السالفة ؟ ولم قضيت بهذا وقد رأينا المزدَكِيّة (١) والدّيناوريّة والتّنُوزُيّة ؟ فإن قلت : « لأنّ مَن لم يكن من دينه القِتال في ولا مِن غريزته البأس (١) فهو مسلوب أو مستَرَق » فما بال الروم تمنع أن تُسترق وأن تُسلَب وليس من دينهم قِتال ولا جدال ولا مكافحة (١) ولا دَفع ؟

المجال على المحلوق الله المحال المحال المحال المحال المحلوق الله المحلوق الله المحلوق الله المحلوق الله المحلوق المحال المحلوق المحلو

ا ظوف وم وس: المصدقية .

٣) كدا في س ؛ ف و م : والياس من غريزنه .

٣) ف و م و س : مكافاة .

ع) كذا في الحيوان ؛ ف و م و س : كردباش .

أو حرمى ؛ انظر الفهرس .

۳) ف و م و س : بانومه ؛ انظر الفهرس .

٧) ف و م و س : حسده .

٨) انظر الغهرس .

٩) ظوف و م و س : کاهن .

١٠) س: هذيم ؛ ف و م و س : هذيمة .

من ُحلَيْس الَخطَّاط ؟

• 18 _ وحدِّثني عن ساحرة حَفْصَة وساحرة عائشة : أقتلتاهما('' بإقرار منها أم بمعرفة منها بكيفية السِّخر ؟ وحدَّثني عن صاحب بُنْدَب بن زُهَيْر: أبإقرار ('' قَتَلَهُ أم عن معرفة منه بمعنى السحر ؟ وهل ثبت _ جعلتُ فدالة _ أن النبي _ صلَّعَم _ شحِرَ في جفّ طَلْعَة ووُضع تحت داعوفة البئر أم لا ؟

المُرُويَّات (°) وما النيرنجات (؟) (°) وما البارباي (°) وما النيرنجات (الكُرُويَّات (°) وما المنادِل (°) والسعي والأمر الذي كان في خاتم سليان وما السَّكينة التي كانت في التابوت: فقد اختلف المُفسِّرون فيها وزعموا أنها كانت رأس هِرَ ؛ وما سفسف ياسينيَّة (؟) وما الفتل (؟) وما التوجيه ؟ وخبِرني ما تأويل الزَّمْرَمة ، وما فعل المال الذي مَن أخذ منه ندمَ ومَن لم يأخذ منه ندم ؛ وخبرني عن (°) قول الخلِيل في الوهم القديم .

الذي _ وخبَرني _ جعلت فداك_ عن قولك في الشِّعر الذي نُنشده في المُنام ممّا لم نسمع بأجودَ منه في اليَقَظة ، وعن الشّعر الذي نخترعه عن مناقلة الكلام وموازنة الأمور وحال النوم وحال

١) س : اقتلتاهما ؛ ف و م : أقتلناهما .

۲) ف و م و س : باقراد .

۳) ف و م و س : البحر ماى .

لا) كدا ، وفي الحيوان : الناديس .

ه) ف و م و س : الكروريات .

٣) ف و م و س : المناديل .

٧) سقط من س.

الآفة والنقص وصاحبُه مغمود أو ('' شبيه بالمغمود ولا يجري عليه قلم ولا يُلام ولا يُشكر ؟

المجمّ فلا نقدر عليه حتى المجمّ فلا نقدر عليه حتى ندعه ، فأيسنا منه أجمع ما نكون أنفُساً وأحسن ما نكون تذكُرا ، ثمّ يعارضنا ويخطّر على بالنا في حال سَهر أو في حال نوم، أغنى " ما نكون عنه وأقل ما نكون احتفالًا به ؟ ولم صرنا ننسى من القصيدة بيتاً أو آية من جميع السورة أو كلمة من جميع كلام الخطبة ؟

السَّامِرِيّ ولمَ تُعِضَّ مانِي _ وقل لي لمَ لمَ تَضرِبِ السَّامِرِيّ ولمَ تُعِضَّ مانِي وَجُهُ فَرَعُونَ ؟ أم (الله الطبيعة التي وجه فِرْعُونَ ؟ أم (الله الطبيعة التي

۱) ف وم وس: أمٍ .

۲) ن وم و س : وأغنى .

٣) لمل الصواب: الحافظة .

يه) س: ام ؛ ف و م: اما .

هيبتك من هشام بن خَلَف بن قوالة (۱) الكِناني حين بال (العلى رأس النُعان و أنت رجل يَمان و التي منعشك من أن تبر في وجه فرعون وأنت سمعته يقول: ﴿ وما رَبُّ العالَمِينَ ؟ ﴾ (۱) ؟ ولم أزعم أنك رجل يمان لولادة لك في قَحْطان: كيف وأنت أقدمُ من قحطان ومَعد بن عدنان ومِن القرون التي خبَّر الله عن كثرتها وعن آبانها وأجدادها اولكتك منهم بالهوى والنُّصرة ولأنهم كانوا لك أحشاماً وصنيعة .

187 _ وقل لمَ صار جميع الحيوان يسبَح إلّا الإنسان والقِرد والفَرَس الأعسر .

وأيُّ شيء عندك في آصَف وفي سِفْر آدم وفي جِراب موسى وفي درسب (أن وفي كتاب الأسماء وفي درسب (أن وفي كتاب الأسماء وفي قولهم : « دعا فلان باسم الله الأعظم » ؟ وما تقول في ابن عَقيب (أن وفي أشجَ المعتر (؟) (لا وفي أشعيب وصالح وفي الشُفياني وفي الأصفر القحطاني ؟

١٤٧ _ وخبَرني _ جعلت فداك _ مذكم صُنِع (١) حساب

ا كدا 'وفي الحيوان ج يه ص ٢٧٥ : خلف بن بوالة .

٧) ف وموس: قال.

٣) سورة الشعراء ' آية ٢٢

٠ کذا .

ا كدا في المخطوطة .

۲) کدا

٧) نف و س و م : بن عمرو .

A) ف و م و س : صنت .

الهسميرج'' ومَن صاحب خطوط الهند وأين كتبَ قومُ صنعةَ السند هند والأركند وحساب كلاسفر'' ، ومذكم عمل باب الجمع'' ومذكم عمل الأرثم اطيقي ومَن سمّى الجبر بالجبر والجِنْد بالجِنْد والنشاذر بالنشاذر'' ؟ والأكدرية : مِن أيّ شيء اشتُقَّت ؟ وما تأويلُ [النُباد ؟] '' وما تأويل الْجمَل ؟

العشرة منتهى وغاية ، ثم ضاعفها وجعل غايات الأعداد عشر العشرات وعشرات وغاية ، ثم ضاعفها وجعل غايات الأعداد عشر العشرة مما دون أعدادها ، عشرات العشرة ثما دون أعدادها ، لأن الأصابع عشرة ؟ وكيف لم يجعل الغاية ما له نصف و تُلك وربع وسُدس و ثمن ؟ أم رأى أنّ التضعيف أبدًا لا يكون إلا للعشرات فقد نجده في عشر العشرات ، أم القول الأوّل : الأشياء كلها عشرات ؟

189 _ ولست أعرف _ جعلت فداك _ قوله: "إن الإنسان عشرة أشياء " ، كما لم أعرف قول الفَزاري : "إن العقل كُرِي " ؟ وقد علمت أن القلب كري وأن الرأس الذي جمع الحواس كري ؟ فأمّا العلم والقول وما أشبهها فإنا لا نعرف هذه الأمور إلّا على خلاف الأجرام الموصولة والمقطوعة ا

88

¹⁾ ف و م و س : المسمرح .

۳) کذا .

٣) ف و م و س : الجامع .

۵۰ ف و م و س : بالبادود .

ف و م و س : الدحال .

كتاب التربيع والتدوير – ٦

فخبِرني أين كان أقليدُس ومير ُسطوس من فيشاغورس وأين فخبِرني أين كان أقليدُس ومير ُسطوس من فيشاغورس وأين تلامذتها من تلامذته ، وهلا قدّمتم أقليدس مع صنعة البرابط والمعازف ؟ وأين أرشجا ُنس '' من مورسطوس ؟ واين ريوشث '' من فَهَلُوَذ'' ولم قتله وهو فوقه في الإطراب والصنعة وفي الرواية والرئاسة ؟ ولم عفا سابور '' عن قتله بعد إقراده بقتله وبعد أن سُجِب إلى الفِيَلة وعزم على إمضا الحكم ؟

101 _ وأين كانت هِند (°) وفَرْ تَنَا (۱) والجرادتين ؟ وأين كانت هِند (°) وفَرْ تَنَا (۱) والجرادتين ؟ وأين (۱) فَلْبِيهِ (۱) والجهراس ؟ وأين حَبَابة وسَلَامة صاحبت (۱۱) يزيد من (۱۱) عَزَة [المَيْلا ،] و جَيلة (۱۱) الحدبا ، وأين جميلة (۱۱) من الميلا ، ؟

وخبِرني عن غِنا · الرَّ كُبانيَّة للمُصْطَلِق : آخذته منه الركبانُ أم للركبان ؟ وهل رجعه بخُسر المصطلق ؟ وزعمتَ أن الأهزاج

¹⁾ ف و م و س: ارشحاس .

٣) كدا ؛ الطر العهرس.

۳) ف و م و س : فلهوذ .

لا) كدا في جميع السح والصوات : كسرى .

o) ف وم و سَ : مر .

٦) س ; وفرننا ؛ ف و م ; وحرنبا .

۷) ف وم وس: وابو.

۸) ف وم و س : طبية .

٩) ط: السرادم ؛ ف و م و س: السردان .

اف و م و س : من صاحبتی .

¹¹⁾ ف و م و س : واين .

۱۲) ف و م و س : من حميلة .

١٣) ف و م ; حينة ؛ س ; حبية .

لَيَمَن وأن النَّصْب للفتيان (؟)(١) وَ فَلِمَن السِّناد ؟ فَخبَرني أين كان شُيْس بن حَرام من المصطلق بن سعيدة .

المعقم المعقم المعقم النفخ يعد اليونان "ست عشرة نَعَمة: الأنه لم يُدرك أكثر منها أم لأنه ليس في الحلقة إلا ما أدرك ؟ ولم جعل الرُّعب (" للسودا والحزن البلغم والجرأة المعفوا والسرور اللدم ؟ ولم قسم (الأوتار على ذلك ، فجعل الزير المعفوا والمَثْنَى للدم والمَثْنَى للدم والمَثْنَى البلغم والبّم السودا ؟ وقال: الزير الطيف ناري خفيف ، والمثنى هوائي بين طبيعة النار (" وهو دون النار في الحقة ، والمثلث كالما ، والبم كالأرض وفي المثنى ضِعْفُ وزن الزير ، وفي البم تلاثة أضعاف ؟

107 _ ولم زعم أن من اللُّعون ما يُقلق ويُفرق ، فإن زيد فيه فيه نَقَضَ وإن قوي قَتَلَ ؟ وأنّ فيها ما يُغيّر ، فإن زيد فيه غشَى وإن (1) قوي أَجمد وإن (1) قوى قَتَلَ ، فجعل لحناً مطلقاً يقتل بالإجاد ؟ ولم وصف اللُّعون بالإجاد والإذابة (١٠) كما قوصف السمومُ القاتلة ؟

١٥٤ _ وخبّرني عن صنيعة البَرْبَط: أَلِلَمَك (١) أَم لَو فائيل (؟)

القبنات .
 الغبنات .

كذا في ف و م و س و في المحطوطة : بعد اليوناني ؛ انظر الفهرس تحت معلم .

٣) س: الرعب؛ ف و م: الرغب.

٤) ف وموس: فسر .

لعل الناسخ أسقط: وبين طبيعة الهواء.

٦) س: وان ؛ ف و م : فان .

٧) ف و م و س : والإضاعة .

افوموس: للمك.

أم لأقليدس ؟ وما تقول في قولهم : إنّ لَكَا عمل المُود على صورة فَخِذ ابنه: ساقها وقَدَمها وأصابعها وإنه جعل الصدر الفخذ والساق الإبريق والقَدَم المشط والأصابع الملوي والأوتار المُصَ والمُروق ؟

معلتُ فداكُ كيف حِفظُك لكتاب كارنامك (''وقد خَبْرِ فِي بعض المتكلمين أنه رأى بسيراً فَ مَجوسيًّا يحفظه وهو في ألف جلد بخط مُقارِب ؟ وكيف حِفظُك لكتاب الطرف ('' وهل لقِيتَ واضعَه أيَامَ أدخلك بلادَ الروم نزولُ عُطارد ؟

107 _ وخبرني عن أسرار الهند: ألِرجل بعينه أم لشُورى؟ ولمَ زعموا أن العقوق يُورِث البَرَص وهـذا مما لا يُعرَف في الطبّ ؟ ومَن صاحب الشِطرنج ؟ ومَن صاحب كليلة ودِمنة ؟ ومَن واضعُ الـكَوْكُلة ؟ ومَن صنع (٢) القلعة ؟ ولمَ صار الهنديّ والروميّ لا يحفلان بالسِّنديّ في حال الأسر ويرغبان عنه في حال التتال ؟

10V _ وقد اختلفوا علينا في النِمال السِنْديّة : فزعم قومُ أَنْ صاحب كتاب الباه كان قصيرً ا مُنكَرًا وكان بالنساء مستهتِرًا، وأنه احتال بها لجسمه حتى وصلها برجله ليكونَ (١٠) ثِغَنُها زائدًا في طوله ؟ فلما طالت الأيّام ومضت الدهود ، ظنّ مَن لا علم له أنها

اف و م و س : کاورید .

٣) كدا وُلا نعرف هذا الكتاب .

٣) ف و م و س : طبع .

اس: ليكون ؛ ف و م : لتكون .

ائْتخذت للزينة أو لضربٍ من المَرْفِق.

المحال والطين والمحرون بل المخذت المعقادب ليلا والمطين المراء فلما طال عليها الدهر أنسي السبب ؛ وذلك أنّ أكثر الرداغ لا تستغرق (() فِخَنَهَا وإبرة العقرب لا تكاد تجاوزها _ وقال آخرون: بل إنّما اتخذتها (() ملو كما لمكان أصواتها وصريرها استشذاناً على أزواجها وأمهات أولادها وعلى جميع محادمها الحالات يكن عليها وأمود يكن فيها وصاد صرير ها تدنياً واستئذاناً .

١٥٩ _ وزعم إسماعيل بن على :

أنّك أنت الذي كنتَ أمرت باتّخاذها وأشرتَ بصنعها ، وأنك تكتُم السرّ الذي فيها ا

وأنك الذي علّمتَهم مَضْغُ ("التانَبُول ودبغَ تحمير الأسنان وتطييب النَّكُهُ وأكلَ الشُّغد لِمَا أنت أعلم به والتصندُلَ لِمَا لا يجوز المكاتبة [فيه] (").

• 17 _ وأنك أوّل مَن احتبى هناك واستاك وفرّق شَمره وعلّم الخضابَ أهلَه !

وكيف وقد زعمتَ أن الاحتباء إنما صار فيهم وفي العرب لأنّ نازلة المُمُد والصحاري وسُكّان الفيافي والبراري وكلَّ مَن ليس لشماله مِرْفَقة ولا لظهره مِسْنَدة ولا لفَخِذه بُجْنّة ، لا بدّ

١) س: تستمرق؛ ف و م: تستفرف .

٣) س: اتخذها ؛ ف و م : اخذها .

۳) ف وم وس: مضع،

٣) زيادة س .

أن يشتكي ظهرَه إذا طال انتصابه وكثر جلوسه ، ومَن احتاج احتالَ ومن استغنى تبلّد ؛ فأخرجت لهم الحبكة للخبوة حتى قامت لهم مكان المتّكا والمِسْنَد ؛ فقد قال لك كِسْرَى : « فما بال التّرك والحزر وجميع أهل الصحارى والعُمْد لا يعرفون الاحتباء ، والحاجة في واحدة والعقول سليمة ؟ » ؛ فلم أمسكت يومن عن الجواب : واحدة والعقول سليمة ؟ » ؛ فلم أمسكت يومن عن الجواب :

الله و الماغ و الله و

الرعب ؛ ف و م : الرغب .

٧) ف و م و س : صار النار يندئ .

٣) سفطت جملة او اكثر .

ليوح أن هذه الحملة وقمت في عبرموضها أو أحا قليل من كثير قد اسقطه الناسخ٬
 أنظر الفقرة المرموقة ١٣٤٤

وشأنه (۱) عظيم والجن له مسخّرة والطير له بُر د والريخ له أداة ؟ وكيف جهل يوسف مكان أبيه وحاله في الحزن عليه حاله وهو ملك نبي ؟ وكيف جهل أبوه مكانه وهو نبي وليس أنبه من نبي ، وملك هذا بالشام والآخر بجسر ؟ وما تقول في أهل التيسه وعن تردُّدهم أربعين عاماً في مكان واحد وعقولُم معهم ، وإنما يجولون ليقفوا على الطريق ؟ فكيف أضل الجيع الطريق مع ارتفاع الذكر وشِدة الطَّآب ؟

178 _ وخبِرني عن كلام عيسى في بطن أمّه ثم في المهد، وعن عقل يحبي في حال الصِبا: أكانا في حالها *ينطقان بما (٢) لا يعلمان أم ينطقان بما يعلمان ؟ وكيف علما: أبتجربة واستنباط وعن تمام أداة وكمال آلة أم من طريق الإلهام والإخراج من العادة ؟

170 _ وقد تعجّب ناس من إطالتي ومن كثرة مسألتي ، وتعجّبي من تعجّبهم أشد والذي كان من إنكادهم (أ) أعظم ؟ ولو رغبوا في العلم رغبتي ورأوا فيه مشل رأيي وكانوا قرؤوا كتابي إليك في شبيبتي وأيّامَ شباب رغبتي ، لاستقلوا من إذلك ما استكثروا ولاستقصروا (أ) منه ما استطالوا ؟ فإن أذنت لي أظهرتُه وإن تجيد علي أعلنته .

ا كذا في س ؛ ف و م : وهي ملكة وشاضا .

ا) ف و م : يتملقان ما ؛ س : يتمقلان ما .

٣) س: أنكاره ؟ ف و م : افكاره .

اف و س : والاستفروا ؛ م : والا استقروا .

وتعريف الناس مكاني، وقد تعرف حِشْمَتي وانقباضي ونفوري وتعريف الناس مكاني، وقد تعرف حِشْمَتي وانقباضي ونفوري واستيحاشي ؟ »؛ ولولا أنك _ جعلت فداك _ مسؤول في كلّ زمان والغاية في كلّ دهر، لما أفردتُك (" بهذا الكتاب ولما أطمعت نفسي في الجواب؛ ولكنك قد كنت أذنت في مثلها لحرْمِس ثم لإفلاطون ثم لأرسطاطاليس، ثم أجبت مَعْبَد الجهني وعرو بن عُبَيْد وواصِل بن عَطا، وابراهيم بن سَيْار وعلي بن خالد الأسواري ؛ فتريية كفّك والناشي تحت جَناحك أحقُ بذلك وأولى، وقد كان يجب أن تكون على ذلك أحرَص به وأعني .

17V _ وخبرني عن المرائي وكيف صارت ترى الوجوه ويبصَر فيها الخلق، وكذلك كلّ أملَسَ صَقيل وصاف ساكن كالسيف والوَذيلة والقوارير والما، الراكد، حتى الحبر البرّ اق والحدقة المفرّبة _ السودا. _ إذا كان الناظر فيها أسود _ ؟ وكيف صار الما، الجاري والنار الملتهبة (١) والشمس ذات الشّماع لا تقبل الصورة ولا يثبت فيها الحلق ؟

١٦٨ _ وعن قول مَن زعم أنه ليس في القمر مَحْق ثابت

ا ف و م : وستقول ؛ س : وسنقول .

٣) س: نفوري ؛ ف و م : نفردي .

۳) ف و م و س : نفردنْك .

ع) م و س : الملتهبة ؛ ف : المتلببة .

ولا كَمَد جامد ولا سَواد واكد ، وإنّما ذلك شي برآهُ الناس فيه إذ^(۱) كان أملسَ صقيلًا ، بمقابلة الأرض وما فيها ، كما يرى مَن قابلَ الحدقة صورة وإنما هو شي ويوجد عند المقابلة ؛ ولم صار بعض المراثي 'يري الوجه والقّفا ويري الرأس منكَساً ؛ ولم كنتَ لا تجد كتاب الستور والمطارح فيها أبدًا إلّا مقلوباً ؛

179 _ وما تلك الصورة الثابت في المرآة: أعرَضُ أم جوهر أم شي أن وحقيقة أم تخييل ؟ والذي ترى أهو وجهك أو غير وجهك ؟ فإن كان عَرَضاً ، فما الذي و له وحهك ؟ فإن كان عَرَضاً ، فما الذي و له وهل أبطلت تلك أوجَبه ، والوجه لم يُماسه ولم يعمل فيه ؟ وهل أبطلت تلك الصورةُ المرينة صورة مكانها في المرآة ، ولم ، وأنت لست تراه في نفس صفيحة المرآة ، ولم ، وكأنك تراها في هوا وخلف جوفها ؟

المرآة ؟ فإن لم يكن أبطله فهناك إذًا صورتان في جسم واحد (") المرآة ؟ فإن لم يكن أبطله فهناك إذًا صورتان في جسم واحد أو لونان في جوهر واحد ؟ وإن كان قد أبطل لون الحديد ، فكيف أبطله من غير أن يكون عَمِلَ فيه ؟ وكيف يعمل فيه وحَيِّزُه غير حيّزه وهو لا نماس ولا متصل ولا مصادم ؟ وسوا ، ذكرنا صفيحة الحديد أم ما خلقها من الهوا ، وما قدّامها من الفرجة ، كلّ ذلك جسم دو لون ؟ فإن اعتللتَ بالشّعاع الفاصل ، والشعاع أ

١) س: اذ؛ ف و م: إذا .

٣) ف و م : شيء ؛ س : أي شيء .

٣) س : في حالّ واحد ؛ ف و م : في حال .

يخالف في الجس 'كذلك الحسّاس'' وكذلك المحسوس ؛ وكيف نرى المخالف وكيف ، والشعاع لون وبياض والنفس الحسّاسة لا تدرك بشي من الحواسّ^(۱) ؟

1**٧١** _ وما الفرق بين الأثعبان '' والامدّان '' و[خبرني] عن فصل '' ما بين ^{*}السكون والطفرة '' .

۱۷۲ _ وخبّرني عن القَرَسُطون : كيف أخرج أحدُ رأسيْـه ثلاثمانة رطل ــ زاد ذلك أم نقص ــ ، ووزنُ جميعه ثلاثون رطلًا ــ زاد ذلك أم (۱) نقص ــ ؟

وما تقول في السَّراب؟ وما تقول في الصَّدَى (^) ؟ وما تقول في الصَّدَى () ؟ وما تقول في القَوْس ؟ وما تقول في طريقة الخضرة ، وفي طريقة الخضرة ، وكيف اختلفتا، والهوا، واحد وما يقابلها واحد ؟ وهل ذلك اللون حقيقة أم تخييل ؟

١٧٣ _ وخبرني عن لون ذَنَب الطاووس ما هو: أتقول بأنه لا حقيقة له وإثما يتلوّن بقدر المقابلة ، أم تقول إنّ هناك لوناً بعينه والباقي تخييل ؟ وما تقول في عُسّ الما : كيف

العل الصواب : الحاس .

٧) في العبارة عموض.

٣) س: الاثنبان؛ ف وم: الاسمبان.

لا ف و م و س : والاحللان ؛ راجع فهرس اللمة .

ه) ف و م و س : قول .

٩) ف وم وس : السمون والحفرة .

٧) س: أم ؛ ف و م: أو .

۸) س: الصدى ؛ ف و م: الصدا .

اشتد صوئه بلا باب ، والصوت لا بدّ لـه من هوا وإذا اشتدّ فلا بدّ له من باب ؟ وما تقول (١) في خَضَر السَّما : أهو خضر جَلَدها كا نقول (١) أم ذلك لحرّ الهوا كا يقول خصمُنا ؟

الأفلاك ذات لون ؟ فإن كان لها لون ؟ فإن كان لها لون ؟ فقد احتملت جميع الأشكال وهذا خلاف ما يقولون ؟ وإن لم تكن ذات لون فالسما وأدًا غير الفلك ، فهذا هذا ؟ ونقول أيضاً : إن كنّا لا نرى القرى المستطيلة البنيان (١٠) المختلفة [الشكل] من البعد إلّا مستديرة ، فلعلّ الشمس مُصلّبة والكواكب مربّعة ا

المحاسبة وما تقول في المدّ والجزر: أمِن مَاك يضع رِجلًا ويرفع رجلًا؟ فإن كان كذلك فلملّ مديّر الفلك مَلكُ، ولمسلّ صوت الرعْد صوت زُجْرِ مَاك افندع الفلسفة ونأخذ بقول الجاعة، أم نزعم أن المسدّ والجزر من نفس الجواذب إذا جذب [القمر؟] وإذا دفع (١٠) وما تقول في قول مَن زعم أن القمر مائي وأشبه الكواكب بطبيعة النار، فإنما يكون الجزر والمدّ على مقادير جذبه للماء وإرساله له؟ ذلك معروف في منازل وجاديه، يعرف ذلك أهل الجزر والمد.

1۷٦ _ خبِّرني كيف صارت القيافة في النِّسبة وفي الماء

۱) ف و م : نقول ؛ : نقول ،

۲) ف و م : نقول ؛ س : نقول .

٣) ف و م : والبنيان ؛ س : البنيان .

۷۰) ف وم وس: دفع ۰

والجوّ والتُربة ، وليست القيافة تكلُّفاً وصنعة ولا عُرفت بالاستنتاط والفكرة ، فتكونَ لمن تعلم دون مَن لم يتعلم ، نَحِدُها (١) في بني مُدَلِج مُمّ في خاصّ من خَفْعَم (١) وكذلك خُزاعة ، وهي في في بني أَسَد أقل ، وليس هولا ، لأب ، ولا يجمعهم بَلَد وليس فيا بين البلدين قافة وهي (١) فيهم على هذه الصفة .

المنجم بالنَّبَطِيَّة وبعضهم بالفارسيَّة ؟ فإن قلت : « فإن فيهم بالزنجيَّة وبعضهم بالنَّبَطِيَّة وبعضهم بالفارسيَّة ؟ فإن قلت : « فإن فيهم المُعْجَم والشاعر والبكيّ والغَرير (في فإن الشاعر وإن كان القريض عليه أسهل وهو على القوافي أقدر _ فإنه يتروَّى الشعر ويصنعه ويتفرّد له ويفكّر فيه [... ؟ ...] (وكيف صار به إنسان يعيش حيث تعيش النار ويموت حيث قوت النار يصاب علم ذلك في الجباب وفي الغيران () ولم صار يبصر النجوم من قعر البئر العميقة ولا يبصرها أبدًا إلّا والجوّ خالص الظامة ؟

س: غدها ؛ ف و م: تجدها .

٧) م و س : حثمم ؛ ف : حشم .

٣) س: وهي ؛ ف و م: وهل .

٤) ف و م وس : فارقهم ؛ وقد اثبت ما في المحطوطة .

ف و م : العربر ؛ س : العربر وفي العبارة سقطات وهموس .

۲) سفطت حملة او اكثر .

٧) حا. في الحيوان ح ٥ ص ١ ١ ما يلي : قال : واغا قصيت لها بالغرابة [القرابة بين النار والانسان] لاني وحدت الانسان يميا ويبيش في حيث تميا النار وتبيش . . . وقد تدخل نار في سف المطامير والجباب والممارات والممادن ٬ فتجدها متى مانت هناك علمنا ان الانسان متى صار في ذلك الموضع مات .

۸) ف وم وس : وهو .

1۷۸ _ وخبرني عن الظلام: أجسم موجود عند زوال الضو أم تأويل قولنا «ظلام» إنما نريد به دفع الضو ؟ فإن كان الظلام معنى ، أفتراه انقمع في الأرض وكن عند انبساط الضو وردع الشعاع ، أم الأرض قُرْص للظلام كما أنّ عين الشمس قُرْص للظيام ؟ وإن كان قامًا فكيف لم يتنافيا ؟ وإن كانا قد تداخلا فكيف لم يتنافيا ؟ ولوكان الأم تداخلا فكيف لم يخدها على منظر الأعين ؟ ولوكان الأم كذلك فنحن إذًا لم نرَ ضيا ، قط ولا ظلاماً .

1۷٩ _ وخبِّرني _ جعلتُ فداك _ لم زعمتَ أن الِحسَّ للعَصَب وأنَّ الشرَّ عَصَبُ جامد ، وأنَّ الرِّنَ له لا حسَّ لها، وأنَّ مَن أدام سَفَّ اللَّبان لم يؤلمه المؤلم وألذَّه الللَّذ ؟ وكيف يَلَدَّ مَن لا يألم ؟ ولو جاز ذلك لَعرَف الصوابَ مَن يجهل الحطأ ولعرف الصدق من يجهل الحطأ ولعرف الصدق من يجهل الكذب ا

88

ا) سقطت من هنا جملة ؛ ولمل الجاحظ يتحدث عن البقر ثم عن الثملب أو المنزز .
 ٢) الضمير عائد الى الثملب او المنزز وهو ذكر الارنب ؛ انظر الحيوان ج ٦ ص ٢٠ و٢٥٠٠ .

كانت علائق أجواف السَّبُع أفرادًا إلّا الكُلية ؛ وزعمَتَ أنك تعرف في الخفّاش سبعين أعجوبة ونحن لا نعرف إلّا سبعاً وأنك تعرف في الذّهب مائة خصلة كريمة والناسُ لا يعرفون إلّاعشرًا ، وأنك تعرف في البعير ألف داء ودوا ، والأعراب لا تدّعي إلّا مائة دا و بغر (1) دوا ، .

88

البيان أن يكون سِحرًا »، وقال رسول الله _ صلّعَمِ _ : "كاد") وقال عمر بن عبد العزيز ، وسمع رجلًا يتكلّم بكلام بليغ عجيب لطيف رقيق : «هذا _ والله _ السّحرُ الحلال ا »(نا) وقال الناس لذي المكر والجلاب قولذي الرّفق والتأتي (نا) : «ما هو إلّا ساحر ا » و «قد سحر بكلامه » ؛ وقالوا للمرأة : «ساحرةُ العينين» وقد ذكر الله السّعرَة في القرآن وأخبر عن هاروت وماروت ، وخبر عن ﴿ النّقَانَات في المُقَدِ ﴾ (نا) ؛ وقال الناس : « لهو أقبح من السحر » إذا أرادوا نفس المعنى المشبّه به والمعنى المحمول عليه والسحر نفسه وما الذي اشتقت منه هذه الأمثال .

١٨٣ _ ولم تجدهم_ أبقاك الله _ سمُّوا كُمَّان العرب سَحَرَةً

اف و م و س : عير .

٩) م و س 'كاد ؛ ف : كأن .

٣) أنظر امثال الميداني ج 1 ص ١٠ .

الطر البيان والتبيين ج ١ ص ٢١٦ الخ .

ف و م : والتابي ؛ س : والتاتي .

٦) سورة الغلق آية ٠٠ .

ولا العرّاف ساحرًا ولا الحازي ولا صاحب الطّرق ولا من كان معه رَئِيّ ولا من ادَّعي تابعةً من لدُن عمرو بن لُحَيّ إلى يومنا هذا ؟ وما قاله [الساحر](() إذا عقد عقدًا أو دفن صورة بالأندلس لرُجل بفرغانة وإذا صوّر شمعتين(() وخرَطَها على مِثال إنسانين ودفنها وخبًا مكانها وقابَلَ بين وجوهها تقابَلَا بالمودة، وإن دابَرَ بينها تدابَرا بالعداوة ()

۱۸٤ _ وقل لي مَن يتولى هذا له ومَن يقوم له به ومَن يتوم له به ومَن يتطوّع به عليه ؟ فإن قلت : « الشيطان » فلم فعل هذا له ؟ وأوّل شيطنته أن لا يُطيع من هو فوقه ؟ فإن قلت : « بالعزائم التي لا تُرَدّ والأيمان التي لا تُدفع » وقد عزم الله عليه بالقرآن والتوراة والإنجيل ، فلم يجده يحفِل بذلك ولا يرى له قدرًا ولا يكترث له ولا يراه سبباً .

المورت له أناب ؟ ومن أين عرف الإنسانُ هذه العزيمة التي إذا سمع بها أجاب ، وإذا ظهرت له أناب ؟ ومن أين عرف الإنسانُ هذه العزيمة ومن أين وقع عليها ومن له بها ؟ أهو صَنعَها أم صُنِعت له ؟ فإن يكن الشيطان هو الذي ابتدأه بها ، فقد ابتدأه إذًا بتعريف العزيمة قبل أن يعزم عليه ، وقد تطوّع بأعظم الأمور : فما الذي يجوجه إلى العزيمة في أصغرها ؛

١٨٦ _ فقُل في هــذا ؟ وإن زعتَ أن العازم صاحبُه دون

۱) زیادة س .

٧) س: شمعتين ؛ ف و م : شمعين .

٣) س: بالمداوة ؛ ف وم : بالمودة .

الشيطان، والعازم مُسلِم، وإن كان مسلماً _ ولذلك أجاب العزيمة وعظم الإخلاف _ فلم يخبِّل له الأصحاء ويقتُل المرضى، ولم يُجبِّب ويبغِض، ولم يفرِّق بين المر، وأهله وبين الولد البار وأمّه، ولم يجتلب العفائف إلى الزُّناة، ولم يعذَّب ويقتل وهذا متناقض ؟

وهل تفهم '' الضبع قولهم : « خامِري أمَّ عامِرِ ا »'' ؛ وما بال الظبي لا يدخل كِناسه إلا مستدبِرً ا ؛ وهل يجوز قولُهم في نومُ الذُئب ؛ قال الشاعر [من الطويل] :

يَنامُ بإحدى مُقْلَتَيْه ويَتَقِي الْمَنايَا بِأَخْرَى فَهُوَ يَقْظَانُ هَاجِعُ ('') وَلَمَ نَامَتِ الأَرْنَبِ مَفْتُوحَةَ العَيْنَيْن ؟ وَلَمَ أَكُلَ الذَّنبُ صَاحَبَهُ إِذَا رَأَى بِهِ دَمّاً ؟

١٨٨ _ ومـا بال الجنّ والثيران (١٠) ؟ وما بال الشياطين

انظر امثال الميداني ج ١ ص ٥٠٩ . . .

٣) انظر امثال المبداني ح 1 ص ١٢٢ و٥٠٩ .

٣) البيت للكميت (انظر الحيوان ج ١ ص ١٩٨) ؛ فهو :
 كما خاررت في حصنها ام عار لذي الحبل حتى عال أوس هيالها

۲۰) ف و م و س : يفهم .

الطر امثال الميداني ح و ص ٣٤٨ .
 انظر تمار التلوب ص ٣١٢ : . . ويتفى باخرى المنايا فهو يقظان نائم .

٧) س: والثيران ؟ ف و م : والنيران

والورشان ('' ؟ وهل في الحيّات (''جنان ؟ وما معني قولهم : «كأمّا كُسرَ فُجِير » ؟ وما تأويل الحديث : « يُوخَذ للجمّاء ('' من القَرْناء ('' ويُكَلّف أن يعقد بين شعيرتين ('' » ؟ ولم زعمت أن عمر نوح أطوَل الأعمار ، مع قولك إن جميع الأنبياء قد حذّرت من الدجّال وإن الدّحال انسان ؟

88

المجال المجالية وإن كنتُ أعلم أنك لا تحسن من هذا قليلًا ولا كثيرًا ا فإن أردتً أن تعرف حقَّ هذه المسائل وباطلها وما فيها خرافة وما فيها صحيح وما فيها فاسد ، فألزم نفسك قراءة كثبي ولزوم بابي وابتدئ بنفي التشبيه والقول بالبداء (١٠) واستبدل بالرفض الاعتزال وإن أنكر نفك (١) بعد التحكين والبذل وبعد التقريع والشحذ، فلا يُبعد الله إلا مَن ظَلَمَ ا

88

• 19 _ وقد بقيت لي عليك مسائل وهي خاتمة هذا الكتاب ومنتهَى المسائل ؟ أنُّهما أحسن : قول ُبقراط مفسِّر ًا :« العمر قصير

اس : والورشان ؛ ف و م : والورثان .

٢) س: الحيات؛ ف و م: الجنات.

٣) موس: للجاء ؛ ف: للحاء .

ه) م و س : القرناء ؛ ف : الغزناء .

س: شعیرتین ؛ ف و م: شعیرین ولمل الصواب: الشعریین .

٣) س: بالبداء ؛ ف و م : بالنداء .

٧) ف و م و س : اننكر منعك .

كتاب التربيع والتدوير – ٧

والصناعة طويلة والزمان حديد ('' والتجربة خطر '' والقضاء عسر ''' ، أم قول إفلاطون 'مجمِلا : «لولا أن في قولي أني لا أعلم تثبيتاً لأني أعلم 'لقلت إني لا أعلم ' ، أم قواضع أرشجانس '' حيث يقول : «ليس معي من فضيلة العلوم إلّا علمي بأني لست ' بعالم '' ؟ فانظر في آخر هولا ، ثم انظر في قول ديمقراط : «عالم 'معاند خير' من من مضفاً منصف '' وفي قول تلميذه الأول : « الجاهل لا يكون من منصفاً والعالم لا يكون معانداً وقد يكون الجاهل ('' معانداً).

الم العمل لم يطلب عمل ، ولأن أدّع الحقّ جهلا العمل لم يطلب علم ، ولولا العلم لم يطلب عمل ، ولأن أدّع الحقّ جهلا به أحبُّ إلي من أن أدعه زُهدا فيه ، وإن كان الجهل لا يكون إلّا من نُقصان في (١٠) آلة الحسن (١٠) ، فإن المعاندة كمن زيادة في آلة الشرّ ، ولأن أترك جميع الخير أحبُّ إليّ من أن أفعل بعض الشرّ » ؛ ثم انظر في قول تومقر اط (١٠٠) : « العلم روح والعمل بدن ، والعلم أصل والعمل

۱) ف وم وس: حدید.

ل ف و م و س : حطأ .

٣) انظر اليعفوني ج 1 ص ٧ 1 والشهرستاني ح ٣ ص ١٦ .

ه) ف و م و س : ارشحاس .

ه) ف و م و س : عالم منصف حاهل ؛ راحع البعنوبي ج ١ ص ١٢٥ والشهرستاني
 ج ٧ ص ٢٠٠٠ .

٦) ف وموس: العالم

٧) س: ريسبوس؛ ف و م: دسموس والصواب التام: زُسيموس؛ راجع الفهرس مادة Zosime.

٨) س : في ؛ ف و م : س .

٩) ف و م و س : الحس .

اكذا في جميع النسخ والغول معزو الى اوشهنج فيرسائل البلغاء ص ٤٢١ والى ابن
 المغفم في نفس الكتاب ص ١٤٦ .

فرع ، والعلم والد والعمل مولود ، وكان العمل لمكان العلم ولم يكن العلم لمكان العمل ، فالسبب الجالب خير من السبب المجلوب ، والغالب خير من المغلوب »؛ وانظر في قول فليميون (۱۱): «العلم كان من العمل والعمل غاية ، والعلم دائد والعمل مرشد (۱۱) ».

طَمَعاً في بلوغ قاصِيَته ولا سبيلًا إلى غايت ، ولكن التاسَ '' طَمَعاً في بلوغ قاصِيَته ولا سبيلًا إلى غايت ، ولكن التاسَ '' ما لا يسوغ '' جهله ولا يحسن بالعاقل خِلانه » ؛ ثم انظر في قول [...] ' " : « قد عرفت الأرثماطيقي وأتقنت '' معرفة الموسيقي وعرفت المساحة ، فلم يبق إلا العلم '' الإلهي ومعرفة الماسلاح '' » ؛ ثم انظر في قول مورسطوس : «عرفت أكثر المقصور '' وأقل ما يوقف عليه من المبسوط ، وقليل الكثير كثير وكثير القليل قليل ''' ؛ * وبدأت بما حاشا له أن يكون مبسوطاً ومرغوباً به أن يكون مقصوراً ، وهو معرفة الواحد مبسوطاً ومرغوباً به أن يكون مقصوراً ، وهو معرفة الواحد

افوم: فليميون؛ س: اقليميوں.

٣) س: مرشد؛ ف و م: برسل.

ض و م : التاس ؛ س : التبس .

۲۵) ظوف وم وس: يسع.

ف و م و س : قوله ؛ فقد سقط ا.م القائل و هو فيا يظهر اقليدس .

٩) ف و م و س : وايقنت .

٧) ف و م و س : علم .

٨) س: الاصلاح؛ ظأو ف و م: الاصطلاح.

٩) ف و م : المقصور ؛ س : المقصود .

٠٠) ف و م : قليل ؛ س : كثير .

الذي منه كان أوّل الأعداد وإليه يكون مَعادي(١) ».

المعرفة مع شرف الطبيعة واقتصاد الشهوة ا "؟ ثم انظر في قول المعرفة مع شرف الطبيعة واقتصاد الشهوة ا "؟ ثم انظر في قول تلميذه الأوّل : « غلبة الطبيعة تُبطِل المعرفة وتُنسي العاقبة ، ولو كانت المعرفة ثابتة لكانت هي الغالبة " ؟ ثم انظر في قول تلميذه الثاني : « ليس بعلم ما كان مغلوباً وليس بفهم ما كان مغمورًا ، بل لا يكون مغلوباً إلّا بالنقص والخبال ولا مغمورًا إلّا بالغابة والانتقاض ".

198 _ ثم انظر في قول ما سَرْجِس : « من قصر عن طلب العلم لرغبة أو رهبة أو منافسة أو شهوة ، كان حظّه من الرغبة وحظه من الرهبة على مقدار حقّ الرهبة (۱) و من طلب العلم لكرم العلم والتمسه لفضل الاستبانة ، كان حظّه منه بقدر كرمه وقدره وانتفاعه به على حسب استحقاقه في نفسه».

88

190 _ وقد اختلفوا في العقل بأكثر من اختلافهم في العلم؟ فنعني من ذكره لك غموضه عليك واستتاره عنك ؟ وعلمتُ أني لا أقدر أن أصوره لك دون دهر طويل ، ولا أضمنك (" معناه دون تربيب (" كثير .

88

سفطت الجملة من س .

لاح جلياً ان هذه الحملة غير ثامة ومع ذلك فالمنى واضح .

٣) سُّ: اضمنك ؛ ف و م : اضمك . أ

d) س: تربيب؛ ف و م : ترنب.

197 _ هذا الكتاب مرض مع ما فيه من الأخلاط من أشكال وأضداد ومن الجدّوالهزل ومن الحظر ("والإطلاق ومن الاستثناف والقطع ومن التحفّظ والتضييع ومن التثبيت والتهاون ، إذا أديد به تقريع معجب أو تكشيف موّه أو امتحان مشكل أو تخجيل وقّاح أو قَعْم ممار أو ممازحة ظريف أو مسالة عالم أو مدارسة حافظ أو تنبيها على الطريق أو تجديداً للذهن .

19۷ _ والعقل _ جعلتُ فداك _ أطوَلُ رَقْدَةً من العين وأحوَجُ إلى التعمَّد وأسرعُ إلى التعمَّد وأسرعُ إلى التعمَّد وأسرعُ إلى التغمَّر وأدواؤه (۱) أقتلُ وأطِبًاؤه أقل وعلاجه أعضلُ ؟ فمن تدارَكه قبل التفاقم أدرك أكثرَ حاجته ، ومَن رامه بعد التفاقم لم يُدرك شيئاً من حاجته ، ومِن أكبر (۱) أسباب العلم كثرةُ الحواطر ؟ ثم معرفةُ وجوه المطالب .

19۸ _ ثم في الخواطر ، الغثّ والسمين والفاسد والصحيح والسُرع إليك والبطي ، عنك والدقيق الـذي لا يكاد يفهم والجليل الذي لا يلقى الفهم ؛ ثم هي على طبقاتها في التقديم والتأخير وعلى منازلها في التباين والتمييز .

وللمطالب (الله فُرُق ولدَرَكُ الحقائق أبواب : فَمَن أخطأها (ا

اللظر ؛ ف و م : الحطة .

٢) س: وادواژه ؛ ظ و ف و م : وداوه .

٣) س: اكبر؛ ف و م: اكثر .

ه) ف و م و س : والمطالب .

اس: اخطأها ؛ ف و م : أخطأ .

وانتظر(''كان أسوأ حالًا تمـن لم 'يخطِئها ولم ينتظر .

وعلى قدر صحّة العقل يصحّ الخاطر٬ وعلى قدر التفرُّغ *يكون التنهُ (٢٠).

هذه جماع هذا الباب وجهورُه وأقسامُه و'جملتُه .

المجاه المجاه المجاه المحفظ لم المحفظ الم المحدد والانتظاد لم المرة وألّا تخلى المحدد والانتظاد لم الله الله الله المحدد المحام الطبيعة ؛ وأن تعلم أن مكان الدرس من الحفظ ككان الحفظ من العلم ؛ وأن تعرف فصل ما بين طلب العلم للمنافسة والشهوة "وبين طلبه للرغبة والرهبة ؛ وأن تعلم أن العلم لا يجود بحكنونه ولا يسمح بسرة و مخزونه إلّا لمن رغب فيه لكرم عنصره وفضاً لم لحقيقة جوهره ورفعه عن التكشب وصانه عن التبدّل ؛ وكان وأنه لا يُعطيك خالص الحكمة حتى تُعطيه خالص المحبة ؛ وكان يقال : "من شاب شيب له ".

• • ٢ - وخصلة ينبغي أن تعرفها وتصطنعها وتتذكرها وتقف عندها : وهي أن تبدأ من العلوم بألمهم ؟ وأن تختار من صوفه ما أنت له أنشَطُ والطبيعة به أعنى ؟ فإنّ التَّبول على قدر النَّشاط والبلوغ فيه على قدر العناية .

ثم من أفضل (١) أسبابه (٢) تخليص أخلاط وتمييز أو وتمييز أو وم: فانطو .

٣) س: يكون النبه؛ ظ و ف: يكون البينة؛ م: تكون البينة.

٣) الضمير عائد الى العلم .

اس: وان لا تخلى ؛ ف : والا نحلى ؛ م : ولا تحلى .

ف و م : والشهوة ؛ س : والشهرة .

٦) س : افضل ؛ ف و م : حلص ؛ ولعل الصواب : اخلص .

أجناسه والمعرفة بأقداره وعلى تُعطي كلَّ معنَّى حقَّه من التقريب والرِفعة وقسطَه من الإبعاد والضَّعة وحتى لا تتشاغل إلا بالسمين الثمين الثمين وبالخطير النفيس ولا تُلقِيَ (١) إلّا الغث الحسيس والحقير السخيف.

النظر أن والمنك ، متى كنت كذلك ، لم تميز فصل أن ما بين النظر أن والكيس كل الكيس والحذق كل الحذق كل الحذق أن لا تعجل ولا تبطئ ، وأن تعلم أن الشرعة غير المعجلة ، وأن تعلم أن الأناة خلاف الإبطان وأن تكون على يقين من دَرَكِ الحق إذا وفينته شرطه (الله وعلى ثقة من تواب النظر إذا أعطيته حقَّه .

٣٠٢ _ هذه جملة العذر في هذه الرسالة وجملة الحبّة فيما قدّمنا من الافتنان والإطالة؛ فأن كنّا أصبنا فالصواب أردنا وإلى غايته أجرينا؛ وإن كنا قد أخطأنا فما ذلك عن فسادٍ في الضمير ولا عن قلة الاحتفال بالتقصير، ولعلّ طبيعة خانت أو لعلّ علّة حدثت أو لعلّ سهوا اعترض أو لعلّ شفلًا منع.

۲۰۳ _ خفّض عليك _ أيّها السامع _ فإن الخطأ كثير فام ومُسْتَول غالب والصواب قليل خاص ومقموع مستخف ووجه اللّائمة إلى أهلها _ وألزِمها مَن هو أحق بها ؟

١) س: ٽلتي؛ ف و م: ٽبتي .

٣) ف و م و س : فضل .

٣) س: فرق ؛ ف و م : صرف .

اس: شرطه ؛ ف و م : بشرطه .

فإنهم كثير ومكانهم مشهور ا

خرجت الأفعال بأسرها من العادة صارت بأسرها عَجَباً ، فلما خرج من العادة ، فلما خرجت الأفعال بأسرها من العادة صارت بأسرها عَجَباً ، فبدخول كلها في باب التعجّب خرجت بأجمها من باب العجب ، وقد ذكر الله تعالى التعجّب في كتابه ، وقد تعجّب رسول الله _ صلّمَم في زمانه ، وفي الناس يومند الناقص والوافر والمشوب والحالص والمستقيم والمعوج ، قال الله _ تبادك وتعالى _ لنبيّه : ﴿ وَإِنْ تَمْجَبُ فَمْجَبُ قَوْلُهُمْ ﴾ (١) ، وقال : ﴿ بَلْ عَجْبَتَ وَيَسْخَرُونَ ﴾ (١) .

۲۰٥ _ واعلم أنه لم يبق من المتعجّب الفاتك (٢) إلّا نصيب اللسان ، ولا من المستميع الفاتك (١) إلّا حصّة السمع ؛ وأمّا القلوب فخاوية قاسية وراكدة جامدة : لا تسمع داعيا ولا نجيب سائلًا ؛ قد أغفلها سو ؛ العادة واستولى عليها سُلطان السَّكرة

فَدَعُ عنك ما لستَ منه َ فإن فيها أورده عليك شغلًا وهمًّا داخلًا.

٢٠٦ _ اعلم أنّ الله تعالى قد مسخ الدنيا بحذافيرها وسلخها من جميع معانيها ؟ ولو مسخها كما مسخ بعض الْمُشركين قِرَدةً أو كما مسخ بعض الأَمم خنازيرَ ، لكان قد بقي بعض أمورها وحبس عليها بعض أعراضها ، كبقية ما مع القِرد في ظاهره مِن شَبه الاَدميّ وبقية ما مع الخنزير في باطنه من شبه البَشَريّ ؛ لكنّه _

١) سورة الرعد 'آية • .

٣) سورة الصافات ، آية ١٣ .

٣) ف و م : الفاتك ؛ س : القائل .

ف وم : الفاتك ؛ س : القائل .

جلّ ذكره_مسخ الدنيا مسخاً متتبّعاً ومستقصّى مستفرغاً ، فبين حاليْها (۱) جميع التضادّ وبين مَعْنَيْها (۱) غاية الجلاف .

٣٠٧ _ فالصواب اليوم غريب وصاحبُه عبهول؟فالمَجَب عُمَّن يُصيب وهو مغمور ويقول وهو ممنوع ا فإن صرتَ عوناً عليه مع الزمان قتلتَه وإن أمسكتَ عنه فقد رفدتُه ؟ ولسنا زيد منك النُّصرة ولا المعونة ولا التأنيس ولا التعزيّة ؟ وكيف أطلُبُ منك ما قد انقطع سببُه واجتُث أصله ؟ وقد كان يقال : « مَن طلب عيباً (" وجده » ، هذا في الدهر الصالح دون الفاسد ؟ فإن أنصفتَ فقد أغربتَ " وإن جُرتَ فلم تَعْدُ ما عليه الزمان ا

وهب اللهُ لنا ولك (° الإنصاف وأعاذَنا وإيّالهُ (٦ من الظُّلم ا

والحمد لله كا هو أهله (۲) وهو حسبُنا ونِمْمَ الوكيل والْمين (۱) ا

تمّـت الرسالة **

وموس: حاليها.

٧) ف و م : معنيها ؛ س : معنيها .

٣) كان يقال : من طلب شيئًا وحده ؛ راحع امثال المبداني ج ٢ ص ٢٧٦ .

افربت؛ ف و م : أعنت .

و) س : ولك ؛ ف و م : ولكم .

٣) س: واياك ، ف و م : واياكم .

٧) س: ولا حول ولا قوة الا به .

٨) سقط من س ,

GLOSSAIRE

130: éternité sans fin mais non pas sans commencement,

bassim: terme interrogatif

(50)

آبد (5)

v. E.I., s.v., I, 3; — ابكا passim : jamais 158: dard (du scorpion). (1) 57 17, 40, 56: chameaux إبل (3) أب ہر آباء (10) 402, 48, 50, 1632: père; 72, 176: ancêtre éponyme; 60, 145: ancêtres. (2) _41 33, 83: refuser; ابت ننسي غير َك je me refuse [a m'adresser à tout] autre que toi. (4) - 51 • 90: • —: aller vers; على ج, 115: énumérer; ب • —, 1232: apporter qc. à qn. 92: bienfaisance. إنيان (1) العَميل 135: donner qc à qn.; au passif, 15,58: recevoir qc. ١٧ آئی • ◘ (3) أثر (1) على 7: influence sur (1) € iv 2: préférer 26: préférence pour (respect de) ایثار (1) 2,20: péché إثر (2) * أجاء (2) 462: eau salée, v. Şahāh, s.v. 18: quelqu'un; 18, 34, 83 (nég.): personne; 122, 172: آحد (6) l'un de ; (1) إخدى 122: l'une de. 52, 126: frère, ami; 120: possesseur de; 124: frère des (9) -1 fils de = membre de la tribu de; pl. إَخْوَة 1302: frères (réels); إخوان 34, 131: amis. 114: prendre qc.; ب --, 19, 53: prendre qc.; من --, * أخذ - (13) 32, 66, 1412, 188: prendre à qn. ou de qc.; ه من —, 151: prendre qc. à qn.; , 99: prendre qc. à qn.; 41: se diriger vers; ب من –, 175: faire sien, adopter (une opinion); عن —, 98: suivre les leçons de; مأخوذ من 104: emprunté à. 157, 1582: adopter puis fabriquer qc. viii اتُّحَدَ ه (3) 78, 159: adoption, fabrication. اينخاذ (2) passim: autre; fém. أخرى; 45: dernière (opp. à أخرى). آخو (15) 129: dernier (opp. à 5); subs. 105, 130: fin, آغر (3) 75: mettre en arrière (opp. à قدام). (1) 🔏 n 198: fait de mettre en arrière (opp. à تتدير).

تأخير (1)

3, 105: culture intellectuelle; pl. كان 3: éléments de la	أَدَّبُ (3)
culture; v. Nallino, 7 sqq.	
131: homme cultivé	دىب (1)
73, 94, 105: éducation (en corrél. avec تترير)	١١ تاديب (3)
206: être humain	* آدَميٰ (۱)
34. accomplissement	* إدا، (1)
163: instrument, 164 instr. de réflexion, faculté	إداة (2)
passim: car, puisque, lorsque	* إذ (7)
passim. lorsque	إذًا (65)
passim. douc	اذًا (5)
533: oreille	* أذ'ن (3)
ل في ;, 166: donner à ل في ;, 165	* أَذِنَ - (2)
qn. une autorisation à propos de	
1582 fait de demander l'autorisation [d'entrer]	x استِڈعذان (2)
79: éprouver un dommage à cause de	v تأدی ب v تأدی ب
100 fin, intelligent	* اریب (۱)
41. Dozy fournit les traductions suivantes homard,	* إربيالة (1)
grosse écrevisse de mer, langouste, squille et crabe;	
donne: a sea-locust = squille ou sauterelle de mer. L'é	d. du K al-hayawān, IV,
102, l'identifie au gunbari qui est une grosse crevette	ou une langoustine. Il
s'agit donc, probablement, soit de ce crustacé, soit	du crabe. «C'était, dit
Ğāніҳ (Hay., I, 144 = 297; cf. Івп Qut., Muḥt., 9,3	
volait du fil (sulūk), elle fut métamorphosée, mais o	n lui laissa quelques fils
pour qu'ils demeurent comme un signe distinctif et u	ne marque du genre de
larcin qu'elle commettait».	
147, 192: calcul théorique ou spéculatif qui s'appuie	أرنماطيتي (2)
essentiellement sur les livres 7-9 d'Euclide; v. E I., s.	
37: ère, point de départ d'une ère	* II تأریح جرات (1)
passim: terre	أرس ج أرّصون (29)
54: terrestre	ارميّ (1)
41 termite. D'après Abū Bakr b. 'Abd Allāh al-Muzar	* اُرَصة (1) ai
(apud Hay., VII, 81 = 254; Timār, 404, Damiri, s.v.	
termites qui ont mangé la «feuille» (sahīfa) sur laq	uelle les païens avaient
inscrit le pacte conclu contre le Prophète, mais en re	spectant seul le nom de
l'Envoyé de Dieu. Ce sont également des termites	s qui ont annoncé aux
démons la mort de Salomon (Qazwini, 377); q.v. ص	. دايَّة الأر
147; v. infra سندهند	الأركلد (1)
69, 180, 187. hase (parfois lièvre, qui se dit نُورُدُ). Les	أرئب (3)
prétendues menstrues de la hase sont souvent sign	
529; Damīrī, s.v.: quatre femelles ont des menstrue	
chauve-souris et la hase; cf. Qazwini, 331; WZK	
qui concerne les osselets (ka'b) de hase, ils mettent à	

et du mauvais ceil car les ğinn-s s'en éloignent à cause des particularités physiques et physiologiques de cet animal (Damiri, s.v.; Hay., VI, 118 = 357; Reste², 143; WZKM, VIII, 70); une femme qui porte sur elle une patte de hase ne peut pas concevoir (QAZWINI, 332; BERTHELOT, III, 152). Sur la croyance au fait que le lièvre dort les yeux ouverts, v. Hay., III, 126 = 406; Damiri, s.v.

* أَسَد (2) . فرادق et رفض .73, 78: lion; v

ائم (1) 156: captivité. C'est peut-être une allusion au proverbe: (MAID., II, 113) parce qu'en captivité, le plus humble Sindien prétend être un prince.

78: astrolabe. Les divers types de cet instrument ont été * اضطرالات (1)

étudiés par Nallino dans E.I., s.v., I, 508-510. Il semble que les Arabes aient, de bonne heure, essayé d'expliquer le mot comme « les lignes » (أسطر) d'un nommé Lāb (Maf., 233). أضل ح أصول (12) passim: origine, base, principe, racine; 191: opp. à فرء. * أكَّلَ ـُـ (4) 53, 79, 1872: manger (2) اکل 123, 159: fait de manger (138) إُور (138) bassım. اَلَفَ _ ه (1) 4: s'habituer à, se familiariser avec 28: composer (le discours), agencer (les mots) rr أَفَ ه (1) 104: ordonnance, agencement تألف (1) 97; accord (opp. à اختلاف) VIII ائتلاف (1) 179: souffrir * أله _ (1) 179: faire souffrir; 116, 179 مُرْكِي : douloureux, pénible. 10 آلي ه (3) théologie : عدر ----* الٰهي (I) passim: Dieu الله (53) اللَّهُمُّ (1) 7: mon Dieu! bassim. * إلى (103) passim: ou bien. ام: (82) passim: quant à (19) 🐧 🔹 5: soit . . . soit إماً ٠٠٠ وإماً (1) 40, 41, 50, 66, 164, 186: mère; 8. femelle capable de (10) **

procréer (avec فحل); pl. أنهات الأولاد أ158: concubines qui ont donné un enfant à leur maître; أمر الدّماغ 23: pie-mère; صبع v أمر عامر

passim: nation, peuple. أثمة ج أمّر (7) . رفص .v. نوم 50, 57, 80, 121, 1302, 1362: imām; v. * إمام - أينة (9)

130: imāmat; sur sa nécessité, v. Ibn Bābawaih, 116 (1) أمامة

أمر ج أمور (22) passim: chose, objet (terme vague);

10, 46, 72, 99, 158 : état, situation.

* أَمَرَ كُ ن (6) 1183, 1232, 159: ordonner qc. اله ill: ordre, commandement (opp. à نهي) **أ**نمر (1)

122: gouverneur militaire أمير (1)

69: la consultation du sort par les flèches (استقسام) avait lieu آم (1) devant une idole (c'est un cas de transition de la divination par le sort à la divination par révélation); on tirait au sort au moyen de flèches sans pointe au nombre de 2 (oui ou non) ou de 3 : ordre (וּלֹד,), défense (الْمَارِة,), expectative (الْمَارِة,) qui fournissaient une indication sur la conduite à tenir; ce procédé correspond à peu près à la bélomancie ou rhabdomancie des Grecs. On connaît l'épisode célèbre où l'on voit Imru' l-Qais brisant ses flèches et les jetant à la face de l'idole Qū l-Ḥalaṣa parce que le nāhī était sorti à trois reprises quand le poète s'apprêtait à venger la mort de son père. V. Hay., III, 136-440; Caussin, II, 310; IBn Hiṣām, 56; Ezéchiel, XXI, 26; Reste², 132; Lenormant, Divination, 19; Doutté, 127-128, 373-374.

```
98: espérer qc.
                                                                                                                                                                             * أَمَلَ ـُـ هِ (1)
                                                                                                                                                                                               أَمَل (2)
88,91: espoir espérance
                                                                                                                                                                                              مأمول (1)
132: chose espérée, espoir
132: espérer qc.
                                                                                                                                                                                         (1) المرز ه (1)
                                                                                                                                                                                         v تَأْمُل ه (2)
104, 110: considérer, contempler qc.
                                                                                                                                                                                                 تأثمل (2)
32, 104: examen, contemplation
8,88. être à l'abri de, en sécurité contre, ne pas risquer qc.
                                                                                                                                                                              * أَمِنَ - ه (2)
882: sécurité
                                                                                                                                                                                                      (2) أمن
                                                                                                                                                                                           v آمن (2)
73: avoir la foi, être mu'min; مِن . —, 89: mettre
       on, à l'abri de.
                                                                                                                                                                                                 إيمان (1)
5: foi
                                                                                                                                                                                          إن (99)
passim: si (potentiel)
 122: négation
                                                                                                                                                                                                        إن (1)
                                                                                                                                                                                                     (51) 31
passim.
                                                                                                                                                                                                 إنبا (20)
passim.
bassim.
                                                                                                                                                                                          (91) : 1 *
                                                                                                                                                                                                  (102) 1
passim.
92 : comment t'est-il possible de; d'où te viendrait le pouvoir de الله ي (1) الله ب الله عنه الله عن
passim.
                                                                                                                                                                                             (10) UI
passim.
                                                                                                                                                                                                  إنت (39)
                                                                                                                                                                                   (1) ゴ n *
 34: réprimander
 34, 95, 128: réprimande.
                                                                                                                                                                                                 تَأْسِب (3)
                                                                                                                                                                                              (3)أنتي (3)
 23: testicules أنشان ; femelle
 passim: homme
                                                                                                                                                                                     * إنسان (15)
                                                                                                                                                                                                    ناس (28)
 passim: gens; 25, 31: les hommes (opp. à منه); 9, 181:
        les autres, autru; 40, 48, 49, 61, 75, 104, 132 : les hommes.
                                                                                                                                                                                                       إلى (1)
 67: humains
 100: femmes
                                                                                                                                                                                                     (1) · Li
  106 : sociabilité (opp. à وحشة).
                                                                                                                                                                                                     ألى (1)
 207 : familiarité
                                                                                                                                                                                            п تأنيس (1)
  103: nez
                                                                                                                                                                                           * أنف (1)
                                                                                                                                                                                      (1) - (1) *
 98 : éprouver un sentiment de honte, se sentir humilié
  196 : retour au sujet, reprise du sujet
                                                                                                                                                                                      x استئناف (1)
```

126: buse. On dit en proverbe: حونه بيض الأنوق ou خونه بيض الأنوق ou عن الأنوق ou عن الأنوق وأبعد من مناط الميوق WZKM, VIII, 68; Şahāh, s.v.; Timār, 390, 525; EIII, 163 = 521) pour toute chose introuvable car l'oiseau dans des lieux inaccessibles — ou bien est un mâle qui pond pas (Timār, 390). Hay., I, 111 = 235, précise que tou les immondices (عدرة) est appelé anūq, mais que ce mot s' cialement à la buse (raḥama).	Amiri, s.v.; Hay., a appelé anūq pond par conséquent ne ut anımal qui aime
	/1\ \\\\\\\\\\\\\\\\\\\\\\\\\\\\\\\\\\\
108: élégant	اموازق (1)
101: les autres humains	* الأنام (1)
46: récipient (v. مام).	(1) · Ú! *
201: calme, absence de précipitation (جلطاء)	(1) * (1)
182: état de ce qui est douceureux ou mielleux,	v تَأْنَّ (1)
douceur plus ou moins affectée	
72, 13, 43, 92, 112, 121, 138, 160: les gens	* أنحل ہے ون (20)
de, les possesseurs de; 175 : spécialistes; 203 : ceux qui	méritent; 64, 160 :
habitants; 32, 43, 1222, 186: famille et, plus spécialement	nt, $femme(s)$; 90:
capable; 207: méritant	
113: fréquenté	مأهول (1)
passim: ou, ou bien	* از (78)
142: ınfirmıté (🗲 نتص	* آفة (1)
passim: premier, ancien; début	* اؤْلُ مَ أُولَى (16)
129: au début	ازک (1)
164: instrument (خاة باز); 1912: organe	(3) ゴブ *
141, 1472, 178, 188: explication, interprétation	II تأويل (5)
62: ceux-là	أولائك (1)
130: maintenant	* الآن (1)
42: allusion au nom du chacal (ויט آوى); Damīrī, s.v.,	* آدَى (1)
explique qu'il est ainsi appelé parce qu'il se joint (یادي	) à ses congénères
quand il les entend, mais Timār, 211, signale que Fes	t un animal imagi-
naire; v. aussi TAB./zot., II, 231.	
passim: quel?	* أيّ (33)
passim: lequel?	(6) ليا
105, 203: particule du vocatif	اثِما (2)
17: signe, point de repère; 135, 143:	* آينہ ات (3)
signe; verset du Coran.	
passim: également	* أيضًا (3)
passim: où?; 447, 639, 70, etc., نهن quelle différe	
(dans le temps, l'espace, la situation, le mérite, etc.) y a-	
entre et	
passim; 8, 712: garde-toi de.	(৪) এটা 🔹
- · · · · · · · · · · · · · · · · · · ·	

passim.

ا بر (392)

144: la lettre : « si vous voulez savoir quelles natures renferme (1) · • • une chose et ce qu'elle contient de chaleur, de froid, d'humidité et de sécheresse, vous vous reportez au nom que la conjonction des astres a fourni le jour de sa naissance et vous voyez ensuite [dans le tableau ci-dessous] ce que ses lettres donnent de rangs, de degrés, de minutes, de secondes, de tierces, de quartes et de quintes: vous connaîtrez alors ce que cette chose renferme de chaleur, de froid, de sécheresse et d'humidité (K. al-mawāzīn de Ğābir ibn Hayyān, apud Berthelot, III, 139 sqq.)

	humidité sang دم	séche resse bile noire سوداء		chaleur bile jaune صفراء	natures طبائع
ابجد	د	ح	)	١	مرتبة = rang
هو دح	ح	ر	و	•	degré = درجة (= 1/10 de rang)
طيكل	J	4	ي	ط	minute == دنیته (= 1/10 de degré)
مسع	ع	س	ں	١	seconde = ثانية (= 1/10 de minute)
فصغر	ر	ق	ص	ف ا	tierce = ねじ (= 1/10 de seconde)
هورح طیکل مسع فصغر شتنخ ذضطغ	خ	ث	ت	ىر	quarte = رابعة (= 1/10 de tierce)
ذضطغ	ع	ط	ص	ذ	quinte = حاسة (= 1/10 de quarte)

IBN HALDŪN, Muq., 440 et 463, fournit le même tableau, avec quelques variantes, dans son chapitre sur la sīmiyā' (v. E.I, s v.). On trouvera dans BERTHELOT, III, 159 sqq, le moyen de calculer exactement les composantes du corps d'après la place respective des lettres du mot obtenu, et les calculs auxquels il faut se livrer dans le cas où les lettres ne fournissent pas tous les éléments actifs (chaleur et froid) ou passifs (humidité et sécheresse).

نيرنجات .v. نيرنجا

بازنای (?)

157: Kitāb al-bāh (ou al-bā'; sur ces mots, v. Ṣahāh, s.v.). Il (1) الداء s'agit d'un livre indien (Bīrūni, Āṭār, 331, en signale un d'un auteur manichéen; cf. Kessler, Mani, 242), relatif au mariage ou, plus précisément, au coīt. Hay., VII, 12 = 29, fournit les précisions suivantes: والهند توافق المنافق إلا في ختان الناء والرجال؛ ودعاهم إلى ذلك تصقيم في توفير حظ الباء! المرب في كل شيء إلا في ختان الناء والرجال؛ ودعاهم إلى ذلك تصقيم في توفير حظ الباء المنافق المناف

37: il est intéressant de constater que Gahiz connaissait ce با**ورات** (1) mot que les premiers mathématiciens arabes venaient d'emprunter à l'Inde; il s'agit de Bhūri que Birūni, India, 83, transcrit et qui désigne, sauf erreur, l'unité du 19ème ordre, soit 1018. Dans Hay., I, 24 = 46, on lit : ولولا خطوط الهند لضاء من الحساب الكثير والسيط ولبطلت معرفة التضاعيف ولعدموا الإحاطة بالماورات وباورات الباورات ولو أدركوا ذلك لما أدركوه إلا بعد أن تغلط المؤونة.٠٠ — Ce passage est reproduit dans Timār, 439, mais avec تنور (pour تنور) et cette glose: التنور مقدار من مقادير الهند يجمع الآلاف الكثيرة — On signalera - المَكنان = الكثير الدي لا يكون : (Hay., VI, 71 = 230) - المَكنان = الكثير الدي الدي الماي فرقه عدد

68, 140, 177: puits 57, 138; mal

بار ہے آبار (3) بأس (2)

135: absolument, radicalement

* اَلَبَقُة (1) * يَخْر ج بِحار (11)

passim: mer; v. Bunțus 42: marin

نبرنجات .v : 141

بحر باي (?) et (?)

49: «Les jeunes chamelles arabes saillies par des étalons à deux bosses du Kirmān ou d'autres provinces du Hurāsān donnent naissanre aux espèces nommées جيّازة et جيّازة. Il n'y a jamais d'accouplement entre un chameau et une chamelle نخق et les meilleurs produits de cette espèce sont dus au croisement du gros chameau à deux bosses avec les jeunes chamelles d'Arabie» (Mas'ūdi, III, 4-5). Baihaqi, 110, précise que les accouplés ne sont pas viables; de même les produits d'étalons arabes et de chamelles بخت ont une très laide apparence. Le collectif est بُخْت ; le singulatif بُخْق a un pl. بَخْت – V. aussi Ḥay, I, 63 = 138, VII, 50 = 169; Damiri, s.v.; Qazwini, 403.

112: vapeur

33: être avare de

* نَخُلَ أُ لَ (1)

13: avarice passim

ئىغل (1) * لا بُدُّ (4)

(3) 🏂 46, 70, 134: ce mot désigne soit une pagode, soit une idole, soit le Bouddha; v. E.I., s.v., I, 788-9. Il paraît désigner (§ 134) le premier et Kuvéra. صنر . oet Kuvéra.

1,14: côté intérieur de la cuisse; v. Şaḥāḥ, s.v.

باد (2)

192, 200: commencer par qc.

بَدَأ ـ ب (2)

صنه . 46: début, commencement; v

بَد (1)

162: commencer, prendre naissance; ب ع -, 1852: fournir viii ابتدا (4) qc. à qn. de sa propre initiative, proprio motu; , 189: commencer par qc. 46: commencement, naissance.

ارتداء (1)

112: pleine lune

بَدْر (1)

9, 15, 54, 108: extraordinaire, curieux par sa nouveauté (نادر ≠); 67: extraordinaire (غریب).

بَدِيم (5)

43: les quarante badal qui occupent la 5ème place dans

بَدَل ج أبدال (1)

la hiérarchie des saints et ont leur siège en Syrie; v. E.I., s.v., I, 68-69. La
présente notation de ce mot a une certaine valeur chronologique; v. رفص.
342, 144: au lieu de, à la place de (3) پَدَلَ *
28, 106, 189: remplacer qc. (ب) par qc. (ه) (3) تاستبدل (x
23, 46, 48, 53, 62, 112, 118, 191: corps (8) نَدُن جَ إِنْدَانَ *
93: spontanéité, mode de pensée non discursif; نَدَاهَة (108) et (1) بُدَاهَة *
ندية (82) en sont synonymes (opp. à ; بدية).
28, 112: apparaître; 111: sortir (3) نِدَا ئِدَ *
74, 189 changement d'un décret divin antérieur; v. رفص (2) انداه
الله الله الله الله الله الله الله الله
الله 118, 129: franchise sans ménagement, avec une nuance (2) ماداة الله الله الله الله الله الله الله ال
d'incorrection (opp. à مداراة).
94: franc jusqu'à l'incorrection (1) ماد
4: montrer, faire apparaître (1) ندّى iv
4: nomade; للعاصر والبادي <i>urbi et orbi</i> (1) *
96, 118, 119, 189: fait d'accorder qc. (opp à ممر (4) تَدُلُ (4) *
99: vulgarıtć (1) تَندُّل v
62. mettre qn. à contribution pour son profit personnel; (1) א לבנו עוו
n. verb. انتدال : 83.
186: qui éprouve de la piété filiale; 187. qui éprouve de (2) عاد *
l'amour mateinel (opp. à عاق).
99: justes, bons, pieux (1) إزار
42: continent (1) **
42: terrestre (1) يَرْيَ (1)
[تَرِيَّة ج] رَّارِيَ (1) 160. désert
180. extérieur (opp. à جَوَّالِيُّ On ne voit pas clairement ce que (1) رَّوْلِيْ
désigne العلم الحواتي paraît désigner la science des organes internes,
mais le sens exact de ces deux mots demeure obscur. On signaleja égale-
ment leur emploi en alchimie (Fikrist, 354, 359: اعمال برانية et اعمال برانية; 355:
Malĝam = μί) αγμα = کناب الملاغر الحوالية (malĝam = μί) αγμα =
amalgame) et un كتاب الملاغر العرانية das Buch von den inneren (- ausseren)
Metalverquickungen).
28: innocence (1) **
79: guérir · (1) 1/1 IV
* تَوْنَطُ جَ تَرَائِطً (2) 150, 154: barbiton; v. E.I., s.v. mu'zaf, III, 600 a. Cet
instrument était connu chez les Persans sous le nom de barbūd (Christensen,
484) que Mafātīh, 238 explique par barbat = مدر البط (id. dans ČawāLīQī,
30). D'après Qazwini, 373, le premier à s'en servir fut un nommé Murra
ibn al-Ḥārit qui vıvait au temps de Salomon; v. Lamak.
75: endroit désert (1) *
69: animal ou oiseau qui passe devant un homme, de droite à (1) بارح *
gauche; c'est généralement un mauvais présage, quoique les habitants de
la Tihāma en tirent bon augure; v. Hay., III, 135 = 438; Mas'ūdī, III,

341, V, 326; Reste ² , 202; 'Iqd, I, 298; Baihaqi, 487; Doutté, 359; Freytag, Einleitung, 163.
106: violents accès de la passion (1) تباریخ π *
28: dans l'exp. يرد اليتيى : la fraîcheur, la joie de la conviction. (1) ئزد (1
33: juger froid, sans intérêt (1) استَبْرَ دَ لا (1) x
112: vêtement, voile (1) پُرد (1)
47, 103: grêlons (2) *
163: messager (1) بُرِيد ۽ بُرُد *
103: singulatif de يُرُدِيّ : papyrus, jonc; on désigne ainsi une (1) أَيْوَيُّ * jambe fine et blanche; v. Dozy, s.v.
33: rivaliser avec qn. (1) بارز ۱۱ *
156: lèpre tuberculeuse (J.A., 1931, p. 311, n. 1); c'est la (1) ثيّت * réunion du nabīd et du lait qui la provoque (Samarqandī, Bustān, 94).
22: puces (1) * بَرَاهِيتُ (1)
ا الله عَمْ الله الله عَمْ الله الله الله الله الله الله الله الل
103: aiguière; 154: manche d'un instrument de musique; (2) إِرِيق * Mas'ūdī, VIII, 89, l'appelle نخت mais Maf., 239, précise que l'ibrīq est le
manche (عنق) du luth, avec tous les appareils qu'il porte.
69: voile. Nous n'avons trouvé aucune précision sur la pratique (1)
à laquelle l'auteur fait allusion.
68, 86: bénédiction; pouvoir surnaturel, v. E.I., s.v., I, 670; (2) * Westermarck, 111-177; Doutté, 260 sqq.
عاد que Dieu bénisse (1) عارَكَ اللهُ فِي (1) اللهُ ا
25, 103: argument, démonstration apodictique. (2) * پُرْهَانَ جَ رَاهِينُ *
1452: cracher (2) $\stackrel{\checkmark}{\smile}$ *
* بُسُط (2) tırée de Coran, II, 246: «Allah القمص والسط عالم 96, 119: l'exp.
referme ou rouvre [Sa main]», désigne le pouvoir d'ouvrir ou de refermer
sa main, c'est-à-dire le libre-arbitre dans la distribution; sur le plan spirituel,
bast désigne la détente, la joie, qabd la contraction, le repliement sur soi-
mcme. Chez les mystiques, ces mots correspondent à la consolatio et à la desolatio; v. E.I., s.v. kabd, II, 630.
1: étendue, grandeur; allusion ironique au verset II, 248 relatif (1) أشطة à Saul.
آغا: 15: le mètre <i>basīţ.</i> (1)
عَنْسُوط (2) متصور Ces deux mots, que l'on pourrait traduire متصور أيا
par «développé» et «résumé», paraissent désigner respectivement la culture générale (مبسوط) et les connaissances spécialisées (متصور) ainsi qu'il
ressort d'un passage de Hay., I, 40 = 80, où ils qualifient le mot adab.
178: expansion (1) البساط (1) البساط (1) (1) البساط (1) (1) (1) (1) (1) (1) (1) (1) (1) (1)
121: souriant (employé comme prénom) (1)
96, 123; sourire (2) تَبَشُر v
89, 123: gaîté; 132: gai. (3) **
المارات (1) المارات (1) 133: annonciations, prédictions, prophéties

```
206: humain
                                                                      * بَقِيرِيّ (1)

    * نصر - أبصار (2)

161: vue (sens); 99: regard
                                                                         أيضرُ (1)
180: plus perspicace
                                                                       IV أنقى (4)
161, 167, 1772: voir, être doué de la vue
                                                                          منهر (۱)
34: clairvoyant
                                                                    x استنصار (1)
3: observation, examen impartial (opp. à اعترام).
88, 198: lent à venir, tardif
                                                                   تَطِيقِ عن (2)
                                                                       (2) [bi]
201: agir avec lenteur, lambiner; : -, 36: être lent à venir,
  arriver tard.
201: lenteur (≠ 501)
                                                                          إنطاء (1)
ارجة 11, 91, 189: faux (opp. à حق ; 96, 1203: futilité (opp. à حدة)

 اطل (7)

                                                                          تطال (1)
121: futile (prénom).
44, 169, 1704, 193: supprimer, abolir
                                                                       IV أنطر: (7)
                                                                         منطِل (1)
28: superficiel (opp. à محقّ).
                                                              تَطْن ح نُطوں (6)
1, 103: ventre; 48, 164: entrailles maternelles; de là
  génération; 46, 61: intérieur, sein (de la terre)
                                                                          ماطي (1)
(طاهر intérieur (du corps), (opp à طاهر)
1262: envoyer qc.
                                                                  * نَمَتْ _ ب (2)
                                                                        * تغد (8)
passim: ensuite
                                                                          نَعْدُ (28)
passim: après
174. de loin
                                                                        من النفد (1)
23, 27, 32, 462, 85, 111, 126 · éloigné; 57: invraisemblable
                                                                          نمِيد (9)
189: éloigner, réprouver
                                                                     IV انعَدَ لا (1)
200: fait d'éloigner, de rejeter, de ne pas s'intéresser à
                                                                          إنماد (1)
                                                                       نمِير (3)
6, 180, 181: chameau
                                                                      تغص (33)
bassım.
22, 23; singulatif تَمُوصة 114: moustique, moucheron
                                                                     تموصُ (3)
22: définition donnée par Hay., I, 14 = 28 المعات كل ما عطر من
                                                                      * نُفات (1)
  : الطير سُمَّا كان أو نهيمة إذا لم يكن من دوات السلام والمغالب المقَّفة كالنسور والرحم والغربان
   v. aussi Maid., I, 12; Timār, 354.
                                                                       * ئغص (1)
58: haine
                                                                          مُنْفَطّة (1)
امطنة 116: mépris (opp. à مطنة)
186: inspirer à qn. (الى) de la haine, du mépris pour (م),
                                                                   II بَغْضَ ه إلى (1)
   (opp. à جبب ).
27, 131: haïr
                                                                     IV أَنْفُصَ لا (2)
49, 562: mulet. D'après TAB./zot., I, 101, le premier
                                                                 نَفْل ح بغال (3)
   qui fit saillir une jument par un âne fut Tahmurat (= Kayumart, q.v.).
   La longévité du mulet, souvent signalée (p. ex. Hay., VII, 68 = 221) est
   attribuée à sa continence. Quant à la stérilité de la mule, elle est discutée
   car certains prétendent (Qazwini, 318) qu'elle est féconde, mais trop
   étroite pour mettre un petit au monde sans succomber; c'est pourquoi elle
   est cousue (یجملونها مکتریة) afin qu'elle ne soit pas saillie.
                                                                        • بَنْيُ (1)
125: injustice, oppression
```

98: injuste	باغ (1)
62, 200: il convient (2)	* VII يَشْمَعٰي (
56: bovins	* بَثَر (1)
107, 115, 190, 192, 205, 206: rester, demeurer, durer	* بَقِيَ ـُــ (6)
9, 522, 54, 562, 72: vie, existence; 130: survie; 55: persistance	بن ت (9) ;
sur إطال الله بقاءك v. 'Askarī, Dīwān al-ma'ānī, II, 222.	
99: survivance; 2062: vestige	بَقِيَّة (3)
173: reste	باۋر (1)
124: dans le vers: فها بهيا عني تركتها ي: ce n'est pas par désir de me conserver en vie que vous m'avez épargné; (v. infra القي).	<i>بُق</i> یا علی (1)
passim: dans l'exp. ผัง ปนุ่ง: que Dieu te conserve en vie, qu'Il	ıv إنقى (11)
prolonge ton existence; 1242 dans l'exp. يا الله عليك إن أبقيت: و لا أبقى الله عليك إن أبقيت:	
soit pas miséricordieux envers toi si tu l'es [envers moi]; cette e	
quand qu. a proféré des menaces, avec le sens suivant: si, après	
tu te montres indulgent, tu ne mérites aucune pitié de la part	
ton indulgence sera dictée par un autre sentiment (la peur	
existe une exp. voisine: ne sois indulgent qu'envers toi-même	- , .
je me soucie peu de tes menaces: لا تُبق إِلَّا على نفسك - v. Maid.,	
Şahāh, s. v.	, ,,
94: première faute, peccadille	* نِحْر (۱)
96: pleurs, larmes	• نکا (۱)
106; en larmes	باك (1)
177: pleureur, qui pleure beaucoup (Ṣahāḥ, s.v.), mais il est	بَادِر (-) بَكِي (1)
possible que ce mot désigne ici autre chose. On le retrouve d	
de Berlin (5032, fo 21b, 1. 13) dans une phrase où, au demeu	
بر الهاند وغمر العاسد واضطر الدبي إلى معرفته : الدكي peut-être lire	
بر المدن وعبر المنطق المبيني إلى تسوعت المبادئ الله مست وصفه والبكي إلى حسن وصفه	, m mm 0 b
passim: mais, au contraire, etc.	• بَنِ (16)
173: sans	بن (1) • بلًا (1)
38: et nom verbal تنبُلُ 48: confusion (des langues)	• تُتأتَلَ (2) • تُتأتَلَ (2)
1762: pays	* بَلَدُ (2)
243: la Terre	بلادُ اللهِ (3)
160: devenir stupide	v • تَبَلُدَ (1)
•	• ۱۷ أَبْلُسَ (أ
	* VIII انْكَلَمَ
	* بَلْمَ كَ هُ
192: fait d'atteindre; 200: réussite	بُنوغِ (2) بُنوغِ (2)
28: éloquence; v. E.I., s.v., I, 625	بَلاغة (1)
98, 111, 182: éloquent	بَلِيمْ (3)
131: exagération	ııı مُعبَالغة (1)
98: chercher à atteindre	v تَبَلَّمُ هِ (1)
144, 1522: (du grec φλέγμα) phlegme ou pituite (lymphe), l'une	بَلْقر (3)
des quatre humeurs cardinales du corps dans la médecine h	

La prédominance de l'une des quatre humeurs produisait l'un des quatre tempéraments (ou crases ou complexions) (en ar. مِراح م أمزجة) qui correspondaient aux quatre éléments et étaient en rapport avec les saisons :

1) sang (دم) = air — humidité — joie — printemps. 2) bile jaune (منر ا) = feu — chaleur — colère — été.

3) pituite (بلغه) = eau — froid — flegme — hiver. 4) atrabile (سوداء) = terre - sécheresse - mélancolie - automne v. Mourad, 142; J.A., 1931, 331; Tiğan, 4. 55, 88, 116 malheur 94: malheur; 69· au pl., dans l'exp. البلايا والولايا, la بلية est une نئة (2) chamelle attachée à la tombe de son maître, sans nourriture, pour qu'elle meure et lui serve de monture le jour de la Résurrection. On découpait un coussinet (ولية ج ولايا) ou une housse (ولية ج ولايا) avec laquelle on lui ou encore الملايا على الولايا ou الملاما على الحوايا ou الملايا على الولايا ou الملاما على الحوايا v. Mas'ūdī, V, 326, 500; Maid , I, 115; Ṣahāh, s.v., IBN QUT, Muht., 136; E.I., s.v, I, 635 71: éprouver, soumettre à une épreuve (1) וידע viii 1523: la plus grosse corde d'un instrument, basse ر (3) ائي (3) 3, 154: fils; الميّ , 130. cousin 49 poisson d'eau douce qui doit être le barbeau, pl נושנ; ئتِي (1) ٠. شموط ٧٠ (3) = 5 633: construire 51: bâtiment, 51, 84. construction ساء (3) 51, 174: construction ئسان (2) 174: bâtiments أمان (1) 106: hébété, accablé مَنهوت (1) 55: se réjouir de نهج َ ا ب (1) 31: beauté نَهْجَة (1) 108: beau, harmonieux نهج (1) 17: milieu, centre (1) ئنرة (1) 128: considérer comme de mauvais aloi, comme négligeable ند تح لا (1) * IV 'نِهُم (1) 105: inconnu, obscur 12: obscurité, équivoque x استنهام (1) امستمات (≠ مستملق بطق 12, 67: inconnu, obscur (2) منتنه (2) 91, 114: éclat نها • (2) 103, 1092: magnifique. (3)باب ہ أبواب (24) passim: porte; 1732: orifice, 12, 130, 1322, 198: chapitre; 133: catégorie; 84, 87, 2042 · domaine. 1182: permis, licite 'مباح (2)

116, 143: esprit; 782, 82, 138, 160, 187, 1882: לו וה: qu'a-t-il (10) りん

à, pour, avec ?; de là: pourquoi, pour quelle raison? 145: uriner; v. Hıšām ıbn Halaf.

بال 🗀 (1) 62, 35, 68: urine, action d'uriner, miction. Le chameau est proverbial et l'on dit: اخنت من بول البعير « plus en arrière que l'urine du chameau»; cette particularité est expliquée de la façon suivante: Abraham portait sur son dos un chameau et un homme qu'il avait molesté; chemin faisant l'animal eut envie d'uriner et un ange dévia son organe vers l'arrière afin qu'Abraham ne fût pas souillé (Massé, 187) — Il est déconseillé d'uriner dans un terrier (نتى car on risque d'être atteint par des serpents ou des insectes, et surtout par des ginn-s (Samarqandi, 99; q.v. Sa'd).

```
292: Saule (hyperanthera Morunga); v. Huart, 'Uššāq, 85
                                                                      بَانُ (2)
                                                                  * بات را (1)
75: passer la nuit
                                                                  بَيْت ۽ ئيوت (4)
60, 61: maison, demeure; 6, 143: vers (en poésie).
                                                                    بادَ - (1)
47: cesser, disparaître
                                                                     بىتى (1)
79: napellus thora, espèce d'aconit. « Ce poison vient de l'Inde,
  des montagnes des Turcs et du Tibet; on le trouve ordinairement dans l'épi
  de la renoncule; il est de trois espèces et possède des propriétés remarqua-
  bles » (Mas'ūdī, VIII, 111-112); c'est une création d'Ahriman (Casar-
  TELLI, 57).
73: pondre
                                                                  * باص - (1)
                                                                        نياص (4)
78, 112, 121, 170: blanc, blancheur
126: œufs; singulatif نحاجة: 46, v. دحاجة; 134: allusion probable
  au mythe cosmogonique de l'œuf d'où sortent les mondes et les êtres (œuf
  d'or du monde contenant Brahma), mais l'on peut aussi songer à l'œuf
  d'Orphée, à celui d'Osiris et à l'œuf philosophique (v. Berthelot, Alch.
  grecs, Introduction, 214).
167: blanc, clair.
                                                                        انيَصُ (1)
48: devenir blanc
                                                                    ix انیص (1)
50: vendre
                                                                    * ناءَ (1)
28, 30: se distinguer
                                                                    بان (2)
111: mode d'expression; 126, 1822: éloquence
                                                                         نبان (4)
102, 103, 108: clair, explicite
                                                                          ئين (3)
98: preuve, argument
                                                                         ليَّة (1)
passim: entre
                                                                        نين (59)
131: se distinguer de أمباينة 136, 117; n. verbal
                                                                     (3) ¥ يَانِيَ ¥ (11)
31: distinguer
                                                                    ١٧ ∫بانَ لا (1)
2: action de faire étalage de
                                                                      إبانة عن (1)
113: qui voit clairement les choses (opp. à متعزر ).
                                                                     ٧ مُشَانِن (1)
19; n. verbal تبائي 198: s'écarter de la norme
                                                                     ٧١ تبايَي (2)
```

6, 105, 194: fait de trouver clair, compréhension, intelligence

de qc.

x استبالة (3)

```
. v. supra . u.
                                                                        ت (1)
141: arche d'alliance ou arche sainte, coffre dans lequel les
                                                                     تابوت (۱)
  Hébreux gardaient les Tables de la Loi; v. سكسنة .
159: bétel; v. Steingass, s v. tāmbūl.
                                                                      تائبول (1)
57: suivre, obéir à

    أبع (1)

183: génie familier et tout particulièrement inspirateur du poète;
                                                                          تابعة (1)
  c'est de là qu'IBN SUHAID a tiré le titre de sa Risālat at-tawābi' wa-z-zawābi'.
  V. Hay., VI, 69 = 225; WZKM, VII, 183; E.I., s.v. karīn, II, 808.
70: personnage accompagné d'une tâbi'a.
                                                                          مَثْدوع (1)
8: acquiescement (opp. à حلاف)
                                                                       пі أمتانعة (1)
206: suivi, approfondi
                                                                        v مَثَتّب (1)
89: continu
                                                                      vı 'متتابع (1)
88: commerce
                                                                      مَثْخَر (1)
passim: sous
                                                                       * تَخْتَ (2)
23, 39, 113: terre, poussière
                                                                       رُز اب (3)
176: terre, terroir (substrat)
                                                                           زابة (1)
5, 44, 96, 97, 191: abandonner, délaisser; 66, 124: laisser
                                                                    (7) a 二百万
32, 892, 105, 107: abandon
                                                                            ز اله (5)
                                                                   ١٧ إنّمات (1)
59: surmenage
192: pousser à la perfection la connaissance de
                                                                   ıv أَتُحَنَّ هِ (1)
رتى .v
9, 1292: acquis par héritage (opp. à طارف)
                                                                       تَالِد (3)
                                                                        تنك (4)
150<sup>2</sup>, 180, 190, 193<sup>2</sup> . disciple
                                                      تِلْهَمُد ح تلاميد وتلامِده (6)
(ماص ِ survant, futur (opp. à ماص)
                                                                       تال (1)
48: être achevé
                                                                      * تَرْ (۱)
86, 98, 100, 112, 164: perfection
                                                                          تَمام (5)
1, 26, 99, 105<sup>a</sup>, 128: complet, parfait
                                                                           تاتر (5)
9: parachever
                                                                         ıv أثر (1)
69, 102: amulette; v. E. I., s. v. hamā'ıl, II, 258-9;

    ثميمة ج ثَمَائِر '(2)

  GOLDZIHER, Muh. St., I, 34.
30: dattes
                                                                            ئزر (1)
78: dragon (et aussi constellation du dragon, v. E.I., s.v.,
                                                                       * يتن (1)
  IV, 824) L'auteur songe au cyclone dont il donne une interprétation
  physique (Hay., IV, 51 = 154, VII, 33 = 106), mais les auteurs arabes
  voient dans le tinnin un animal dont ils fournissent une description précise.
  حيوان عظيير الخلقة هائل المنظر طويل الجُّة عريضها كبير الرأس : Ainsi Qazwīnī, 130
  برَّاق العينين واسع الفير والجوف كثير الأسنان يهلم من العموان كثيرًا يخافه حموان البر
  L'interprétation de Gahiz est cependant signalée par le même auteur والبحر
```

(126-7) et, notamment, par Mas'ūdī, I, 263 sqq., qui fournit les explications

suivantes: les tanānīn sont des monstres qui existent dans la Caspienne et la Méditerranée. Ce sont: 1°) un nuage noir qui se forme au fond des eaux et monte vers les couches supérieures de l'atmosphère (; q. v.); q. v.); 2°) un reptile qui vit dans les profondeurs de l'Océan où il fait la guerre aux poissons; Dieu lui envoie des nuages et des anges qui le font sortir de l'abîme sous la forme d'un serpent noir dont la queue renverse tout sur son passage; il est jeté dans le pays de Gog et Magog où il est tué et sert de nourriture à ces peuplades (cp. Merv. de l'Inde, 41: en hiver, ayant chaud dans la mer, ce serpent entre dans les nuages où il reste emprisonné; quand les nuages se désagrègent, il retombe sur la terre ou dans la mer; lorsque Dieu veut éprouver une population, Il fait tomber un tinnīn sur son territoire; v. aussi Kisā'i, Qiṣaṣ, 187); 3°) Les Persans prétendent qu'il a sept têtes.

رهي

107: être ferme; 140: être sûr, établi; 167: se fixer	* ثنت نے (3)
13, 93, 193: sûr, bien établı; 112, 168: fixe; 169: fixé.	تابت (6)
59: établır; 61, 134: attribuer qc. à	וו לני (3)
59: confirmation; 196: fait d'établir, de considérer comme si	ئنيت (3) ûr;
190: تنبيت sûrement	
17, 98: prouver, établir	١٧ أتت ه (2)
107: examen approfondi (?)	v تثثت (1)
157, 158: épaisseur	أَبِغُن (2)
171: liquide, qui coule; v. Lisān, s.v.; Muhassas, IX, 150.	أثفبان (1)
4, 111: marche, région frontière	* تَفْر (2)
86: éducation (donnée à qn.)	* n تُقِيد (1)
131: n. verbal استثنال 132: trouver qn. ennuyeux, fâcheux	* x استَثْقَلَ لا (2)
44: dans l'expr. مكث نلات « survivre trois jours (nuits)»; ср.	* أثلات (1)
Ibn Qut., Ma'ārīf, 79, l. 11.	
148: tiers	لك (1)
1523: 3ème corde d'un luth	مَثْلَث (3)
28: neige; figt: joie, baume	* ثنۍ (۱)
passim: ensuite	(42)
30: fruits; singulatif نَمْرَة 2: figt: conséquence	أَبَر (2)

148: huitième	* ئين (1)
200: précieux	* تُهَين (1)
18, 24 · louange	* رَا (2)
193: deuxième	* تان (1)
1523: 2ème corde d'un luth	مَذَنُق (3)
126 · détours d'un sentier de montagne; Timar, 221, donne	فَنِيَّاتِ (1)
و بنمات الطريق l'expression ابي pourtant dans le chapitre des	suis» الزم الجادة ود.
la grand'route et abandonne les chemins difficiles».	
14 ployer, se courber	vii انْشَقَى (l)
23, 127: vêtement	أون ج ثياب (2)
88, 95, 201 récompence (opp. à عتاب)	أ واب (3)
118. récompense	مَثْوَرة (1)

* أور ج يران (2) 188 taureau. On prétend que les démons empêchent les taureaux de boire et les éloignent de l'eau afin que les vaches s'abstiennent de s'abreuver et périssent; ce sont en effet les mâles qui, d'ordinaire, donnent l'exemple (Hay., I, 10 = 19) -- 73: تور الله : on ne voit pas exactement ce que l'auteur désigne ainsi. Peut-être fait-il allusion au bœuf primordial des Mazdéens d'où sont issus les animaux et les plantes (v. CASARTELLI, 111-112); on peut encore songer à la cosmogonie adoptée par les Musulmans d'après Wahb ibn Munabbih, la Terre, semblable à un bateau, était portée sur les épaules d'un ange; comme ses pieds n'étaient pas fixes, Dieu créa un rocher puis, ce dernier ne suffisant pas, un taureau avec 4000 yeux, 4000 oreilles, 4000 nez, bouches et langues; il y avait 500 ans de marche entre deux de ses pieds; comme il n'était pas encore assez fixe, Dieu créa le poisson qui supporte le tout (Damiri, s.v. رُور) — Kisa'i, Ossas, 10-11, ajoute l'eau et enfin l'air sous le poisson qu'il appelle Bahamūt, le taureau étant nommé ar-Rayyan; v aussi Magdisi, Création, II, 45 -L'expression tor-allah figure cependant dans un texte marocain (Collin, Chrestomathie, 4).

E

26. sang-froid	* عَجَاشُ رابِط (1)
177. citerne, puits	* مجت ۽ يجمال (1)
122: remettre un os brisé	* ´جنر´ ـُــ (1)
1472: algèbre, v. E.I., s.v., I, 1016-17. méthode déquations du 1er et du 2e degré.	e solution des (2) نجبر
122: tyran	حِبار (1)
passim. montagne	خبل ج جبال (8)
13: pusillanimité	* 'جبَن (1)
103: front	* كېين (1)
207: extirper, déraciner	• viii اجَتْ (1)

***	·
129: négation	* نجيد (1)
98: négateur	جاحد (1)
v. index des noms propres	* ُ مُعَافُ
47: emporter qc. (torrent)	IV ﴿جَعَلَ بِ (1)
116, 119, 120, 122: être sérieux	* خد* - (4)
passim: sérieux (opp. à جنر et مزل)	جد (28)
36: sérieux (adj.)	َجادٌ (1)
60, 145: ancêtre	* نجد ۾ آجداد (2)
55, 62: état de neuf	* جِدَّة (2)
196: renouvellement	п تُحديد (1)
126: route large et droite	* جادّة (1)
76: ce mot désigne l'écume et les impuretés qu	ui se déposent (1) جدَف *
à la surface du vin non couvert; pour Šibi	
qui sert de boisson aux ginn-s; dans Hay.	
boisson des ginn-s, mais le mot n'est pas e	_
une plante yéménite qui passe pour couper	
use n'a pas besoin de boire (Şaḥāḥ, s.v.), o	
ğinn-s n'est autre que cette plante.	
29: « une tournure de bride », i.e., bien tourne	ee (gracieuse) (1) منان *
comme le sont les rênes finement travaillées	
gracieuse; v. <i>Hay.</i> , VI, 82 = 262.	-
5: discuter, disputer	III جادل (1)
104, 129, 138: discussion	حِدال (3)
127: ruisseau	* حدول ح حداول (1)
175: attirer	* تَجِدُن ۗ (1)
175: attraction	َجِدْب (1)
101: contradicteur, adversaire	جادِب (1)
175: forces attractives	ُجُوَّادِب (1)
10: discuter avec qn. (non sans animosité)	ااا حاذَبَ لا (1)
22, 28: discussion, querelle (opp. à موادعة)	'مُحادَنة (3)
11, 72: discuter en employant des arguments of	vi تَحَاذَك (1) ' تحادُك (1) vi
1472: racine carrée; v. E.I., s.v. hisāb, II, 3351	
60: racine, tronc	* جدم ج أجدام (1)
42: ce mot semble désigner l'anguille (RESCHI	
anguille; WZKM, VIII, 59: Aale; STEIN	GASS, s.v.: the sheat-fish, an eel).
et la fait naî مارماهي Qazwīnī, 130, l'appelle	tre d'un serpent et d'un poisson,
mais la croyance générale est que c'est un	homme (IBN QUT., Muht., 364,
précise: un Juif) qui a été métamorphosé (	Hay., I, $144 = 297$ et à l'index).
22: petit scorpion très dangereux qui existe au	* آجڙارات (1) په Tuzistān ع
pour expliquer son nom, on ajoute qu'il	traîne la queue, mais il s'agit
probablement d'un emprunt; v. Maf., 158	; Damīrī, s.v. ; Ḥay., à l'index ;
Rescher, O.M., I, 207.	

* viii اجَائر (1)

180: ruminer

plus auguste

```
* 'جر'أة (1)
(بلمر . 152: audace (v. بلمر )
892: avoir une attitude hardie, cavalière à l'égard de qn.
                                                                  viii ا جائر ًا على (2)
146: v. Mūsā
                                                                     جر ال (1)
                                                        II تَجْرِية ج تَحارِبُ (3)
146, 164, 190: expérience
                                                               ١١ حَرْءَ ه لا (١)
34: faire avaler qc. à qn.
                                                            'جو'م ہے ا'جرام (1)
41: faute (v. ورغة)
149: corps
                                                              چرام ہے اجرام (1)
61. sarcophage
                                                             انجران ہے 'حروں (1)
                                                                    ·جرَی (6)
12, 45, 83, 102, 105, 142 courir; couler, avoir lieu
80: cours (d'un fleuve)
                                                                         جرية (1)
                                                                           جار (1)
167: courante (eau)
9, 32, 119, 175 endroit où court, où coule qc.
                                                                 مَجْرَى ﴿ مُجَارِ (4)
11, 33. concurrence
                                                                    III أمجاراة (2)
98 · concurrent
                                                                          أمجار (1)
                                                                      1۷ آج کی (3)
10. faire courir; 118: diriger; 202: se diriger (figt)
123: femme esclave
                                                             جارية ح حوار (1)
18, 101, 1042, 118: partie; partie du corps;
                                                             'جزن حرا جرا (6)
  l'atome. الحز · الدي لا يتحرّ أ . 127
                                                                      * نجزر (6)
* نجرء (2)
passim: v. مد
952. déception, tristesse (opp. à )
                                                                     آجريل (1)
95. abondant, substantiel
                                                                       حَد (2)
19, 59: corps
1, 23, 61<sup>2</sup>, 157 corps humain; 127, 170<sup>2</sup>, 178 . corps (9) جنب ج أجسام
   (\not\equiv عوهر et opp. à عرص). Pour les Mu'tazılıtes (Maf, 23): الجسم: المحتمع
  من الجواهر طولا وعرصا وعمقا : والعرص : أحوال الجواهر كالحركة في المتحرك والساص في
  . الابيص والسواد في الاسود
                                                              جعد الاطراف (1)
1: qui'a les mains épaisses et courtes
passim: taire qc. de, avec qc.; donner à qc. telle
                                                             (47) م م <u>-</u> (47)
  destination, telle interprétation ; جينت فداك puissé-je te servir de rançon ;
  cette expression qui conserve encore sa valeur (v. notamment Jaussen, Moab,
  361) semble, chez Gāhiz, une simple formule de politesse, avec le sens de:
  s'il te plaît, je te prie, excuse-moi ; v. 'Askari, Dīuān al-ma'ānī, II, 222.
140: spathe (v. طلعة)
                                                                       'جت (1)
                                                                       َجِهْ, (1)
73: «tradition secrète, corps de connaissances ésotériques,
   religieuses et politiques, comprenant toutes choses jusqu'à la fin du monde »
  dont les descendants de 'Alī étaient censés être en possession; v. E. I., s.v.,
   I, 1022-23.
                                                                      'جفرة (2)
1, 15: hypocondre
                                                               َجِفْن ﴿ [جمان (1)
32: paupière
94: négliger qc., ne pas s'en occuper

    ٧١ تَحَافِي عن (1)

                                                                      َجِلٌ (3)
18, 24: نازه ; 206: خکره ; que Sa louange soit auguste
                                                                            جلة (1)
122: élite
96, 198: transcendant; inaccessible (opp. à دفيق); 100: أحلُّ:
                                                                         (3) جليل
```

191: efficiente (cause) opp. à مجلوب 191 : finale ou seconde	* جالب (1)
186: attirer qn. vers	VIII ا°جتَلَتَ لا إلى
22: robustesse	* حَلَد (1)
173: firmament	* خَلَد (1)
155: tome, volume	* جند (۱)
97: donner audience à	* تجلس _ ل (1)
108: manière de s'asseoir	رِجلسة (1)
160: station, position assise	'جلوس (1)
14: assis	جالس (1)
87, 131: compagnon	َجليس ۽ 'جلساء (2)
61, 113: lieu de réunion, réunion	مُجْلِس ح مجالِسُ (2)
125, 128: compagnie, société, commerce	III 'مجالسة (2)
132: être abondant	* خبر ئ (1)
116, 118, 199: jachère; de là: repos, délassement, quiétude	* تجمام (3)
188: qui n'a pas de cornes (opp. à اقرانه)	* تَجِمّاء (1)
131: récalcitrant	* تحموس (1)
48: inertie, mais cette leçon a paru irrecevable	* نجبود
106, 168, 179, 205: figé	حامِد (4)
106, 153: figer, épaissir	۱ ا جهد (2)
1532: fait de figer; v. إدابة	إحماد (2)
56: buffle (1)	* حاموس ح كحوامِيس
152, 28, 72, 88, 114, 149, 176: réunir, rassembler;	* تجمع َ _ (9)
110: prendre une vue d'ensemble, faire une synthèse.	
78: fait de réunir	تحيم (1)
175: masse orthodoxe qui n'a pas accès aux spéculations des philosophes	رجماعة (1)
147: on ne sait s'il s'agit d'une mosquée ou s'il convient au	ب امم (1)
contraire de lire عند : addition	
26, 143: impassible	جامِع (2)
passim: totalité, tout; 79, 187: عيما à la fois, ensemble, tous	
198: vue d'ensemble, synthèse	رِجماء (1)
32: cost	III رجماء (1)
42: être réuni, rassemblé	٧١١١ احتمم (1)
64: fait d'être réuni	احتماء (1)
6: chameau	* جمل (1)
52, 100 ² , 112: beauté	* ^خ مال
14, 98, 100, 101, 104, 110 ² , 111: beau; 92: le bien	جميل (9) م
552: rendre beau, embellir	ال َجِمُّلَ (2)
	* 'جنلة ۾ 'جمل (12
104: phrase, argument	(1) 18 2 10 2
147: mode de représentation des nombres par les lettres	'جهَل ou 'جهَّل (1)
de l'alphabet; v. E.I., s.v. hisāb, II, 335 a.	
190: qui résume	IV تمخیل (1)

•	
120, 198: ensemble, totalité	مجنهور (2)
160: protection	* 'جانة (1)
242, 43, 104, 121: paradis	(1) ゼギ' * (5) ゼギ' *
41, 67, 76, 163, 188: génie; sıngulatif حقق 77	• جين (5)
29: génie ; pl. جنان 188	جانً (1)
48: possédé, fou	مَجْنُونَ (1)
32: côté, flanc	* كَنْب (1)
36: flanc	جالِب (1)
63: sud	·جنوب (1)
50, 166: aile	* خناء (2)
12, 86, 133, 200: genre, v. E.I, s.v., I, 1077-8. Les cinq	* رِجنْس (4)
termes généraux de la logique sont: le genre (حسى), l	'espèce (لزء), la
dissérence (مصل), le propre ou accident permanent	(حاضة), l'accident
commun (عَرَص) ; v. Mas'ūdī, IV, 67, Maf , 141-2.	
352, commettre une faute au détriment de	* َجَنَ _ على (2) * َجَهَدَ ــ (2)
1242 · s'efforcer	
1242. effort; 82, 93. application (opp. à عمو)	حهد (4)
4 le possible; 106. accablé	مَجهود (2)
33. publiquement, à haute voix	* تجهْرًا (1)
126 · qui a une voix sonore et claire	ُجهير (1)
126: voix sonore et claire	جهارة (1)
justifie ولر کان بعصه سر بجار وبعصه سر جهار: 79: la phrase	• _جهار (1)
la lecture حهار (et non حهار) et semble devoir être traduit	e par : « pourquoi
certains poissons sont-ils mortels, alors que d'autres imi	munisent?» mais
aucun des deux mots en cause ne figure dans les dict. ave	ec ce sens.
passim: ignorer	* تجهل ئــ (15)
passim: ignorance	َجهٰل (10)
passim: ignorant	جا ِه ل (5)
12: ignoré, inconnu; 207: méconnu	مَحْهُول (2)
33: juger qn. ignorant	x استَجْهَلَ لا (1)
14, 45, 160, 166: réponse	جُوَاب (4)
76: bruit, nouvelle qui court (	جائِمة ۾ جوائِٽُ (ا
75, 185, 205: répondre favorablement aux sollicitations de;	١٧ أجاب ً لا (7)
166, 186: répondre à, passif أجب 1332: être écouté,	exaucé, obtenir
satisfaction.	
33, 95, 199. être généreux de	* جادَ '- ب (3)
13, 92: générosité	·جود (2)
9, 86, 108: beauté, excellence	'جردة (3)
35, 93, 105 ^a , 142: beau	حَيْد (4)
36, 207: s'éloigner de la bonne voie (opp. à اهتدى),	* جارَ ئے (2)
être injuste (opp. à انصد).	
25: iniquité	'چور (1)
9: voisinage	• m جوار (1)

12, 47, 1362, 137, 144, 179: être possible; 19, 159, 187: être permis; 37, 111: dépasser	* جازَ ئــ (12)
54: passage; 59: vraisemblance	َجُوَاز (2)
118: permettre	π ۗ جَوَّزَ (1)
13, 194, 86, 113, 158: dépasser	III جاور (8)
84, 1172: dépassement	مُجاوَزة (3)
105: exagération (?)	v تَجَوَّز (1)
86: dépasser	vı تُجاُدَرَ (l)
117: dépassement	تَجاوُزُ (اً)
83: considérer qc. comme licite, se permettre qc.	x اُستَجاز (1)
17, 30, 169: intérieur, creux	* جونف (3)
163: tourner en rond	* جَالَ <u>' (1</u>)
	* جوگھر ہو جواہر
cf. Maf., 23 et supra	J, J. 7 J J.
73, 176: atmosphère	* جَوْ (2)
الله 180: intérieur; v. الله على الله الله الله الله الله الله الله ال	جو (1) حوالية (1)
48: venir; —, 36: apporter	(2) - 4 *
109: cou	(1) 4 *
144: la lettre ; v Կ	حَوْدانيّ (1) * جاء – (2) * حددٌ (1) * حددٌ (1)
	(-)
_	
144: la lettre -; v6	(1)> *
30: graines	* تحت (1)
23: le fond du cœur	حَنَّةُ القَلْبِ (1)
106: amour	* نحت (۱)
7, 34, 95, 116, 124, 199: amitié	مَحَدُة (6)
25, 57, 1912: préféré, préférable	أَحَتُ إِلَى (4)
102, 186: inspirer de l'amour	II حَبِّى (2)
102: fait d'inspirer de l'amour	تَحبيب (1)
27, 91 : aimer	v أحث (2)
127: se rendre aimable, sympathique	v تَحَبِّبَ (1)
167: encre	* چان (1)
109: fait, pour un poète, de préparer ses vers et, peut-être,	11 تَخْدِر (1)
de les écrire (opp. à ارتجال).	
73: outarde. Il est probable que l'auteur fait allusion ici	* نحاری (1)
à la défense de l'outarde qui, malgré sa faiblesse, est c	apable de résister
au sacre (مَثْثر) dont elle colle les ailes en lui jetant sa fien	te; v. Hay., VII,
19 = 60; Timār, $382-3$.	
38: retenir prisonnier; على —, 206: maintenir	* حَبَّسَ - (2)
160: ceinture	* ځښکة (۱)
24: chasseur (qui se sert d'un filet)	/11
driver (day no pert a art met)	* حَايِل (1)

42: allusion au caméléon appelé اثر حدين On ne connaît pas (1) عَيَانُ (1)
l'étymologie de ce nom que Damīri, s.v., rapporte au laurier-rose (نبخ).
Hay., I, 66 = 145 précise qu'il s'agit de la femelle (aussi حرباء); v. Timār,
206 et 196 sqq. où est donnée une liste de noms de ce genre.
* تحبا ن ع ب (1) ع ب (1) ع ب * عبا ن ع ب عبا ن ع ب * عبا ن ع ب عبا ن ع ب عبا ن ع ب عبا ن ع ب عبا ن ع
160: manière de disposer les pans du vêtement (1) جنون *
pour soutenir les reins.
et (1) اخْبَق et (1) احْبَق viii
qu'ils soutiennent les reins
passim. (27)
8: pèlerinage (1)
2, 12, 26, 28, 67, 97 : certitude appuyée par des preuves (12)
(opp. à شبه); 26, 74, 98, 131, 133 preuve, argument, argumentation;
202: excuse, prétexte.
97: vaincu, confondu par un argument (1) مُوْجُورِ ح
20, 21, 23, 31, 120: fournir qc. (تا) comme argument (7) اختیج ل ب الاستان ال
en faveur de (المر) على المراكبة والمراكبة وا
97· qui présente une argumentation (1) مُعْنَجُ (67, 97, 111· argumentation (3)
103: sourcil (1) حاحث (1)
ا 106: cloîtrée (1) مُحْمُونِ تا (1) مُحْمُونِ تالْمُعُمُونِ تا (1) مُحْمُونِ تالْمُعُمُونِ تا (1) مُحْمُونِ تا (1) مُحْمُون
* مُحَوِّر (1) * مُحَوِّر (2) * مُحَوِّر (1) * مُحَوّر (1) * مُحَوِّر (1) * مُحَوّر (1) * مُحَوِّر (1) * مُحَو
22, 39, 78: pierre; 47. des pierres (4)
32: orbite de l'œl (1) مُحَمَّر بِهِ مَعا حرُ (1) مُحَمِّر بِهِ مَعا حرُ (1) مُحَمِّر بِهِ مَعا حرُ
122, 334, 67, 84, 863 · limite; 14, 103 : tranchant (13) خد م خدود (13)
اردی (2) خدید (2) عدید (100 نام این از
190: violent, pénible (?) (1)
78: forgeron (1) کقاد
32: devenir bossu (1) اُحدَرُدُنَ XII
39, 202: se produire, prendre naissance (2) عُدُنَ *
48: contingent . (1) حادِت
188: tradition prophétique; 108, 111. propos, conversation (3) حديت
1: récent; 36: jeune (2) تحدیت
9, 90 ² : renommée (3) أُخَذُولُن
امادیت (1) اعادیت (1) اعادیت الله الله الله الله الله الله الله الل
38, 73, 140 ² : rapporter des traditions (4) حدث п
55: créer (1) اخدُت iv
71: créé, non-éternel (opp. à مُعَدَت (1)
69: fait de laisser tomber (un vêtement) (1) حدثر *
* حَدَقَة (4) عَدَقَة *
982: chanter en poussant son bétail devant soi (2) عدائه *
125: se méfier de, prendre garde à (1) حنيرَ تُ ه

188: mettre qn. en garde contre	п كنارً لا عن (1)
108: rendu concis par la suppression des mots superflus	* مَهْدُرُوف (?)
67, 206: tout entière	* بِحَذافِيرِها (2)
201: la suprême habileté	ألجذت كل الجذق (1)
22, 102, 105: libre, noble	محر ج أخرار (3)
173: chaleur	* حَرُّ (1)
106: altéré, fiévreux	حَرَّانُ م حَرَّى (1)
8: guerre déclarée; 121: employé comme prénom	* تحرب (2)
104: mihrāb de la mosquée	* مِمْراب (1)
131: abstention	$v = \tilde{\vec{r}}_{c,\pi} (1)$
89: prudence	v تُحرُّز (1)
166: plus désireux, plus soucieux de	* أخرصُ (1)
105 a: lettre	خراف ہے 'حروف (1)
42: brûler qc.	* ۱۷ أخرَقَ ه (1)
112: il s'agit de l'occultation de la lune; nous avions lu	VIII احتَّر َقَ (1) اختفی
puis nous avons découvert, dans le Kıtāb al-Anwā' d'I	bn Qutaiba (éd. Hami-
dullah-Pellat, à paraître § 143), le mot احتراق s'app	oliquant, avec le même
sens, à Mercure; nous ne savons cependant pas s'ilfaut	
43, 64, 108 : mouvement (opp. à سكون)	خركة (3)
129: ıllıcite	* خَرَام (1)
902, 94: intégrité (protection ou respect dû à qn.)	احرامة (3)
95: privation	َحَرِّمَانُ ₍ 1)
158: femmes	ويعارم (1)
123: interdire	II كورُّهر (1)
133: interdiction	تَحْرير (1)
محلّ .v. محلّ	ائم جَ رْمِ (1)
27: entaille. C'est une parodie du proverbe تتكثر الحرّ	* حَرَّ (l) إنك ا
tu multiplies les entailles sans atte « وتُخطئ المنصل	eindre l'articulation »,
employé pour celui qui fait tous ses efforts mais ne réus	ssit pas; v. Maid., I, 59.
126: fermeté	* تحزم (1)
106, 152, 163: chagrin, tristesse	* كورن (3)
121: triste (employé comme prénom).	^ت حزین (1)
70, 139, 183: ce mot, qui correspond à l'hébreu hōzd	* حارز (3)
a presque la même signification que kāhin (v. E.I., II,	, 666 a), mais il désigne
plus spécialement celui qui devine d'après les membre	es et les traits du visage.
13, 17, 113, 128 ² , 134, 161, 170, 179 ² : sens,	* رحس (10)
faculté de percevoir	
162, 149, 161, 170: sens, organe des sens	حاسّة ہو كواس (5)
1702: qui perçoit	كساس (2)
170: perçu	كمخسوس (1)
1: juger, croire	* تحتب - (1)
95, 194: en raison de, en proportion de	على تحسّب (2)
37: nombre; 1472: comput; — على 62: en raison de	, (4)
en proportion de.	

	(1)
100: considéré grâce à sa valeur personnelle	حسيب (1)
3, 9 ² , 24, 131: envier qc. à qn.	* تحسّدَ ^م ـ لا على (5)
9, 10, 13, 98: envie	تحسّدُ (4) تر م م (1)
26: envieux	کمئوڈ (1) ************************************
10: fourbues (bêtes), (opp. à روائم)	خواسر (1)
9, 19, 91, 110, 192. être bon, beau	* تحسُنَ ئـ (5)
passim: bonté, beauté	'حسن (31)
passim: bon, beau	حَدَنُ (26)
25, 109: belle femme	يحسْمًا ٤ (2)
132: beautés	محايينُ (1)
189: bien savoir qc.	١٧ (حَسَنَ ه (1)
41, 88, 99 bonté, bienveillance, bienfaisance	إخسان (3)
17: grossir (partie du corps), au point de modifiei les proportions habituelles	* X انسختن (1)
145 · entourage, suite	* أحشام (I)
166. timidité	* حِشْمة (١)
106: entrailles	* كشاً (1)
58: qualification donnée par les mustazilites à la généralité des orthodoxes attachés à la tradition, v. L I, s v , II, s	محلوثة (١) ؟
32: bord	حایثیّۃ ہے حواش (1)
192. [il est] loin de	حاشہ آل (1)
30, 205: part, lot	* حصّه (2)
101: mettre dans une situation gênante (2)	* تُحصر کُ (۱)
67: retenu, connu	مَجْصور (1)
199: se produire	* تحصّل ^د - (1)
16: obtenir qe	اا ٌحضْلَ م(أ)
28. qui parle peu et dit beaucoup (opp امحطل ه)	مُحَصِّل (1)
22; singulatif خصاف 128 petits cailloux	* حصق (2)
62 être présent à l'esput de	على بد) * خطر ً كـ لا (1)
33 présence	حضره (1)
93. présence	مصور (1) محصور (1)
4: sédentaire, citadin; 61: présent à l'esprit, immédiat	حاور (2) حاصر (2)
9, 124, 1943: fortune, heureux sort, lot	* حط (5)
الطلاق (مولات المالية عليه المالية الم	*
132: plus estimé	• أحطى (1)
49: sabot, animaux à sabots non fendus	ا على (1) * حافر (1)
9, 20, 27, 197: protéger, 155. savoir qc de mémoire	* تحفظ ــــــــــــــــــــــــــــــــــــ
1552: fait de savoir de mémoire, 144, 1993 mémoire,	
1444, 196: qui retient	حَالِط (5) حَالِط (5)
67: retenu, su	حافظ (1) مَحْفُوظ (1)
84, 892, 196: réserve, précaution	محموط (1) V تَحَفِظ (4)
156, 184: se préoccuper de	۷ رومط (±) * مُطَلَ⊤ٍ ب (2)
33: assemblée	مَحْقِل مِ مُحَافِلُ (1) مَحْفِل مِ مُحَافِلُ (1)
	·
112: plénitude;, 143, 202: som, attention	viii احتال (3)

passim: vérité, réalité; 19, 272, 86, 200, 202: dû;	* حَقّ (27)
1262, 194: droit, part; 11, 189: vra1; 53, 91: véritable;	118: place véritable;
ـــ في 131: au titre de.	
passim: vérité, réalité, existence réelle	حقىقە ج حقائق (15)
46, 72, 108, 166, 203: plus digne, plus méritant	أحقُّ (5)
34, 105a: réalisation	11 تَحْقِسَ (2)
101: bien établi	'مَحَقُق (1)
3, 5, 28: qui va au fond des choses	١٧ 'محيق (3)
90: mériter	x استَّحقُّ (1)
194: mérite	استِحقاق (1)
37: siècles	* أحقاب (1)
88: hair secrètement	* حَفَدَ = (١)
88, 91: haine secrète	حقد (2)
200: méprisable, insignifiant	* حقير (1)
20: qui se frotte à	* v أُنتَحَكَٰكِكُ بِ (1)
25: décider par qc. en faveur de, prouver	* حَكَم لُـ لِ بِ (1)
150: sentence; 14, 16, 202: jugement; 98: pouvoir; 34: co	
nation; 18: par la force de	(1)
82, 97, 128, 199: sagesse; 56: philosophie; 8: savoir, scient	مخمن (7) nce
Dans l'usage des savants, ce mot désigne « le perfection	
maine par l'emprunt des sciences spéculatives et l'acqu	
complète de faire des actes excellents»; v. E I., s.v., II	I, 324
20: jugement humain	'حکومه (۱)
33: haut personnage	حاکیر ہے 'حکام (1)
10: discuter avec qn.	۱۱۱ حاکمر کا (1)
2, 87: discussion	محاكمة (2)
73: connaître à fond qc.; 105: instruire	IV (حکر ہ (2)
102: agir arbitrairement envers	v تَحَكِّم على (1)
91: s'en rapporter à l'arbitrage de	VI تحاكير إلى (1)
96: fait de s'en remettre au jugement de	تحاكم (1)
105: ressembler à, se rapprocher de; عن —, 57. rapporte	
qc. d'après qn.	
114, 182: licite	* حلال (2)
137: qualification des tribus arabes qui ne respectaient	ıv مُحِلّ (1) pas
l'intégrité de la Mekke, ni la trêve des mois sacrés;	Hay., VII, 66-216:
لا يرى للحرم ولا للشهر حرمة : طيء كلها وخثم كلها وكثير من	المحلون من العرب ممن كان
v ; محرِّم L'opposé est . أحماء " قُصاعة ويشكُر والحارث بن كعب	
ses autres acceptions de ces deux mots.	
53: juger licite	x اسْتَحَلَّ ه (1)
171: terme énigmatique, que nous avons préféré lire مذان	* احللان eau إ
qui croupit (Muḥaṣṣaṣ, IX, 154).	•
114: être ébranlé	* تَحَلْحُلَ (1)
103: course de chevaux, et plus particulièrement, pelotor	r de tête (۱) خلبة *
152: cercle permettant, au moyen d'une rotation, de déte	* حالة (1) rminer
les mètres prosodiques (= دائرة المعتلف).	
• • • • •	

113, 121, 126: ensemble de qualités (dignité, mansuétude, calme, (3) حنر الله الله الله الله الله الله الله الل	•
7, 20, 100: pondéré, digne, indulgent (3) حليم ۾ 'حلماءُ	_
26, 100: rêve, songe (trompeur; v. Dourré, 399) (2) خلير (2)	
100 douceur, agrément (1)	
101: doux, agréable (۱) علوت المعادلة المعادلة (۱) علوت المعادلة (١) علوت المعادلة	
106· parure de femme (opp. à علطة), 69: v. سليم (2) علم 49, 56: pigeon; v. E.I, s v., II, 259-60 (2) حمام (2)	
حامة (2) 41: colombe de Noé qui rapporta une branche d'oli-	
vier annonçant la fin du Déluge; v Hay., I, 145=298, IV, 65 = 197; VII, I' = 47, Tımār, 367; IBN Qur., Muḥt., 172; Kısā'i, Qışas, 98	′
82: louer (Dieu); 52, 92, 962 adresser des éloges, louer (6) نحيد ' (opp. à محيد).	*
12, 108, 111, 115, 207; louange, éloge; تحمد الله 18, 58, 65. grâces (8) محمد الله	_
à Dieu, heureusement	
المحمود (1) يخمود (1) المحمود (1)	á
172. couleur rouge (1) مُوره (1)	*
حمرُ (2) کریت کریت (2) 50, 73: rouge, v	
159· gencive (1) تحديد الله عديد الله الله الله الله الله الله الله الل	
الوحش 56: âne; 53 الوحش - onagre الوحش (2) الوحش	
المراجعة ال	
s.v. hums, II, 356.	
77. genre de plante amère et salsugineuse qu'aiment les (1) تخفص	*
chameaux; v. Hay , III, $81 = 260$.	
110: porter qc; 100. porter (femme), على —, 342· porter, (4) مَوْلُ مِنْ مِنْ اللهِ على اللهِ على اللهِ اللهِ على اللهِ الهِ ا	*
pousser qn. à	-
182, attribué (۱) محمول (۱) در التعلق التعل	
66. endurer; 174. supporter (2) اخْمَالُ vii	
94· patience (1) حيمال	
32. régime alimentaire (1) حنية	
ا معارم عي الله défenseur, avocat de (1) معارم على الله الله الله الله الله الله الله ال	
75: on n'est guère d'accord sur la catégorie de ğinn-s designée (1) حن الله عند الل	
par ce mot; les uns lui donnent le sens de «chiens des ginn-s» (qui est auss l'appellation des poètes), mais d'une façon générale, il passe pour désigne une variété inférieure de démons; v. Hay., VII, 52=177; Sibli, 6, Freytage Einleitung, 166	r
37: couleuvre (1) تَعْلَتُنُ حَ إَصَاشَ (1)	*
121: coloquinte (employé comme prénom) (1) خطَّلة (1	*
123: la religion primitive, essentielle, créée des le principe, (1) المَنْفِيَّة	*
par la suite, la religion d'Abraham, puis l'Islam; الشيحة — est le hanifism	1e
doux et libéral, par opposition à l'ascétisme; v. E.I., s.v., II, 274-6.	
23: courbure, cyphose (1) انجاء vii انجاء	*
43, 77, 180: poisson (3) نحوت أبه حستان	*
160, 1972: besoin; إلى —, 97: besoin de (4) عاجة (4)	

أحوَ بي إلى (3) 12, 26, 197: qui a plus besoin de 21, 185: inspirer à qu. le besoin de, réduire qu. à IV أُحوَجَ لا إلى (2) 18, 81, 102, 160: avoir besoin de (opp. à من أ عن ا 18, 81, 102, 160 VIII احتاج إلى (4) 9, 31: qualité des yeux où le blanc et le noir sont très tranchés حور (2) 108: dialogue III أمحاورة (1) َحَيْز (2) 1702: espace occupé par un corps 40: animaux fabuleux qui seraient issus d'un croisement de 'حوش (1) chamelles communes avec les étalons des ginn-s (Mas'ūdi, III, 291; Damiri, s.v.; Maid., I, 365; Freytag, Einleitung, 169; WZKM, VII, 239). Voici ce qu'en dit Ğāhız, Hay., I, 70-1=154: «On prétend que parmi les chameaux, il existe une espèce sauvage... qui habite le pays de Wabar [q.v.] .. Il arrive que pour une cause quelconque, un de ces chameaux sorte de son désert et s'attaque au premier troupeau venu de chameaux communs: on dit que les méhara sont produits par cet accouplement. D'autres disent que les chameaux sauvages sont les hūš; ce sont les survivants des chameaux de Wabār, Quand Dieu extermina ce peuple..., ses chameaux demeurèrent sur place, dans des contrées dont aucun humain ne s'approche; lorsque quelque mauvais sujet [chassé de sa tribu] ou quelque voyageur égaré échoue dans cette région, les ğınn-s lui jettent de la terre au visage et, s'il insiste, le rendent fou. Ces hūs ont sailli de chamelles du 'Uman et il en est résulté les méhara et les 'asgadiyya que l'on appelle dahabiyya» * حال ہے حالات (26) passim: état, situation 80: détourner п حوال (1) 100: passer d'un état à un autre (1) J'=1 IV 54: absurde (subst.) إحالة (1) 12, 13, 189: impossible, absurde (3) كاحدا 70: métamorphose v تَحَرِّل (1) 46: se changer en (ه); 100: changer, varier, الى --, 78. se (3) استَحال x transformer en (v. BERTHELOT, III, 201). حوى - (1) 114: renfermer, contenir passim: où; lorsque خيرة (2) 592: embarras, perplexité 113: embarrassé, perplexe v المتَحَيِّر (1) 51: verbe dénominatif formé sur le nom de la ville d'al-Ḥīra, (1) تَشْرَ II avec le sens de: construire, fonder (cette ville); cp. كؤف الكوفة et مشر البصرة 180: avoir des menstrues (v. إرنب)

157: trouver un moyen, un expédient; 160: être industrieux, VIII احتال (2) ingénieux

passim: au moment où

12, 26, 133: ruse, expédient

حين (5) حَيَاة (1)

حاض _ (1)

حيلة 🖛 حيّل (3)

95: vie

27, 33: vivant

ر - أحيا (2)

22, 49, 53, 77, 103, 188: serpent Il y a des démons parmi les serpents (Hay., IV, 52 = 157)

عمي	كتاب الآريم والتدوير	11.2
30, 53, 146: animaux		(3) at ==
105: pudeur		خيَوان (3) ♦ خيَا∗ (1)
8: avoir honte		
o: avoir nonte		x استَحَى (1)
	÷	
	_	
183. cacher		(1) 🞏 II 🔹
77: plus malın, plus mécha	int	* اخبَت (1)
76 · nouvelle, 59, 722, 814,	83, 127. tradition	حَار ع إحمار (10)
passim. renseigner sur, rappo	rter des traditions (profancs) sui	
182 fournir des renseigne		IV أحار ً لا عن (1)
7 téméraire, «casse-cou»	(opp. à متو تآ _م)	* حُبوط (1)
193: vice, défaut		* حال (1)
186 déranger le cerveau		II خَشْلَ (1)
•	e, cachet, talisman sur une	
bague, q v Sulaimān et	v E1, sv, khātım, II, 981-84,	v aussi Sprenger,
	حفر الحروف السمعة الممصله التي لا تسد	الخواسر هي عبد اهل ال
: هكدا في نعص رسائل الحقر	تحروف أحرى وهي: ا د د ر ر و لا :	
190 conclusion	-	حاتِمه (۱)
196, fait de couvrir de ho	nte, de confondre	* II تُحمل (1)
87 tromperie		* حدو (1)
133. imposture		حدِيعة - حداثم (1)
85 séduction, tromperie		VIII احتِداء (1)
124. service		* خِدمهٔ (1)
11 abandon récipioque		* vi تغاد'ل (1)
36 tomber en poussière		* خِرْ۔ (۱)
64, 75 · désert inhabité, ru	ines	* خواب (2) * تعدد (۱۵)
passim: sortir		* خَرَّهُ <u>'</u> (10)
105a, 108 élocution		مُخْرِج (2)
132 fane sortir; 160 dév	_	IV أحرَّحَ (3)
164. accomplissement d'u	n acte extraordinaire	إخراء (1)
104. fanc apparaîtic		x استغرار (1)
183 façonner		* خَوَطَ _ (1) - ما (1)
96. tournuie	-	حَرْط (1)
142: inventer		* viii اُحَثَرَّءَ (1)
26, 36 radoter		* تحریف شہ (2) خَرَف (1)
36. radotage	Humify someth to some d'un s	
	Hurăfa scrait le nom d'un '	
	ı'ıl avaıt vu chez les ğınn-s (Hay	, 1, 110 - 701 , MIAID.,
I, 203).		* حَرْق ج 'خروق (1)
106: déchirure	songe impudant	مغراق ج مغاریق (2) مغراق ج مغاریق (2)
133, 139. imposture, men	Bonge impudent	مِهُوال ۾ معاريق (2)

29: bambou	* خير ران (1)
41: se séparer. La tradition, basée sur une étymologie	* v تغزّغ (1)
populaire de Huzā'a (= morceau), veut que cette tribu se	soit séparée en
plusieurs fractions (Mas'ūdī, III, 387 sq.)	
199: caché, secret	* مُغْزون (1)
200: négligeable, sans ıntérêt	* خَبِيس (1)
151: perte, dommage	* نختر (1)
10: plus désavantageux	اُح ندُ (1)
43: fait d'être englouti, pour un pays dont Dieu a voulu	* خنف (1)
punir les habitants (notamment Sodome et Gomorrhe).	• • •
77: bois. Le texte portait a mais il faut évidemment lire avec	* خَشَتْ (1)
RESCHER . Alors que d'après la Genèse, l'Arche était et	٠, ٠
ditions islamiques veulent que Noé l'ait construite avec le boi	
qu'il avait planté et qui avait mis 40 ans à pousser (v. Sid	
Zот., I, 108).	,,,
98: se sentir humilić	* خفع – (1)
	* III خاشَنَ لا (2)
	* خَصْ ثُـلا ب (3)
9, 144: particularités	حصائص (2) حصائص (2)
48: particularité	حلقات (1)
203: particulier; 137, 176· individu ou groupement particulie	
20, 119: minorité	حاص (3) خَوَاصُ (2)
11, 15: flanc, hanche; v. Huarr, 'Ochchâq, 87	خواص (2) * حاصرة (2)
110 bâton que le prédicateur tient à la main	* منصره (1)
	م معدده (۱) * حصله ح حصال
condition	٠ حصله مو حِتمان
26, 82, 125, 173. adversaire; 98 rival	* خضر (5)
7, 82: litige, discussion	حصومة (2) حصومة (2)
56: cunuques	* حضاه (1)
160: teinture (pour le corps, les cheveux ou la barbe)	* حصاب (۱)
1732: couleur verte (pour le bleu du ciel)	* خَصَرُ (2)
172: couleur verte; 32: vert, verdure. Il est recommandé, pour	
conserver sa vue, de souvent porter les yeux sur du vert (Ha)	
SAMARQANDI, 92). MAID., II, 417 cite ces paroles attribué	
النظر في الخصرة بريد في المصر والنظر إلى المرأة العسناء كدلك	cs au Trophete.
	أخصر (1)
134: vert (v. طائر)	
100: le ciel	الغَضْراء (1)
25, 99: soumission	* نحضوء (2)
103: tracer, dessiner	* * * *
عطوط الهدد ; 110: ligne; 35, 1112, 155: écriture, calligraphie;	حط ۾ 'حطوط (7)
37, 147: il semble qu'il s'agisse des chiffres indiens (v. supr	
11, 17, 842, 88, 96, 1284, 179, 203: erreur (opp. à صراب ,	(12) 🖼 *
v. E.I., s.v., II, 972-4).	

51: pécheur (q.v. Nimrūd)	خاطِی (1)
16, 128, 136 ² : se tromper, commettre une erreur; 86, 198 ² , 20	
manquer, passer à côté de; على —, 892: commettre une faute	
143: sermon	خطبة (1)
143: se présenter (à l'esprit)	خطر ئے على (1)
3, 197, 1982: idée (qui se présente à l'esprit)	حاطِر ۔ خواطِر (4)
190: danger	خَطَرُ (1)
200: important, grave	خَطِير ُ (1)
117: engager dangereusement qc.	пп خاطَرَ ب (1)
2: fait de passer, de marcher rapidement	خطر فة (1)
7: bavard	* حَطِلُ (1)
28: bavard, qui tient des propos futiles (opp à محصّل).	ıv مُخطِل (1)
282: être léger	* حَدْ - (2)
1522: légèreté	رغ (2)
23, 126: léger; 152. vif, allegro	خنيف (3)
33: dédaigner	x استَخَف (1)
203: dédaigné	مُسْتَخَفَ (1)
49: pied de l'autruche ou du chameau et animaux de cette e	٠,
73, 181. chauve-souris. Sur sa ponte, v. infra, روص ' sur son	• ' '
origine (créée par Jésus), v. TAB /ZOT., I, 42; sur ses rapp	orts avec Salomon
et l'origine de ses mamelles, v. Massé, 190 Ses sept partie	cularités sont sans
doute les suivantes (Hay, III, 166=522): 1) elle fuit les	cîmes des monta-
gnes, les déserts, les palmiers, les hautes branches, les arbre	s touffus, les creux
des rochers, les îles; 2) elle ne recherche que les maisons; 3	
elle recherche le point le plus élevé, les puits, les endroits l	_
4) elle vit longtemps; 5) même vieille, elle conserve une b	
supporte de rester sans manger; 7) malgré l'âge, elle engr	aisse et grossit. V.
aussi Qazwini, 359.	
26: basse (voix)	خاؤص (1)
203: parle plus bas	II خَيِّصْ علىك (1)
59: palpitation	* خَمْلَتُ (1)
106: pantelant	حافِق (1)
67, 86: être caché, secret	* خبي ـــ (2)
12, 25, 27, 101: caché, secret (opp. à المعرفة)	حَفِي (4)
27: cacher qc.	rv [خلّی ه (1) ه تر در
128: vinaigre	خل (1) شر (1)
86: vice, défaut	خلل (1) خلة (1)
85: amitié	* خَلَة (1) * خَلَة بِيخِلال (2)
28, 114: qualité, propriété, disposition 182: séduction, tromperie	(2) خلاية * خلاية (1)
9, 67, 100, 112, 126, 130, 177, 1992, 204: pur, sans mélange	مِعلابه (۱) * خالص (10)
-,,,,,,, mor. pa., build melange	ت پس (۵۰)

(مشوب ct ممزويه (opp. à

11° 4	GLOSSAIRE	خلص
200: épuration		π تَغْليص (1)
25, 94, 114: sincérité		۱۱ (معنیص (۱) ۱۷ (خلاص (3)
85: interpénétration		۱۰ آخار طن (۵) * خُلُط (1)
43: métis, mêlés; 196, 200: e	fléments mêlés	خلط ہو أخ لاط (3)
23: plus sympathique	demond meles	اخلط ب (1)
84, 102: pénétrer intimemen	t ac.	ا الله عند (2) الله غالط هـ (2)
99: successeur; 35: compensa		الله عالية عارك الله * * خَلَفُ (2)
169, 170: derrière		خلف (2) خلف
6 ² : v. بول		عبت (2) أخلت (2)
6: contredire qn. (L'exp. ג'ז'	: Alis est attribuée à al-Huta	
	ontrarier; في —, 79: avoir une	
22, 62, 8, 192: contradiction;		
	149, 174, 201: contraire; 34,	
rier; 6: esprit de contradic		
170: opposé		III مُخالِف (1)
186: corruption, manque de	loyauté	ıv (1)
11, 16, 141, 195: être en désac		VIII اخْتَلَت (8)
	être différent; على في —, 157	
explications divergentes sur		•
14, 16, 83, 97, 195: désaccord	l, divergence	انحتلاف (5)
115, 174: différent		(2) مُخْتَلِف
47, 50, 67, 110, 111. créer		* حَلَقَ <u>مُـ (</u> 5)
18, 42, 54, 73, 84, 113; créati	on, créature; 108. corps;	ِخْلْق ہے احلاق (5)
1672: aspect physique	, , ,	() == (* 0=)
87, 93, 1052: caractère; 94:	morale	'حلُق ہے أحلاق (5)
44: forme extérieure		خُلْقة بُرِ حَلَق (1)
30, 67, 78: naturel (opp. à s	(مصنو	مِهْلُوقُ (3)
131: plus digne de, plus apte		أَحَاقُ بُ (l)
62: s'user		* خَلْقَ <u>بُ (</u> 1)
55: usure		محلوقة (1)
124: user		īv أُخْلَقَ (1)
75: magie blanche; v. Doutt	é, 98 sqq. Après avoir propos	
	e blanche» par φυλακτήρια «	
	s aborde le problème posé p	
	ne opération magique, et corr	
	3, 201-3); il propose, à juste	
représentant de γαρακτήρ qui avait couramment le sens de «signe magique».		
Il est intéressant de noter que des propriétaires de ménageries donnaient		
le nom de خلتطير à certains monstres (Hay., VI, 9=28).		
122: être dans l'intimité		* خلا ئے (1)
122: intimité (opp. à 🏎); 64	: état de désert	خَلاء (2)
30: laisser libre; 199: laisser v	ide; 343: épargner	n خَلَّى (5)
52: laisser vide		rv أُخلى (1)

اخبيار به أت (5)

خر	كتاب التربيم والتدوير	124
112. sentir mau 55, 114: vin	avais, se corrompre (viande)	* خِرْ ئِرِ (1) * خَنْر (2)
105: pénétrer in	ntimement; 187: se cacher (se dit de	عاكر (2)
l'hyène). Le c	chasseur dit à l'hyène: «cache-tor, Umm 'Ān	nır»; ıl peut alors
entrer dans so	on repaire, lui serrer la gueule et les pattes	et l'emporter; v.
Timār, 321; N	Maid., I, 248; <i>Ṣahāh</i> , s.v.	
1: qui a le vent	re plat	* أخبَص (1)
10: inconnu, ob	oscur	* حايمل (1)
38: ce mot, qui	désigne la morve des chameaux, s'applique a	
à une sorte de	e coryza ou à une inflammation des muqueu	ses du nez et de la
gorge (rhino-p	pharyngite) qui peut devenir grave (v. Sahāh,	s v.). Le mot ap-
paraît dans ui	n vers de Nābīga Ğa'dī (apud <i>Mu'ammarīn</i> ,	72, Avertissement,
274; Lisān, X	VI, 301 etc.).	
	بَن يحرصْ على كِبَري فإلى ﴿ مِن الْعَنْمَانَ أَرْمَانَ الْهُمَّانَ	ف
(M Nali ino	o, Le Poesse di an-Nābigah al-Ğa'dī, Rome, 1	
	(فمن يك سائلًا عو	
	que le poète ait simplement utilisé ce mot	pour la rime, mais
•	phes l'expliquent en disant, les uns, que l'an	-
	re de Hunan se sit sentir sert de point de repèi	
des faits; les	autres, que l'année du Hunan a été ainsi ap	pelće parce qu'au
cours d'une	guerre, une homme aurait dit aux fils de	Āmir ibn Sa'şa'a:
«fendez les ad	dversaires (خُرهر) avec vos sabres» (Avertissem	ent, 274). Sur cette
	r RSO, 1934, 429-31.	
42, 121, 2062 sa	anglier et porc. Sur sa création, v , (4	* چنریر ہے خماریر (4
à propos de sa	a ressemblance avec le corps humain, on note	era que seuls des os
de porcs peuv	vent être greffés sur des hommes (Hay, IV, 3	34 <u>-</u> 95).
6, 68, 78. scaral	bée. L'insistance du scarabée est proverbiale,	* 'حْفسَا؛ (3)
v. Hay, à l'ir	ndex, Timār, 345	
76: étrangleur,	v. Ġarīd	* حايق (1)
106: jeune fille	aux formes gracieuses	* خو'د (i)
2: bavardage		* خَوْص (1)
65, 84, 124 · avo	oir peur de, redouter qu	* حاف ئے (3)
90, 91, 95, 107	· peur, crainte	حَوْف (4)
24: apeuré		حارِف (1)
84: redoutable		مَوْوف (1)
202: trahır	·	* حان ـُـ (1)
	nent (injures du temps)	∨ تُغَوَّد (1)
205. vide	_	* حارد (1)
•	antage; meilleur, pl حار 122، إخمار 99	* خَيْر (23)
105a: choisir		v تَخَوَّر (1)
107: choix		تَهَأَيْرِ (1)
83, 200: choisir	r	viii اختارَ (2)

12, 26, 105, 113, 126: choix, libre-arbitre

61: escalier

85: séduction progressive

ذرَ بر (1)

x استدراج (1)

56, 68: chevaux خيل (2) 68: grain de beauté, naevus. On en trouvera une longue حال ہے خیلان (1) explication, accompagnée des indications qu'on peut en tirer dans Pseudo-Ğлнız, Bāb al-'urāfa. 169, 172, 173: illusion (opp. à حقيقة) * II تُغسل (3) 110: s'enorgueillir vIII احتال (1) 58: reptation; ici: fait de se traîner * دَسِ (۱) 65: la Bête de l'Apocalypse. Le point de départ est fourni par دائة الأرس (1) Coran, XXVII, 84: «Nous ferons pour eux sortir de terre une Bête qui leur parlera...». Là-dessous se sont greffées de multiples légendes que l'on trouvera chez les commentateurs ainsi que dans Kisa'i, Qisas, 295; Timār, 403; Qur-TUBI, 183-5; MAQDISI, II, 173 sqq.; SAMARQANDI, 73-4, etc. 132, 175: régent * ١١ مُدثر (2) دَرَ أُ (1) 125: tourner le dos 183: mettre dos à dos ш داترً بين (1) 6, 105a: reculer, s'en aller, tourner le dos v إذار (2) vı تُدابرَ (1) 183: se tourner le dos x مُستديرًا (1) est le seul animal qui, par prudence, entre dans son gîte à reculons; Hay., VI, 91, 96-281, 295 159: tannage دَثم (1) 46, 56: poule(s). L'auteur fait sans doute allusion au ذجار et رحاحة (2) problème éternel ainsi posé dans la Risālat al-qiyān (éd. Finkel, 55) و المروء لا محاله راحمة إلى أصولها والأعجار راحمة تصدرها والموالي تسم لأوليائها وأمور العالم ممزوجة بالمشاكلة ومنفردة بالمصادّة وبعصها عاء لنعص كالغبث علته السحاب والسحاب علته الماء والرطوية ' وكالمت علنه الزرء والررء علته العب والدجاجة علته السصة والسصة علنها الدجاحة والانسان علته الانساب الح 55, 86, 121, 187: entrer * ذَخَلَ ـُـ (4) 204: entrée **ذحول** (1) 23, 205. entrant, pénétrant داخل (2) 26, 67: défectueux (opp. à ساله) كناحول (2) 22: entrée أمدحل (1) 94: pénétrer qn. m داخل لا (1) 13, 88, 155: faire entrer, introduire ıv أَذْحَلَ ه (4) 178: s'interpénétrer vı تَدَاخَلَ (1) 29, 114: perle(s) * دُرّ et دُرّ (2) 112: de perle دُرِي (1)

	400
199: étude	• ذرس (1)
196: étude en commun	m 'אנונייה' (1)
198, 201: fait d'atteindre	• دَرَك (2) در در (2)
37, 1522, 170, 1972: atteindre, saisir, percevoir; 107 vivre as	sez (7) ど iv
longtemps pour connaître qu.	(2) 4
17, 32: fait de percevoir, d'apercevoir	إذراك (2) 5 تاريخ (1)
197 réparer (une erreur, etc.)	יי לבונצ (1) ליי ביי (2)
20, 65, 104, 110 ³ , 111 ² , 161: savoir	* دَرَى ِ (9)
8: user de ménagements et de dissimulation	● ۱۱۱ دارک (1) در ۱۱۰ (2)
118, 129, 132 · dissimulation, ménagements (opp à ماداة)	مداراة (3) * ت مداراة (1)
32 remettre, donner en cachette qc. à qn.	* دَسْ نِه إلى (1) * مُسْ نِه (1)
85 badinage	* دُعانة (1)
	• دُغموص ہے دُعامِیه
205 appeler, 133: faire de la propagande, -, 146. appe	
ler par (un nom); او , 106: prier pour, او , 22, 21, 10	7, 129, 135, 166:
inciter, pousser à	
52. invocation; 129: incitation	(2) دُعا، (2)
133. cause, affaire	دُعْوَة (1) دُعُوَة (2)
16, 34· prétention	دَ غُوْمَى (2)
59, 88, 89, 1172: cause, motif, mobile	داعيّة ہردَواءِر (5)
14, 13, 20, 62, 133, 181, 183: prétendre	viii الأنجى (10)
2. prétention	ادّعا- (1)
175, 184 repousser, refuter	• ڏهر _ (2)
131, 138, 178 · sujet, réfutation, répulsion	دَهُم (3)
1832: cnterrer	* دَانَ (2)
61 · sépulture, tombeau	مَدَيْفِن ہے مَدافِنُ (1)
22, 32, 53, 105a: fin, mince; 96, 198: subtil, délicat	• دَتِق (6)
101. subtilité, détail	دَقىلة ﴿ دَفَائِقُ (1)
17: rendre délicat	1۷ أدق (1)
128 · estrade	• ځان (1)
61, 136 ² : prouver	* دل ئے علی (3)
59, 81. signe, témoignage	دَ ِلَالة (2)
12, 13, 25, 54, 59, 61, 672, 103, 116: indice, signe, preuve,	دَليل ۽ دَلائل (11/
94: guide (conduisant à)	
104. Damascains	🔹 دِ مُفْتِيْجُونَ (1)
69, 792, 102, 1522, 187: sang. On croyait généralement que	🔹 ذَم 🚅 دِما (7)
le sang des rois était un spécifique contre la rage (Hay,	
Reste ² , 139-140, 162; Doutté, 85), ainsi que contre la folie (habal; Caussin,	
II, 34).	
125: détruire	* دَعَمَ _ * (1)
1613: cerveau	• دِمَاءِ (3)
130: se rapprocher de	* دَنَا مُ مِنَ (1)
80, 111: plus proche; fém. ني 67, 113, 2062. monde	اذن (6)

```
v تَدَنّ (1)
158: fait de s'approcher peu à peu
                                                                    دَ هر (12)
322, الدهر ; 157: siècles وُهُور . 166, 195, 207: époque, temps
   55, 56, 712, 102, 158: le temps
46, 1373: matérialistes qui rejettent la foi en un seul dieu,
                                                                دَ هُرِي جِ دهريَّة (4)
   la création et les enseignements de la religion, et professent que le temps
   n'a pas de commencement; v. E.I., s.v., I, 917-8.
                                                                     v تَدَهُرَ (1)
137: embrasser la doctrine des dahriyya
29: dīnār, monnaie d'or pesant légalement 4 g. 25; v. هرقلي
                                                                    ديبار (1)
                                                                      دا: (4)
88, 1812, 197: mal, maladie
                                                                    * دار ــ (2)
64: tourner; 84: rouler (conversation)
                                                                    دار ہ دُور (2)
43, 56: maison
29: halo
                                                                         دارة (1)
68: il ne s'agit pas des circonvolutions, mais des cercles et des épis
                                                                        دواز' (1)
  formés par les cheveux; on en tire des indications sur le caractère de l'individu;
  v. Pseudo-Ğāņiz, Bāb al-'irāfa, 17 sqq.
303: forme arrondie
                                                                     וו דֿגיפע (3)
                                                                        (3) مَدَور
1, 302: rond, arrondi
                                                                    x استداره (2)
15, 31: rondeur
29, 174: rond, arrondi
                                                                       (2) مُستَدير
64: cours du temps
                                                                   دَو له حدول (1)
80: faire passer qc d'un état à un autre (?)
                                                                   IV أدالَ من (1)
73: ce mot, également cité dans Hay., I, 89=189, VII, 53=
                                                                   * دُوالْماي (1)
   178, désigne, pour Ğāhız, un être hybridé, produit de plantes et d'animaux.
  STEINGASS, 539-40, s.v. duwāl-pāy: «Slender and limber-legged man; name
  of a people in India, said to have legs thin and ductile, like leathern straps;
  they pretend to be lame, and importune travellers to carry them on their
  backs, when they strangle them by a twist of their legs; a thug; a bugbear»
  - Dèvalpa est un dive, un un vieillard qui se tient au bord de la route et
  gémit. A tout passant, il adresse cette demande: «Prends-moi sur tes épaules».
  Si quelqu'un le prend, trois mètres de jambes semblables à des serpents
  sortent subitement du ventre de Dèvalpa et s'enroulent autour du porteur;
  tout en l'emprisonnant solidement, il lui donne cet ordre: «Travaille pour
  moi». Pour se débarrasser de lui, il faut l'énivrer (Massé, 353).
101, 107: durer
                                                                   * دام ً (2)
89: persistance
                                                                        دَوام (1)
89, 1122: constant
                                                                        دائِر (3)
179: faire durer
                                                                     vi إدام (1)
passim
                                                                    دُونَ (29)
1812: remède
                                                                     دَوَا (2)
91: soigner, assouvir
                                                                     III دارَی (1)
41, 68: coq. Le coq blanc à crête fendue (اذت v. Hay., II, 94=
                                                                     ديك (2)
  259) passe pour être l'incarnation d'un ange (c'est un coq blanc que Dieu
  avait envoyé pour indiquer à Adam les heures de la Prière; Kisā'i, Qişaş, 66);
```

dans une maison, il empêche Satan d'entrer car celui-ci a une grande haine contre lui (on accuse cependant de zandaqa, des gens qui possèdent un coq blanc); si on tue un coq de ce genre, la maison est en proie à tous les malheurs (v. Hay., II, 75-207; 94=259; Qazwīnī, 360, Mass£, 351).

7, 25, 72, 138³ religion (6) دي ۾ اُڌيان

خ

passim. (	* دُوم دات (12
passim.	الُّد ^ى مراكِّق (83)
passim. (8) י צו (1) י צרו '(1)	دلك et كدَّلك (76)
49, 1873 · loup; v Qazwīnī, 339. عبد احتماعها لا يبدر أحد	* دِئب (4) [ا
مسه ممها : وإدا نامت واحهت نعصها نعصًا حق قالوا: يبام بإحدى عمده :	مسها إد لا يأمن على ا
v aussi Hay, VII, 1 - وإدا إصاب إحدَها حراحة أكلتُه المقمة	
Ţımār, 312.	
42: mouche Une aile de la mouche apporte douleur, l'autre	* ذُانة (1)
guérison; quand elle tombe dans un aliment, il faut enfoncer	r l'aile de guéri-
son (Massé, 203). Cette croyance s'appuie sur un hadīt que le	sunnites jugent
authentique (Івн Qur, Muht, 10, 289; Вокнакі, IV, 456-	7), alors que les
mu'tazılıtes le rejettent (v. Hay, III, 97-313)	
102 faner, flétrir	* Iv أَذَنَلَ (1)
23. petits fourmis rouges	* ذَرّ (۱)
26. aussi soumis que	* أَدْعَنُ (1)
12, 59, 60, 110, 115, 116, 122, 170, 132, 204 citer, men-	* ذكر نه (16)
tionnei, indiquer, parler de, rapportei ; 1042, 119, 120	se rappeler qe,
songer à, passif, 6, 91 être renommé, réputé	
96, 166, 195 mention, 10, 953, 98, renommée, réputation, 163	ڊگر (11)
prière (علمان), 1192. mémoire (opp. à سمان)	
7, 86 renommé, célèbre	مد کور (2)
128: rappel	۱۱ تَدُّكبر (۱)
124: se rappeler, s'apercevoir, 143, 200 faire effort pour	v ىدگر (3)
se souvenir de	•
143: effort de mémoire	تدگر (1)
50, 75: mâle	* دگر (2)
101 · sagace, pénétrant	* ذك (1)
28, 55. être humilié (opp à عرّ ه	* حَلَّ عَ (2)
116: s'humilier	v تَدَثَّلَ (1)
184, 92, 962, 97 blâmer	* ذَكُر يُـ (8)
12, 115, 120 · blâme	دَّم (3)
117 blâmable	مَدْموم (1)
173: queue	* دُلُب (۱)
89, 90, 94 · faute	* دَنْ (3)

ILT GLOSSAIRE

```
ıv أذلت (1)
91: pécher, commettre des fautes
55, 78, 103, 114, 181: or
                                                                  ذَهَتُ (5)
162: partir, disparaître, être perdu; 133: suivre une voie; ب —, (8) ذهت بـ (8)
  89: emporter, supprimer; 31: emporter, accaparer, monopoliser; الى = 11;
  être partisan d'une doctrine; 115: avoir une opinion, 52: rechercher, voul
                                                            اں (1)
مَدْهَب ہِ مَداهِب (6)
82: départ
24: endroit où aller; 4, 20, 105: conduite; 14: doctrine;
  92: tendance
                                                                  IV أَدْ مَع (1)
7: faire partir, supprimer
                                                            دِهن ج أذهان (6)
16, 17, 20, 112, 128, 196: esprit, raison
1532: au propre, fusion, liquéfaction; Ğāḥiz précise (Ḥay., IV, (2) וַבּוֹג iv
  et cette classifi- الاحماد والادانة et cette classifi-
  cation correspond à celle qui a été adoptée par Maimonide (Poisons, 9) lequel
  distingue des poisons chauds (qui provoquent sans doute la fièvre) et des
  poisons froids (qui déterminent la sensation d'un froid vif).
passim: tête, extrémité
                                                                  * رَأْس (14)
                                                                     رئاسة (4)
1292, 131, 150: commandement
179, 180: poumon
passim: voir; 4, 125: juger opportun; 165: avoir une opinion
                                                               رأى يرى (56)
  sur; هرأي —, 53 apprécier, juger bon; 25, 1312, 178, 1842: juger
6, 8, 53, 57, 108, 128, 165: opinion
                                                                        رأيُ (7)
104: vue
                                                                       (١) ترزية (١)
68: vision, rêve. Sur l'onéiromancie, v. Doutté, 395 sqq.
                                                                       (1) (;;
31: spectacle
                                                                      وَرَأَى (1)
167, 168, 1693, 170: miroir. On peut en voir une théorie dans
                                                                 مرآة مه مراه (6)
  Qazwīnī, 95-97; sur la crainte des primitifs à se regarder dans un miroir, v.
  Doutté, 387. Les questions de Ğāḥiz sont provoquées par l'ignorance du
  phénomène de la réflexion
1682: montrer, laisser voir
                                                                    (2) iv
68, 70, 183: génie familier, sorte de python; Hay., VI, 62=203:
                                                                    رَئِي (3)
  إدا إلف َّالحتَّى إنسانًا وتعطُّف علمه وختره بمعض الأخبار ووحد حسَّه ورأى خباله ، فإداكان عندهم
  V. aussi Freytag, Einleitung, 167; WZKM,
  VII, 184; E.I., s.v. kāhin, II, 655a.
passim.
                                                           (ئ (2) د رئا (6)
145: Seigneur. C'est une allusion à Coran, XXVI, 9 sqq. où Pha-
                                                                    رَتُ (1)
  raon demande à Moise (vt. 22): «Qu'est-ce que le Seigneur des Mondes?».
151: viole; v. E.I., s.v., III, 1159-62, art. de H.G. Farmer, qui (1) כוט (1)
  signale que nous avons ici la première attestation de ce mot; q.v. Ta'iyya
88: plus avantageux, plus rémunérateur
                                                                   (1) 知 *
```

Garage Mannet	
آبر .v. آبر	٧ مُثَرَّ بَص (1)
عَأْتَى .v	* داسط (أُ)
56: campement	* رابط (أ) * رَيْمُ (1)
148: quart	رُبُم (1)
183, 522: de taille moyenne (homme)	مَرْبُوءَ (5)
30: forme carrée. Dans la magie, la science du turbi «quadr	ature», (l) تَرْبِيم π
permet de retrouver les objets perdus (Doutté, 268-9),	
que d'une opposition au tadwir	•
1, 30, 174: carré	مُرَثُم (3)
166: produit de l'éducation	* n أُرْبِيَة (1)
55: être supérieur à	الا أَرْبَي عَي (1)
	* مُرتَّمة ﴿ مَراتِب (3
195: hiérarchie	n تَرتيب (١)
69: Kasımırski, s v. en donne la définition «Mariage de	* رَتْبَعَة (1)
branches, nœuds de branches, pratique observée par les	
consistait en ce que, au moment de faire un voyage, ils	
branches d'arbres par leurs bouts, et, si, à leur retour, ils	
ches dans le même état, ils en tiraient l'augure que	
étaient restées sidèles pendant leur absence, en trouvant le	
ils se tenaient pour trahis». Sur la persistance de cet us	
Reste ² , 207. Samarqandi, 110, signale qu'on désigne sous	
fil que le Prophète s'attachait au doigt quant il voulait se	
aussi <i>Hay.</i> , III, 136=440	•
34 être compatissant envers	رقی آ او (1)
93. qui a plus de poids, prépondérant	* ازجه (l)
98: poème sur le mètre ragaz	* رُحَز (1)
24. poète de ragaz	راجِز (l)
8, 72: إلى, revenir à, remonter à, ب, 151 entraîner,	* رَجْمَ _ (3)
provoquer	
74: parousie de l'imam caché	رُجْمة (1)
32: faire revenir, récupérer	* اسٹرکیم (1) * زمیم (1) * زمین (1)
55: fiente	* ز٠؞۾ (١)
43: cataclysme; v. Coran, VII, 76, 89, 154, XXIX, 36	* رُجْنة (1)
passim: homme	* رُمجل ہے رِجال (19)
23, 122, 157, 1752: jambe, pied	* رجل (5)
47: lapidation. Il s'agit de la lapidation des démons qui es	
de saisir les secrets de la Cohorte suprême; v. Coran, XX	
37: lapidé, maudit (Iblis)	رَجير (1)
11, 33 ² , 65: espérer	* رَجا ئـ (4)
32: souhaiter	π رَ مجى (1)
35: accorder sa miséricorde à	* رّحر ً * (1)
8: miséricorde; 82: grâce; 107: clémence	رَ ْحبة (3)
18: Dieu	الرَّحمان (1)

133: si la leçon est bonne, il doit s'agir d'une retraite et de prières	x اسٹرخام (1)
	* رَحِرُ جِ أَرْحَامِ (
128: meule	رَحِمْرَ جَوَّ ارْحَامِرَ / * رَحَقُ (1)
118: dérogation, en cas de certains empêchements, à l'obser-	رطق (1) * رُخصة (1)
vation de la loi (v. عريمة).	(1)
78: marbre	* رُخام (1)
116: détente, bonheur (opp. à بلاء)	* رَحاء (1)
8, 184: rejeter, 98: nier; الى ت —, 4: remettre qn. (à sa place	e); (5) <u></u>
ه على —, 132: procurer un avantage, un bénéfice à qn.	
59: rejet	رَة (1)
160: qui nie	راڈ (۱)
12, 88, 96: plus profitable à, plus avantageux pour	ارد على(3)
163: allées et venues à la recherche du bon chemin	* تَرَدُّد (1)
19: pire (pour أردأ)	* أزدَى (1)
69: vêtement. Nous n'avons trouvé aucun renseignement sur la	* ردا (۱)
pratique à laquelle l'auteur fait allusion	
178: fait de repousser	* رَدء (1)
158: boue épaisse	* رداءِ (1)
76: q.v. Tamim ad-Dārī	ألزدر (1)
29: droit ou redressé, se dit des lances. Le mot est rapporté à	* رُدِّننِي (1)
une nommée Rudaina dont le métier consistait à redress	
v. <i>Ṣaḥāh</i> , s.v.	
119: accorder, pourvoir, doter qn. de qc.	* رَرَٰقَ ـُلا ب (1)
114: adopter une attitude grave	v * (1) تَرَرُّنَ (1)
16: solide	* راسِہ (1)
121, 123, 182, 204: l'Envoyé de Dieu	* رَسول الله (4)
202: épître	رِسالة (۱)
175: répulsion (opp. à حدب	١٧ إرسال (1)
102: libre; pl. مرسلون 1362: Envoyés	نمزسل (3)
133: être formé pour, en vue de	* v تَرَثْشَجَ ل (1)
1, 18, 114; sveltesse, élégance	* رَشَاقَة (3)
14, 15, 101, 108: svelte, élégant	رَشيقٌ (4)
191: guidé	· * مُرنَشُدْ (1)
72: sanction	* IV ارضاد (1)
96: gravité	* رَصانُة (?)
1295: être satisfait de; 33, 122: agréer	* رَضِيَ _ بُ (7)
25, 95: satisfaction	رِرضَي (2)
196: satisfaisant	ا∨ 'م'ض (1)
39: mou	* رَظُك (1)
1722: livre (poids)	* رَظل (2)
152, 161: frayeur	* رُغب (2)
49: produit du croisement de pigeons ramiers et domestique	* رَطْلُ (1) * رَطْلُ (2) * رُغُب (2) * رُغِب (1)
وبر – ۱۰	كتاب التربيع والتد
· · · · · · · · · · · · · · · · · · ·	٠ى

- v. Hay., à l'index; 'Iqd (éd. 1940), VII, 265 et corriger; pour Kisà'i, Qişaş, tous les pigeons راعق descendent de la colombe qui se plaignit à Salomon de ne pas avoir de petits; Salomon lui passa la main sur la ventre et elle se mit à pondre.
- 175: tonnerre. V. dans R. Basset, 1001 Contes, II, 461, une parole (1) غن * attribuée à Ibn 'Abbās: l'éclair, ce sont les traits dans les mains des anges, avec lesquels ils frappent les nuages; le tonnerre, c'est le nom de l'ange qui pousse les nuages; la voix du tonnerre, ce sont les grondements de l'ange.
- 47: saignement de nez, hémorragie nasale (v. Rlscher, Voc). (1) (1) (2) Ce mal, envoyé par Dieu, entre dans les légendes relatives à l'Arabie ancienne: au temps des Ğurhum, il tue 200 000 personnes (Iklīl, VIII, 193); les Gassānides qui avaient conquis la Mekke en mouraient tous (ibid., 280); lorsque les Kināna s'établirent à la Mekke, ils ne cessèrent d'en être les victimes, le dernier notable quraisite qui en mourut fut Hišām ibn al-Mugira (Hay. VI, 45=150), les habitants de la l'ihāma en subirent deux épidémies meurtuières (ibid, IV, 5=14), v. aussi Maid. sub
- 140· pierre placée au fond (ou en haut) du puits et servant de (1) اراعوق (1) مراعوق المعارفة (1) مراعوق (1)

```
126: observer (un devoir) (1) رَعَى بَـ (1)
```

75: observation (1) أمراعاة (1)

125: pâturage (1) مَرْعَى

رَفْت (7) عي , 132, 1652, 1942, 199 goût pour عي , 12 dédam pour ي

192: qu'on souhaiterait de voir (faire telle chose) (1) مرزعوتُ بدأت (1)

16: par force (1) • ماز غر (1)

207 secourir (1) s = 505

189: šī'ısme extrémiste (1) *

130 (pl. راهِ , 66): Si'ite extrémiste Le correspondant de Ğāhız étant (ושבּע, rāfidite, on trouve dans le texte quelques allusions à la doctrine de ces ši'ites, notamment à l'interprétation allegorique (§ 14), aux ibdāl (§ 43), à la 'anqā' (§§ 50, 73), à la métempsychose (§ 74), etc Ces notations appellent quelques remarques. L'observation plaisante de Ğāhiz (§ 130) sur la dévolution de l'imanat en ligne directe (depuis Hasan et Husain, les collatéraux sont exclus de la succession, v. Ibn Bābawaii, Ikmāl, 231) aboutit à la nécessité de la survie de l'imām et au tanāsuḥ: elle fait figure de prophétie puisque l'année même de la mort de Ğāhiz (255 = 868-69) naissait le 12º imām, Muhammad ibn al-Hasan al-'Askarī qui devait clore la descendance de 'Alī et devenir le mahdī. A cette question du mahdī se rattache celle de la durée de la vie humaine, puisqu'il convenait pour les šī'ites de justifier la gaiba et le retour de l'imām par des exemples historiques d'exceptionnelle longévité; cela explique l'importance des ouvrages et des chapitres consacrés aux Mu'ammai ūn (v. Goi des la les la la directe de la vie humaine, puisqu'il convenait pour les šī'ites de justifier la gaiba et le retour de l'imām par des exemples historiques d'exceptionnelle longévité; cela explique l'importance des ouvrages et des chapitres consacrés aux Mu'ammai ūn (v. Goi des la les consacrés aux mu'ammai un (v. Goi des celles chapitres consacrés aux Mu'ammai ūn (v. Goi des celles de la durée de la vient la la métempa des celles chapitres consacrés aux Mu'ammai ūn (v. Goi des celles c

Abhandl., II, pp. lxII sqq.; Mustațraf, II, 44; IBN BĂBAWAIH, 288 sqq.) et l'insistance de Ğāḥiz à mettre en doute la macrobie de ces personnages (§§ 52 sqq.); à cette question, s'ajoutera celle des faux macrobites qui forgeront des traditions (v. Goldziher, Muh. St., II, 171 sqq.) et contre lesquels 'Asqalānī devra encore écrire un ouvrage (v. Lisān al-mīzān, I, 146).

En ce qui concerne le badā' (§§ 74, 189) ou entrée en scène de nouvelles circonstances qui provoquent le changement d'un décret divin antérieur, dans la doctrine des Kaisāmyya, Goldziher (E.I., s.v., I, 561-2) écrit: «Au IIIe s. de l'H., le badā' semble, à cause des difficultés qu'il soulève et qui ne peuvent être résolues qu'à force de subtilité, avoir été du nombre des questions destinées à éprouver la sagacité et l'habileté des théologiens: c'est du moins ce qu'il est permis de conclure» de la présente notation de Ğāḥiz; ce détail confirme l'intérêt de notre texte, mais il ne semble pas qu'on puisse en tircr une conclusion aussi précise car Aḥmad ibn 'Abd al-Wahhāb n'était certainement pas un théologien.

On retiendra enfin qu'au § 73 sont indiqués les signes du retour de l'*imām*; à ce propos, Ğāhiz (*Ḥay.*, V, 76=237) reproduit les vers suivants de Ma'dān aš-Šumaitī:

```
aš-Šumaitī:
           في رمان تبيض فيه الغنافي شُ ولُستَى سُلافةَ العِريالِ ويُنتيرِ المصفورُ سِلمَا مع الأبي م وتعيي الدنائ لحرّ الشِغالِ
  يتول: إذا طهر الإمام فآية دلك أن تدمن الغنافيش - وهي :qu'il commente ainsi
                        اليوم تلد – وتحلّ لما الخمر وتسالم الحياتُ العصافيرَ والدَّنابُ السَّخَالَ
                                                                         * رَفْعَ _ (5)
553, 175: lever, élever; ه عن —, 199: placer qc. au-dessus de
13, 131, 200: élévation
                                                                                 رفعة (3)
1, 82, 90, 93, 95, 131: haut, élevé
                                                                                  رَفيم (6)
                                                                        vin ارْتَفَعَ إلى (1)
91: porter le débat devant, en appeler à
16, 163: hauteur, élévation
                                                                                (2) ارتِعاء
                                                                        رَفْقَ ئے (1) على
123: être bon, aimable envers
182: douceur
                                                                                 رفتق (1)
157: confort
                                                                                مَرْفِق (1)
160: accoudoir
                                                                                مرافقة (1)
                                                                               v تَرَفِّقَ (1)
26: être bienveillant, faire effort pour l'être
28: être fin
                                                                            * رَقُ (1)
32: finesse
                                                                                  رقة (1)
102, 103, 105<sup>a</sup>, 182: délicat, subtil
                                                                                 رَقيق (4)
1382: réduire en esclavage
                                                                         * x استرزق (2)
197: repos, sommeil
                                                                             * رَثَدة (1)
                                                                          * II رَقُصَ (1)
122: faire sauter (un enfant)
14: à cheval
                                                                             * راكِب (1)
127: équipage
                                                                     مَرْکُب ہِ مَراکِبُ (1)
                                                                                ركاب (1)
111: étriers
                                                                         رَ کمان et رکمانیّة
نصب . 151, 156: v.
                                                                         (2) گئ لا س (1)
1072: faire subir qc. à qn.
```

9, 18, 30, 48, 54, 101: complexion; 104: disposition, ordon	رَ کِیب (7) nance
167, 205: en repos, immobile	* راكِد (2)
53: éléments constitutifs, constitution	* رُكُن ہے أركان (1)
29, 30, 61, 110: lance	(4) رُمْح ہِ رِمَاحِ (4)
49: jument de race commune; v. Ğawaliqi, 72	* رَمَكة (1)
23, 37: sable	* رَامل (2)
1252: lancer qc. (4) à qn. (8)	* رَمَى ﴿ لا س (2)
ارغة (opp. à رغة)	* رَهْمَة (3)
89: effrayer	ıv (1)
114: vie, conduite, attitude monacale	(۱) رخمائية (۱)
40: clan	* رَهْط (1)
105: affiner	ار کمت (1)
654, 102, 114, 126, 191: âme, esprit	روء ہ ارواء (8)
112. spirituel	رُوحانيّ (1)
163: vent; 41: odeur	ريم (2)
118: repos	راحة (1)
116: se reposer; بالى -, 60 se reposer sur, مى -, 112 être	x استرارً (4)
délivré de	
29: myrte	رَيْحاد (1)
191: éclaireur	* رائِد (1)
passim: se diriger vers, vouloir, rechercher, désigner	* rv أرادُ (10)
26: volonté	ارادة (1)
27: néophyte	* رَيْض (1)
10: chevaux de pure race; v Sahāh, s v	(1)
27 plaire à	🕈 راق 🚣 لا (1)
108, 197: vouloir, rechercher	* رام _ (2)
156: byzantin	* روميّ (2)
61, 121: rapporter (une tradition)	• رَوَى ۖ (2)
83, 150. transmission (des traditions)	رواية (2)
59: rapporteur, transmetteur	راد جر ^ا داه (1)
107: examen attentif, mûre réflexion	رَ وَنُهُ (اً)
177: être imprégné de	v تَرُوْی ه (۱)
79. chamois, il mange des serpents (Hay., IV, 55-166)	* أَرُويّ (1)
792: salive	* أرويّ (1) * ريق (2)

73: Psaumes de David (1) **
61: fers de lance (1) **
78²: verre; v. Mas'ūdī, II, 407; Maid., II, 314-15 (2) **
49: esturgeon (?), v. شبوط (1) **

68, 133: ornithomancie et, plus précisément, divination d'après * زُجر (2) l'envol des oiseaux (opp. à it divination d'après la façon dont les oiseaux se posent); v. Doutré, 361. زَ جر (2) 107, 175: réprimande, semonce III را حر ب (1) 127: confondre (?), mettre dans le même sac (?) رَ رافة (1) 49: girafe. Cet animal d'aspect curieux donne lieu aux suppositions les plus diverses; seul Mas'ūdī, III, 3, signale que certains voient dans la girafe une espèce indépendante ou une variété du chameau; pour les autres, elle est le produit d'une hybridation entre : — un chameau et une panthère (Hay., VII, 75=241; Mas'ūdī, III, 3). - une chamelle et une panthère mâle (c'est l'opinion personnelle de Gāḥiz, Hay., VII, 75=241). - une hyène mâle, une chamelle + un oryx mâle ou femelle (QAZWINI, 403; 'Iqd, (éd. 1940), VII, 265; MAID., I, 365; BAIHAQĪ, 110): une chamelle saillie par une hyène mâle $(d\bar{i}h)$ produit un animal intermédiaire entre l'hyène et le chameau; le croisement de cet animal avec un oryx mâle (resp. femelle) produit la girafe أرزرَ قُدُ (1) 73: bleu رراية (1) 12: mépris ١٧ أرارَى على (5) 185: mépriser 114: ébranler رَ عْرَءَ (١) زَعَمَ لِ (30) passim: dire, déclarer, opiner, prétendre (1) 1/4, 46: (eau) douce et limpide 43: tremblement de terre ر أرَاة (1) 16: bride رمام (1) 141: «murmuration», marmottage des Mazdéens en accomplis-ر أمراً منة (1) sant leurs ablutions ou en mangeant; v. Christensen, 121, 433; Steingass, s.v. 32, 44: temps, époque رَ مَن مِ أَزْمان (2) 21, 38, 102, 166, 190, 204, 2072: temps, époque رَ ما د (8) (1) تتنان 24: lis 48: nègre; 127 ال نحتة la langue des Zanğ رَ نحي (2) ران ہے رُناۃ (1) 186: adultère, débauché رَ هَدَ _ في (2) 52, 71: faire peu de cas de 191: indifférence; 133: ascétisme ر'هد (2) أرْ تهي (1) 6: plus fier, faraud; v. MAID., I, 340 121, 122, 158: époux, épouse رَوْء ج أراداء (3) 24, 90, 113: cesser (3) こり 178: cessation زوال (1) 58, 66, 114: ajouter; 71: croître, augmenter; 3 —, 53, 1042, راد ت (13) 1532, 157: augmenter; على أن —, 70: faire autre chose que; أم نقص —, 1722: approximativement راد (1) 2: provisions, ressources

زيادة (5)

v تر<u>ئ</u>د (1)

52, 80: augmentation; 54, 108, 191: excès

84: amplification d'un récit

```
132. fait de chercher à augmenter
                                                                  x استراده (1)
123 fait de se rendre visite
                                                                           ئر او ر
1524 chanterelle. Mas'ūdī, II, 321, explique que les savants
                                                                     رير (4)
  grecs ont gradué les 4 cordes musicales d'après le rapport des 4 humeurs
  primordiales:
                      الزيد
                              répond à la bile jaune
                      المثي
                              répond au sang
                     المثلث
                              répond à la lymphe
                      الد
                              répond à l'atrabile
                                                                     * ري (2)
95, 98: beauté (opp. à شين ), ornement
157 parure
                                                                        رينة (1)
                                                                      سَ (3)
passim particule du futur
68 résidu (particulièrement la boisson ou la nourriture que laisse (1) شؤر
  un animal), v. Mafātīh, 10 Les restes des souris provoquent l'oubli (Hay., V,
  84 = 269)
                                                              * سَأَلَ _ لا عن (8)
42, 72, 782, 166, 189, 205 interroger qu. sur qc
72 question
                                                                        سوال (1)
                                                               مُسَأَلَة مِ مُسَالًا (9)
83, 165 interrogation, 4, 14, 46, 66, 189, 1902 question
                                                                   ни مساءلة (1)
196, interrogation
                                                           * سَلَت ہے (شیاب (26)
passim: cause, raison
                                                                     11 مُسَنَّب (2)
12, 67: causé
                                                                  * سَتَح _ (1)
146: nager
                                                                       ساحة (1)
144: nage
                                                                    * شىحان (2)
93, 94: gloire à
                                                                     11 كشىر (1)
41: fait de dire سيجان الله, de proclamer la gloire de Dieu
1: fait d'avoir les cheveux non crépus
                                                                    * سَاطة (1)
58: devancer
                                                                   سَتَق مُ (1)
129: priorité, antériorité
                                                                        سائلة (١)
41 chemin (q.v. Ibn Bid), 4, 88 conduite, 1192, 1282, 192.
                                                                     ا سيل (8)
  voie, moyen
17 voyageur
                                                                        سابل (1)
                                                                   * سَتر ـ (2)
27: voiler; 91: être indulgent
72: indulgence, 168 rideau, tenture
                                                                  ستْد ہے سُتور (2)
27. voilé
                                                                       · مشتور (1)
                                                                VIII استِتار عن (1)
195: état de ce qui est mystérieux, sybillin, inaccessible
82: se prosterner
                                                                   104: mosquée (sur la mosquée de Damas) jugée par Gāhiz, v. Hay., (1) مُنجِد
   I, 29 = 56).
47: pierres ressemblant à des blocs d'argile cuite ou desséchée;
                                                                    * ستعمل (1)
   v. E.I., s.v., IV, 419
```

159: souchet odorant

23: nuages * سَحاب (1) 182: séduire; 140: ensorceler. La tradition rapporte que le Pro- (2) عَمْنَ * phète fut ensorcelé par un Juif nommé Labid ibn al-A'şam et que le charme (un peigne et des peignures [مشط ومشاطه] dans un spathe de palmier mâle [حت طلعة دكر] fut placé sous la pierre du puits de Dū Arwan à Médine; c'est 'Alī qui le retira: chaque fois qu'il défaisait un nœud, le Prophète sentait une amélioration et, l'opération terminée, il se sentit complètement libéré du lien qui l'enserrait; v. notamment Ibn Qut., Muht., 221 sqq. qui signale le scepticisme des mu'tazilites à l'égard de la magie; le hadīt figure dans Bokhari, IV, سخر (8) هيكل . 75, 140², 1825. magic, v. E.I., s.v., IV, 425-435; pour le § 75, v. سخر et le texte de Ğāhız reproduit à ce propos. 106, 1402, 1823, 1832: séduisant, ensorcelant, ساحرُ م ساحرة به سَجَرة (8) sorcier, magicien سَخِرَ _ (1) 204: se moquer, se gousser 163. soumis à un travail forcé, à la corvée n 'مسَخُر (1) سَخط _ (1) 10: s'initier, s'emporter * سلخت ئے (۱) 84: être minime, faible, de peu d'importance 96: faiblesse شخت (1) 200: faible, de peu d'importance سخم (1) 84: fermeture سَد (۱) 105: justesse, droiture تَسْديد (۱) * سُدُس (1) 148: 1/6 passim: secret, mystère; 68: اسرار الكت lignes de la يسر م أشرار (6) main, chiromancie, 156: اسرار الهدد les secrets de l'Inde, les Livres sacrés de l'Inde, les Védas 112: dernière nuit du mois lunaire سَم (د (1) 95, 102, 152 · joie (opp. à جزء) شرور (3) 119. heureuse fortune (opp. à اصر ا (1) 172: mirage شراب (1) 125: pâturage أسرَ ﴿ (1) 201: rapidité سُرعة (1) 28, 48, 88, 96, 197: rapidité سريم (5) 23, 198: arriver rapidement à IV أُسْرَءَ إلى (2) 13: prodigalité سَرَف (1) 36, 60: exagérer, être excessif (opp. à اقنصد) IV أشرَف (2) 104: plagié مُسْرِوق (1) 129: circuler, se propager سرای - (1) 112: favorable, bénéfique (opp. à ريحس) سَفد (1) 112: état de ce qui est bénéfique; 131: bonheur سَعادة (2) 36: aider III ساعد (1) 34: aide, défenseur أمداعد (1)

(1) mak (1)

- 40, 70: être fabuleux; voici, pour ĞAHIZ (Hay., VI, 48 = (2) بسملاة ج سُمال * 158) la différence qui existe entre la goule et la si'lāt: فالمول اسير لكل شيء من الجن يعرص للشُّفَّار ويتلوّن في ضروب الصور والثباب دكرًا كان أو أنفي إلا أن أكتر كلامهم عز v. aussı ; أنه أنتى ٠٠٠ والسعلاة اسمر الواحدة من نساء الجن إذا لمر تتنفول لتنذتن السفَّارُ Mas'ūdī, III, 318; Qazwini, 309, 310; Damīrī, s.v., WZKM, VII, 179, VIII, 64-65. La croyance aux rapports sexuels entre humains et génics est fort répandue chez les Arabes qui possèdent de nombreuses traditions à ce sujet; on en trouvera quelques-unes dans Hay., I, 85=186, VI, 60-61=196 sqq., 49=161-2; Baihaqi, 108 sqq.; Šibli, passim. Parmi les produits les plus célèbres d'un croisement de cet ordre, on cite la reine de Saba' (Bilqīs) et Alexandre (q.v.).
- 141: ce mot, qui désigne une course, un effort, apparaît dans l'expression السعى تشكوير (d'un vers cité dans Hay, VI, 72=233); si notre

```
interprétation est exacte, Kuvéra (v. Kuwair) étant poité à dos d'homme il
  s'agit d'une sorte de procession
                                                                     سَع (١)
179: absorption d'un médicament sec
                                                             سَفْح بَوشُعوج (1)
39: pied d'une montagne
                                                                ااا سفاد (3)
49, 562. saillie, accouplement (v. Hay, I, 63=137)
146: Le Livre d'Adam; q.v. Adam
                                                                سفر آدَ مر (1)
38, 77: l'Arche de Noé, elle resta dans l'eau 150 jours (IBN Qut., (2) الثنينة *
  Ma'ārif, 11) ou six mois, de ragab à dū l-higga (Kisk'i, Qişaş, 97); cp. Tīgān, 24:
  40 ans ou 40 jours
                                                                      * سَفَه (1)
96: stupidité
                                                                 سَفيه م سُفَها (1)
20: stupide, idiot
                                                                  سَقَط ي (2)
122: tomber (se poser)
114: chute (fait de se poser)
                                                                       سُقوط (1)
                                                                     شفه (۱)
67: maladie, infirmité (opp à صحفة)
                                                                   شفال (1)
71. [que Dieu] donne la pluie [aux champs de]
                                                                   سَخْرة (1)
205: ivresse
                                                             ساکن ہے سُکان (2)
4, 160: habitant
26, 167: calme; Ji -, 95: confiant en
                                                                       ساكن (3)
                                                                       شکر د (2)
64, 171: immobilité
                                                                   * ساکن لا (1)
56: habiter avec
```

سَكية (١) 141: présence divine; c'est une allusion à Coran, II, 249 et autres versets; v. E.I., s.v., IV, 81. Certains commentateurs prétendent qu'il y avait dans l'Arche Sainte ($t\bar{a}b\bar{u}t$) une tête de chat (Hay., V, 104=342).

سَلب ئـ (2) 1382: piller, arracher de vive force سَلَحَ _ م مر (1) 206: dépouiller de

135: se défaire de. C'est une allusion à Coran, VII, 174: «Com- (1) انسَلَحَ من (1) vii munique-leur l'histoire de celui à qui Nous donnâmes Nos signes et qui s'en défit, de sorte que, pris à sa suite par le Démon, il fut parmi les Errants». Il s'agıraıt soit de Balaam, soit d'Umayya ibn Abī ş-Salt dont Ğāhiz vient précisément de parler (§ 134); v. R. BASSET, 1001 Contes, III, 205-207

122, 205: autorité, empire, domination	* شلطان (2)
استمطار .v. استمطار	* سُلَم (1)
57: devancier, ancien	* سَلَف (۱)
138: ancien	سالِف (۱)
115: suivre (un chemin)	* سَلكَ ئِـ (1)
105a: chemin	مُسْلَكُ (1)
86: échapper à	* سَلِمَ _ من (1)
123: salut	تسلام (1)
88, 95, 119, 125: salut, vie sauve (opp. à هلكة)	سلامة (4)
67: sain, intact	سالِم (۱)
112, 160: sain, intact; 69: par antiphrase et euphémisme	
mordu par un serpent; v. Saho): mordu par un serpent; v. Saho	īh, s.v.; Tīmār, 510;
Hay., IV, 82=247 et 84=253. La victime ne doit pas dorr	
le venin se répande dans son corps; aussi lui suspend-on d	es bijoux de femme
qui produisent un cliquetis et l'empêchent de dormir; c	-
mède à employer.	
163: accorder, acquiescer; 123: accorder le salut; ه من —, 9	ır سَلْمَ (5) تَا
sauver qn. de	(0) .•=
25, 91, 99: acquiescement	تَسْلَم (3)
10: vivre en paix avec qn., Hay., V, 108=355: إن يكون كل	۱۱۱ ساليرَ لا (1)
ص للآخر بخير ولا شتر عد أن يكون كل منهما مقرنا لصاحبه	
122, 186 ² : Musulman	١٧ مشاير (3)
20: qui cherche à vivre en paix	v 'مُثَمَّلَمِ (1)
11: vivre en paix	vı تساار (1)
119: échelle	* شاّر (۱)
42², 79⁴, 102, 128, 153: poison, venin (opp. à مناء ct	* شرّ ہو شہوم (9)
غدان). Hay., II, 86=237, cite des hommes dont la mo	
Voici, d'autre part, l'opinion d'an-Nazzām sur la façon	
سرّ الأفعى مقيماً [كدا] في بدن الأفعى ليس يقتل :(Hay , V, 8=21)	
سرّ فيه لر يقتل ولر يتلف وإنبا يتلف الأندان التي فمها سموم ممموعة	
لمبيها سرّ الأفعى عاون السيُّ الكامن دلك السرّ الممنوء على مانعه فإدا رال	مما يصادّها فإدا دحل ع
المسهوش عندًا في اسحق إنهاكان اكتر ما أتلفه السيُّ الدِّي معه	المانع تلف المدن ؛ فكان
23· laideur (opp. à ملاحة)	* سَماجة (1)
199: se défaire de qc. d'un cœur léger	* سَمَحَ _ ب (1)
123: libéral	سنح (۱)
25: esprit conciliant, accommodant	سَمام (1)
96: douceur, libéralité	п تُسمِيح (1)
92: bonté et douceur	III 'مسا محة (1)
49: produit du croisement du loup et de l'hyène (v. صبع)	* سڼو (۱)
passim: entendre; 57: écouter, obéir; 83: écouter qu., être so	
élève; —, 185: entendre; 52, 62: entendre parler de	,
27, 28, 161, 205: ouie, orcilles	سنع (4)
81: audition; 3, 83: étude directe avec un maître; سَمَاعَ 105	
oui-dire	

```
28, 105, 203: auditeur
                                                                          سامم (3)
                                                                          مُسْمَم (1)
31: ce qu'on entend
87: injures proférées à l'endroit de qu.
                                                                       ١٧ إنسماء (1)
                                                                     viii 'مستنجم (1)
205: auditeur
                                                                      * سَنْك (2)
16, 61: hauteur
                                                                      • سټکة (١)
180: poisson
                                                                     سَونَ _ (1)
17: devenir gras
61: état de ce qui est gras
                                                                           يسهَن (1)
198, 200: gras, consistant (opp. à غت )
                                                                          سهين (2)
98 · s'élever vers
                                                                  * سما يُإِلَى (1)
                                                                  سما ، به سَمُوات (5)
passim. ciel
                                                                         سماوي (2)
45, 47: céleste
آشر بيرانسما (9) . اسمُ الله الاعظرُ 146 (146 nom; 3: titre d'un livre; الشر بيرانسما (9) . اسمُ الله الاعظرُ
   le Grand Nom de Dieu. La connaissance du Grand Nom permet d'accomplir
  des miracles et c'est grâce à elle que Salomon put asservir les démons (Fihrist,
   309), c'est le seul nom ignoré sur les 40.000 que porte Dieu; pour le con-
   naître, il faut brûler un Coran. il n'en reste que ce nom; ou encore, compter
   les mots du Coran en ordre contrarié (en accouplant le premier au dernier):
   le dernier mot qui reste, au milieu, est le Grand Nom (Massé, 296). Si l'on
   fait une invocation en le prononçant, tous les vœux sont exaucés. V. dans
   'Iqd, II, 145 sqq., quelques hypothèses sur le Grand Nom; v aussi Dussaud,
   Nosarris, 60 n. 2 — 146: کتاب الأنساء on ne sait à quel livre l'auteur fait allu-
   sion, mais il s'agit probablement d'un livre de magie
                                                                        11 سنم (2)
147, 183: nommer, appeler
43, 121^2: se nommer, s'appeler. Hay, I, 158 = 324, signale le choix
                                                                        v تَسَمَّى (3)
   que faisaient les anciens Arabes de prénoms bénéfiques.
 1, 36. âge
38 plus âgé
                                                                 سِنّ ہے اسناں (4)
84, 106, 124, 159: dent
69: animal qui passe de gauche à droite, v. Mas'ūdī, III, 341, V,
   326; Freytag, Einleitung, 163; Reste<sup>2</sup>, 202 (opp. à مرج )
 الثقيل الترجيع الكثير النفهات : 151: mode musical; 'Iqd, VII, 28
                                                                        ساد (1)
   ىصب ٧٠

    مشند (۱) ، مسدة (۱)
    السند إلى (۱)

 1602: dossier
 57: appuyer une opinion, une parole, sur
 144: chaîne de transmetteurs
                                                                           إنساد (1)
 38: écriture primitive de Himyar; v. Mas'ūdī, II, 421, Caussin, I,
                                                                            مسند (1)
   78-79, 291-3; mais ce mot désigne aussi les hiéroglyphes, v. Iklīl, VIII, 140-2
   et la longue note de l'éd., 248-50; Wiet, Murtadi, 85.
                                                                        سندي (2)
 156, 157: du Sind
 147: Siddhanta. Avertissement, 293-4: chez les Indiens, « le
                                                                    التند مند (1)
    Sindhind [= Siècle des Siècles] est le livre qui renferme la somme de leurs
```

connaissances sur les sphères, les étoiles, l'arithmétique et les autres branches

de la science du monde. Ptolémée s'en est servi en le comparant aux observations d'Hipparque et à ses propres observations. Les Indiens ont tiré le livre de l'Ardjabahez [système d'Aryabhatta (عرجيد); v. Reinaud, Inde, 321-2] du livre du Sindhind, l'Ardjabahez étant la millième partie du Sindhind, et le livre de l'Arkend [Ahargana, système de Brahma Gupta, v. Reinaud, ibid.] du livre de l'Ardjabahez». La siddhanta avait été traduite en arabe, en 154=770-1, par Muhammad ibn Ibrāhīm al-Fazārī qui l'appela le Grand Sindhind; al-Ḥwārizmī en donna ensuite deux éd.; v. E.I., I, 506a, II, 966a.

42, 56, 68: chat. D'après la légende, comme les rats سِنُور ہے سَناذِير (3) incommodaient les passagers de l'Arche, Noé passa la main sur le front du lion qui éternua, projetant un couple de chats; c'est pourquoi cet animal ressemble au lion (Qazwīnī, 341; Timār, 30; IBN Qut., Muht., 9, 364; R. BASSET, 1001 Contes, III, 27 et bibliog. citée; TAB./ZOT., I, 112). Hay., IV, 99 =298, rapporte que d'après Zoroastre, la souris est une création de Dieu, le chat une création de Satan (Ahriman), et il réfute cette opinion. De plus, on prétend que celui qui mange la chair d'un chat noir n'a plus à craindre la magie (Ḥay., II, 75=207) et que la rate (thāl) d'un chat noir, accrochée à une femme qui a ses menstrues, les arrête (Qazwini, 341). Mais en Peise, (Massé, 359), quand on tourmente un chat noir, ou risque d'avoir affaire, sous cette apparence, à son propre hemzād (génie né en même temps que l'homme pour lus tenir compagnie) et de se nuire ainsi à sos-même. Susvant d'autres, un chat noir est un ğını malfaisant (cp. Šibli, 22), qu'il faut saluer quand il entre de nuit dans une chambre. Sur les chats employés pour obtenir la pluie ou brûlés comme sorcières, v. Rameau d'or, 67, 613.

17 ² : bosse	* سَمام (2)
37: année	* سَنة چـ سِنْوں (1)
91: grandeur	* سَماء (1)
143: état de veille	* سَهَر (1)
106: en état de veille	ساهر (1)
28: être facile	* سَهُلَ ئُـ (1)
123: facilité	شهو لة (1)
108, 177: facile	سَهٰل (2)
102: faciliter, rendre agréable	п سَهْلَ (1)
96, 102: simplicité, facilité	تَسْهمل (2)
19, 99: part	* سَهٰر (2)
124: commettre une faute par inadvertance	* سَهَا <u>مُ</u> (1)
2, 90, 202: faute commise par inadvertance (opp. à عبد أ	سڼو (3)
7, 18, 205: mal, mauvais	* يُسوء (3)
198: pire	إنسوَأ (1)
91: faire mal, être méchant	IV أساء (1)
87, 88: méchanceté	إساءة (2)
32, 78, 178: noir, noirceur	* سَواد (3)
68, 73, 167: noir	اَسْوَدُ (3)

(2) أشباه

1522: atrabile. La tristesse et la crainte y prennent leur soi	سُو'دا؛ (2) urce
(Mas'ūdī, III, 361).	
48: devenir noir	ıx انسوَد" (1)
93: haut personnage	* سَیْد ہے سادۃ (۱)
91: grandeur, élévation	شُودَد (1)
51: rempart	*
143: sourate	سُورة (ا)
110: fouet	* سُوط (۱)
136: être possible	* ساغَ <u>′ُ (۱</u>)
118: permettre	II سواغَ في (أ)
69: épizootie (v. زنت)	* نُسوَافُ (1)
30: être laissé libre d'agir	* اسوم (1)
50, 85 ² : conduire, entraîner	* ساقُ _ ُ (3)
88: conducteur, promoteur	سانق (۱) سانِق (۱)
160: se curer les dents	سابق (۱) * VIII انستاك (۱)
· ·	
	* سوًا ٢٠٠٠ أم: (ا
117. être égal à (opp. à ﴿وَلَ); بَ عَ —, 72: mettre qn. sur le même plan que	III ساوی ه (2)
48: identique	vı 'متساو (l)
passim: autre	* سدى (8)
113: course (de la lune)	(1) ä.e *
	* سِرَى (8) * سِيرة (1) * سَيْف ـ سوف (6)
47, 103: inondation; 38: القرم —. inondation que provoc	
rupture de la digue (عرم) de Ma'rıb (v. Coran, XXXIV, 1	144 14 (7)
•	), 15.1., 5.V. IVIA 11D,
III, 302 sqq.).	
.	
س	
112: tirer mauvais augure de	* vi تفاءم ّ ب (1)
41 ² , 112, 134: fait, nature; 48, 163: situation, puissance; 84	
	, 132. (0) 000
il est dans sa nature de	/1\ 4\ · •
98: fait de devancer, de rivaliser	* شأرُ (1) * نَا (2)
1, 62, 165: jeunesse	شباب (3)
165: jeunesse	شَيبن (۱)
est le produit d شبوط est le produit d	
croisement entre les espèces appelées رنجر et نني (Hay,	1, 68 = 149; V, 112
=369; VI, $6=18$).	
47, 48, 206 ² : ressemblance	* شَنَهُ (4)
67: pseudo	ينب (۱)
2, 12, 26, 28, 67, 97: chose douteuse, doute (opp. à خبنه)	; 10: (8)
100 11	

soupçon; 133: ressemblance

11, 21: semblables

	(0)
passim: semblable, ressemblant à	شبيه ب (8) نَاتِ
112, 182: comparer, assimiler qc. à	II شَبُّةَ هِ بِ (2)
189: anthropomorphisme	تَشْبِيهِ (1)
149: ressembler à	١٧ أنشبَهَ هـ (1)
121: renfrogué	* شَتِيمِ (۱)
96: querelle	* vi تَشامِر (1)
132: par avarice de	* شحًا على (1)
112: être altéré (couleur)	* شحاً على (1) * شحب _ (1) * شخد (2) * شخن _ (1) * شخن _ (1)
197: aiguisage; 189: insistance importune	* شخد (2)
39: remplir	* شخَنَ _ (1)
15, 23 ² , 32, 100: personne physique (opp. à ظل	* شخص (5)
22, 53: robustesse; 122: dureté; 163: intensité; 95: violence	* شِدّة (5)
2, 22, 85, 131: intense; 32, 95: sévère; 126: ferme; 26, 93, 102,	شَدِيد (12) :165
violent; 116: pénible	
118: se montrer sévère en qc.	11 شَدُّدَ في (1)
1732: devenir intense	viii (شئٹ (2)
127, 150: n'avoir qu'une teinture de (science)	* شَدا _ُ من (2)
137: exceptionnel	* شاذَ (۱)
137: exceptionnel 8, 52, 115, 1162, 128, 1912: mal; 179: impression de mal; 27:	* شر (10) pire
24: étincelle	* يشرادة (1)
123: fait de boire	شراب (1)
102, 126: boisson, vin	رشراب (2)
201: condition	* شر'ط (l)
28: condition	شريطة (1)
95, 114, 193: noblesse	* شَرَف (3)
61, 90, 98 ² , 108: noble	شريف بهأشراف (5)
133: brillant, éclatant	*
5: associé; 89: complice	شریك (2)
30: être l'associé de; 116: être l'égal de	111 شارَك لا (2)
71, 136: donner à Dieu un associé	١٧ اشركَ (2)
206: associateur	مايرك (1)
26, 28: amphibologique	viii مُشْتَرَك (2)
52: se quereller avec qu., manifester de la méchanceté; v.	* III شارَى لا (2)
شر Lisān qui le rapporte à شر	
162: partie, moitié	* شَطْر (2)
156: jeu d'échecs (sanscrit). D'ordinaire, l'invention du jeu	* شِطْرَ نَجُ (1)
d'échecs est attribué à Şişah, pour le roi Balhīt ou Šibrā	
1001 Contes, II, 412; Mas'ūdī, I, 159; Rescher, Qaljūbi, n	o 169
167, 170 ³ , 170: rayon(s)	* نشماء (5)
73: défilé, chemin de montagne (v. RESCHER, Voc.)	* يش ف بُ (اً)
1232: branche	'شفبة به 'شعَبْ (2)
139: prestidigitation; Dourré, 345: magie blanche	* شَفْتَدَة (1)
160: cheveux	* شعر (1)

188: grain d'orge (1) شويرة *

Nous ne connaissons pas l'expression à laquelle l'auteur fait allusion ici. Peut-être faut-il lire בּבֹּלְטֵׁי c.à.d.: a̞k-Ṣi'rā al-ʿabūr (= Sirius) et aṣ-Ṣi'rā al-ʾamaiṣā' (= Procyon) qui étaient sœurs de Suhail (Canope); quand celui-ci descendit vers le Sud, al-ʿabūr le suivit, mais l'autre resta à sa place, au Nord-Est de la voie lactée (voir Ibn Quiaba, K. al-anwā', éd. Hamidullah-Pellat, § 57).

, 3 /-	
passim: poésie	شفر ہے آشعار (8)
passim: poète	شاعِر ہے 'شقراۂ (13)
61: sommets	* شَعَف (۱)
106: tison	* 'شفلة (1)
112. incandescence	* اشتیمال (l)
131: fait de susciter des désaccords	* تشقّب (۱)
26 · enclin à la dispute, «bagarreur»	v 'مُثَمَّقِب (1)
107, 202, 205 occupation, préoccupation	* 'شقل (3)
116, 200. travailler à, s'occuper exclusivement de	VI تعاغَلَ ب (2)
107 fait de s'occuper exclusivement de	ىَتَاكُلُ بِ (1)
32. cıls	* (شفار (1)
9, 34, 90 · intercéder en faveur de	* شَفَمَ _ في ou ل (3)
34· intercesseur	شاهِم (1)
95: intercesseur	شَفِيم (1)
95. accompagner, doubler	rv أَشْفَمُ (1)
84: redouter qc.	* IV إَشْفَقَ من (1)
91. apaiser	* شَفَى _ (1)
812· satisfaction (de l'esprit)	يشفاء (2)
111: satisfaisant	شافر (1)
28, 83. être satisfait par	v تَشَعْی ب (2)
64. hémisphère, 73. ğinn dont la moitié du corps avai	* يتسنّ (2) t une forme
humaine (v. Hay., I, 87–189, VI, 63–206, Mas'ūn	i, III, 324-6; Agānī, XIX,
53, Šiblī, 18; <i>WZKM</i> , VII, 180)	
69. action de déchirer	شق (1)
9: frère	شَقِيق (1)
99. fait d'articuler clairement	ا تَشْقيق الكلام (1)
36: s'ouvrir	vII انفَقُ (1)
147, 182 tirer, dériver	vIII اشتَقُ (2)
106, 119. être malheureux à cause de	* شقیٰ _ ب (2)
18, 65: douter, concevoir un doute sur	* خَكَ <u>مُ</u> فِي (2)
26, 59, 105. doute	شك (3)
142. louer	* شكّرَ ـُـ (1)
12, 90, 91 ² , 94, 99: éloge; 17: remerciement, 118 o	شخر (8) صر pp. à
55, 59: reconnaissant	شاكِر (2)
9: louable	مَلْحُور (1)
72 ressemblance, 96, 103, 174, 196 forme, genre	* شَكْل ۔ اشكال (5)

110: plus convenable	(1) انشکان
313: coquetterie dans l'œil	شكلة (3)
31: qui a une coquetterie dans l'œil	أشكَلُ ہِ نُشكُل (1)
86: être compliqué	ɪv أَشْكُالَ (1)
27, 32, 105: compliqué; 196: qui fait des embarras	مُشٰكِل (4)
106: se plaindre de	* شَكَا ئُـه (1)
160: avoir mal à	viii الشتَكَى ه (1)
passim: soleil	* شَنْس (6)
186: bloc de cire	* شَهْمة (1)
80, 160: côté gauche; nord	* شِمال (2) * شَنار (1)
85: honte, déshonneur	* شَنار (1)
64: comète, météore; v. Coran, LXXII, 8.	* شِهاب ﴿ شُهُب (1)
160: assister à; 33: témoigner; ي -, 25: témoigner en	* شَهْدَ _ ه (3)
faveur de	,
131: martyre; على —, 59: témoignage contre	شهاده (2)
argume: شَواهد . témoin; 132, 54, 61, 62: pl : شهرد . argume	mt, preuve (6) ساهد
160: scène	مَشْهَد (1)
20: fait de chercher un argument	x استشهاد (1)
58, 131: publicité, renommée	* الشهرة (2)
100, 203: célèbre, bien connu; communément admis	مَشْهُور (2)
150, 193, 194, 199: désir, caprice	شهوة (4)
132: plus agréable, plus désirable	الشَهَى (1)
9, 204: impur, mêlć (opp. à صاف ct خالص)	* مُشوب (2)
66: consultation	* مَشُورة (١)
156: Conseil, assemblée consultative	شور ^ت ی (1)
57, 159: faire un signe; conseiller	العارُ (2) العارُ (2)
12 ² , 81, 99, 108, 111 ² , 126: geste (opp. à لنط)	إشارة (8)
17: fait de rôtir	
116, 120: vouloir	* شاء _ (2)
passim: chose; v. Mafātīh, 22	(54) * *
1992: devenir blancs (cheveux)	* يَتْنِي: (54) * شارَ - (2)
35: canitie, cheveux blancs	شَيْبِ (۱)
36, 37: vieillard	* شَيْح ﴿ شيوخ (2)
70, 76, 122, 188: démon; sur ceux des poètes, v. Hay.,	* سَيْطانُ مِ شَياطِينُ (4)
VI, 69=225	., ., .
184: qualité de démon	شيطية (1)
50: partisans, suite	* شيعة (1)
112: notoire, célèbre	شائِم (ً (ً أَ)
95: laideur (opp. à ريه)	* أَشَيْنَ (1)

ص

82: déverser	* صُبّ ئے (1)
132: par amour pour	* صَانة ب (1)
38, 97, 1062, 1102: devenir	* IV أَصْبَحَ (6)
17, 90, 118: patience	* الصَبَحَ (6) * صَدر (3)
4: patience	VII ^I اصطِبار (1)
1, 148, 1542: doigt	إضم به أصام (4)
782: teindre	* صَمَ
782: pouvoir être teint. Ğāhiz parle de cette question dans	vii انصَتَمَ (2) son
Kıtāb al-ma'ādın aujourd'hui perdu; v. Hay, I, 3=6 A	
Noire que les Musulmans doivent de nouveau rendre	
Muht, 369, s'étonne que les mu'tazilites, à qui cette cre	
n'aient pas songé que: سم ولا ينصم والساس ينصم والساس ينصم والساس	
164. enfance	* صِا (۱)
48, 50, 122. enfant	صَيْ ہ صِناں (3)
81, 107, 198 être sain	* صُحْ _ (3)
53, 67, 198: bonne santé, bon état	صِمة (3)
33, 69, 76, 186 sain, en bonne santé, 12, 189, 198 sain,	صَديح ۾ اَصِحًا٠ (10)
non altéré, possible; 16, 108, 133 authentique	
101. confirmé	II مُصَحِّح (l)
8 faire route en compagnie de	* صَحِب َ _ لا
85: compagnie	صُغنة (١)
passim: compagnon, ami, doué de, l'homme à, maître,	صاحب ہے اضحاب (34)
propriétaire, auteur, inventeur, pratiquant, l'intéressé;	38 contemporain
	* صَحْرا؛ ﴿ صحارَى (
3 qui n'a que des connaissances livresques	* صُحُنِي (l)
121. rocher; employé comme prénom	* صُحُلِی (۱) * صَدْر (۱)
28, 105a: poitrine; figt. esprit; 154. corps d'un instru-	* صدر ہے صدور (3)
ment de musique (v. Mas'ūpi, VIII, 89)	
ا مو ارد ه ll· origines, tenants (opp à مو ارد)	مَصادِرُ (۱)
106: qui a mal à la tête	*
35, 60: dire vrai	* صَدَقَ ئِے (2)
20, 34, 47, 99, 119, 136, 179. sincérité, franchise; 57. véric	صِدْق (8) lıque
7: sincère	صَدوق (1)
13, 100: sincère	صادِق (2)
7, 41, 78: amitié	صَدانة [(3)
5, 87, 117: ami sincère	صَديق (3)
20: ajouter foi aux paroles de qn. à propos de	١١ صَدَّقَ لا على (1)
75: assentiment intime	نَصْديق (1)
170: incident (rayon) (?)	* III أمصادم (1)
172: écho	* صَدَى (1)

1582: crissement	* صَريد (2)
124: persister, insister, récidiver	* ۱۷ أصر" (l)
94: qui persiste, récidiviste	'مصر" (1)
96: pur	* ضراء (۱)
124. fait de traverser la cible de part en part	* صَرَد (۱)
41: sorte d'oiscau qui fut le premier à jeûner (Damiri, s.v.) et	* صُرَد (1)
à obéir à Dieu (Hay., IV, 96=288); aussi ne doit-on pas le	tuer (Ḥay., III,
165=526); v. aussi Freytag, Einleitung, 160	
76: terrasser	• صَرَءَ _ (1)
70: épilepsie; v. WZKM, VII, 243 sq.	صَرَّءُ الشَّيْطان (1)
119: purement	* صِرفا (1)
113: fait d'agır à sa guise	v تُصَرُّف (۱)
94: dureté	* صُراد (1)
95: bridon; de là sévérité (?)	صريعة (1)
66: toudre. On prétend que certains sabres étaient fondus par	* صاعِقنه (1)
la foudre, notamment celui qui est appelé samsama (Hay., V	', 30 <u>-87</u>)
passim. petit	* صَمِير (7)
94: être indulgent envers	* صَفَحَ _َ عن (1)
92, 95 · indulgence; صَرَتَ صَنْعَا عن 31: faire table rase de, ne pas	صَفْح (3) tenir
compte de	* '
119: pur	صَلْح (۱)
4: yısage, face	* صَلْحَا (l)
123: échange de poignées de main	VI تُصاؤح (l)
29, 169, 170: face, surface, plaque	صَنحة (3)
1522: bile jaune	* صَغْرا؛ (2)
112: pâleur	صُغار (l)
10: contrat; v. MAID., I, 262; PESLE, Le Contrat de Safqa au Mar	* صَنْقَة (1) oc,
Rabat, 1932	
114: ce qu'il y a de plus pur dans qc.	* صَافرة (1)
9, 167. pur	صافر (2)
131: accorder une affection sıncère à	III صاقی لا (1)
167, 168: poli (miroir, surface)	* صُقىل (2)
48: slave	* صَثْلَقِ (l)
22: dureté	* صَلابة (۱)
22, 131: plus dur	أضلَب (2)
174: en forme de croix	* مُصَلّب (1)
118, 130 ⁵ : convenir	* صَلْحَ ئِهِ (6)
207: vertueux	صالح (۱)
118: utilité, avantage, bien	مُصْلَحة (١)
322: réparer	١٧ أضلحَ (2)
192: morale (?)	إضلاء (1)
passim	* صّلعہ (5)
104: salle de Prière	مُصَلَّى (1)

8, 100: silence, mutisme	* صَبْت (2)
20: taciturne	صامِت (1)
100: solide, sans fissure	١٧ نمضيّت (1)
159: usage du bois de santal (comme aphrodisiaque)	* تصدل (۱)
59, 67, 1072, 147, 177, 1812: faire, fabriquer, composer, traiter	* صم _ (8)
159: fabrication	ىَسْم (۱)
104: art, architecture; 78, 154: fabrication; 176: métier qu	صنْمة (8)
s'apprend, 64, 68, 147, 150; œuvre (masc.), alchimie	` '
9, 190; metter, profession, apprentissage	صناعة (2)
9, 145, bonne action, créature (partisan)	(2) iami
30, 67: produit artificiel (opp. à يه); يه الله عليه); به الله الله الله الله الله الله الله ا	مصبوء (٦)
d'un bienfait	() / /
200. mettre en pratique, pratiquer	٧١١١ اضطم ۾ (1)
98. bienfaisance	اضطباء (۱)
2, 200. branche, discipline; 12, 47: espèce (v. حسر) (4) ــ	
46: idole. Sur l'origine des idoles, v. Birūni, India, 53; (1)	* ضَّه سأضام
R. Basser, 1001 Contes, III, 86-88; Coran, LXXI, 20 sqq. qui 1	
à l'époque de Noé D'apres Tab./Zor., I, 63 sqq., Djemshid o	
de ses heutenants des effigies de lui-même en or, en argent et	
cieuses. Après la mort de ceux qui les détenaient, ces figures fui	
des hommes qui leur donnèrent les noms de leurs propriétaires	•
s'expliquent les noms de Yagūt, Suwā', etc. (Cependant, selon	•
les descendants de Cain adoraient les elligies des cinq enfants c	
Suwā', Yagūt, Ya'ūq et Nasr). Ensuite, d'après Ibn Hišām	
Luhayy modifia la religion d'Ismā'īl et introduisit à la Me	
Hubal. On trouvera des listes d'idoles, avec l'indication des g	
les adoraient, dans Ibn Hišām, 52 sqq.; Ya'Qūbī, Historiae, I,	
31; Reste ² , etc.	2 / 7-01, Milyanin,
passum: justesse, vérité (opp. à نطأ)	* صُراف (11)
passum: attendre le but, voir juste, réaliser	صورات (11) * (صات (7)
26, 158, 173 ² , 175 ² : voix, bruit, son	(۱) • صوات (۱)
	صو <i>ت (۱)</i> * الطّور (1)
13: la trompe dans laquelle on soufflera le jour de la Résurrection; v. Coran, VI, 73, XX, 102, XXVIII, 89, LXVIII, 18;	
en est donnée par Quarusi, 49	me description
	/10\ m + #
passim: forme, image, apparence	* صُورة (13) - مُعَادِين
67, 183, 195: représenter, concevoir, façonner	۱۱ صُوْرَ (3)
	صال _ على (2 تــــــــــــــــــــــــــــــــــــ
91: impétuosité, énergie	موانه (1)
	* صانَ ـُــُــُّة عر
58, 102: protection, soins	صون (2) هــــــــــــــــــــــــــــــــــــ
27: crier (fig.)	* صابر (۱)
133: prèges	* مُعابدُ (1)
passim: devenir, être, exister (équivaut à اله employé comme auxi	💂 صار 🛴 (30) -

liaire, mais implique un changement, un devenir); 94: se mettre à; 44, 49, 160, 1772: se produire; يالى --, 25, 42, 94: s'engager dans une voic, en arriver à, se transformer en; -- کید 136 · comment se fait-il que?

117: faire devenir, rendre

112 faible

11 صار (1)

اضطرار (5)

خر

* ضَند (١) 42, 492, 53, 187: lézard, uromastyx. On dit en proverbe: (5) فَتْ مِضَابُ * * فُتْ مِضَابُ (5) عبر من صن (car le lézard est censé vivre plus de 100 ans; MAID., I, 512) et que Maio, I, 509, explique en disant que le lézard mange ses petits quand ils éclosent parce qu'il croit que c'est quelque animal qui vient prendre les œuls; mais IBN Qur., Muht, 10, 362 précise, le lézard était un Juif désobéissant envers ses parents (عاق) qui fut métamorphosé; cependant, ajoute-t-il, on dit عق من ضبً parce qu'il mange ses petits quand il a faim; v. aussi Massé, 200-1. طُنُم (4) 492, 1872: hyène. Une certaine amitié existe entre le loup et l'hyène. qui n'est jamais malade et ne meurt بينم qui n'est jamais malade et ne meurt pas de mort naturelle. Dans ce croisement, si le mâle est l'hyène, le petit est le سمم ; si c'est le loup qui est le mâle, le produit s'appelle عسمار (v. Bai-HAQI, 109; QAZWINI, 342, 343, 403; MAID, I, 365; Hay, à l'index; Douté 79; Massé, 205). 59. ennui, lassitude صحر (۱) viii اضطحرَ (1) 14. se coucher * ضعِك _ (3) 88, 1232; rue صحك (4) 33, 84, 96, 123: (le) rue ضاحك (1) 106; neur صعّاك (1) 121: employé comme prénom ضغُر (3) 9, 61, 62; grosseur 79, 98, 196; contraire صد ہ اصداد (3) ٧١ تُصاد (1) 206: opposition, contraste (2) متصاد 54, 115: en contraste, contradictoire * ضر ' اه (4) 54, 79, 98, 114: nuire à 22: dommage ضر ر (1) صر (2) 112, 134: malfaisance, maléfique 22: nuisible ضار (1) ضر۱۰ (۱) 119: mauvaise fortune (opp. à سرنه) 97: nécessité ضروره (1) 144: connaissances nécessaires, innées ضَروریات (1) viii اضطر د إلى (2) 352; obliger qu. à

12, 26, 113, 126: obligation, nécessité; 162: nécessité, innéité

(اکتباب له opp)

145: frapper; 123: jouer d'un instrument; 31: v. ب ; صنح	
19: prendre; ضرب به الأمثال — 112: être proverbial, ser	vir de critère
178: coups; 156: sorte, espèce	ضَر⁺ب (2)
114: d'un seul coup	مِصر بةً وا ِحدة (1)
23: être troublé, agité	VIII اضطرَب (1)
161: trouble, inquiétude	اضطراب (1)
7: inciter, exciter à	* II ضَرَّى على (1)
1523. double	* صِفْف رِ اضْعَاف (3)
148: fait de doubler	١١ تَضعم (١)
148: doubler	III صاعَف (1)
108: redoublement	VI تصانعب (1)
41 grenouille. Ge batracien passe pour craindre Dieu et	صندء – صادء (1)
ıl y a à son sujet un hadīļ: لا تعنلوا الصفادء فإن نقمة لل تسميح) لا تعنلوا الصفادء فإن نقمة لل	$(H_{dy}, 111, 168 - 537,$
V, 155=536); v. aussi Damīrī, s v , Westermarck, 29	, etc. Sur la vocali-
v. LANDBERG, Primeurs, 4.	
136: s'égarer, être dans l'erreur	* صلّ _ (1)
17: égaré, errant	صال (۱)
55, 163· perdre	١٧ أصَلُ (2)
2. fait de ne pas trouver qc.	إضلال (1)
202 · conscience	* صَوِير (1)
195 faire entrer qc. dans	* II صُحْنَ لا ه (1)
132. par avarice pour	* صَمَّا ب (۱)
10 · déprimer, faire périr de langueur	* ۱۷ (فی ۲ (l)
1783: lumière	* صُو (3)
113 ² , 178 ² : lumière	صهام (1)
103: plus lumineux	أضوأ (1)
52: plus mince, plus chétif	* اضُوَى (۱)
196· gaspillage (opp التحفظ 3	* II تُضيع (۱)
51, 90: ajouter à	* IV أصاف إلى (2)
61: étroitesse	* ضِق (1)
87: d'esprit étroit	صَيِّقُ العَطَّنِ (1)
16· déshonneur	* صُيْر (۱)

ط

* طَأْس (1) كَأْس (1) * طَأُس (1) فَتْرَى فِي وَسَطَ كُل رَيْثَةَ دَائِرَةً مِن الدَّهِبِ 365: من الدَّهِ عَلَى وَسَطَ كُل رَيْثَةَ دَائِرَةً مِن الدَّهِبِ (1) فَتْرَى فِي وَسَطَ كُل رَيْثَةً دَائِرَةً مِن الدَّهِبِ يَكْلُمُ مِن رَكِيبِهِ رَيَادَةً حَسَ مَخْتَاطِةً بَالْرِرَقَةُ وَالْمُحْصِرَةُ وَغَيْرِهُمِا مِن الأَثْوِاتُ التِّي يَلائِمُ بِمُصِهَا مِن يَثْنِيهِ رَيَادَةً حَسَ لَا اللَّهِ عَلَى اللَّهِ اللَّهُ اللَّهُ اللَّهُ اللَّهُ اللَّهِ اللَّهُ اللَّه

32: impression d'un cachet; 92: tempérament, caractère, naturel; (8) مُثنر * pl. ويلام 92, 103, 113, 114², 132: naturel

passim: nature, caractère, naturel	طَسيعة (12)
67, 198: classes	* طَلَقات (2)
180: rate. Ğāнız écrit à ce propos (Hay., VI, 150=441)	* طِحال (1)
ا طحال له إلا ما أرى في كتاب الخبل لأبي عسيدة والسوادر لابي الحَسَن	وليس عندي في الغر س أنه ا
Cf. 'Iqd, IV, 256 الأخفش وفي شِعر المِشْر بم المعتمر ا	
128: meunier	* طحًان (1)
150: musique	* IV إظراب (1)
42: plante qui vit sur l'arbre appelé أرطى; v. MAID., I, 4	* طَراثِيتٌ (1) 47.
107: jeter à terre	* طَرَحَ _ (1)
168: pièce d'ameublement disposée sur le sol, ma-	مطْرَح ہے مطارِبُہ (1)
telas, sofa	
1, 26, 106, 108, 126. main, origine (de l'individu)	* طَرْ َ ف مِ أطراف (5)
1302: clin d'œil	* طرفة (2)
155: non identifié	* كتأب الطو (?)
111: cheval de race	* طرف (1)
9, 129: récent, acquis (opp à ルじ)	طارف (2)
1322: fait de trouver intéressant; intérêt	x استطراف (2)
183: pessomancie. VAN VLOTEN (WZKM, VII, 184), ti	
par Linienziehen im Sande; dans Qazwini, 268, le	
ce qu'on lui demande en tirant simplement augure d	
de lui, mais Hay., V, 168=580, précise: رب بالحصى دهو	-
من فعال الحزاة والعائنين . Agānī, XIV, 99, donne la n	
FREYTAG, Einleitung, 158	ionio empirodicion, en
•	(12) (1)
passim: voie, route	طریق ہے طُرُق (13) طَریقنہ (2)
1722: une des bandes de l'arc-en-ciel	` ' "-
46: marteau. Serait-ce une allusion à la théorie pythago	
d'après laquelle la hauteur du son est proportionnelle	au poius du marteau
qui frappe l'enclume? 842: frapper à la porte de qn.	(9) 1 (46), 11
	11 طرًا تَنَ ل (2) 11 مارات (1)
10: fait de baisser les yeux, la tête; de là: tristesse	IV إطراق (1)
43, 76: nourriture 108: attaque, critique contre	* طَمام (2) * أن ما (1)
	* طَمْن على (1) * طُلفْهان (1)
122: tyrannie 171: c'est probablement amsi qu'il faut lire (au lieu de 3	
s'agit de la théorie mu'tazilite de la mutation par sau	•
par les points intermédiaires; v. Hay., IV, 69=208, V,	• •
GARDET-ANAWATI, 186.	7==20, Majain, 25-4,
•	1 (7) } < 11 #
56, 1912, 1942, 207: rechercher;, 207: demander passim: recherche	
	طَلْب (6) مَثَان (1)
24: poursuivi	مَطْلوب (1)
197, 198: question, problème	مَطْلُوب (1) مَطْلَف حِ مَطا لِبُ (2)
-	مَطْلُوب (1) مُطْلُب حِ مُطَالِبُ (2) * طِلْسُمِ (1) existe

appareil (سعر); b) ceux qui opèrent en se servant d'un instrument ou d'un

élément extérieur ; conjonctions astrales, nombres, etc. طلسمات ; c) les illusionnistes qui exercent une influence sur l'imagination d'autrui طلعة (1) 140. spathe du palmier اللوء (1) 55 · lever (de la lune) 68: examen viii اتثلاء في (1) طَلاقة (1) 123: assance, relâchement, liberté 118, 196: liberté laissée à qn (opp à حطر) الأللاق (2) الطلاق 102, 153: absolu, seul (2) مطاق كُولَق مِ طُوالِقُ (1) 75. nom syriaque désignant les démons de Salomon; v. *WZKM*, VII, 235-6 مطمورہ ہے مطامیر (1) 61: silo passim avois l'ambition, la prétention de طبع َ فِي (7) 33, 72, 192 désir, ambition طَهُم م أظماء (3) 98. ambiticux طامم (1) 10, 128, 166 · donner à qu l'envie de, lui laisser l'espoir de IV (ظمّة في (3) 105a. nom verbal du précédent المماء (1) 33. d'une santé enviable (ou qui donne un espoir de guérison), المطهم (1) (opp. à موثس); (f Hay, V, 37=111. 28 jouir tranquillement de اظمأن ب (1) IV أظل (1) 124. être prolixe 99, 1082 · prolixité إظماب (3) 103: pur (religieusement) طاهر (1) 70, 94, 113, 124. obéissance, soumission طاعة (4) 184: obéir à gn. ١٧ أطاع لا (1) v تطوع (2) 184, 185: consentir librement 1032: pouvoir x استطاءَ (2) 38: Le Déluge On trouvera un résumé succinct de cet événe-الطُّوفات (1) ment dans Mas'ūnī, I, 74-76 29. bouquet طاقة (1) أما العرب 6-195 = 195 Ary , III, 60 = 195 ما العرب 6-195 mettre un collier à; Hay , III, 60 ما العرب II طَوْق لا (1) والأعراب والشمراء فقد اطمقوا على إن العمامة هي التي كانت دلمل نوح ورانده وهي التي استحملت 🛨 طلمت 'حملًا وهو الأحر والأحرة] عليه الطوق الدي في عمقها وعمد دلك إعطاها ۗ الله تلك الحلمة ومنحها تلك الزينة بدُعا. نوح كم حبن رجمت إليه وممها من الكرُّم ما ممها وفي رحلمها من الطين والحمأة ما برحليها فمُوْصِت من دلك الطين حصاب الرحلين ومن حسن الدلاله والطاعة طوق الممق . Passage reproduit dans Timār, 367-8; v aussi TAB /Zot, I, 112-3 4, 23, 30, 53, 157, 158, 160 être long; durer longtemps (7) 1 1 1 1 * passim. longueur, taille d'un homme, longue durée; 61, tout en طول (45) s'arrêtant devant le témoignage du Coran sur la haute stature des 'Adites, Gahiz révoque en doute la théorie selon laquelle le monde n'a cessé de décroître par suite de la décroissance de la matière qui a entraîné la dégénérescence des corps et la diminution de la durée de la vie. Après lui, Mas'ūni, III, 376 sqq, reprend les arguments tirés de l'observation des vestiges du passé.

	-
passim: long; de haute taille; 15: nom d'un mètre poétique	لويل ۽ طِوال (22)
30: allongement	II تَطُويل (1)
30: allongé	مطوَّل (1)
332: se prétendre aussi (ou plus) grand que qn.	III طاقل د (2)
8, 52 ² : prolonger	(3) Jell (V
165, 202: prolixité	إطالة (2)
165: trouver long; u, 37: tirer gloire de la longueur de qc	x استَطالَ (2) (?)
174: allongé	مُستَطِيل (1)
41: rouler, avec le sens donné en magie au فلى الأرص : pouvoir	* طورَی (1) de
se transporter à de grandes distances en un clin d'œil (v. Dou	
C'est une étymologie populaire du nom de la tribu des	
étapes	
9, 95: bonne odeur; bonne (renommée)	* طِبب (2)
105, 108, 113: parfumé, bon	طَتْ (3)
159: fait de parfumer	۱۱ تَطْییب
12 ² : voler, s'envoler	* طارَ _ (2)
22, 31, 47, 163: oiseaux	طنير (4)
68: ornithomancie et, plus précisément: mauvais présage	طِبَرة (1)
134: les deux oiseaux verts, on ne sait à qui l'auteur fait (	الطائر ال الأحصران (1
allusion; cependant Gabriel a deux ailes vertes (Kissi, Qi	
d'oiseau vert est donné à un certain nombre de saints;	v W. Marçais,
Tanger, 166, n 4 et références citées	
39, 73, 158. argile, boue	* طِين (3) طِممة (1)
105: nature	طِسه (۱)
ن ا خ	
B	
187: gazelle	* طَلْنِي (1)
131, 196: spirituel, fin, Dandy	حسمي (٠) * ظري ب (2)
33: se croire plus spirituel que	III طار َف لا (1)
50: abriter	* طل _ (1)
100, 112: ombre	طل (2)
100: étendre son ombre sur, recouvrir	یِص (۱۲) ۱۷ اَطَلِقُ (1)
49: animaux à sabot fendu	۱۰ (طن (۱) * ظلف (۱)
12, 189: être injuste envers qn.	* طَلاي - « (2)
passim: injustice	طنبر (7)
93: tyran	طاير (۱) طالير جرطَلمَة (1)
1785: obscurité	طلام (5) طلام (5)
55, 177: ombre, obscurité	طلام (د) اطلمة (2)
18: se plaindre, avoir à se plaindre de	طلعه (2) v تظلّمَ من (1)
73: avoir soif	لظلير من (1) طَاخِئ ــ (1)
10. MYON SUN	🏲 طجی 🕳 🗥

passim: apparaître, être apparent

70: apparition

passim: apparent, évident; extérieur	طاهِر (16)
passim: dos; 100, 106. على ظهرها sur la terre	طَهْر (9)
27, 91, 133, 165: mettre en évidence, montrer, manifester	rv أَطْهَرَ (4)
133: pratique ostensible	إطهار (1)

ع

36. jouer, se montrer frivole	* عَتَ _ (1)
46, 61 adoration, culte	* عِماده ﴿ ات (2)
119: hommes	اعندا _ح عاد (1)
134 ² . adorateur	إعاره عاد ا عَدَة (2)
52. dévotion	تَعَتُد (1)
106: qui pleure (femme)	* ءَنْرَى (1)
56, 113, 126. réflexion	۱ اعتدار (3)
121, 122: qui fronce les sourcils, renfrogné	* عانس ' عُمُوس ' عَمَّاس
113 qui exhale un parfum, odorant	* عَبق (1)
61. seuil	* عتَّب (1)
93, 95. réprimande	* عَشْ (2)
95 réprimande	۱۱۱ عِتاب (1)
1, 10, 101, 102 noble, beau, عتاق الطير 31 oiseaux qui	* عَنىق ہوعِتاق (5)
chassent sans être chassés (aigles, faucons, sacres, etc.)	, v. <i>Tımâr</i> , 353
122: superbe	عثو (1)
106 dans l'exp. عثر باسمه: prononcer le nom de qn. qua	* عَجِرَ _ (1) and on
fait un faux-pas, ou peut-être plutôt: prononcer inv	volontairement le nom
de qn.	
108, 204 ² . s'étonner	* عَجْتَ لِـ (3)
17, 31, 104, 2043, 207: étonnement	عَحَب (7)
181: merveille	أغمونه (1)
104. merveilles	تعجائث (1)
28, 78, 100, 182 admirable	عجـت (4)
33: étonner qu par, porter qu à s'étonner de	II عَجْمَ لا من (1)
196 vaniteux, fat	ıv 'مُعجَّب (1)
165 ² , 204 ² étonnement	v تَعَجُّب (4)
205. étonné	المُتَفَيِّم (1)
2: fait de partir rapidement, dérobade (nous avons n	* أُعِفْر (1) néanmoins
conservé la leçon المجز)	
2, 86, 92, 99. incapacité (opp. à ساد ; faiblesse, impu	* عغر (4) uissance
(opp. à قدرة).	
32, 106, 121 · vieille femme	عجور (3)
201: se presser, se hâter, 88 être prompt (à la colère)	* عبحل ــ (2)
201: précipitation	عَجَلة (1)

116: fait d'amener à bref délai	II تَفجىل (1)
ل -, 36: arriver rapidement à; عن -, 107: presser qn.	ıv أَعْجَلَ (2)
et l'empêcher de	
177: homme d'une trempe peu commune	* مُفجَر (1)
3, 35, 373, 99, 148: compter, énumérer, considérer comme	* عَدْ <u>*</u> (7)
23, 105a2, 1362, 1482, 192: nombre, grand nombre	عدد - أعداد (8)
6, 88 ² : préparer	IV) عد (3)
90, 101, 135: justice, stricte justice; juste	* عدل (3)
117: avec justice, équité	على المعدِلة (أ)
118, 128: considérer comme égaux	II ُعدُّلُ بين (2)
192, 101: juste proportion	تَمْديل (3)
57: considéré comme juste et digne de foi	مُعَدَّل (1) مُعَدَّل (1)
182: être équilibré, proportionné	VIII اغتدل (2)
183, 522, 97: équilibre, juste proportion	اعتدال (6)
1 ² : moyen	رُمُغَتَدِل (2) مُغتَدِل (2)
61. vieux, ancien, antique; v Ṣahāh, s.v.; Ḥay., VI, 24=80	* 'عدُ ولِي (1)
1613: origine, siège	مُعْدِنْ (3)
207: dépasser qc.	* عَداً يُـ ه (1)
35, 136: ennemi	عد (2)
41, 129, 183: inimitié, hostilité Sur l'hostilité du chien et du	` '
du chien et du chacal, v. Massé, 187-8; sur celle du co	
du hibou et du corbeau, etc , v. Hay., III, 156=498, VI	·
SARTELLI, 118	
5, 129: manifester de l'hostilité à	III عادى في او إلى (2)
28: être agréable	* عدُن ئے (1)
46 ² : [eau] douce; 105 ^a : agréable	عَدْب (3)
82: châtiment, tourment	* عُذاب (1)
88, 106, 186: châtier, tourmenter	11 عدث (3)
36, 72: excuser	* عَدَرَ (2)
88, 202: excuse	'عدر (2)
97: excusable (opp. à ملوم)	مَنْدُورِ (1)
124 ² : s'excuser de	viii اعتَدَرَ في (2)
182. fait de s'excuser	اعتِدار (2)
69: gale. Pour guérir un chameau galeux, où faisait des cau	* 'عَرِّ (1) té-
risations à un animal sain, Hay., I, 9=16 reproduit le vers	s de Nābiga:
٠٠٠ كَدِي المرّ يُكوَى غَيْرُهُ وهو داتهُ	
ر العرّ كو19 السليمر ليدفعه عن السقيمر ' فأستموا الصحيح : et ajoute ـ	وكانوا إدا اصاب إلكه
من غير أن يعرنوا السقيم !	
49: chevaux (ou chameaux) de pur sang arabe	* عراب (1)
181 · bédouins	أغراب (1)
55, 109, 123: bédouin	ا عرابيّ (3)
42: allusion à l'expression إب عرس qui désigne la belette;	* عرْس (1)
v. Hay., à l'index	

34: exposer qn. à	* عَرَضَ _ لا ل (1)
passim: largeur	عَرْض (25)
14, 29: large; 242: large et vaste; par عرص les Arabes aussi bien la longueur que la largeur; v. Timār, 406	entendent (4) عَریص
127, 169 ² , 206: accident	عَرَص ہے اعراص (4)
103: dents que l'on montre en riant	عوارض (1)
118: allusion voilée (opp. à إنصاء); v Maid, I, 16,	مِنْرَاصَ ہُ مُعاریصُ (1)
Samarqandi, 107-8	
15: mètres (en poésie)	أعاريص (1)
116 ² , 117 · exposer	II عُوْصَ (3)
116. fait d'exposer	تَمْريصُ (1)
143: se présenter à	III عارَصَ لا (1)
25: confrontation, comparaison	'معارَصة ب (1)
94 · éloignement, aversion	IV إعراص (1)
20, 125 s'exposer à	٧ تعرُّصَ ل (2)
20, 59, 913: fait de s'exposer, de risquer	تعرُّص (5)
202 se présenter, 131. s'opposer	viii أغ ترُصَ (2)
2: opposition, esprit de contradiction	اعبراص (1)
passim: savoir, connaître, reconnaître, distinguer	* عرَف _ (63)
passim. connaissance	مَعْرِفة (16)
36 · reconnu (pertinent)	تمفروف (1)
70, 139, 183 · voyant qui sait découvrir les choses cachée	s ou voilées (3) عراف
(v E I, s v, I, 466); il est inférieur au kāhin (Hay, VI	, 62 = 204) et à peu près
équivalent au nāšid (Reste2, 206-7); v aussi Mas'ūdī, l	
184; IBN HALD., Prol., 1, 218, 223	
4, 12: faire connaître qc. à qn.	II عر ُفَ لا ه (2)
89, 166, 185: action de faire connaître	تَمْرِيفِ (3)
44: se connaître, se reconnaître mutuellement	vi تعارَفَ (1)
9, 32, 93, 102, 1052, 129, 154: veine, racine, origine (8	* عِرْق مِ عروق وأعراق (3
38: v. سىل	* عرم (1)
107: désert	* عُراه (1)
112. mettre nu	١٧ /عرَى (1)
10, 92, 1122: atteindre qn. (maladie)	* VIII اغترک (4)
5, 8, 28, 116. être puissant	* عر - (4)
55, 95: puissance, honneur	عر (2)
18: par la force de	بِمِزْ (1)
58: puissance	عزّة (1)
70: sifflement des ginn-s; v. Hay, VI, 53=172, 77=148	
Abi Hadid, III, 445; Jaussen, Moab, 320; Gold	ZIHFR, Abhandlungen, I,
210; Freytag, Einleitung, 169	
150. instrument à cordes ouvertes et plus spécialement	مِمْزَف ہِ معازِف harpe,
v. <i>E.I.</i> , s.v.	
189: mu'tazilisme	• vIII اعتدال (1)

عَرَم َ على (4) 150, 161: décider, se décider à; 184, 185: conjurer par des incantations ع: اهر (4) 20, 26, 98, 107: décision, esprit de décision 20: décision; 118: exigences strictes de la loi, «abstraction (9) عزيمة موزانيا faite de tous les obstacles qui pourraient valablement s'opposer à son observation. Le corrélatif est la rulsa, adoucissement consenti par le législateur» (E.I., s.y., I, 550); 70, 184, 1854, 186: incantation, application de formules magiques; Hay., IV, 61=185 en donne une définition. Šiblī, 99, explique sérieusement que les démons obéissent à ces pratiques parce qu'elles sont pour وشهة eux une sorte de 1862: qui pratique des opérations magiques عارم (2) VIII اعتزام (1) 3: décision arrêtée, idée préconçue 207: consolation * تَنْزِيَة (1) 173: gobelet; v. RESCHER, Voc., s.v. C'est probablement une allusion à la cyathomancie ou divination au moyen d'un gobelet rempli d'eau, d'où sortent des sons confus que le devin interprète; v. Lenormant, Divination, 80. * عدر (1) 190: critique, difficile اغتر' (1) 146: ce doit être un cheval qui a des poils blancs 123, 128: miel. Baihaoī, 644, rapporte une histoire où il est question d'une jarre de miel offerte au Prophète, mais que ce dernier est finalement obligé de payer; c'est peut-être à cet incident que Ğāhiz fait allusion 69: asclepias gigantea (Mas'ūdi, VIII, 329); v. استيطار. Les anciens Arabes qui s'absentaient de leur domicile haient ensemble deux branches de 'ušar; à leur retour, ils étaient assurés de la fidélité de leur femme s'ils retrouvaient les branches encore liées (QAZWĪNĪ, 222-3); v. رتبمة عضرة برات (14): dix, dizame. A propos de la numération dé- (14) ومها اتَّفق علمه حمدم الأمر في الحساب هو تناسُب عقوده : cimale, cf. Birūni, India, 83 على الأعشار؛ فما من مرتبة فيه إلا وواعدها 'عشر' وإحد التي تعدها وعشرةُ أضعاف وإحد التي قبلها 43, 95: famille, clan عشرہ ہے عشائر' (2) 131: aimer عَشق _ (1) 252: s'éprendre de v تُعَشِّقَ (2) 792, 154, 1792: nerfs عَصَب (5) 110: turban en forme de bandeau عصابة (1) 62: époque عضر (١) 562: passereau. La courte durée de son existence est عضمور یہ عصابیر' (2) أسفد من عصفور . On dit d'ailleurs en proverbe . يسفاد (v. Ḥay., VII, 68=221; Timār, 388). 1362: désobéir 124: désobéissance, péché (opp. à علمة). منصنة (1) امت . 145: v 197: plus difficile

(2) ·اغضا · (2)

16, 101: membre, organe (des sens)

32 ² : parfumeur	عطار (2)
106: absence, chez une femme, de toute parure	* مُعطَّلة (1)
87: figt: esprit	عطن (1)
95: don	* عطيّة ہے عطايا (1)
passim: donner, attribuer; passif: recevoir	ıv أعطى (11)
56, 98: s'adonner à	VI تعاطَى ه (2)
186: être gros, important	* عظمَ بُ (1)
61, 90 ² : grosseur	عطير (3)
64: importance, grandeur	عظامة (1)
passim: grand, gros, important; 85: pl. grands personnages	عظیر ہے'عظماء (9)
90: grossir qc.	۱۱ عظر ه (۱)
94, 131: respect, glorification, apologie	تَمْظُمِ (2)
132: glorifié, grossi	معَظِرَ (١)
16 importer, revêtir une grande importance aux yeux de	
	* تعظیر ہے عطام (8)
41: sorte de lézard. D'après les Mazdéens, quand Ahriman	
distribué les poisons à divers animaux, la 'izāya arriva	avec beaucoup de
retard (تنريطها في الإنطاء) et ne put en avoir, v dans Hay.,	VI, 156-7 = 459-60
ce qu'en dit Ğāhız; v. aussı IBN Qur., Muht, 10.	
186 femmes honnêtes et chastes	* عَفائِث (1)
90, 94, 124 ² , 150: pardonner qc. à qn	عفا '_ عن (5)
892, 90, 912, 95, 96, 124: pardon; 82, 93: spontanéite (opp	
125 paix, santé	عافِيَة (1)
71: pardonner	١١١ عالحي (1)
156 désobéissance envers les parents (v. Rescher, Voc, s v	* 'عَتُوق (1) . v).
187: v. صت	اعتیٰ (1)
37: aigles noirs qui vivent très longtemps et mangent	* 'عقال ہے عثماں (1)
leurs petits (Hay, III, 167=532, VII, 14=37)	
95, 130: postérité; — يغ 104: après, à la suite de	* ععب (3)
11, 105, 107, 193: conséquence	عاقمہ ہے عراقت (4)
95: châtiment	'عقونة (1)
26, 90: châtier	III عافت لا (2)
passim: châtiment	رِعقاب (10)
183. faire un nœud; 188: lier; 96: attacher une grande in tance (?)	* عقَدَ = (3)
182: nœud (v. نائات)	عقدة به عقد (1)
1112: difficulté à s'exprimer, bégaiement	عتّد (2)
38: lié à, compagnon de	عقيد (أ)
107: croyance	عَقِيدة (1)
27: complication	II تَعْقِيد (l)
25: esprit compliqué, rigide (opp. à سباء)	v تَنَقُد (1)
83: croire à (des dogmes religieux)	viii اعْتَقَدَ (1)
122: comme un dogme	مُعْتَقَدًا (3)

20 70 70 140 1700	T3-
22, 78, 79, 146, 158 ² : scorpion	* عَثْرَ بِ بِهِ عَقَارِبُ (6)
8, 1612: comprendre	* عَقَلَ _ (3)
passim: raison, esprit, cerveau	عَقْل ہے 'عَشُولُ (14)
76, 108, 131, 192: sage, raisonnable	عاقِل ہے عَقَلَا (4)
12: raisonné, conclu par la raison (opp. à موهوم)	مَمْتُولُ (1)
33: prétendre avoir autant (ou plus) de raison que qn.	тп عاقل لا (1)
50: stérile	عليہ (1)
passim: cause, raison, motif causal, argument	* عِلَّة بَدِ عِلَل (12)
101: alléguer des motifs	v تَمَالَ (1)
1612, 170: chercher des arguments en faveur de	viii اعتل ب ل (3)
182, 20, 67: recherche des causes, explication	اعتبلالُ (4)
120: distraire	* ً n عُلُّلُ (1)
123: distraction	v تَمَثُّل (1)
98: ergoter	* VI عَالَحَ بِالخُجّةِ (1)
53, 197: régime alimentaire, traitement	علام (2)
181: Dozy, s.v., donne: « tendons qui attachent la tête	
l'homme à son corps », mais il s'agit sans doute ici o	
sont comme suspendus à l'intérieur du corps	
110: porter qc. suspendu	11 عَلْقَ (1)
69, 102: fait de suspendre, suspension	تَمْدى (2)
3, 53: s'attacher, être attaché, lié à qc.	٧ تَقَلَّقُ مِن ٠٠٠دِسَلَبِ (2)
passim: savoir, apprendre, comprendre; passif, 128: p s'apprendre	* عَلِيرَ _ (48) *
passim: science, connaissance	عنبر (49)
26: docte, savant	علِيم (1)
passim: savant	عالِم ہے 'علماء (15)
60: drapeau; 212: célébrité	عَلَم م أغلام (3)
672: marque	علامة (2)
67: connu	مَغلوم (1)
160: enseigner	11 عَلْمِ (1)
111: enseignement	دَّملېس (1)
28, 152: maître. Au § 152, on voit mal à qui s'applique	e ce terme. (2) مُمَلِّم
S'il désigne un musicien grec ainsi que le laisse suppo	
adoptée par Van Vloten, le nombre 16, cité aussitôt	
nombre, qui est celui des mètres arabes, inviterait au	
l'auteur fait allusion à al-Ḥalīl b. Aḥmad; il faudrai	
du ms. بد اليونان et faire de ce Yūnānī le sujet du vante. Le problème reste posé.	verbe de la phrase sui-
25 ² : 73, 176 ² : apprendre	v تَعَلَّمُ (5)
28: élève	مُعَتَعَلِمِ (1) أَ
	* عَالَم م ون et عَوالِمُ (5
165: manifester publiquement	(1) ali iv *
118 fait de manifester publiquement	إ علان (1)
112: être sur qc., le recouvrir	* علا _ ه (1)

•	
passim.	تعلى (225)
39: sommets	إعال ه (1)
46: enclume; v. مطرقة	* عَلاة (1)
32, 34: oncle paternel	* تعرّ (2)
562: être général à, englober	* تَعَرْ مُهِ (2)
12, 20, 95, 119, 1202 · ensemble, généralité; plèbe, vulgum per	عائمة به عوام ^ا (6) cus
110. turban	عِمامة (1)
1: jambe	* عباد (1)
1602. pilier de la tente et, par ext., tente; v IBN QUI, Št'r,	غُمُود پہ عَمُد (2) 4
133. s'appuyer sur	vIII (عثمَدَ على (1)
88, 90· préméditation (opp à سهر)	* عَدْد (2)
94, 124 préméditer que, faire que de propos délibéré	v تَعَبُّدَ ه (2)
	* عبر ہے آعبار (24)
16, 96 par ma vie	اَمَـٰدر ِي (2)
60: tribu	عبارة ۔ عبایر' (1)
113: habité	منمور (1)
70 génie familier de la maison, au service d'un homme (cp	عامِر ہے محمار (1)
lares et pénates), v Hay, IV, 61-184, WZKM, VII. 230	5
77. plus habité	ا'عبَرِ ^م (1)
47 peupler; 552 faire vivre longtemps	11 عَبْر (3)
59 macrobite La recherche des traditions relatives aux	
nages célèbres par leur longévité semble avoir été influer	a ée par la doctrine
du Mahdî (v. Ibn Bābawaih, Ikmāl, 288 sqq.), Ğahız fai	t allusion aux tradi-
tions réumes peu après lui par Siğistānī (v. Goi dzihi r.	Abhandlungen)
177 · profond	* عَبِيق (1)
بر 474, 154. faire, construire, inventer; على, 474, 79, 169	* عَمِلَ _ُ (11)
1/02: avoir une action sur	
118 occupation, travail; 78: fabrication, 88, 93, 95 action	عبَل ١٠ (١٥) عبَل م
influence; 1910 pratique, pragmatisme	/1\ • · · · •
27 aveugle, obscureir	* II عَثَى (1)
passim	* عَنْ (168) * عِمَان (1)
110: rênes; v المداد ال	* عَمَالُ (1) * v تَعَمَّت (1)
101: fait d'observer ou de questionner pour découvrir des	۷ اهست (۱)
défauts, des fautes	* عند (47)
passim 2, 13, 131 · intransigence, entêtement	* تعود (3)
122: intransigeant	عود (٥) عيد (١)
129 ² : résister à (la vérité, l'évidence)	III عائدَ ه (2)
2, 131, 191 entêtement, obstination	ممالدة (3)
18, 28, 1903: entêté, entier, obstiné, buté	مُعالِد (5)
32, 112, 199 substance (équivalent de حوهر)	* تَعْشُر (3)
23, 53 ² , 96, 103. cou	* مُعْق بِهِ أَعْنَاقَ (5)
50, 73: oiseau fabuleux qui tient autant du griffon que	عَفقاء أَمُفْرِبِو (2)

du phénix (E.I., s.v.). Des traditions que nous possédons, il ressort que la croyance en l'existence de la 'anga' est ancienne chez les Arabes et l'on sait que les Anciens situaient le phénix dans les déserts d'Arabie. Avec l'Islam, la 'angā' reçoit une définitive consécration dans une tradition rapportée par Ibn 'Abbās (Mas'ūpī, IV, 19 sqq.): «Le Prophète nous dit un jour: Dans les premiers âges du monde, Dieu créa un oiseau d'une beauté merveilleuse et lui donna toutes les perfections en partage; un visage semblable à celui de l'homme, un plumage resplendissant des plus riches couleurs; chacun de ses quatre membres était pourvu d'ailes, ses deux mains étaient armées de serres et l'extrémité de son bec était solide comme celui de l'aigle. Dieu créa une femelle à l'image du mâle et donna à ce couple le nom de 'anqā'. Puis ıl révéla ces paroles à Moïse fils de 'Imrān: «J'aı donné la vie à un oiseau d'une forme admirable, j'ai créé le mâle et la femelle; je leur ai livré pour se nourrir les animaux sauvages de Jérusalem et je veux établir des rapports de familiarité entre toi et ces deux oiseaux, comme preuve de la suprématie que je t'ai accordée parmi les enfants d'Israel». De ces deux oiscaux sortit une lignée nombreuse. Ensuite, Moise et les Israélites furent conduits par Dieu dans le désert de l'Égarement et y demeurèrent quarante ans. Après la mort de Moise, d'Aaron et de tous les Israélites qui avaient accompagné Moise, au nombre de 600.000, leur postérité resta dans le désert jusqu'à ce que Dieu leur permît d'en sortir sous la conduite de Josué, fils de Nūn, le disciple de Moise et l'héritier de sa mission. Ce fut alors que la race des 'angā' abandonna ce pays pour le Nedjd, le Hedjaz et le pays de Qais 'Ailān où ils dévoraient les enfants, les bêtes sauvages et les bestiaux. Enfin, dans la période de temps qui sépare Jésus de Mahomet, un prophète nommé Halid ibn Sınan [q.v.; d'après Qazwini, 367, c'est Hanzala (q.v.) qui obtient l'éloignement des 'angā' au delà de l'équateur] paru parmi la tribu de 'Abs et, touché de la douleur des habitants, dont les enfants étaient décimés par ces 'angā', il supplia Dieu d'anéantir cette race d'oiseaux. Alors Dieu les fit périr».

On ne sait pas à quelle époque ce récit a été forgé, mais la croyance en l'existence de la 'anqā' ne disparut point; de nombreux auteurs en fournissent des descriptions (notamment les Iḥwān aṣ-Safā', II, 190-1) et seul Ğāḥiz affirme que la 'anqā' appartient à la catégorie de ce dont on parle sans jamais le voir (cf. Timār, 356-7; Ḥay., VII, 39=121: on dit quand on apprend la mort de qn.: حلت بدي الجز عبنا، منرب). Les récits des voyageurs parlant d'énormes oiseaux confirmèrent les Arabes dans leur croyance (par ex., Merveilles de l'Inde, 12-14, 62 sqq.); en outre, c'est sans doute après l'Islam qu'ils entendirent parler, chez les Persans, du sīmorg que Ğāhiz assimile à la 'anqā' (Ḥay., VII, 39=120 à propos des tapis où cet oiseau est représenté; Sprenger, Diet., II, 1014, marque l'assimilation et ajoute: وعند الصوفية كناية عن الهيول ولا المعروبة المعروبة كناية عن الهيول (Birūnī, India, 95; Dowson, 109-110)

L'assimilation de la 'anqā' au sīmorg qui jouait un rôle dans la mythologie (Ta'Albij/Zot., 69 sqq., 316-8, 366-68) eut pour conséquence qu'au moins

νι تمارُر (1)

x مُسْتَعير (1)

* عماية (1) 200: soin, envie, plaisir de faire qc. (2) عتى 166, 200: qui a plus de plaisir à مَعْتَى سِ مَمَانِ (33) 3, 52², 68, 182, 188, 195 sens, signification, 9², 206² attribut, المناق particularité, privilège, 100, 178: réalité; 48: fait, réalisation, 47, 140 sens intime, réalité profonde, 115: conception; 27, 104, 108, 200 idée, pensée, 273, 282, 59, 964, 105a, 144: fond (opp. à forme لمط) 11 عق (1) 62 donner du travail, de la peine à qu. III مُعاناه (1) 124, fait de mettre du zèle à * عَدْد (1) 107 engagement 197 fait de prendre soin de qc., 133 lecture douteuse engage-٧ تَمهٰد (١) ments (?) 91 tordre * ١١ عُوْمِ (1) (1) عور ix 23 · être tordu (2) مُعُوبِ (2) 112, 204: tordu, torve 154 luth; v Lamak 'عود (1) عادي (3) 1, 61, 68: préhistorique; v. 'Ad 66, 90: recommencer, retourner à * عد (2) passim habitude, coutume, accoutumance عاده (12) 192 · heu de retour = l'au-delà أماد (1) ii عَوْدٍ لا على (1) 17: habituer qn. à 118: reprise III أمعارده (1) 81: répétition IV اعادة (1) 4: s'accoutumer à VIII اعتادَ ه (1) 72, 120: chercher refuge en... contre * عادَ ـُ ب من (3) ب -, 111: forcer qn. à chercher refuge auprès de. م -, 207. (2) اعادَ لا protéger qn. contre 28: point faible عوره (1) * عاريَّة (1) 113: prêt, chose prêtée 113: prêteur IV أمهار (1)

54: fait de passer à tour de rôle sur

113: emprunteur

2: suite, conséquence

105: prospérité, bien-être

147: chiffres indiens; v. E.I., s.v., hisāb, II, 335a.

2: incapacité de comprendre غاوة عن (1) 33: juger mintelligent اسْتَغْسَى (1) 198, 200: maigre, sans valeur (opp. à سمير) عَتْ (2) 9, 12: traîtrise, trahison عَدْر (2) 'غدِيَ (1) 105: être nourri غدا. (2) 49, 128: nourriture (opp. à "سر") غَ * ثِ ا (1) 127: tromper, aveugler غريد (1) 177: inexpérimenté, facile à tromper 6, 38, 41: corbeau. L'expr. غراب نرج est employée pour désigner (3) خراب un messager suspect ou lent à revenir (MAID., II, 13; Timār, 30); c'est une allusion au corbeau envoyé par Noé pour le renseigner sur l'état du Déluge; il s'occupa d'une charogne et Noé fut alors contraint de dépêcher la colombe Timār, 30; IBN QUT., Muht., 172; TAB./ZOT., I, 112-13, etc.). Le corbeau est l'oiseau fatidique par excellence (Doutré, 361)

مَعَنَّة (1)

'غبار (1)

غنطة (1)

4, 14: tranchant, sabre	* غَر ْب (2)
9, 15, 54, 79, 100, 207: étrange, étranger, nouveau	* غريب (6)
104: curiosité	غريبة جغرائِك (1)
27: recherche du mot rare, insolite	и تَغْرِيبِ (1)
207: être étrange, insolite	۱۷ (فر ب (۱)
	× استَفْرَ کَ 0u اسْتُلْهُ
105, 108: lieu où l'on plante; de là: terrain, terroir, lieu de	* مُفْرِيس (2)
naissance	
7: but, cible	* غرّص (1)
27: noyer	* ۱۱ غَرِ*قَ (1)
16, 158: submerger, s'emparer de la totalité de	x استَّفْرَ قُ (2)
83: être épris de	* أغرم ب (1)
202, 36: exciter, inspirer le désir de	* IV أغرك (3)
75: se baigner	ا viii اغتَّــَلَ (1)
36: tromper	* نَفَتُنْ _ (1)
8, 72, 126: tromperie, fraude	غِشْ (3)
153: faire défaillir, s'évanouir	(1) š n *
29: branche	* 'غض (1)
8, 87: se mettre en colère	* غصت (2)
82, 95: colère	(3) <u>خَصَ</u>
8: accès de colère	عَضة (1)
5, 88: irriter	(2) المُفصَّبُ لا (1V
91: pardonner	* غَفَر َ (1) * مُنْ رَدُن
26, 119: mattention (opp. à فطمة)	* غفله (2)
3, 67, 97: flèche qui n'est pas marquée et ne rapporte rien	'غفل ہے اعمال (3)
(dans le jeu du maisir); animal qui n'est pas marqué (opp	à موسوم); de là:
homme nul, sans valeur	
205: rendre indifférent	۱۷ أغفَلَ (1)
89: négligence, inattention	إغمال (1)
20, 26, 94 · être indifférent à, faire semblant de négliger	vi تَغَافَلَ عَن (3)
89, 124: mattention, indifférence plus ou moins feinte	تغافل (2)
8, 24: vaincre	(2) - 16 *
33, 1932: victoire, prépondérance	غَلَمة (2)
30, 57, 191, 193, 203: prépondérant, primordial	عالِد (5)
191, 193: vaincu	' مق لوب (2)
26: qui cherche à l'emporter	مَغالِب (1)
22, 11: rivalité, fait de chercher mutuellement à	الا تناك (3)
l'emporter	
57: infaillible	* لا يَغْلَطُ (1)
88: erreur	عَلَط (1)
14, 95: épais, rude	غليظ (2)
12: qualité de ce qui est incompréhensible, hermétique	* x استِفلاق (1)
12, 28, 67: incompréhensible, hermétique	مُسْتَقْلَق (3)

00	/1\ + \ £ •
29: nuage	* غَمَامة (1) * v تَنَمُّدَ (1)
124: couvrir, protéger	* کَفَهُر َ ہُے (3) * کَفَهُر َ ہُے (3)
182, 55: éclipser, effacer	عهر _ (3) عَمْر (1)
112: large, plein	عبر (1) نغير (3)
32, 27: nigaud	عبر (3) غمار (1)
58: foule	عِبار (۱) غامِر (1)
203: très abondant	- · · · · ·
1422, 1932, 207: obscur, effacé, inconnu	مَفْمور (5) * عَيْرَ - (1)
131: faire un signe, un clin d'œil	* غَنَرُ _ (1) * الله الله
195: état de ce qui est obscur, difficile à saisir	* 'غموص (1) *
101: obscur, difficile à atteindre	غامِص (1) * 'ن (1)
106: œillade, minauderie	* 'غنج (۱)
56: moutons	* عَنْبِر (1) رَدْ دَدْ (1)
88: butin	غبمة (1)
151: chant	* غا (1)
33, 106: chanter	(2) ii
116, 128: richesse, aisance (opp. à فقر et حاحة)	* غنی (2)
53, 143: qui peut se passer de	غيىي عن (2)
89: enrichir; عن په —, 97: dispenser qn. de	IV أغمَى (2)
18, 28, 49, 160: pouvoir se passer de	x استَغْنَى عن (4)
58: fait de se contenter de qc.	استِغْمَاهُ (1)
98: femmes belles et vertueuses	* غُوان (1)
98: assistance, secours	* غَمَات (1) * نَعيد الفَوْر (1)
126: qui a du fond	
177: caverne	غار ہے غیران (1)
69: incursion ennemie (v. فق)	* غارة (1)
70: goule. «Une de leurs particularités est leur pouvoir	'غول ہے غیلان (1)
de transformation, de métamorphose, pour détourner le	
route, les attaquer, les tuer et les dévorer» (E.I., s.v., II, 17	(75-6); v. aussi Hay ,
passim; Mas'ūdī, III, 314 sqq.; Qazwīnī, 308; WZKM,	VII, 1 7 9
37: fourré	* غانة (1)
93: absence	* غَيْمة (1)
105a: médire de (?)	VIII اغتالَ لا (1)
29, 103; végétation qui suit une chute de pluie	* غَنْث (2)
passim.	* غَيْر (20)
153: changer qc.	II غير (1)
197: changement (subi)	v تَمَيِّر (1)
106: jaloux	* غَيُور (1)
10, 91, 107: colère, courroux	* عَيْطُ (3)
112: nuage	* عَنْد (1)
passim: but, maximum, perfection	* عايمة ر (17)

ف

	(0) f l: •
50, 103, 111: bouche	* ف[بر] (3) * نا
41, 68: rat, souris; sur les rongeures, v. قرص . D'après certains	۴ فارة (2) ا, la
fa'ra était une meunière qui fut métamorphosée (Hay., I, 14	14 = 297; d'après
d'autres, elle était juive et c'est pourquoi elle ne boit pas d	e lait de chamelle
(IBN Qut., Muht., 9); v. infra	
68: bon augure tiré d'une parole heureuse qu'on entend, v. E.	* فأل (1) .I.,
s.v., II, 49-50; Doutté, 363	
60, 84 ² , 187: ouvrir	(4) _ ===================================
84: ouverture	فتٰہ (۱)
8: échanger ouvertement des opinions	vı تنارَّجُ (1)
2052: audacieux (?), mais la lecture est incertaine	فاتِك (2)
141: (lecture douteuse)	* فتل (?)
151; si la lecture est bonne: jeunes gens	* وخياب (1)
1062, 32: jeune fille	فتاة (2) ، فَتِيَّة (1)
114: faire le gandin	v تَفَتَّى (1)
20: abominable, excessif	* فاحِت (1)
8, 56, 73: mâle capable de procréer	فخل ہے فحو لہ (3)
100: sens des paroles	* فغوّى (1)
1, 1542, 160: cuisse et jambe	* فَخِد (4)
125: se glorifier	* فيد (4) * فغر ً _ (1)
8, 112: gloire	فغر (2)
109: excellent	فاحِر (1)
101, 102: considérable	* فغر (2)
٧. حمل	* فِلاَى * ١٧ مُمْرَت (1)
106: blessé (foie); de là qui a des nausées	* IV مُفْرَت (1)
170. vide, espace vide	* فُرْجَة (١)
37: se réjouir de	* فريحَ _ ب (1)
181: seul, unique	أرد - افراد (1)
166: destiner spécialement	ıv (أرَّدُ (1)
100: unique	نمفرَد (۱)
177: se consacrer exclusivement à	v تَفَرَّدَ ل (1)
31: posséder tout seul qc.	νπ (ألْفَرَدَ ب (1)
وقد علمنا إن الإنسان يفرق : 146, 180 cheval. Hay., VII, 38=119	* قرأس (2)
لساحة : فأما الفرس الأعسر والترد فإنهما يغرقان السُّلة؛ والعقرب تقوم	في الما. ما لم يتعلّم ا
وسط الماء طافية ولا لارقة بالأرص	
61: chevalier	فارِس ہے فر'ساں
177: la langue persane	الفارسية (1)
68, 93: physiognomonie, divination inductive; sur cette scien	* فِراسة (2)
v. Y. Mourad, Physiognomonie	
101, 104: examen minutieux et perspicace	v تَفَرُّس (2)

23: lit	* فِراش (1)
23: papillons	* فراش (1)
118: d'obligation	* مَثْروض (1) * * * ***
41: excès; v. عظاية	* II تَغْرِيط (1)
18: exagérer	ıv ﴿ أَوْرَ طَ فِي (1)
18, 95, 107, 117: excès	إذراط (4)
1 ² , 104: excessif	مهنر ط (3)
123, 191: branche, ramification; question d'application	
116: être libre, inoccupé	* فَرَ غُ _ (1)
116: liberté d'esprit	فراغ (1)
78: fondu	مَفرُ وغِ (1)
46: verser	ıv ﴿ أَوْرَ غَ (1)
198: fait de s'occuper entièrement de, d'être libre de to	v تَدَرُّغِ (l) vute autre
occupation	
206: exhaustif	x مَسْتَغرَ غ (1)
11, 12, 77, 91, 171, 201: la différence entre	* فَرْتَتُ مَا سِي (6)
48, 137: fraction; secte	فِر'قهٰ جِ فِرَ ق (2)
68: v. دیك	امر قُ (1)
110, 153, 160, 186: séparer, détailler	11 فر ْ تَى (4)
103: détails (opp. à جملة)	تَنارِيقُ (1)
122, 31: quitter	װ فارَقَ (3)
137: fractionnement	(1) \vec{a}_{i} \vec{c}_{j} \vec{c}_{i} \vec{c}_{j}
43: dispersé	'مَتَفَرّ ِق (1)
64: séparation	viii افراق (1)
78: (du persan رَوابك) animal imaginaire qui précède	* فرايق (1) le lion et
avertit en quelque sorte de sa présence; il ressemble	à un chacal ou à un ani-
qui est censé provenir du croi وعوء	sement du chien et du
loup (Ğawāliqī, 109); Ğāніҳ (Нау., IV, 52=156) п	e croit naturellement pas
à son existence	
107: disloquer, abolir	* فسَحَ _ (1)
2, 54, 61, 64, 202: état de ce qui est corrompu, corrup	* فساد (5)
(opp. à کون (	
13, 19, 189, 198: corrompu (opp. à صحيح)	فاسِد (4)
7, 322, 54: corrompre, gâter, endommager	ıv افسَدَ (4)
20: corruption	إنساد (1)
19: s'altérer, se corrompre	vı تَفاسَدَ (1)
81: commentaire	* تَفْسير (1)
141: commentateur	ممنیتر (1)
190: détaillé	مُفَـِّر (1)
123: action de faire qc. ouvertement, clairement	* IV إنشاء (1)
108: clair, pur (v. E.I., s.v. faṣāha, II, 85)	* فصيح (1)
118: franchise (opp. à معاريص	* إفصاء (1)
3: séparer	* فَصَلَ _ بين ٠٠٠ وبين (1)

```
12: séparation (opp. à وصل ; v. Bayān, I, 87; Baihaqī, 427); ما بين —, (11) فضل
  12, 47, 70, 76, 91, 96, 1392, 199, 201: différence qui existe entre
170: [rayon] qui est censé partir de l'œil de celui qui regarde; v. une
                                                                         فاصِل (1)
  discussion sur ce sujet dans Hay., II, 48=135 sqq.
                                                                         مَنْصِل (1)
27: articulation
                                                                      ال مُغَصِّل (1)
30: séparé, disjoint (opp. à موصول)
                                                                       فصة (1)
103: argent
                                                                    فصَح _ (1)
101: faire apparaître les défauts de
                                                                    فصَلَ لِهُ (4)
56: surpasser; غن —, 132, 23: être au delà de, en plus de
  ( قصر عن opp. à )
                                                                         فضل (20)
passim. mérite supérieur, supériorité; bonté, excès; reste, sur-
  plus; نفصل 12: dans la mesure de
                                                                          فاصل (2)
28, 98: vertueux; superflu
                                                                         افصَلُ (5)
77, 82, 100<sup>2</sup>, 200: supérieur, meilleur
passim: vertu, mérite, supériorité
                                                                 فضلة م فصائل (7)
                                                                       11 فضّل (4)
64, 114, 116, 199. préférer
37: créateur; v E.I., s.v. fiţra, II, 122-3
                                                                      فاطر (1)
                                                                       v تَمطر (1)
36. se fendre
                                                                       * يطبة (2)
26, 119. intelligence, sagacité, perspicacité
                                                                    * فعَلَ _ (12)
bassim: faire
                                                                    فِعْل سِر أفعال (8)
passim: acte, action
                                                                       (4) أَفْمَى
22, 42, 79<sup>2</sup>: vipère
69: ablation d'un œil. Quand un troupeau atteignait le millier,
                                                                       فق (1)
  les anciens Arabes arrachaient un œil à l'étalon, ils lui arrachaient le deu-
  xième quand ce nombre était dépassé, prétendant que l'animal ainsi mutilé
  les protégeait du mauvais œil (عين), de l'épizootie (سواف) et des incursions
  ennemies (عارة); v. Hay., I, 9=17
42: périr
                                                                        * وُقدَ (1)
                                                                          فقدان (1)
2: perte
43: s'informer d'un absent, le rechercher
                                                                        ١ تفقد (١)
128: misère; إلى ___, 26: besoin
                                                                        * فقر (2)
196: qui a plus besoin de (équivaut à احوب إلى )
                                                                       افتر' إلى (1)
                                                                 VIII افنقر أ إن (1)
18: avoir besoin de (équivaut à احتارالي )
                                                                  * VI تَنادُر (3)
18, 1972: gravité et aggravation d'un mal
                                                                        * فتيه (1)
8: jurisconsulte
25: étude, compréhension
                                                                         v تَنَتُّه (1)
                                                                       * يخر (2)
3, 108: réflexion
                                                                          وكره (6)
28, 592, 82, 176, 199: réflexion
                                                                      п فكر أ في (1)
177: réfléchir à
                                                                       v تَنْكُر (2)
93, 105: réflexion

    أمناكهة (1)

87: plaisanterie, badinage
                                                                      * فل ي (1)
14: ébrécher
                                                                       * فلت (?)
74: (lecture incertaine)
```

	•
49: gros chamcaux à deux bosses qu'on fait venir du Sind servir d'étalons (Ṣaḥāḥ, s.v.); v. aussi supra بعتي; Mas'u 265	-
175: science grecque	* فَلْسَعَة (1)
	ن فلسنة (1) فيلسوف (1)
78: philosophe, savant	
24: grain de poivre	* فلفة (1)
passim: sphère céleste, corps céleste	قلك چ أفلاك (11)
54: céleste	الكي (1) الكي (2)
6, 146: un tel	* تُلان (2)
109: bouche	(1) *
202: variété dans le discours	* vin افتيان (1) * فناء (2)
54, 72: néant; état de ce qui est mortel	* فنا (2)
47: détruire	* ١٧ أَوْنَى (1) * فهر ـــ (3)
3, 187, 198: comprendre	
16, 32, 98, 193, 198: compréhension, entendement	فنهر (5)
160: interroger	x استَّفْهَرَ (1)
160: interrogation	استِفهام (1)
52, 92: passer, être perdu;, 37, 58: dépasser; 35: ma	* فاتَ ـُـ (5) anquer à
11, 18: différence	vı تَفارُت (2)
101, 128: différent	^م ُثَفَاوِت (2)
98, 99 ² , 111: surpasser	* فَاقَ ئِـ (4)
100: supérieur	فَائِق (1)
passim: au-dessus de	فَرْقُ (6)
111: prononcer, exprimer qc.	* v تُفَوَّهُ ب (1)
passim	* في (552)
95, 1322: avantage, profit, enseignement	* فائدة ۽ فوائِدُ (3)
48: se répandre	* x استَفاضَ (1)
1, 16: fait de se répandre; énormité	استيفاضه (2)
15: énorme	'مُسْتَفِيص (۱)
160: déserts	* فَنافُو (l)
150: éléphant	• فِيلَة (1)
6: faiblesse de jugement	* فَيالة (أ)
3.0	(-/
ق	
104: dôme	* ئـّة (1)
88, 97, 1178, 182: mal, laid, mauvais	* قبيح (5)
41: tombe	* قار (1)
61: lieux de sépulture	مَقَا رُ (1) مَقَا رُ (1)
132: emprunt de passages au Coran et aux traditions; v.	سمار (۱) * VIII اقتماس (1)
132. emprunt de passages au Coran et aux traditions; v.	۳ ۷۱۱۱ افتیاس (۱)

* قبض (2)

E.I., s.v., II, 492

96, 119: v. بسط

123, 166: contraction, repliement sur soi-même, réserve	* انتشاص (2)
103: fine toile de lin fabriquée en Egypte (Ṣahāh, s.v.); ce mot	* ځنطية (1)
désigne aussi un diplois (Dozy, s.v.)	() .
8, 107, 124 ² , 125: accepter, recevoir	* قبل _ (5)
105a, 200: réception, acceptation	فبو ل (2)
passim: avant	قَـنِلَ (13)
60: tribu	فبيلة ۽ قبائِلُ (1)
122: baiser	п 🚓 (1)
110: baiser	تَقْبيل (1)
168, 172: faire face à; يين —, 183: mettre face à face	ا قائل (3)
26, 1682, 173. position en face de	مُق َابَلة (4)
6, 105a: avancer, s'avancer	ıv افتر (2)
6: fait d'avancer	إقمال (1)
183: se faire face (opp à تدار)	νι تُتعادلَ (1)
32 · fait de se tourner vers, de se placer de manière à regarder qu	x انستِڤيال (1) .
78. peut-être s'agit-il du pl de نه robe d'homme ajustée	* افية (1)
à la taille; mais on peut aussi songer à قنر cave, voûte.	
passim: tuer; مرعنا, 57. savoir parfaitement qc. (cp. Mu-	* فتن نے (24)
tanabbī, avec com. de 'Ukbarī, Caire, II, 95 الرمان عليا	tu connais : وق
tout [ce que cache] le destin)	
128, 131, 150 ² meurtre, exécution, mort	فشل (4)
22 ² , 76, 79, 153, 197. qui tue, meurtrier, mortel	قاتِل (6)
69 tués; v. אוערי	قتْلَى (1)
5: combattre	m قَاتُنَ (1)
129, 1382, 156. combat, lutte, discussion	قِتَالَ (4)
passim	* قد (131)
9, 19, 96, 100, 126 taille, stature	* قد (5) ما الله (2)
14, 16, 101: bien fait, de belle stature	مَقْدود (3)
ن, 195: pouvoir; على, 59, 91², 143, 177 pouvoir, être capable de	* تُدُرَ –ِ (6)
passim: valeur, mesure, dimension, mesure, juste milieu;	قَدْر - أقدار (38)
ر , 19, 1982, 2002, en raison de, en proportion de على —	.12, 84, 862 عد
1942, 199 en proportion de; 173 en fonction de	
47, 91, 92: puissance, force; on dit en proverbe (Maid, I, 253)	ئ ذرە (3)
حير العفو ماكان عن القدرة	
4, 862, 101, 175, 194: mesure, quantité, juste mesure (	مِقدار ج مَقاديرُ (6
192: juste mesure, اعلى هدا ال 117: à ce compte-là	11 تَقْديد (3)
103, 111, 154 ² : pied	* قَدَم (4)
85: précéder	قَدَم َ 🔔 (1)
38, 39, 48, 71, 141, 145: ancien; éternel dans le passé (v. E.I., kidam, II, 1061-2)	قديم (6)
170: devant	قدّ ام (1)

11 قدر (9)

24, 643, 72, 75, 84, 150, 202: mettre en avant, assigner à qc.

21, 01-, 72, 70, 01, 150, 202. Mettre en avant, assigner a qe.	(3) 23 11
une plus grande ancienneté; préférer	
198: préséance, fait d'être mis en avant (opp. à تأخير)	تَقْديرِ (1)
902: attitude cavalière, hardiesse	IV إقدام (2)
43, 53, 72: s'avancer vers, être avancé, précéder (avoir été dit	v تَعَدُّم َ (3) (
133: progression, processus	تَقَدُّم (1)
133: ancien	'مَتَقَدِّم (1)
32, 46, 62: ancienneté, antiquité	vi تَتاذُم (3)
1: ancien, antique	متقادِم (1)
167: flacons, boutcilles de verre; et aussi: verre, cristal; v. IBN	* قواریر (1)
Badrūn, s.v.	-
13, 26, 33, 99, 131, 1402, 150: démonstration; aveu; acquiescement (8	* IV إث رار (B
165: lire	* قرًا _ (1)
32, 189: lecture	قِراءة (2)
182, 184: le Coran	الكرآن (2)
82, 111: proche	* قریب (3)
102: rapprocher	n فرس (1)
102, 200: rapprochement, fait de faciliter	تَــــــــــــــــــــــــــــــــــــ
155: de valeur moyenne, «entre le bon et le mauvais»	ш أمتارِب (1)
(Ṣaḥāh, s.v.)	
27: rapprocher	ıv أَثْرَتَ (1)
15: mètre mutaqārīb; 101, 128: rapproché	(3) א יי דו ער vı
8: se rapprocher	viii الْمُرَّابُ (1)
75: eau pure et limpide	* قراء (1)
106: ulcérer	* iv أَقْرَحَ (1)
	* قِرْد ﴿ قِرَدة (
78, 172: balance romaine ou peson; on en trouvera une des-	* قررشطو ب (2)
cription dans E.I., s.v., II, 802-5, art. de Wildemann. L'inve	nteur de cette
balance, Charistion (Χαριστίων) lui aurait donné son nom	
8: quraišite	* قُرَشَى (1)
42, 1782: disque (du soleil) et, par ext., source (de lumière, etc.);	* قرص (3)
v. $Hay.$, V, $7=19-20$	., - 3
109, 177: poésie	* قريض (2)
112: ronger	* قَرَصَ - (1)
68: rongeur. V. Pseudo-Šāḥiz, Bāb al-'trāfa, 8-9: نقلت الجردون	
ت بُرّا أو شميرا ررق الرُيادة في ماله وولّده · وإن قرضت ثيابه دلّت بذلك على	
اله ينقص من ماله وولده وينبني قطم ذلك القرص وإصلاحه الده وينبني قطم ذلك القرص وإصلاحه dans <i>Hay.</i> , V, 93=303	
66: ferronnière; v. Māriya bint Zālim	* يُرْط (1)
· · · · · · · · · · · · · · · · · · ·	* II تَغْرِيم (2)
	۱۱ تمریم (2) * قرنقس ۵۱ جر
coup (Hay., VII, 43=133)	پریس ۵۰۰ پیر

17: couvert de tuiles	* مُقَرْمَد (1)
145: siècle, âge	قرن ج فروں (1)
117: pair, compagnon	قر _م ين (1)
188: animal pourvu de longues cornes	* قَرْناء (1)
174: village	* قَرْية ﴿ قُرْى (1)
200: part, lot	* فِسْط (1)
118: distribuer avec justice	* قشط (1)
117, 152: répartir	* قَسَرَ - (2)
12, 67, 198: part, partie, fraction	قشير ج أفسام (3)
64, 115: réparti	مَفْسُوم (2)
7, 123: dureté de cœur, cruauté	* فَسُوة (2)
205: dur	قاس ِ (1)
40, 412, 42, 46, 78, 1342: histoire, explication surnaturelle	• بَصْة (8) ou
mythologique donnée d'un fait; cf. E I., s.v., II, 1101-4	
55: direction; 88: préméditation; 19, 101: juste milieu, m	* فضد (4)
362, 60: tenir un juste milieu	VIII المتصد (3)
13: économie; 18, 193: mesure, juste milieu	اقتصاد (3)
143: poème	* تصيدة (1)
	* قضرً ئے II ou دھے
rester en deçà de, être inférieur à	7,7
1922: v. على ; مسوط , 9, 28: limité à	َ مَث ْصور (4)
2: insuffisance	قضر (1)
1, 52, 56 ² , 61: état de ce qui est court, petite taille	صر √) إهضر (5)
passim: court, de petite taille	قَصِير ہے قِصار (12)
113: hmiter qc. à	II قَصْرَ هُ عَلَى (1)
84, 89, 129, 202: insuffisance 28, 104: insuffisant	تَقْصِير (4) مُقَصِّ (2)
28, 104: insuffisant	المقبضر (2)
28, 104: insuffisant 193: v. اقتصاد	مُعَّصِر (2) VIII اقتصار (1)
28, 104: insuffisant 193: v. اقتصاد 165: trouver court, insuffisant	لُمُشَصِّر (2) VIII اقتصار (1) x اسْتَقَصَّرَ ھ (1)
28, 104: insuffisant 193: v. اقتصاد 165: trouver court, insuffisant 17, 61, 63 ² : palais, château	المُقَصِّر (2) VIII اقتصار (1) x اشتقصر ه (1) * قضر ج قصور (4)
28, 104: insuffisant 193: v. اقتصاد 165: trouver court, insuffisant 17, 61, 63 ² : palais, château 192: le point le plus éloigné, limite, maximum	الْمُقَصِّر (2) VIII اقتصار (1) x اشتقصَرَ ه (1) * قضر + قصور (4) * قاصِيّة (1)
28, 104: insuffisant 193: v. اقتصاد 165: trouver court, insuffisant 17, 61, 63 ² : palais, château 192: le point le plus éloigné, limite, maximum 80, 82, 111: plus éloigné, plus profond	مُفَحِّر (2) VIII اقتصار (1) X استقصر ه (1) * قضر * قصور (4) * قاصية (1)
28, 104: insuffisant 193: v. اختصاد 165: trouver court, insuffisant 17, 61, 63 ² : palais, château 192: le point le plus éloigné, limite, maximum 80, 82, 111: plus éloigné, plus profond 206: approfondi	مُشَوِّر (2) viii viiii اقتصار (1) x اسْتَقَصْرَ ه (1) * قضر * قصور (4) * قاصِية (1) اقضى (3)
28, 104: insuffisant 193: v. افتصاد 165: trouver court, insuffisant 17, 61, 63 ² : palais, château 192: le point le plus éloigné, limite, maximum 80, 82, 111: plus éloigné, plus profond 206: approfondi 29: baguette; 180: pénis. Hay., VI, 118=356: قصيب الخرَر	(2) مُشْعَرِّر (1) اقتصار (1) المتقصر (1) x استقصر (4) * قصر (4) أقضى (5) (1) أقضى (1) (1) (1) (2) (1) (1) (2) (1) (2) (1) (1) (1) (2) (1)
28, 104: insuffisant 193: v. اقتصاد ۱95: trouver court, insuffisant 17, 61, 632: palais, château 192: le point le plus éloigné, limite, maximum 80, 82, 111: plus éloigné, plus profond 206: approfondi 29: baguette; 180: pénis. Hay., VI, 118=356: قصيب الخرر et ibid., 100-305: علتة	مُشَوّر (2) VIII (1) VIII (1) * تضر ◄ تُصور (4) * قضر ٢ تُصور (4) آتَصُ (3) * مُسْتَصُ (1) * قضِيب (2) * قضِيب (2) إلا [قصِيب الثمان] في الأواد
28, 104: insuffisant 193: v. افتصاد ۱۵5: trouver court, insuffisant 17, 61, 632: palais, château 192: le point le plus éloigné, limite, maximum 80, 82, 111: plus éloigné, plus profond 206: approfondi 29: baguette; 180: pénis. Hay., VI, 118=356: منافر الفرر et ibid., 100-305: في صورة قصيب الشمل	مُشَعِّر (2) VIII اقتصار (1) * تضر ◄ تُصور (4) * قضر ◄ تُصور (4) آقض (3) آقض (3) * مُسْتُمْصُ (1) * قضیت (2) إلا قضیت (2) إلا و قصیت الثمان إلى النمون إلى الثمون إلى النمون إلى
28, 104: insuffisant 193: v. افتصاد ۱95: trouver court, insuffisant 17, 61, 632: palais, château 192: le point le plus éloigné, limite, maximum 80, 82, 111: plus éloigné, plus profond 206: approfondi 29: baguette; 180: pénis. Hay., VI, 118=356: قصيب الخرر et ibid., 100-305: في صورة قصيب الشعل	المُتَوَّر (2) المُتَقَار (1) المُتَقَارُ هـ (1) المُتَقَارُ هـ (1) المُتَقَارُ هـ (1) المُقول (3) المُقول (3) المُتَقَامُ (1) المُتَقامُ (1) المُتَقارِ (2) المُتَقارِ (2) المُناوِنة (عد تطريه عظر (1) الأنبونة (عد تطريه عظر (1)
28, 104: insuffisant 193: v. اقتصاد ۱۹5: trouver court, insuffisant 17, 61, 632: palais, château 192: le point le plus éloigné, limite, maximum 80, 82, 111: plus éloigné, plus profond 206: approfondi 29: baguette; 180: pénis. Hay., VI, 118=356: منت النجاب الخرر et ibid., 100-305: في صورة المنتب والآخر عصب ولحر في صورة المنتب والآخر عصب ولحر	المُتَوَّر (2) المُتَقَار (1) المُتَقَارُ هـ (1) المُتَقَارُ هـ (1) المُتَقَارُ هـ (1) المُقول (3) المُقول (3) المُنون (3) المُقول (1) المُنون (1) المُنون (1) المُنون (1) المُنون (1 أصيب النمال في المنافي المنافي (1) المُنون (1 أحد شطريه عظر (1) المُنون (1)
28, 104: insuffisant 193: v. اقتصاد ۱۹۵: الا 165: trouver court, insuffisant 17, 61, 632: palais, château 192: le point le plus éloigné, limite, maximum 80, 82, 111: plus éloigné, plus profond 206: approfondi 29: baguette; 180: pénis. Hay., VI, 118=356: قصيب الخرر et ibid., 100-305: من عظم على صورة قصيب الشعل والآخر عصب ولحم يلي صورة المثقب والآخر عصب ولحم 18: minceur de la taille 29: à la taille mince —, 56, 138: juger, décider, établir; لع لي —, 63, 90: décider.	ر (2) مُشْعَرِ (2) التصار (1) التصار (1) التقضر ه (1) * قضر * قصور (4) أقضى (3) أقضى (1) أقضى (1) أقضى (2) وإلى الأبيرية (حد شطريه عظر (1) قضيت (1) فضى — قضيت (1) فضى — (5) والله عظر (1)
28, 104: insuffisant 193: v. افتصاد الالالالالالالالالالالالالالالالالالا	(2) مُشَوِّر (2) استصار (1) استصار (1) استقضر (4) شور (4) أوضر (4) أوضر (5) أوضر (5) وإلى الأميرية إلى الأميرية إلى الأميرية وطرية عظر (1) فضي (1) أفضي (1) أفضي (1) أفضي (1) أفضي (2) وإلى الأميرية إلى الأميرية إلى الأميرية إلى الميرية عظر (1) أوضرية أوضرية إلى الأميرية عظر (1) أوضرية أوضرية أوضرية إلى الأميرية الأميرية إلى الأم
28, 104: insuffisant 193: v. افتصاد ا القصاد الق	مُفَحِر (2) مُفَحِر (1) النتقصر (1) النتقصر (1) النتقصر (4) النقص (3) النقص (3) النفي (3) النفي (2) النبون (2) النبونة (حد متطريه عظر (1) النبونة (حد متطريه عظر (1) النبونة (5) النبونة (1) النبونة (1)
28, 104: insuffisant 193: v. افتصاد الالالالالالالالالالالالالالالالالالا	(2) مُشَوِّر (2) استصار (1) استصار (1) استقضر (4) شور (4) أوضر (4) أوضر (5) أوضر (5) وإلى الأميرية إلى الأميرية إلى الأميرية وطرية عظر (1) فضي (1) أفضي (1) أفضي (1) أفضي (1) أفضي (2) وإلى الأميرية إلى الأميرية إلى الأميرية إلى الميرية عظر (1) أوضرية أوضرية إلى الأميرية عظر (1) أوضرية أوضرية أوضرية إلى الأميرية الأميرية إلى الأم

	-
72, 81: fin	انْقِصام (2)
passim: jamais	* قط (7)
96, 122: fait de froncer le visage (opp. à تبسير)	* قطوب (2)
121: employé comme prénom	قاطِب (1)
122: qui a le visage sévère	قطوب (1)
23: gouttes de pluie	* فطر (1)
23, 24, 88, 104, 117: couper; traverser; interrompre, couper	* قطم ً ه (5)
court à; départager; aller à qn. (vêtement)	_
196: rupture, cessation (opp. à استئاف)	فَطْم (1)
16, 59: décisif, péremptoire	قاطِم (2)
149, 161: interrompu	َ مَث طوء (2)
104: parties séparées, détails	II مُقَطَّمات (1)
14, 26, 49, 207: se couper, pouvoir être coupé; s'interrompre	vii انْقَطْم (5) (5)
cesser; ال —, 83: fréquenter	(1) 11 m² (
95: interruption	القِطاء (1)
69: qui vient derrière (se dit du gibier) (opp. à نطيح); v.	* قعيد (1)
FREYTAG, Einleitung, 163 177: fond	/1\ ** #
	* قفر (1) * قفا (1)
168: nuque	
177: rime	قائية ج قوافر (1) شائية ج قوافر (1)
passim: petit nombre	(7) alig *
passim: rare, peu abondant, une minorité	ولمبل (24) دور تاتور (1)
105a: employer peu de	ıı قاْلَ (1) ، ، ، ، ، ، ، ، ، ، ، ، ، ، ، ، ، ، ،
27: faire peu de	ıv اَقَلُّ (1)
37, 165: trouver peu abondant	x انستقَلُ (2) * فلب ہے قاوب (16)
passim: cœur 44: métamorphose	* قلب ج قاوت (10) * قلب (1)
168: à l'envers	م قلب (۱) مَقْلُوب (1)
44: être bouleversé	ملموت (۱) VII انقات (1)
56: endroit où l'on se retourne, où l'on se meut	لمنقلَب (1)
69: femme dont les enfants ne vivent pas. Les Arabes croien	
pour qu'elle puisse en conserver un en vie, il faut qu'elle n	
d'un noble qui a été tué par traîtrise; v. <i>Lisān</i> et <i>Tāğ</i> , <i>Einleitung</i> , 153	rad. QLT; FREYTAG,
10: nommer qn. à une charge officielle	* 11 ئلْدَ ۲ (1)
10: être inquiet, troublé	* فَالِقَ _ (1)
592: inquiétude, peine, ennui	قَلق (2)
153: troubler, inquiéter	ıv اق لق (1)
103, 110, 111 ² , 142: calame	* فلر (5)
643: «climat», région	إقليم ج أقاليم (3)
110: bonnet pointu	* قَائْسُوَة (1)
61: sommet	* قلة - قد (1)
29, 55, 103, 112 ² , 114, 168, 175: lune	* قَتْر (8)

ا	בויך וועניים פוניגניי	100
128, 196: coups légers; fait de	dompter	* قہٰم (2)
203: soumis, dominé	•	مَقْمُوءَ (1)
178: s'introduire furtivement d	lans	vii الْقَمَعُ فِي (1)
61: lampes de terre		قنادین (1)
4, 110: voile		* فِناء (2)
25: contentement, sobriété		* تِساعن (I)
57: témoin dont la véracité es	t satisfaisante	مَفْتَم (1)
79: hérisson. Cet anımal mange	e des serpents (Hay, II, 18 (1)	* قُنْفُد ج قنافِدُ
=52); quand il attrape une	vipère par la queue, il se met en	boule et tire le
	sa peau pour le mordre (Hay., I	
128: roseau, canne, lance		* قناة (1)
88, 94: conducteur; v. E.I., s	v., II, 676	* تايد (2)
172 arc-en-ciel; v. E.I., s.v., II	, 883-4; Qazwini, 97-8, en donne	* قۇس (1)
une explication scientifique		, , , ,
23. se coucher, s'arquer (dos)		v تَقَوْس (1)
123, 176 ² : poursuite et interpré	tation des traces laissées sur le sol	* قِيانة (3)
•	ine parenté entre les individus d'	
-	08-9). Qazwīni, 265, fournit les c	-
· · · · · · · · · · · · · · · · · · ·	pi, III, 333, donne strictement	
de physiognomonie; le mêm	e auteur, (III, 341), précise qu	e la divination
	ورحر) (رحر) Qaisites, l'ornithomancie	
	رحر) une particularité des Banū	
	Mas'ūni ajoute (III, 342) que le	
trouvaient dans le voisinage	des eaux se montrèrent plus hab	iles dans la di-
vination, alors que celles qu	n vivaient dans de vastes déserts	excellèrent en
qıyāfa .		
176 · qui pratique la qiyafa		قانِف ح قافذ (1)
passim. dire; 28, 57, 122, 207:	parler; 115, 134, 135, 146, 154,	(169) _ づい *
-	penser, avoir pour opinion,	
	, 133, 135, 186; exposer son opi	
pliquer sur	•	
passim: parole, dire, dit, exposé	, propos; opinion, doctrine, théor	ie, (64) قوال
pl. de pl. آقاويل 16, 83, 115:	dires, opinions	_
104: propos oiseux		القِسل والقال (1)
35, 96: parole, dire		مَقال (2)
14, 52, 81, 109, 160, 184: être of atteindre	debout, s'occuper de, tenir lieu de	* قام َ لـ (6)
12, 9, 35, 622, 128: taille, statu	ire	قامة ہے ات (7)
43: la Résurrection		القِيامة (1)
30, 59, 64, 178: existant, solid-	e	قايم (4)
25, 45, 131, 147, 156, 161: ger		قوم (6)
108: stature, taille	- · · · · · · · · · · · · · · · · · · ·	قوام (1) قوام (1)
81: place, lieu		مَقام (1)
• •		\-/ - -

n قوم (1) 91: redresser 33, 72, 86, 94, 128: correction, éducation تَقويہ (5) 43, 60, 75: établir, nommer; dresser, hisser; demeurer, séjourner ıv ∫قام َ (3) x مُسْتَقِير (1) 204: droit * قري _ (3) 1533: devenir plus fort 10, 22, 38, 62, 113, 132, 134: force; vertu, faculté قُوْمَ ہے ہوک (7) قويّ (1) 105a: fort اا تَقد (1) 199: enregistrement قار (1) 78: bitume III فِناس (4) 142, 57, 130: mesure, critère, raisonnement par analogie قنسة (1) 106: esclave chanteuse

ع

passim: comme (64) و الله *
passim: comme si (34) كَانْ 'كَانْ *
188: comme si (1) كَانْ الله (1) passim: comme

- 77, 110: coupe, verre. Avec ماس éécuelle», ce doit être un jeu (2) کأنس (2) طوب de mots qui avait cours à l'époque de Ğāhiz
- 43, 106: foie, entrailles; la terre est portée par un poisson et les Élus (2) * mangeront de son foie dès leur entrée au Paradis (Ibn Qut., Muht., 10)
- 123: tambour (1) گنر *
- 32, 37: vieillesse (2) **
- يور (2) passim: grand, grave

50, 73: soufre. «Le soufre rouge, qui n'existe presque que d'une (2) אַיַבָּיבָ *
façon légendaire, se trouverait à l'ouest, dans le voisinage de la mer, et serait
très rare. C'est pourquoi, pour désigner un homme qui n'a pas son égal, on
l'appelle le soufre rouge» (E I., s.v., II, 1047-8, art. de Wiedemann). Effectivement, on dit en proverbe אַכּי וֹלֹיבָי וֹלְיבָי (Maid., I, 505 qui
ajoute que c'est l'or rouge ou un produit inexistant, mais précise (II, 313)
que d'après 'Alī ce serait l'or). L'expression אַכּי וֹלִיבָּי וֹלִיבּי וֹלִיבּי (désigne donc en
général «un produit dont on parle, mais qu'on ne voit pas»; elle s'applique
pourtant à l'or rouge (Čawālīgī, 131) depuis que Ru'ba ibn al-'Aǧǧãã a fait
cette transposition. Comme Ru'ba paraît être au courant des croyances et des
pratiques indigènes dans la région de Başra (q.v. Fiṭaḥl), on peut se demander

* كرّم (5) كرامة (2)

si le «soufre rouge» n'est pas à l'origine une substance utilisée par les alchimistes. Le Pseudo-Ğāḥiz, Mahāsın, 254, parle d'un chaton de bague en kıbrīt ahmar qui brille dans la nuit; Berthelot, III, 30, 38, signale plusieurs traités sur ce produit et l'assimile (III, 209) au mercure oriental; c'est peut-être le sulfure rouge de mercure, le cinabre autrement appelé رنجنر 39: remplir de terre, combler * كَنَسَ ـِ (1) * كتَتَ أَدُ (١) 147: écrire كتاب م كانب (12) passim: livre, écriture, lettre, inscription; 61, 204: Coran 86, 159; correspondance III مُكاتَّنة (2) * النظر في الأكتاف (1) 68: omoplatoscopie ou scapulomancie, inspection des omoplates des victimes sacrificatoires pour prédire l'avenir; v Doutré, 371 et références; Massé, 239 et n. 2 159. cacher, celer * كَتَر ـُ (١) * كئان (1) 112: lin, toile de lin (2) ئے ۔ (2) 132, 160: être nombreux, fréquent passim: grand nombre, abondance ك نوء (9) passum: nombreux, abondant, une majorité; کنرا ما 112: souvent, كثير (28) ا كُانُ 115, 158, 192, 197. la majeure partie, la plupart ıv اکثر (1) 7: multiplier, faire beaucoup de x استَكُثر (2) 34, 165: multiplier; trouver nombreux, abondant 102. collyre * كغل (1) 106 · usage de collyre * تخمل (1) 116 peiner (1) 1 25 * 59, 92; peine, fatigue (2) 35 147, nom d'une question juridique difficile dans le droit de أكدرثة (1) succession (cas d'une femme laissant pour héritiers son époux, sa mère, son grand-père, sa sœur germaine ou consanguine). L'origine de cette appellation est très discutée; v. EI, s v., I, 233 * كدت _ (3) 16, 60, 128: mentir, se tromper كدب (3) 61, 136, 179; mensonge, imposture كداب (1) 133: imposteur كدُوب (1) 7: menteur II کد ن لا (1) 5: démentir, traiter de menteur, ne pas croite 62: démenti تخدیب (1) (1) - 5 125: charger l'ennemi après avoir simulé une retraite viii اکتر َتَ ل (1) 184: faire cas de, se soucier de 17: la partie la plus mince de la jambe * كراء - أكرُء (1) 73: rhinocéros. Čāhiz n'en a jamais vu et n'est pas absolument (1) تزكلات * convaincu de son existence, malgré le témoignage d'Aristote et des Indiens (Hay., VII, 40=123-4). Mas'ūpī, I, 387, lui reproche précisément de dire que la femelle porte pendant 7 ans durant lesquels le petit sort du ventre de

sa mère pour se nourrir

9, 55: générosité, honneurs

9, 90, 124, 194, 199: générosité, noblesse

	(10)
passim: noble, généreux, précieux	گریر (10) * دُکُریر (10)
132: vanté, glorifié	* 'مکڙم (1) اکت تر (1)
75: se montrer bienveillant, généreux	ıv (1) د. 'رَارَدَ (1)
20: qui fait un effort pour paraître généreux, bienveillant	
	* IV أَكْرَهُ لا على (1)
92: contraindre qn. à	x انستَخْرَهَ لا على (أ)
128: sphère, boule 1493: sphérique. Bīrūnī, India, 134: يبعث عن العالم (âryabhate	* کرته (1) تا منه (2)
لريح وهي كلّها مدرّرة وكدلك يقول بسشت (Vasištha) ولات (Lâta)	
الأرص والماء والنار والريح والسماء مستديرة وبراهمهر -Varâha	العماضر الخمسة الق هم (م <i>عمّان</i> سية العاداة المادة م
بًا، الظاهرة المحسوسة تشهد لها بالكرية وتنفى عنها سائر الأشكال	الاسم (Intitua يقول إن الاسم معامسة X بينا
Cette notion de sphéricité s'était répandue chez les	
ا فيه كريّ (Fihrist, 256), avait écrit un ouvrage intitulé ما فيه كريّ الله عنه كريّ	رسالة في إن العالم وكل
الشكل. Cf. Qazwini, 275	C. I
141: traduit par van Vloten (WZKM, VII, 237): «La: Kreise», mais ce mot demeure obscur; il est cité parmi le	
dans Hay., VI, 72=233.	s pratiques magiques
87: laid, dur (de caractère)	(1) *5 *
199: gagne-pain	• v • تَكَثُّب (1)
144: acquisition	viii اکتِساب (1)
144: acquis par l'éducation (opp. à ضروري)	مُحَدُّسَبُ (١)
188: briser; = —, 148: fractionner (?)	* كَثَرَ - (2)
14: se briser	vn الْكَايَرَ (1)
68: pierre philosophale	* اکسیر (1)
112: recouvrir	* كُساً بُ (١)
4: découvrir	* كَشَتَ _ (1)
196: fait d'obliger qn. à se dévoiler, à se découvrir	п تَكْشِيفُ (۱)
69: osselet des pieds (v. ارنب)	* گفت (1)
4: éloigner, repousser de	* كَ عَ ُّ مُن (1)
110, 166: paume, main: أسرار الكن 68: chiromancie	کمت (3)
24: filet de chasseur	* كِنَّة (1)
89, 92: sanction (en bien ou en mal)	* m محافاة (2)
138: lutte	* III مُكافَحة (1)
71, 136: commettre un crime d'impiété	* كَفَرَ ئـ (2)
129: ımpiété	كافر (1)
122: impie	كافِرُ (1)
21: il te suffit de les [connaître, avoir, citer] comme célébrités	* كَفَاكَ بِهِمْ أَعْلَامًا (1)
passim: tout, tous	* كان (57)
18: tous deux, chacun d'eux	كِلَا (1)
59: fatigue	(1) よび *
110: bandeau, diadème	* إغليل (1)
56, 114: chien	* كأب ۾ كِلاب (2)
69: mordus par un chien enragé, enragés; v. در. Les mu'ta	

épreuve »

une interprétation allégorique de la croyance au remède constitué par le sang des rois, en disant que la colère se calme quand on a tiré vengeance d'un meurtre (Hay., II, 3=7; 113=310; MAID., I, 282-3)

122: air sombre et austère	* كلو~ (1)
121: employé comme prénom	کال ہ (۱)
9, 83, 131: être épris de	* كلِفَ _ ب (3)
132: amour	كلف (1)
2: épris de	گلِفُ ب (1)
73: brun, fauve	* أَكْلَتُ (1)
112: peine, fatigue	* گلفة - گلف (۱)
97, 188: imposer une tâche à qn.	11 كَلْنَ لا ه (2)
2, 99, 105, 176: fait de s'imposer une tâche, une peine; affect	v تَكلُم (4) atıon
20, 86: affecté	مُتَكلِف (2)
28, 72, 96, 105 ^a , 142, 143, 164, 182 ² : langage, parole, conversatexte	* گلام (9) ation,
143: mot	کلیة (l)
86: conversation	III مُكالَمة (1)
182: parler	v تَكَلَّمَ ل (1)
155: qui emploie le kalām	متَكَلِم (1)
181. rein	* كانيّة (1)
106, 168 altération du visage (par les soucis)	* کټد (۱)
10: rendre triste, altérer le visage	ıv اکتد (۱)
86, 100, 108, 112 ³ , 164 · perfection	* كمال (7)
105a, 110: parfait	كامِل (2)
178: se cacher, s'occulter	* گَمَنَ ئِے (1)
112: couvrir	(1) 7:5 *
102. fait de garder avec soin (de couver)	كَنَّ (1)
199: caché	مَكْنون (3)
66: trésor	* كَثْر (1)
187. gîte de gazelle	* كماس (1)
61: église (1)	* كنيسة حكائِس (
139: art divinatoire	* كيانة (١)
70, 183: devin, voyant; v. E.L., s.v., II, 665-7	کا ِهن ج کهاں (2)
4, 36, 182: être sur le point de (presque); ע באוב 158, 198: il ne saurait	* كَادُ _ (5)
13: foyer de forgeron. Le texte portait كير soufflet de forgeron	* گور (l)
et l'image, quoique grossière, paraissait fort acceptable; ce	•
nous avons préfété lire الصور et de la rime avec الصور, nous avons préfété lire	
de Hay., VI, 32, qui donne à l'expression figurée le sens de	

10: mulet bardot, produit par l'accouplement d'un (1) کوځان چو کو اول * cheval et d'une ânesse, d'après Mas'ūpī, II, 408; mais cheval de train, produit du croisement d'un cheval arabe et d'une junient non-arabe, d'après Sahāh, s.v.

 * كۈكب چكواكب (2) 174, 175: astre, étoile 156: ce doit être l'instrument à «une seule corde, tendue sur une (1) کونکلة caisse en forme de courge», qui, dans l'Inde, «tient lieu de luth et de sambuque» et que Mas'ūdi, VIII, 92 transcrit كنكة * كان ئـ (242) كن (4) 412: existence; 54, 64: génération (opp. à فناد 3 كبان (1) 134: univers (?) passim: lieu où l'on se tient, endroit, position; ككان 158, 1912: à مَكان (15) cause de l'existence de x استكانة (1) 52: humilité (1) 5 69: cautérisation. C'est pour supprimer la pratique consistant à cautériser des chameaux sains (v. عن) que le Prophète aurait dit: لم ينوكل v. IBN Qut., Muht., 423 sqq. 126, 133: ruse عير
 الكنيس كل الكنيس
 كنيت (74) کور v. کور 201: la sagesse parfaite passim: comment, comment se fait-il que? 81, 140, 1612: modalité كنائة (4) • تَكَثِف (1) 81: manière dont est faite une chose 68, 78: alchimie. La partie du Fihrist, 351 sqq. relative aux alchi-* كيويًا: (2) mistes a été traduite par Houdas dans Berthelot, III, 26 sqq. 68: le mot کسموس (κυμός) chyme, est bien connu dans ٢٠٠٠ كيموس الطنعة (1) le sens de masse alimentaire (Mafātīh, 811). Les Ihwān aş-Safā', d'autre part, إن لكل بوء من السات أصلًا فأصله كيموس ما ولكسموسه مزاح ما · : (écrivent (II, 103-4 لا يتكون من دلك المزام إلا دلك الكيموس ولا يتكون من دلك الكسموس إلا دلك النوء من désignant l'œuvre, l'expression paraît s'appliquer à l'amalgame de base qui sert à réaliser la transmutation ل (347) passım. £ (08) passim bassim (328) ¥ passim (29) 😘

195

112: qui brille

31: qui n'est pas noble (opp. à کرير), vil

114: ce qu'il y a de plus pur dans qc.

38: rester, demeurer

27: ambigu

(1) الْمَتْ عَلَيْهُ وَالْمَاتُ عَلَيْهُ وَالْمُ الْمُعْرِينِ \$

75, 179: encens mâle, oliban. Ğāhiz fait allusion à son emploi

en magie et non à ses autres usages : blessures et saignements de nez; QAzwinī, 228 précise que lorsqu'on en mâche, on obtient un cœur pur, une bonne mémoire et un esprit sain

مُثَلَا لِمِيْ (1)

لَشِر چ إِنام (1) أباب (1)

6, 7, 33: insistance	* رُجُوا ہر (3)
6: plus insistant, plus «collant»	البُّ (1)
50: bride	* لِجام (1)
59, 68: insistance	(2) - bd l IV *
32: être amaigri par la vieillesse	* لعيت _ (1)
105: dérouter qn. par	* II لُخْمَ لا ب (1)
53 ² , 112: chair, viande	(3) الخبر
1534 son musical, musique; v. Hay., V, 14=41 sur les effets des sons musicaux	* كَمْن ح لْحون (4)
110: barbe	* احية (1)
5. chercher dispute à qn.	ا۱۱۱ لا کے لا (1)
27: extraire de qc. la partie la plus pure, éclairer (en résumant)	* ۱۱ أخصَ (1)
183: depuis	* من لَدُك (1)
120. devant, à la disposition de	* ادی (۱)
179: éprouver un plaisir, se délecter	(1) ニュル・
116: délicieux (opp à عديد)	لَدِ يد (1)
116, 179. qui fait éprouver un plaisir, agréable, délicieux	iv مُملد (2)
189. fréquentation assidue	* نزوم (1)
203: imposer qc. à qn	١٧ أَلْرُمُ هُ لا (1)
24 ² , 38, 43, 103 ² , 108, 111, 126, 180, 205 langue (13) z	* لساب ح الش ct الس
organe et idiome), خية, 24, 103 : langue de serpe	ent, s'emploie pour
désigner un pied mignon, une petite botte (Hay, IV, 83	=250) ou un fer de
lance (Timār, 339)	
126, 152, 182: subtil	* لطِيف (3)
101: subtilité	لطمغة ح لَطائِفُ (1)
78: subtilisation	II تَلْطىف (1)
105: agir avec bonté	IV الطن (1)
87 jouer, s'amuser	* لَمِتَ _ (1)
85 · amusement	لعب (1)
61: heux où l'on se livre à un jeu, stades	مَلاعِبُ (1)
8. brûlure, douleur cuisante	المجة (1)
passim	* لَمَنُّ (10)
122. maudit	* لَوِين (1)
2, 5, 99. futilité, vanité, irréflexion	* لَغُو (3)
48 ² , 177: langue	لغة ج ات (3)
passim: mot, parole (opp. à إشارة), langage (opp. à مط أه .forme (opp. à معني),	* النط م العاط (13)
8: féconder	(1) 📶 IV *
55, 155, 198: rencontrer (éprouver)	* اَقِيْنَ ـُ (3)
24: rejoindre, rencontrer	m لاقی (1)
127: rencontre	(1) • 👊
35, 50, 66, 200: placer, jeter, rejeter	ıv اَلْتَىٰ (4)
123: rencontre	עונ (1) vı تلاق
	. , ,

	•
passim: mais	* لكِيْ (7)
passim: mais	لكِنُّ (5)
passim: pourquoi	• لر (93)
passim: négation	• لز (102)
passim: lorsque	(7) は * (1) ね *
110: mèche de cheveux descendant derrière l'oreille	(1) 📫 📍
194: rechercher	▼ VIII الْـَّـَهُسَ (1)
101: perspicace, qui a des intuitions justes; v. MAID., I, 35-	ألمَوني (1)
11: négation	• كن (أً)
167: qui lance des flammes	* VIII أملتنوب (1)
9, 31: aimer passionnément qc.	* لَوِجَ _ بُ
2: épris de	لهِجُ ب (1)
100, 108: langue, langage	• لنجة (2)
98: triste, affligé	مُلْهوف (1)
26: inspirer	* IV أَلْهَرُ (1)
164: inspiration	إلهام (1)
120: occuper, distraire	* IV أَلْهَى (1)
passim: si (irréel)	* لَوْ (48) * لاَدِيُ (1) * لاَمِدُ (1)
27: être clair, apparent	(1) <u>/</u> _y *
142: blâmer	(1) ごぎょ
12: blâme (≠ ذم خ)	لوم (1)
203: blâme	لائِمة (1)
97: blâmable (opp. à معدور)	مَلُومُ (1)
passim: couleur, teint; v. Hay., V, 20=56, 22=60	أون ہے ألواں (17)
70, 173: changement de couleur, métamorphose	v تَلَوُّن (2)
154: cheville d'un luth; v. Mas'ūdī, VIII, 89; Mafātīḥ, 238	مُلُوًى چ مَلاو (1)
52: que je souhaiterais!	يا لينتيبي (1)
passim: ne pas être; 149, 169, 207: valeur de simple négatio	* يا ليثيبي (1) * ليسَ (32) * ليسَ ب (1)
9: convenir à	* لاق _ ب (1)
64, 76, 112, 158: nuit	₹ ایل الیاۃ (4)
36: être doux, de caractère facile	* لان (1)

passim: négation (43) h * passim: ce que, quoi (interr. et rel.) (340) h * 112, 116: tant que (3) h * 28: peine, charge, dépense مُواونة (1) 98: qui puise de l'eau * ماتِح (1) 133: jouissance * x استِهْتاء (1) passim: quand مَقَ (24) passim: comme مِفْل (15)

	400 h 44 - 4
112, 182: proverbe, expression proverbiale; 98: idéal	مُقِل ﴿ أَمْثَالَ (3)
82, 126: plus proche de la perfection, préférable	أمظُلُ (2)
128: assimiler	II مَقْلَ (1)
128: assimilation	ئ ېيىل (1)
170, 183: modèle (1mage)	111 مِثال (2)
155: mazdéen, zoroastrien	* مَجوسِيّ (1)
137: se convertir au mazdéisme; Ğāhiz remarque (Hay., 99=326) qu'aucun adepte d'une religion établie ne s'est	
96, 100, 119. pur	* مَحْص (3)
112: effacer, occulter, faire disparaître	🏓 مَحَقَ _ (1)
112: absence complète de clair de lune (nouvelle (1) أيماق lune, conjonction ou syzygie)	مَحْق (2) 112, 168 ;
99: mettre à l'épreuve	• VIII افتَحَنَ (1)
196: épreuve	ا'میماں (1)
78, 113, 1754 le flux et le reflux, la marée On en trouvera	* المَدُّ وَالْمُحَرِّرِ (6)
des explications scientifiques dans Mas'ūnī, I, 244 sqq,	
Qazwini, 100-101, etc., et mythologiques dans R Bassr	
136; Mas'ūdī, I, 244 sqq , Muqaddasī, 124-5, Tigāni, tra	
1852, 128 L'explication par un ange qui pose et soulève so	
au Prophète	
15: le mètre madid	مَديد (1)
23: s'étendre, s'allonger	vm انتظ (1)
52: faire l'éloge de	* مَدَيَ _ (1)
98, 104, 106. éloge, louange	مَدْءِ (3)
103: louange	مدحه (1) مدحه (1)
51, 61: ville	عدده (۱) * مَديهة برأمدُن (2)
144: bile	• مِرة (1)
	بيره (۱) مَرَّ (۱)
119: amer, ameriume	
34, 180 amertume, vésicule contenant le fiel	تمرازة (2) • ترور (2)
97 ² , 124 ² . fois	* مَرْة (4) مُد (1)
46: passage	نمرور (1) مَامِدُ (1)
106: passage (temps du.)	مَبَرِّ (1) مُنَرِّ (1)
9, 24, 87, 186: l'homme	* المرَّة (4)
25, 109, 182: femme	امراة (3)
7, 85: dignité	ممرُومة (2)
79: regarder comme comestible et sain	* x اشتئرا (1) * v تَمَرُّد (1)
122: état de rebellion (à l'égard des préceptes divins)	• v تَهُرُّد (1)
33, 76, 186: malade (	أمريض به مَرْضى (3) أمرَةُ (1)
106: état des yeux sans éclat par manque de collyre	* مَرَةُ (1)
53, 8, 18, 85, 196: ergoter, discutailler, chicaner	• III ماری – (7)
22, 5, 6, 73, 84, 33, 85: propension à la discussion stérile, à la	
esprit buté, inaccessible à l'échange d'idées (opp. à اطرة	
67, 126: mêlé, impur	* مَهْرُوبِ (2)
102: se mêler à, être mêlé à	vm انگز َہرَ ب (1)

(3) (22) - ** مَز اج (21)

passim: plaisanterie 85, 121: qui aime à plaisanter

(4) 8 - jh III

88, 1223: plaisanter qn. et avec qn.

مَهارَحة (1) et فرَّاء (2)

84, 124, 196: fait de plaisanter qu. ou avec qu.

مَزِيَّة (1)

102: qualité, avantage 169: toucher qc., être tangent, contigu à

ии ماسٌ 🛦 (1) أمماس (1)

170: tangent, contigu

مساحة (1) مَسَعَ _ (7)

192: géométrie, arpentage

42, 66, 2065: métamorphoser

44, 206: métamorphose; hommes métamorphosés. Dans ce texte,

(2) Gāhiz se fait l'écho de croyances anciennes relatives à la métamorphose d'humains changés en étoiles (v. Suhail, az-Zuhara), en statues (v. Isāf et Nā'ıla), en anımaux (v. 17b1yāna, fa'ra); on trouvera dans Hay, I, 144=297, VI, 24=79, 47=155, l'attestation de croyances semblables à propos des lézards (anciens percepteurs), des serpents (<chameaux), des chiens (<peuple de ğınn-s). Avec l'Islam, des versets tels que V, 65 · «Ceux qu'Allah a maudits, contre qui II s'est courroucé, dont Il a fait des singes et des porcs» (v. aussi II, 61, VII, 166) ne firent que confirmer les Arabes dans leurs croyances. Dès lors, les commentateurs se trouvèrent aux prises avec deux problèmes: à quels événements ces versets font-ils allusion, et que sont devenus les animaux métamorphosés? Les réponses à la première question sont nombreuses; nous retiendrons celle de Kisā'ī, Qisas, 274 sq., pour qui les singes sont des Israélites métamorphosés au temps de David pour avoir pêché et fait cuire du poisson un samedi; les porcs, des contemporains de J -C. qui ne croyaient pas en lui (*ibid.*, 307). A la deuxième question, deux réponses opposées sont fournies. Pour les uns (IBN QUT, Muht, 326, Kisā'i, 276, etc.) ces «métamorphosés» se sont multipliés; pour les autres, ils sont morts très vite sans se reproduire (Hay., IV, 23=68; SAMARQANDI, 131, etc.).

A propos de la création du porc, une autre croyance mérite d'être rapportée telle qu'elle est exposée par Oleanius, Relation du voyage..., Paris, 1676, 2 vol, I, 549 (apud Massé, 189): «L'arche de Noé, surchargée par les excréments de ses habitants, menaçait de sombrer. Noé pria Dieu qui lui commanda de présenter un éléphant aux latrines; «du mélange de la fiente de cet animal et de celle de l'homme, il s'était incontinent engendré un pourceau qui démêla si bien toute la fiente avec le museau que l'arche se remit en équilibre. S'étant rempli les narines de ces ordures, il éternua et par cet effort, en fit sortir une souris qui remit Noé en de plus grandes peines qu'auparavant. Sur sa prière, Dieu lui commanda de frapper la tête du lion» qui, s'étant mis un colère, se mit à rugir si fort «qu'il fit sortir un chat de ses naseaux, qui se mit aussitôt à poursuivre la souris»; v aussi TAB./Zot, I, 112; IBN Qut., Muht., 9, 364 سنور et supra

110: tenir; نو —, 35, 160, 207: s'abstenir de

* IV أنستك (4)

38: se trouver au soir, en tel état 154: queue du chevalet dans le luth; v. E.I., s.v., 'ūd, IV, الأدتار من تحت إنف المود وهو مجمع الأدتار من تحت إنف المود وهو مجمع الأدتار من فوق	
	(1) - 11 A
6: marcher	* مَشَى - (1)
102: circuler	v تَمَيُّى (1)
4: métropole	* مِضْر (۱)
یا عامنٌ قصیب ألبك :145 injurier. qn. en lui disant ویا ماعنّ چر أمك	ا آءَينْ و آمَصْ (1)
159. mastication	* مَضْم (1)
115, 157: passer	* مَضَى _ (2)
103, 132: qui passe; passé	ماص (2)
150. exécution	۱۷ إنَّمصاء (۱)
69: fait de demander, de provoquer la pluie, pratique ant	
islamique qui se distingue de l'utisqd', ce qui explique le lation Quand la sécheresse persistait, les Arabes réunis	changement d'appel-
nombre possible de bovins à la queue desquels ils fixaie	ent des morceaux de
et de عثر (q vv.), montaient sur une	montagne élevée en
faisant un grand tumulte et mettaient le feu à ce bois (	
Tımār, 461; Ваінаді, 441; Şahāh, s.v. سلم). Sur d'autre	
à obtenir la pluie, v. Rameau d'or, 59 sqq, E. LAOUST,	Mots et choses berbères,
202 sqq.	
passim: avec; en dépit de	* مَعَ (56)
187. œil	* 'مثلة (1) * مُكَنَّ ـُـ (1)
125: agir avec ruse	* مَكُونَ ئِهِ (1)
87, 182: ruse	مَكُو (2)
10: donner prise sur	н مُكُن ي (1)
198: fait de mettre qu. en mesure de	تَ ہٰکِس (1)
113, 136: être possible à	(2) المحرَّن لا (2)
67: possible (opp. à مهتنم)	منکی (1)
105a: pouvoir, force	v وَمَكُونُ (1)
137: secte, religion	* ملَّة _ مل (1)
132: ennui, lassitude	* مِلْة ــ مِلل (1) * مُلالة (1)
122. en public, coram populo	* ي اللا • (1)
77: être salé	* مُلْمَ *
31, 100 ² , 114, 126: sel, salacité, piquant	مَأْمَ (5)
23: beauté, grâce	مَلاحة (1) مَلاحة (1)
101: salace	مليح (1)
167, 168: lisse	* أنماسُ (2)
•	* مَاكَ _ (3) * مَاكَ _ (3)
842: être maître de; 163: régner	رد) نمك (7)
443, 514: règne, royauté	آمات را) مَمَلِك بِهِ مُعلوك (10)
passim: roi, Grand	-
138: royaume	مَنْلَكَة (1)

1753: ange	* مَلك (3)
passim	* مِن (500)
•	(165) مُنْ (165)
passim	* مَنْ مُب (1)
95: accorder la grâce de 107: force	رد) بات (۱) * مُنْت (۱)
141: anneaux magiques, cercles tracés sur le sol quand le	
évoque les esprits; v. E.I., s.v. sthr, IV, 429a. Dans Ho	v VI 72=233 l'éd.
a conservé la leçon مناديل qui ne paraît pas convenir, m	nais explique en note
	tais explique en note
عود الطيب par منادل	* نمندُ (1) ، نمد (16)
passim: depuis	* مَثَمَ _ (15)
passim: empêcher, refuser	منع _ (10) مَنْع (5)
92, 95, 96, 118, 119: refus; avarice	منع (3) VIII انمتنتع على (2)
78, 105: être impossible pour, à	۷۱۱۱ (منتع على (2) مُمَنِّتَنع (1)
67: impossible	مهسبه (۱) * أضيّة (1)
108: souhait	٠٠٠ الهميمية (1) ممنية به نمق (1)
98: vœu, désir	
187: mort	* مَنِيَّة بِ مَماياً (1) * مَهَدُ _ (1)
50: faire un lit, préparer un berceau	مند (1) مند (1)
164: berceau	المهد (1) * أمقل _ (1)
107: agır avec lenteur (?)	
108: lenteur	v تَحَهُّل (1) * مَهاة (1)
29: oryx	* مال (4)
663, 141: richesse	* مات <u>' (</u> (5)
28, 38, 177 ² , 187: mourir	
95: mort	مَوْت (1)
33: mort	مَيِّت ہے مَوْتَنی (1)
150, 192: musique	* مُوسِيقِي (2)
127, 196: embellir, composer (artificiellement)	* 11 مُوْهُ (2)
67, 101: affectation (opp. à حقيقة)	تَـنـويه (2)
passim: eau. Création de l'eau d'après Kisā'ī, Qişaş, 6-7:	* ما (14)
لق الله ىعد خلق [اللوح المحفوظ والقلم] دُرَّة بميصاء في عظم السموات	قال ار عماس رضّه : ثر خا
لسان تسبِّح الله بكل لسان من تلك الألسن [كدا] لسمعين ألف لغة ؛	
با عيون لو ألقىت فسها الجمال الرواسي ما كانت إلا كدبابات في البحر	قال كعب [الأحمار]: وله
رت من هول المداء حتى صارت ماء جاريًا يموج نعضه في بعص ؛ قال:	
في وقت إلا الما. فإنه لا يغتر عن المسمح وتسبيحه اضطرابه وتحرُكه	
ن المخلوقات وجمله أصلًا لها [v. Coran, XXI, 31] ته نودي	وكدلك فضله الله على غيره م
لماء ان اسكُنْ فسكن ينتظر أمر الله وهو ماء صافع لاكدر فيه ولا ربد	1
Sur les rapports des quatre éléments, v. Hay., V, 6=16	3
175: d'eau	مانِيّ (1)
103: miroir	ما ِوثَّة (1)
32, 88: approvisionnement en vivres	* مير ه (2)
27, 200: rendre clair, distinct, monter distinctement, dist	inguer (2) مَيْزُ 11 *
198, 200: discernement, distinction	تَحْوِيز (2)

28: se distinguer de 23, 97: pencher 27: faire pencher vers soi, plaire à 28: émaile :: Rappunt or, III 40: Han, V, 107-351	(1) تَهَيُّر َ مِن (1) * مالَ = (2) * استَّمالَ لا (1) * مِيما (1)
78: émail; v. Berthelot, III, 40; Hay., V, 107-351	ربيت (۱)
ن	
•	
passim: prophète. Sur le hadtt ما كفر بالله نني تط v. (12) البيّاء v. البيّاء v. البيّاء v. البيّاء v. البيّاء v.	* ئسىّ يہ و∪ et
135: qualité de prophète, prophétie	ئئو"ة (1)
137. se faire passer pour prophète, se présenter comme prophè	v تَتَا (1) اللهُ v
133: nom verbal, v. ci-dessus	تَنَةُوهُ (1)
133: faux prophète. Ğаніz, Hay, IV, 122=378 renvoie sur cet	مُعَنَّتِنِي (1) te
qui est perdu فصل ما بين السي والمسمى question à son	_
7. pousser (plante)	* نَنتَ ہُ (1)
114: aboiement	(1) 🗝 🕶 🍍
126: vin	* ئىيد (1)
111. chaire (sous-entend ici: gouvernement d'une province)	* مِنتر (1)
177: la langue nabatéenne (= araméen)	النّطية (1)
129, 164, 176 déduction (	استنساط (3

91, 108: noblesse 101: noble 127: se faire passer pour noble 124 flèches 163: perspicace

128, 196 fait d'attirer l'attention 198: attention, perspicacité

127: effleurer (une science) **41**: puer

105 être trop noble pour

100: répandu حهار .v حهار

39: endroit élevé que les eaux n'atteignent pas passim: astre, étoile; النحر 31: les Pléiades

133: astrologie 95: fait d'échapper à, salut

109: action de ciseler (un poème) 112: de mauvais argure, maléfique

56: faire profession de

3: attribution frauduleuse à soi-même passim: nous

* نَدَلَ مُعن (1) لنر (2) نبيل (1) v تَنْدُرُ (1) * يبال (1) * ئېد (۱) п تنسه (2) (1) تَنْهُ (1) * نَتُفَ _ من (1) (1) 土 345 * مَنْتور (1) * نَجَب (1) نجر ہے ٹجوم (7) II سحمر (1) ⁻ * ئجاه (1) * احت (1)

* ئىس (1)

vm * التحرّل ه (1) الجحال (1)

* ند: (5)

26: timide	* مَنخوب (1)
114, 128: palmier	عموت (2) * نيفاة (2)
98: pair, émule	* نِدَ (1)
67, 137: rare	*
131: anecdotes, propos originaux	ن و ادر (1) نو ادر (1)
66 ² , 141 ² : regretter, se repentir de. Nous ne savons à quelle	
croyance l'auteur fait allusion; cp. cependant le conte ci	
1001 Contes, I, 94-95 et cf. Murtadi, 56.	to put 11. 2,
7: regret, repentir	v تَنَدُّم (1)
131: commensal	لدير (1)
125: commensalité	III مُمادَمة (1)
69: ablation	* رُو (1)
59: dilemme	пп يزاء (1)
96: contestation	vı تُمَارُ ءِ (1)
7: exubérant	از ق (1)
44: arriver, survenir à	از ال آثر ب (۱)
134, 155: descente (incarnation)	ئز ول ⁽²⁾
160: habitants	بارا <i>ن</i> (1)
56: demeure	مَنْرَل (1)
11, 99, 110, 113, 175, 198 rang, classe, cas; mansion (lunaire	مَنْرِلَة بِ مَمَا رِلَ (6) (
	نَسَبَ مُه إلى (2)
9, 144: généalogie	نَـَب (2)
176: parenté	يسُم (أ)
12. analogie, conformité	III مماسّة (1)
74, 130 ² : métempsychose (1) تنائم VI .	(2) مماسَحة
37, 38, 492, 53 · vautour. Cet oiseau passe pour vivre 500 ans	نـر ـونــور (5)
(Timār, 376) et l'on dit en proverbe أعمر من يسر (MAID, I,	
لير لايان (v. Lubad), «véritable vautour de Luqmān», appa	araît assez souvent
dans des vers qui célèbrent la longévité d'un personnage	
114: adopter (ou affecter) le genre de vie, le maintien d'un	* v تَنَــُّكَ (1)
dévot, d'un ascète	
494: procréer	* نَسَلَ ـُ (4)
45: descendance	ئنس (1)
49, 113: zéphyr, souffle, air. Les serpents et les lézards qui atte	• نسِر (2)
gnent la vieillesse passent pour se nourrir de l'air du temps (.	Hay., IV, 44 – 128)
73: animal imaginaire (?) qui ressemble vaguement à l'hom	* بشاس (1)
au point qu'on en fait parfois une espèce humaine à part, o	اس en jouant sur
et لسناس (Hay., VII, 53=178). Caussin, I, 71 et Barbi	er de Meynard
(Mas'ūdī, IV, 459) pensent que ce sont des singes (chimpanz	é ou orang-outan)
nombreux au Yémen. Mas'ūdī, qui refuse de croire à l'exist	
(IV,17), signale pourtant que Mutawakkil avait chargé Hur	
rechercher et que ce dernier en aurait effectivement rappo	
v. aussi Massé, 352; WZKM, VIII, 67; Merveilles de l'Inde,	1 0.

157: femmes	• بساء (1)
94, 107, 143, 1443, 158: oublier	* ئييَ _ (7)
94, 1192, 124 · oubli. On dit en proverbe: آفة العابر النسمان (MAID.,	يسان (4)
I, 61)	
119, 193 faire oublier	ıv الدَى (2)
39: prendre naissance	• نَفَأَ لَـ (1)
166: qui grandıt	ىايىتى (1)
105: lieu où l'on a grandi	تمسقا (1)
10, 51, 63, 82: construire	v ألفاً (4)
20: adjurer qn (au nom de Dieu)	* لَقَدُ ئِ (1)
109, 142 · réciter	١٧ أنشَد َ (2)
78, 1472 sel ammoniac; v Stfingass, s.v , naushādur, (3) ادِر	* نُشادر ct بوت
$H_{0}y$, V, $106=349$; E.I, s.v, III, $1034-5$, art de Ruska	
8 répandre, divulguer	* لَضَرَ _ (1)
81. divulgation	ئھر (1)
132, 200 ardeur, plaisir à faire qe	* ئشاط (2)
121, 132, 200. dispos, ardent	ئشط (3)
18, 131: se montrer hostile à	* ئَصَتَ ـُــ ل (2
592, 116. fatigue	لصّب (3)
151: chant particulier des Arabes composé de trois genres	* نضب (1)
le رُكباني [chant des hommes montés sur des chameaux],	le <i>unād</i> grave
et le hazağ léger (Mas'üdi, VIII, 93), v E I, suppl, s v ghi	
HAQI, 395, CAUSSIN, Musiciens, 24, FRLYTAG, Einleitung, 140-	-1
19, 53, 99, 132, 205: part	* نصِب (5)
108 origine	* يصاب (1)
160: station debout	viii انتصاب (1)
72: conseil désintéressé	* ئصحة (1)
21: aider, défendre qu.	* لَصَرَ 1 (1)
145, 207 · aide, assistance	ئضرة (2)
36, 58 partisan, auxiliaire	تاصر ۔ أيصار (2)
11 entraide, solidarité (opp à تعادل, א Maid, I, 285)	vı تىاصُر (1)
137: se convertir au christianisme	* v تَقضرَ (1)
106, 108, 126 pur, sans mélange, immaculé	* ناصم (3)
12, 115, 148 mortié, demi	* يضب (3)
207: être équitable, rendre justice à, reconnaître ses torts ou	ıv (1)
ses erreurs	
253, 26, 90, 99, 105, 131, 207: v. cı-dessus	إنصاف (9)
25, 28, 131, 1902: v. ci-dessus	مصص (5)
39: descendre dans le sol et y être absorbé	لَصَبُ (1)
47: nom verbal, v. ci-dessus	ئ ضرب (1)
10: faire bouillir (de colère), consumer; v. IBN Qut., Ši'r, 251	* أَنْصَحُ (1)
et glossaire	
106: cuit; figt.: qui mijote dans son jus, qui se consume	المنطب (1)

120: s'écarter de, éviter qc.	* نَضَحَ عن (1)
18, 1042: mise en ordre, disposition	۱۱ تنضيد (3)
112: amaigrı, alanguı	* نِصْو (۱)
59: fait d'exténuer, de fatiguer	rv إنصاء (1)
69: qui arrive droit sur une personne (opp. à قعيد)	لطبہ (۱)
3, 39, 552, 61, 1642, 177: parler, exprimer, parler une langue	* نَطَقَ (8) ج
être doué de la parole Avant la sortie d'Adam du Paradis	, tous les animaux
parlaient (Sidersky, 16), mais Dieu leur ôta la parole par	l'intermédiaire de
Gabriel (R. BASSET, 1001 Contes, III, 15); v. IBN QUT., Mu	<i>ht</i> , 171 , le même,
Ši'r, 279	
16, 20, 126: qui parle	ناطِق (3)
20: faire parler, engager à parler	īv أَنطَقَ (1)
passim: regarder, examiner, observer, réfléchir, juger possibl	
agir en faveur de	•
68, 104, 2012: regard, examen, opinion	ئطر (4)
23, 32: œil	ناطر (2)
9: semblable	نَطِير (1)
18, 178: apparence extérieure, vue	مَنْطُر (2)
85: confrontation des opinions	ווו مماطرة (1)
40, 65, 132 ² , 198 ² : attendre	viii انتظر (6)
199; attente	انتطار (1)
19: organisation, règle	أ نظام (1)
19, 201 description	* نَفْت (2)
73: brebis	* نفجة _ يماح (1)
156: sortes de cothurnes sans empeigne; sur leur licéité, v.	بعال سِندئة (1)
IBN HANBAL, Wara', 101-102	,
86: oui	* لَغَير (1)
207: quel excellent!	* نِمْرَ (1)
9, 58, 90, 105, 131: bienfait; bien-être, bonheur	زهمه (5)
71: combler de bienfaits	IV أَنْعَبِرُ (1)
91, 94: bienfaisance	إنعام (2)
صغور qui désigne un osseau semblable au نفر	* ئَمَير (۱) :
avec un bec rouge	
152: chant, musique	* ئنبر (1)
108, 152: accent; mètre prosodique (?)	لَفَمة (2)
182: celles qui soufflent sur les nœuds (Coran, CXIII, 4), (1)	
les sorcières qui jettent des sorts en faisant des nœuds (p	
nouement des aiguillettes); v. Rameau d'or, 226; Doutré, 8	9; WZKM, VIII,
70-71; Chwolsohn, II, 138	
133: souffler, souffler dans un instrument de musique	* لَلْجُ _ (3)
86: efficience, capacité	* ئناد (1)
166: état de ce qui est sauvage, insociabilité	* ئنور (1)
33: disputer à qn. la gloire, le mérite	ııı نافر لا (1)
96: dispute, discussion	vı تناؤر (1)

160: ne pas vouloir donner (par fierté, avarıce, etc.) qc. à (1) معلى روم., le trouver trop précieux pour	* نفِسَ ــَ
200: précieux	لغيس (1)
	نفِيس (1) III مُمافَسة (ا
26: rival	مهافِس (1)
بغُس et نغوس (32) passim: âme, personne, soi-même	
1122, 134, 189: utilité, avantage; bénéfique	* ئغم (4)
52, 193: avantage, profit	مَنْفعة (2)
53, 199: profitable	نامِم (2)
49. tirer profit, avantage de qc (1)	VIII التقَمَ د
49: nom verbal	انتبغاء (1)
68, 76. terrier, trou (v. Sa'd ibn 'Ubāda)	* نَفَق (2)
	* لَفَقَ ـُــ
36 être hypocrite envers qn. (1) •	* III بافتق
20, 97, 104 rejeter, nier, écarter (3	* ئقَى رَّ
135, 139. rejet, négation	نَفِيُ (2)
	عي رــ) VII تُما ن ي (ا
54· incompatible	۱.۱ ندائی (۱. کشام (1)
	* نَقَبَ <u>'</u>
•	لعب * نقش (1)
	نفش (۱. کمازش Ou کم
	مارش ٥٥ م * نقص <u>.</u>
59, 142, 193 défaut, incapacité, sentiment d'impuissance	ئ ق ص (3) نشری (1)
54, 62, 84 insuffisance; diminution; 80. v Nil	ئقصان (1) د
26, 28, 128, 204. defectueux, insuffisant (opp à العرب et تامر).	المِص (4) تأثري
	v تىتىش (3)
	VIII انتقص
	* لَقُصَ ـُــ
	VI تَناقُص (ا
186: opposé, incompatible	ممتسابص (1)
	VIII اُسِتِقاص
- 1	* ۱۱۱۱ نادر َ
72, 108, 142. conversation	'مماظلة (3)
7, 43: déplacement; changement d'idées	v تَنَقُّل (2)
90: punition, vengeance	* نَقْبَة (1)
71: punir, châtier (1	VIII انتقر (
119: être rompu, brisé, démoli (1) 😅	* ww انت
	* لکھ _ ہ
2 ² : stérilité, inutilité	ر المحر (2) نخذ •
	* نخد (2)
79: ignorer (1 94: ignorance 20, 33, 712, 123, 124, 131, 135, 139: mer, trouver répréhensible,	* نخذ (2) * نجرَ ـُـ (
79: ignorer (1 94: ignorance	نخذ (2) نکر _ (1) نگر (1)

	•
157: laid, répréhensible	'منٰک ر (1)
168: renversé, le haut en bas	أَمْنَكُس (1)
159: haleine	(۱) ئۆت
22: fait de faire mal	* نِكاية (1)
68: calomnie; nous avons adopté conjecturalement cette lecture	* ئويئة (1)
parce que la namīma est comptée par Rāzī parmı les huit catégori	es auxquelles
le terme sihr a été appliqué; v. E.I., s.v. sihr, IV, 431b.	
73: tigre	* نِبْر (1)
68: genre de mangouste appelé rat de Pharaon ou ichneumon	* نِمْس (1)
(herpestes schneumon). En Égypte, il était très honoré parce qu'il	
détruire les serpents et les œuss de crocodile; v. Hay., IV, 41 = 120	; cf. Mafātīh,
158; Авū L-Мана́sın, <i>Nuğūm</i> , I, 45	(1)
47: fourmis. Les Bédouins prétendent que Dieu a fait périr des	
nations entières par les fourmis; v. Hay., IV, 4=13, VI, 24=81	et commen-
taire VI, $45 = 150$	(1) 118
69: nous avons conservé la lecture de Van Vloten (Sandūbī:	* ئنىة (1)
رميمة) car ce mot désigne des taches blanches sur les ongles don	it on tire des
pronostics (onychomancie).	(1) *** *
64: croissance, développement	* ئَهُوّ (1) VIII انتخمَى إلى
72: remonter à (une origine)	
129: croître	ئئی۔ (1)
	* ۱۷ أَنْهَجَ (* نهار (2)
64, 158: jour	- نهار (2) * نهص_ّ ب:
	، بوص_ ب
arme, un argument)	* تمنهل ح تمها
41: aiguade, lieu d'étape (1) هِلْ 107: repousser, éloigner	سهل ع در * نهندَ (1)
69: v. ناهنات ; 21: تامر ; qu'il te suffise de —, il te tiendra	* نام (2)
lieu de tout autre	(2) 50
111: interdiction, défense	نَهْيُ (1)
86, 99, 103, 108, 109, 111: but, perfection	مهایة (6)
· · · · · · · · · · · · · · · · · · ·	حب يب (□) VI ما لا يتئنا تمي
71: fini, limité	روم الماريك المياهي مشاه (1)
-	
	viii اُمُشْتَهِيِّ (1) ** الله تا (1)
-	* iv انات (1
passim: feu, Enfer	* بار (8) ** **(2)
112, 152: de feu	ناريّ (2) ند (1)
103: lumineux	ئۆر (1) تىرىد (1)
17: phare, lieu où l'on voit de la lumière	مَنار (1) • نور (2)
83, 117, 128: espèce 49: chamelle	* ئوء (3) * ئاقة (1)
1872: dormir	* نام َ ــ (2)
68, 142, 143, 187: sommeil, fait de dormir	نوم (4) نوم (4)
oo,,, 107. sommen, mit ut quimi	نومر (۱)

п تَنْوِيهُ بِ (1)

142: rêve Quand on dort entre deux portes, on est frappé par les (1) génics (Hay., II, 75=207); sur l'incubatio (استهارة) v. Doutté, 410 sqq

166: action de faire hautement état de

(l) ฆู 26: intention 172: état d'une bête grasse يئ (2) 141: lecture conjecturale d'un terme d'origine persane (نيرنك) ct désignant une pratique ررح ou درج ct désignant une pratique magique, un enchantement; v. Hay, IV, 119-370; IBN QUT, Ma'arif, 178; Timār, 57, IBN BADRŪN, 109-110, DOZY, 5 V; CHWOLSOHN, II, 138 Le début du § 141 fait allusion à des pratiques énumérées dans des vers que nous reproduisons dans l'index, s v. Kuwair En ce qui concerne le mot بارنای il demeure énigmatique X 45 · descendre هنطة (1) 39. dépression, bas-fond 157: adonné à 76 «voix qui apporte une nouvelle mystérieuse ou un avertissement on une invitation on aussitune inspiration poetique, expendant que la personne qui parle reste invisible» (E I , s v , 11, 306-7). Un exemple caractéristique dans Šibli, 140, v. aussi $Ha_{\rm F}$, VI, 62=20236. donne هات (1) 187 en état de sommeil هاجم (1) المحائد (1) 125 lancer des invectives کد (1) 36 fracas produit par qc. qui s'abat 32: état des paupieres garnies de longs cils آهدَت (1) νπ انهدام (1) 23 décrépitude 41: huppe Le récit, dans le Coran (XXVII, 20 sqq., du rôle de 'مد'مد (1) la huppe dans les rapports entre Salomon et la reme de Saba, est a l'origine d'un certain nombre de légendes empruntees. La huppe était le seul animal qui pût indiquer les points d'eau à Salomon (Hay, 111, 161 - 512, Tab /Zot, I, 437, Kisā'i, Qişaş, 289, Qazwīni, 375, Timār, 383), loisque sa mère mourut, elle la mit sur sa tête pour lui chercher une tombe, mais finalement c'est sa tête elle-même qui lui servit de sépulture; de là viennent d'abord sa huppe qui lui fut accordée en reconnaissance de son amour filial, ensuite sa puanteur (IBN Qur, Ši'r, 279; ii), Muht, 363, Har., III, 160-510, etc.). Cependant Ğāhiz pense qu'elle sent mauvais parce qu'elle construit son nid avec des ordures (Hay., I, 112=238), tandis que Ta'il ibi, (Imār, 385) estime que c'est une odeur sur generis; v. aussi Qazwini, 375; Sidersky, 122-126; Massé, 186, Langage des oiseaux, 26-27 136: bonne conduite هداية (1) (1) أُهدَى 103: meilleur guide

1302, 132: faire un cadeau à	IV أُه دَى إلى (3)
123: se faire réciproquement des cadeaux	vr تَهادِ (1)
36: bien se conduire	VIII امْعَتَدَى (1)
passim	* حدا (52)
passim	هَٰذِهِ (19)
88: ainsi	هكذا (1)
108: rapidité, promptitude (?)	* مَدَّ (1)
107: tailler, élaguer	* مَذَتَ (1)
141: chat	* هر (أ)
اعق من هرة et aussi أعق من هرة	هر ُ ةَ (1)
(MAID., I, 122)	· / J.
151: mortier	* مِهْراس (1)
29: d'Heraclius (575-641 J-C.), empereur byzantin qui fit	* يَ م ْرُقِيلِيُّ (أَ)
frapper des pièces d'or et d'argent dont les Arabes se servirei	
333)	(,,
62, 104: devenir vieux, décrépit	* كهريم ً (2)
37: vieillards	كه م (آ)
4: se moquer (1) - 3	- کھڑ کمی (اً) * - کھراً - ou کھڑ ہ
151: mode musical qui « se compose d'une série de temps (1)	
uniques égaux et tenus, son allegro de temps uniques égau	•
mais un peu plus viss que ceux du hazağ» (Mas'ūnī, VIII, 98	
ي تتوالی لقراته نفرة نقرة وهذا رسمه: تن ت ت ت ت ت ت ت ت ت ت ت	
نهزج الخنهف كله وهو الدي يثير التلوب ويهمج الحدير VII, 28 ajoute	i — (CI TRLI-
TAG, Einleitung, 141)	(4) مران تـ (4)
36, 116, 120, 121: plaisanter	۰ هر <i>(</i> ۰ (۱۰)
962, 97, 1162, 117, 196: plaisanterie	کھرنل (7) کھرنل (1)
121: plaisantin (employé comme prénom)	َهُوَّالَ (1) •
	* کهسچیر ج (۲)
Il s'agıt donc, semble-t-ıl, du tırage . حساب الهسمير حروهي الترعة	
légal dans les circonstances de la vie où l'on éprouve une diff	•
une décision; v. Dourré, 375 et références. Le Fihrist, 314	-
attribués notamment à Pythagore, à Dū l-Qar فرعة	
etc., mais nous n'avons trouvé aucune autre attestation de	
probablement d'origine indienne; il y a peut-être une rela	
(dans un vers d'al-'Ağğāğ, apud ĞAWĀLīQī, 82) glosé par 🦡	et اسنځرام الغرا.
le verbe سَخْرَ (Ṣaḥāh, s.v.)	
114: collines, monts allongés	* كفضبات (1)
94: faute involontaire	* كَفُوة (1)
passim: est-ce que	* كَمَلْ (58)
103: croissant de la lune	* مِلال (1)
95: ınquiétude	* كمام (1)
47, 119, 130: périr	* كملك (3)
94, 95, 119: perte, ruine	مَلَكة (3)
35: perte, ruine	п تَنْهِكُة (1)
• '	(-/

	10	
7: faire périr	IV (1) الملك (1)	
27: perdu	x مُسْتَهٰلِك (1)	
8: viens ici	• تعلم (1) • معلم (1)	
passim: eux	• نمر (5) تا دون	
187: eux deux	همًا (1)	
10, 205: souci	(2)	
108: préoccupation	مِنْهُ (1) الله (1)	
16: préoccuper, importer à	الأمر (1)	
143, 200. important	'مهر (2)	
89: négligence	IV أهمال (1)	
passim: là, il y a	* نمداك (4) * تَهَنَّأ ب (1)	
28 se trouver bien de, se réjouir de	• تهتا ب (1) • • • • • • • • • • • • • • • • • • •	
45, 156 indien	* منديّ (2)	
79. espèce de vipère vivant dans les ruines et dans les mais		
elle est introduite avec le bois à brûler; sa morsure est mo	ortelle, v Hay, IV,	
42 - 121, 76 - 226, 79 - 238	/11 *** * * *	
29 d'origine indicine (sabre)	الإمدادائي" (1) * الهوّ (80) الهميّ ردّ * ۷ تُقوَّد (1) * ۷ مُحَقَرّ (1)	
passim (25	هو (80) هي رو	
137: se convertir au judaisme	v • تَهُودُ (1)	
	٧ مُثَهُور (1)	
176, 190 · сепх-ст	* تموالاه (2) * هائمة (3)	
1, 9, 35. tête		
69 chouette représentant l'âme du défunt chez les ancie	als (1) (pl) مامرًا	
Arabes (صدی)	* هان ي (2)	
5, 55. etre méprisé, jouir de peu de prestige 196. indifférence	vī تَهارُ⊍ (1)	
94. indifférent	۷۱ کهون (۱) نمتهاو ب (1)	
	مسهارین (۱) * مَعُوَّى حِ أَهُواء (3)	
7, 85, 145: passion		
762 mener à l'abîme (Coran, VI, 70), captiver, rendre fou	* x اسْتَهْوَى (2) * تراس (۵)	
passim air	* تعواد (9) ترانشر(2)	
112, 152, d'air, à air	تعواني (2)	
127: se parer de	* v ئَهَا بِ (1)	
105a: éprouver une crainte révérencielle pour	* هان ً (1)	
95: crainte révérencielle	كفينة (1)	
93: plus intimidant, plus digne	اُهْيَبُ (1)	
145. inspirer à qu. une crainte révérencielle à l'égard de	II میّت د من (1)	
75: en magie, ce mot paraît avoir deux sens: a) amulette		
talısman (= تمويد) portant des figures ou des formules magiques (Dozy,		
s.v.), que l'on porte pour se mettre à l'abri de l'envoûtement et du malheur;		
v. Hay., VI, 72 = 232; Steingass, 1521 b) médium	•	
VLOTEN, WZKM, VII, 236, traduit par Gefdis, Vehikel) a		
le passage suivant (إامانة العزيمة: 199) = le passage suivant		
أن يكون له هيكلا لر يستطم دحوله : والحملة في دلك إن يتبؤر	ولكن البدن إذا لم يصلع	

باللبان الذكر ويراعي سير المشتري ويفتسل بالماء التراج ويدء الجباء وأكل الزهرمات ويتوتحتى في النيافي ويكثر دخول الخرابات حق يرتن ويلطف ويصنو ويصير فيه مشابه من الجن ؛ فإن عزم بالنيافي ويكثر لها — v. aussi — v. aussi بالمعرب أن يكون بدنه هيكلا لها بالمعرب الله بالمعرب الرابط المعرب المعرب الرابط المعرب الرابط المعرب المعرب

38, 134 = «ce qui existe en puissance, ce qui à proprement parler (2) مُرُول n'existe pas (n'a pas de forme) mais peut devenir quelque chose en prenant des déterminations opposées» (E.I., s.v., mādda, III, 84); c'est la matière primordiale, v. Mafātīḥ, 136; Ihwān aṣ-Ṣafā', II, 2 sqq.; Excerpte, 222 n. 3

و

passim: part. de serment * ز (8) 42: allusion à l'expression بنات أوي qui désigne une espèce de * Per (1) champignon à surface velue. On ne sait ce que représente jui bien qu'on v. ومن بنات اور المكان Sur le proverbe وي vir un rapport avec Maid., II, 279 125: malsain, insalubre (1)(1) 152, 154: corde d'instrument de musique. D'après Mas'ūni ٤ ئ ج أوتار (2) (VIII, 91) qui cite les paroles d'Ibn Hurradadbeh, «au rapport de Fandoros [Πανδώρος, v. ibid., VIII, 418] le Grec, les quatre cordes [du luth] correspondent aux quatre tempéraments: la corde zir correspond à la bile jaune, la corde double (mațnă) au sang, la triple (mațlaț) à la pituite, la corde bamm à l'atrabile». * نټورة (1) * قاتق ب (2) 120: relâche, répit 3, 88: attacher foi à, être assuré de 95: confiant واليق (1) 58, 67, 89, 201: confiance (4) zzt 94, 104, 166: devoir, falloir واچب (2) 12: obligatoire; 34: devoir 904, 124, 169: imposer (6) iv 12: obligation, caractère obligatoire إيجاب (1) 90: exiger, nécessiter x النتواجب (1) passim: trouver, constater, juger; , __, 165: se fâcher contre; * زَجَدَ (24) passif: 302, 168: exister 178: existant كوچود (1) 105a: bref, succinct (1)(1) 1082: concision (2) إيجاز (2) تمويجز (1) 7: bref, concis (orateur) 88: faire souffrir الا أَرْجَمُ (1)

passim: visage, aspect; على الدهر 56: jadis, il y a longtemps (16) على الدهر

(1) (1)

(4) تعد

97: honte

52, 84, 108, 162: côté, point de vue

203: adresser qc. à	II رُجِهُ ه إلى (1)	
141: (lecture douteuse)	توجیه (1)	
passim: seul, unique, même	* واحد (13)	
50: seul	وَحْدَهُ (۱)	
592, 97, 106: tristesse, isolement farouche	* وَحَشَة (4)	
75: s'isoler, se mettre à l'écart de	٧ تُوَجُعشَ من (1)	
166: goût de la solitude	x استِيحاش (1)	
125: malsain, indigeste	* وَخير (۱)	
8: amitié	* رَوُدَ (1)	
117, 183: amitié	مَوَدُة (2)	
123: amitié réciproque	vı تُوَادد (1)	
8, 126, 143, 175, 1912, 205: laisser, abandonner	* وَدَءَ _ (7)	
28· caractère, esprit conciliant (opp. à معادية)	III نُمُوَّادعة (1)	
78: macération dans l'eau. Peut-être s'agit-il de l'amollis-	* التَوْدِين (1)	
sement de la pierre à l'aide du vinaigre; v. E.I., s.v. Kīmiy		
	* داد - أزدية (²	
167: miroir métallique	* وَدِيلة (1)	
7, 89, 117, 156. engendrer, provoquer	* Iv (رَثُ (4)	
199 ² : se produire	* قرَدَ - (2)	
11: dans l'expr. الموارد والمصادر les tenants et les aboutissants	مَوادِدُ (1)	
132, 205. amener, présenter	IV أُوْرَدُ عَلَى (2)	
42: allusion à l'expr. ست وردان cloporte	* وَرْدَان (1)	
37, 49, 53, 188: ramier	* وَرِيْشَانِ (4)	
30: feulles d'arbre	قرت (1) * قرت (1)	
76, 103: feuille. Le صاحب الورقة est sans doute Šarik ibn Ḥunā		
qui alla au Paradis et en rapporta une feuille d'arbre (Hay., I, 146=301)		
41: gecko, tarente. D'après la croyance générale, lorsqu'Abraham (1) נוש *		
fut jeté dans la fournaise, tous les animaux de la terre s'efforcèrent d'éteindre		
le seu, sauf la tarente qui souffla dessus, et la chauve-souris qui l'attisa avec		
ses ailes. Aussi la tarente, qui est l'alliée du Démon, doit-elle être tuée, sur		
l'ordre du Prophète; cet acte procure la rémission de 70 péchés; v. Hay., IV,		
97=289; Івн Qur., Muht., 10	, , ,	
19, 952, 101, 172: poids; 1522. rythme (équivaut à إيتاء v. Mas	* وَرْن (8) ÜDi،	
VII, 97); في هذا الورن 117: à ce compte-là	- , (,)-	
126: plus pondéré	از زن (1)	
101: proportionné	مَوْزُونُ (1)	
142: comparaison	III تموارَلة (1)	
46: milieu	* وَسَعَلَ (l)	
23: être assez large pour contenir qc.; 192: être possible, pern		
15: large	وايسم (1)	
12, 105a, 108: ampleur	سَعة (4)	
24: élargir	rv أَرْسَمُ (1)	
107: avoir la latitude de	vm اَلْتُمَّ (1)	

67, 97: marqué (opp. à عنل')	موسوم (2)
59: obsessions, hantises	* وَسَا وَسُ (1)
24, 29 ² , 90, 91, 133, 153 ² : décrire; louer	• وَصَنَ - (8)
19, 242, 93, 98, 99, 103, 104, 111: description, portrait mé	
louange	
99: celui qui décrit, peintre	واصِف (1)
86: vanté	^{كمو} صوف (1)
28, 912, 176: forme, sorte, attribut	صِفَة ج ات (4)
12: réunion (opp. à فصل)	* وَصْل (1)
302, 149, 161: réuni, continu (opp. à منصل et مقطوء)	تمونصول (<u>4</u>)
135: lieu	مِسلة (1)
110: être en contact avec	viii اتْصَلَ ب (1)
95: contiguité (opp. à انقطاء)	اتِّصال (1)
110, 170: en contact avec, contigu à	مُشْصِل ب (2)
68: pelote ou étoile et balzane (chez les chevaux)	* وَضَح ج أَرْضَاحُ (1)
13, 25: clair	واضِع (2)
140, 175: placer; 99: avilir, abaisser	* وَضَعَ ـَـ (3)
13, 131, 200: bassesse, avilissement (opp. à رفعة)	ضّعة (3)
10, 82: humble	وَصيم (2)
155, 156: auteur	واخِم (2)
passim: lieu, place	·وفضع ج نمو اصِم' (13)
190: modestie	٧١ تَواضُع (1)
69: v. אוני	* وَطْءُ (1)
133: adaptation	III مُمُواطأة (1)
34: menace	* وَعِيد (۱)
94: menacer	x تُوَعَّدَ (1)
34: menaçant	VI 'متواعِد (1)
128: exhortation, avertissement	* وَعْظ (1)
28, 204: complet, plein, copieux (opp. à ناتص)	• وافر (2)
92 ² : conformité	• رِوفَق (2)
25, 105: assistance divine	11 تَوْفيق (2)
108, 133: être conforme à, concorder avec	III واقتَ ھ (2)
28: concorde	ِوفاق (1)
11, 16: s'accorder (opp. à ختلف); 133: arriver par hasard	νπι اثُّفَقَ (3)
201: remplir envers qn. (une condition)	* دَفَى _ • ه (1)
28: recevoir complètement, être rempli	x استَتُوْلَمَى (1)
7: impudence, impertinence	* قِحَة (1)
131, 196: insolent, impertinent, impudent	زقاء (2)
106: brûler, être incandescent	٧ تُونَد (1)
1122: incandescence, fait de brûler	تَرَقُد (2)
121: gravité, dignité	* وقار (1)
51, 99, 139, 185: tomber, se porter (sur), produire un effet	
105*: effet	رُقرم (1)

	(4)
38: bataille	رَفْعَة (1)
110: apposition du sceau royal	II تُواقيع (1)
34: condamnation	iv إيثناء (1) 'موقير (1)
34: qui condamne	
132: attendre	v تَوَقَّمَ (1)
غ —, 34: hésiter à propos de; على —, 84, 192: s'arrêter sur;	(9) (9)
connaître; 104: remarquer; 163: retrouver, découvrir; 2	ـــ, 60, 200:
s'arrêter devant qc.; 18, 90: hésiter à propos de	(0)
28, 64: exclusivement consacré à	تموفوف (2)
97: arrêt	وَقِهَٰتِ (1) مَا اللهِ
2: hésitation	v تَوَقَٰف (۱)
73: Damīrī, Caire, 1330, II, 177, 88, déclare que les wāqwāq son	
des produits de plantes et d'animaux (de même Baihaqi, l	
53=178 les cite mais n'en dit rien de plus Ce sont «des êtres	
le plus à l'espèce humaine. Ils sont le produit de grands arl	
sont suspendus par les cheveux. Ils ont des mamelles et des	
semblables à ceux des femmes Ils ont le teint coloré et ne	
«wāq wāq». Quand une de ces créatures est capturée, elle	
morte» (Abrégé des merveilles, 138 et 677-8) V. aussi Dimašqi,	
avec le palmier et le cocotier, un corps intermédiaire entre le	es règnes végétal
et animal	10) 416 4
118, 129, 131: dissimulation, réserve prudente (opp. à إعلان)	(3) 🏥 •
89: préserver, garantir	ıv اَتَتَى (1)
13: prudence	v تَوَٰقَرِ (1)
7: prudent (opp. à خبوط)	مُعَّوَقَ إِ [1]
125, 187: craindre Dieu	viii اثْنَى (2)
160: appui placé devant soi	(1) 🐯 viii *
168: constant	* واكِد (1)
207: garant	* وَكِيل (1)
87: se sier entièrement à	viii اتُّكَل على (1)
124: fait de compter sur, de se fier à	ائِتُكال (1)
48, 67: naître	* ژاند (2)
493, 130: descendance	َوُ لَد (4)
passim: enfant, produit, petit	وَلَد ~ أ رّلاد (8)
191: générateur	والد (1)
191: engendré	تمولود (1)
147: naissance	ولادة (1)
12, 32, 46, 60, 62: temps de la naissance	مِيلاد (6)
129: disposition des astres au moment de la naissance; thèmes	مُواليد (1)
généthliaques v. Dozy, s.v.	_
169: produire	п زَلْدَ (1)
6: passionné de	(۱) مولم ب (۱) مولم ب
106: consterné	* واله (1)

106: frappé de stupeur	IV مُولَّهُ (1)
62 ² : suivre	• وَلِي - (2)
136: amitié	زلاية (1)
69: v. אַצע	زلایا (1)
43: clients (= non-Arabes), mawālī	كموال (1)
4, 72, 124, 1442, 166: plus proche, plus convenable, plus digne	أزل ى (6)
184: se charger de	v تَوَكَّى هـ (1)
203, 205: s'emparer de, dominer qc.	x استئوالي على (2)
903, 207: donner, accorder	* وَهَبُ ـُــ (4)
106: être incandescent	v * رَأُو هُجُ (1)
102, 128, 141: faculté perceptive, instinct	* قمر (3)
12: produit de l'imagination (opp. à معتول)	تموهوم (1)
32: faiblesse	* نَمَن (1)
10, 26: faible	واچمن (2)
52: délabré, faible	* واوِ (1)
71 ² : malheur à	* رَيْنُ لو(2)

ي

passim: part. du vocatif	يا (14)	
33: qui ne laisse aucun espoir, désespéré	ıv 'مُولِس (1)	•
66: si notre lecture est bonne (texte اللبهة), il s'agit d'une perle unique	اليتسمة (1)	•
3, 14, 35, 110: main; au pl. آياد 90: bienfait, service rendu,	يَد (5)	*
d'où: obligation		
58: peu important, minime	يَسِير (1)	*
109, 114, hyacinthe	ياقوت (2)	*
26: état de veille	يَقَطَة (1)	
187: éveillé	(1) ئ	يتظ
122, 26, 28, 93, 97, 201: certitude acquise par le raisonnemen (opp. à قطة et ظف)	يَقين (7) t	•
86, 112: caractère bénéfique; heureux effet	يُنِين (2)	
29, 123, 1452: du Yémen	ن (3)	يَما
184: serment	ن ۽ اُنمان (1)	يَجِيَ
passim: jour; 382, 76: «journée», bataille; يو مَنذِ 160, 204: (3 ce jour-là, à cette époque-là; au pl. 322, 37, 39, 44, 64, 10 165: jours, temps, âge, époque	يُوم ۾ آيام (30	•

CLASSEMENT

PAR ORDRE DE FRÉQUENCE

Dans le glossaire, chaque mot est suivi, entre parenthèses, de l'indication de sa fréquence, mais pour faciliter l'élaboration ultérieure d'une liste-type basée sur des dépouillements multipliés, nous avons jugé utile de classer ici, par ordre de fréquence, tous les éléments de vocabulaire qui apparaissent au moins trois fois dans le texte. Nous avons tenu compte, quand cela nous a paru nécessaire, de l'indépendance des mots par rapport à la racine, mais nous avons souvent groupé verbe, maşdar et participes, en additionnant leur fréquence respective, de sorte que les chiffres indiqués ci-dessous ne correspondent pas toujours à ceux qui figurent dans le glossaire

24	قليل	32	جهل/جهل	61	۷۱	552	في
24	مَقَ	32		60	الدي	500	يمن
23	القي	32	ننس	58	ھل	392	بر
32	حير	31	نیس نغس محشن	57	ک <u>ل</u> کل	347	لو
22	أنمر	31	فصل ً/فضل	56	خائر	340	(ce que) L
22	حالف/خلاف	30	دعرً	56	مع	328	¥
21	طويل	30	يوم	54	ىشي∙	242	کاں
21	مازی/مر ۱۰	29	أرص	53	الله	225	عنى
21	مز اس	29	دون	52	هدا	169	قال
20	إسا	29	د کر ً/ د ک ر	51	ં!	168	عن
20	أهل	29	עֹ נֻ	50	1	165	کمن
20	رغب ً/رغبة	28	ىمد	50	صار	138	λĺ
20	فملَ/فمل	28	باس	49	علد	131	قد
20	منع ً /منع	28	كثير	49	يعنبر	103	إلى
19	4	27	ح ق	48	لو	102	31
19	ر مُجل	27	كثير حقَّ حقّ	47	جملَ	102	رز
19	هده	26	تحشن	47	عىد	99	•်]
19	وصف/وصْف	26	حالُ	46	كما	93	し
18	خلق/حلٰق	26	سَيِّب	45	طول	91	ان
18	زاد/زیاد :	26	عەل/عَمَل	43	ما (النغي)	82	أعر
17	أول	25	عر صَ/عو'ص	42	از: ``	80	J
17	غاية	25	عيب	39	أنت	80	هو
17	لو ن	25	نظرَ/ نظ ر	38	قدار	78	10
16	ہتی/بقاء	25	مر ّح/مر ْھ	35	صاحب	76	دلك
16	ؠڹ	25	هي	35	قتل/قـتل	74	کی ف
16	بل حس ح ت يلة	25	وجد	34	کأن ً	65	إدا
16		24	باب	33	إي	64	عرف
16	قلب	24	سمم ً / سنم	33	جد /جد	64	قو°ل
16	تمذ	24	ظهر ً/طهو ر	33	معنى	64	ك (مثل)
16	ال جه	24	تحبو	32	عميم	63	رای

8	صِدق	10	قطم/قطم	12	ظنُّ/ظنَّ	15	
8	۔ صفرر	10	قام	12	کن/سا أعطی	15	حر إلسان
8	صأح	10	كريىر	12	ا صحی عاقب/عقاب	15	إنسان حمد/حمد
8	صنعة	10	مربعر العل	12	علة	15	علد/عبد عالم
	ضحك/ضحك	10	ملك ملك	12	عادة	15	عابير اختلف/اختلاف
8	عدد	9	÷1	12	قصير	15	عنا
8	يعرق	9	إمام	12	نبي	15	مکان مکان
8	عزيمة	9	جسر	11	.ي بحر	15	أنصف/إنصاف
8	عظہ	9	بسمر حسد/حسد	11	ابتی	14	خطا
8	عيان	9	, جميل	11	بلنم /بلوغ بلنم /بلوغ	14	رأس
8	۔ غبر	9	خاف/خو ف خاف/خو ف	11	جاور/مجاورة	14	طريق
8	أفر ط/إفر اط	9	دخل/دخول	11	جوهر	14	طلب /طلب
8	فهم /فغير	9	أدرك/إدراك	11	احتج/احتجاج	14	معرفة
8	بدر بهد [قرار	9	دري	11	حفط/حفط	14	عشرة
8	تصة	9	دهب ً/ذهاب	11	دعا/دعا٠	14	عثل
8	انقطم/انقطاء	9	رضيُ /رصي	11	ادعی/ادعاء	14	ماء
8	قَبَرِ	9	مسأألة	11	دليل	14	Ų.
8	كدا	9	سن	11	أر آ د/إرادة	13	أخذ
8	نتص	9	طهر	11	شهدً/شهادة	13	حدٌ
8	ئار	9	عظير	11	صو اب	13	شاعر
8,	وزْن	9	غلب	11	فلك	13	صورة
8	ولدُ	9	كآوة	11	قبيح	13	طم <i>ه ً </i> طمع
7	احد/إحدى	9	كلام	11	سی/نسبان	13	ف صل <i>/</i> فصل
7	إذ	9	7	11	نطق	13	قنلَ کتاب
7	أتمة	9	هو ۱۰	11	هر ل ً/هر ل	13	د <i>تان</i> لسان
7	امرَ	8	رْيَا	11	وقفً	13 13	لسا ^ن لفط
7	باطِلِ	8	بدن ۱۰	10 10	آب آمر	13	مط انکر/إیکار
7	آلت ً	8	أبطلَ ث	10	וע	13	الحر/إحدار واحد
7 7	جر ی -	8 8	بعد بنی/بساء	10	۱۰ ہمید	13	ر.عد موضع
7	ِڄڻَ آ ڄاب	8	بی/بیاء جبل	10	بدید مال	12	بموعه أضل
7	۱۶۰۰ حکم ة	8	مببن محکو	10	حَبَر ^م	12	ال ترك / ترك
7	حيث	8	خص	10	أخطأ	12	جمع
7	حيت خصلة	8	خط/خ ط	10	حا لص	12	جملة
7	در	8	زمان	10	رد ُ /ردُ	12	جار
7	دن	8	سىيل	10	شرّ	12	حجَّة
7	تزكيب	8	سِحْر	10	أشار/إشارة	12	دهر
7		8	ساحر	10	صحيح	12	دم*/دم*
7		8	سلم/تسلير	10	طليرً/خانير	12	ذو/ذات
7	• •	8	اشر	10	عجب	12	شديد
7		8	پسو ی	10	اعتدل/اعتدال	12	شکر/شکر
7		8	شبهة	10	عاند/معاند ة	12	صنّم/صنْم
7	طال	8	يفعر	10	قدّم/تقدير	12	طبيعة

5	فتح/فتح	6	هلك/هلكة	6	رفيم	7	تعجّب/تعجُّب
5	فساد	6	جه ة	6	روس	7	عد
5	أفسد	6	صفة	6	ا دری	7	تعرص/تعرص
5	فات	6	أولى	6	ستأل	7	اعتل/اعنلال
5	فاق	5	أبد	6	يبر	7	فضبلة
5	قدّ	5	اُ تى/إتيان	6	ساكن	7	قَانَلُ /مقابلة
5	قصرً/قصر	5	اتخد/ات خاد	6	سماء	7	قدير
5	قلير	5	تاويل	6	سيف	7	قسير ً/قِسير
5	قلیر کوم	5	ىدىم	6	شليه	7	قط
5	منہ	5	تمام	6	شغ ص	7	قلة
5	نسل/نسل	5	جز ٠	6	شهس	7	قامة
5	تفع /نقْع	5	ï>	6	أصبح	7	قوة
5	ننی/ىني	5	جهد	6	طباء	7	كمال
5	وصم "	5	جاد/جو د	6	عدّل/تعديل	7	لكن
5	ید	5	حط	6	عو م	7	ů
4	امل/ أ مل	5	أحق	6	عقرب	7	مارس/معادحة
4	تاتمل/تائمل	5	حملّ	6	تعذر	7	تملك
4	المنّ / أثمن	5	خضير	6	عامة	7	نحر
4	اتب/تأنيب	5	'حلق	6	عثق	7	انتظر
4	1221	5	حأبي	6	غريب	7	لغمة
4	ہڈل	5	احتمار	6	فر°ق	7	ناھ َ
4	الصر	5	دفم /دفع	6	فاسِد	7	وثق/ثنة
4	بول	5	دل	6	فكرة	7	أوجب/ايجاب
4	بيت	5	دهبُ	6	فو ق	7	ودء
4	ىياص	5	مرنوء	6	قَملَ	7	مىلاد
4	ىياں ٍ	5	رفع ً/رفع	6	قدر	7	ينتين
4	- 17	5	ستر َ	6	مقدار	6	ا کل/ ا نیل
4	جاد جاد	5	سريع	6	اقتصد/اقتصاد	6	امدا
4	مچر	5	اسوك	6	إقصر	6	ىطن
4	جمال	5	: Land	6	قو مر	6	تلميد
4	جىس	5	شعاء	6	قو"م/تقو ي _م	6	ثنْت/تنست
4	جو اب	5	شك*/شك	6	كسير	6	جز°ر
4	جيّد أحب ُ	5	شكل	6	کدت/کدب	6	محلة
4	أحب	5	اصطواد	6	تكلُّم/تكلُّف	6	حاجة
4	حجارة	5	طَرَف	6	کاد	6	حيَّة
4	حديت	5	ظلام	6	ليل	6	دقيق
4	احدو تة	5	اطهر/اطهار	6	مدّ	6	دامر ً/دوام
4	حدّت	5	عر ف/تعريف	6	مات/مو ت	6	دين
4	حساب	5	تحصّب	6	مهز لة	6	مدهب
4	أحسن/إخسان	5	عاكم	6	نصيب	6	دهن
4	حضر	5	عيب	6	نعمة	6	مرآة
4	تحظ	5	تفا فل/تفاؤل	6	نافس/منافسة	6	ربہا
4	حياد	5	استفق	6	نهاية	6	ردجل

احتاج	4	عاقبة	4	وقم	4	مثنى	3
خاتبر	4	عتد	4	ولد	4	ثو اب	3
اخر~	4	عاقل	4	وهب	4	جدال	3
حاطر	4	عثر	4	إبل	3	تجربة	3
خف	4	عاش	4	آتي	3	ڄل	3
خازير	4	غش <i>ا غ</i> نت	4	أيخر	3	جليل	3
أدخلَ	4	فيغد	4	ادب	3	نجماهر	3
داری/مداراة	4	فر"ق	4	تادیب	3	چا <u>م</u> د	3
دا-	4	فار ق	4	أدن	3	أ جمد/إجماد	3
دئب	4	فضَّل	4	ارنب	3	جودة	3
رئاسة	4	أفىي	4	آلة	3	جار/جو ر	3
رجا	4	تناوَت	4	آمن	3	جوف ح ب ب	3
رسول	4	قتال	4	أننى	3	حبب	3
مرسل	4	قَدَم	4	IJŢ	3	حديث	3
رشيق	4	تقادم/تقادُم	4	تيآ	3	حدقة	3
ر نمہ	4	قضد	4	بئو	3	مو"	3
استزاح	4	قضر	4	أعدأ	3	حركة	3
ز چر	4	تتصير	4	ىدل	3	مُحرَّمة	3
رال/زوال	4	قضى	4	استبدل	3	حر ں	3
נג	4	قياس	4	بدا	3	حازر	3
سلامة	4	کی فیة	4	بادى	3	احتنال	3
-	4	لحن	4	يشر	3	'محق	3
ساق	4	ألتى	4	أبطأ	3	يحلمر	3
شريف	4	لامر	4	بمير	3	حوت	3
مشكل	4	مدر ً / مذء	4	يعو ص	3	أحوخ	3
شهوة	4	مرّة	4	بغل	3	ممحال	3
شيطان	4	المرؤ	4	بتسة	3	استحال	3
أصابع	4	أمسك	4	بلاد	3	حيلة	3
صنف	4	مصى	4	بلبع	3	حيوان	3
ضئم ضر"	4	موّه/تمويه	4	بلعير	3	خرف	3
ضر"	4	مؤز	4	٠ ٠	3	حفيف	3
طاعة	4	میْز مال ندمر	4	بيز	3	حنيف خلي إخلاص	3
اطلق	4	ندم	4	اب	3	إخلاص	3
اطىب/اطىاب	4	مول ّ	4	بهي . بيُّن	3	إخلاط	3
اطال	4	نىر	4		3	خنفساء	3
طير	4	إبشأ	4	استبانة	3	تخيبل	3
عجيب	4	نغم	4	تبع َ	3	دماء	3
اعتدر/اعتدار	4	وحشة	4	تر اب	3	دهر ي	3
<i>عَو</i> ُص	4	آ ورث	4	تالد	3	مدور	3
عريص	4	ورشان	4	تو بة	3	تدوير	3
عرّض	4	سمة	4	توتياء	3	تذكر	3
اعتزى	4	صنة	4	تا∻	3	ذنب	3
عز"	4	اتصل/اتصال	4	تا.	3	مرثنة	3

3	للتي	3	'غقل	3	ضد	3	رجم
3	محض	3	غملة	3	يضعف	3	زحمة
3	امرأة	3	غلبة	3	أصلّ	3	رشاقة
3	مریص	3	غملة غلبة مستغلق	3	أطمع	3	رفمة
3	أمكرز	3	مي ن و	3	طتيب	3	رهبة
3	محض امرأة مريص أمكنَ ملكَ	3	غبط	3	طيب	3	رهبة روپ
3	ملك امتىم استنباط	3	فعل تنا ^م قر	3	ضِمف أصل طيب طيب عتيق عجور عجور عدل عدل مددن	3	سروز
3	امتمع	3	فخل	3	عجور	3	سفاد
3	استنباط	3	تنا'قر	3	أعد	3	سلير
3	ىشادر	3	فائدة	3	عدل	3	مسلر
3	بشبط	3	قدرة	3	معدن	3	لسعی سنور سهو سو۰ سات
3	لَصَب	3	تقدير	3	عداوه	3	سنور
3	ىصىرَ	3	تقدم	3	عدب عدب	3	سهو
3	ناصم	3	قرأ / قراءة	3	عدت	3	سو ٠
3	يصف	3	قریب	3	اعر الي	3	سواد
3	تىصىد	3	متقارب	3	اعتر ص	3	ساقَ
3	ىنى	3	قم	3	عراف	3	سيٰل
3	تستغص	3	أقصى	3	يعطير	3	ش ما ب
3	دشاهر دشیط دخت ناصم تبصید تبخ تبخ تبخ مداقلة درج درج درج درج درج درج درج درج درج درج	3	توسی انقضی قلق / قلق اقلم قیادة قیادة اقاریل	3	عطم عیث عتل عالمہ / علاجہ علّق	3	شرف
3	مماقلة	3	قلقَ / قلق	3	عتلَ	3	تشاغل
3	بغى	3	إقلسر	3	عالج / علاج	3	شغم
3	نوء	3	قيافة	3	علَّق	3	شكلة
3	أهدى	3	أقاويل	3	على استعبل عود عصر عاد عون عور	3	شكلة صني صني صحة صحة صدر
3	أهر	3	ڏو يَ	3	استعمل	3	صيّ
3	أهر المعدى المراد المر	3	قو يَ كد" / كد	3	عبود	3	صح
3	هامة	3	کري	3	عنصر	3	صعة
3	وجب	3	کت	3	عاد	3	صدر
3	صعة	3	كلف	3	عوص	3	صديق
3	وافتق	3	لحاج	3	عير	3	صداقة
3	اتغق	3	لحير	3	عو اب	3	صفيحة
3	اتغق تو قد تقية	3	الحري كف كلف لحاج لحم لطيف لمو	3	اشتفرق	3	صفير
3	تقية	3	لعو	3	ا غو ی	3	صور ا
3	وهم	3	لغة	3	غصب	3	صليحة صفه صور صعقر

ZIYĀD IBN ABĪ SUFYĀN, 122 — Vice-roi de l'Irak, dont l'énergie et la sévérité sont célèbres; m. en 56; v. E.I., s.v., IV, 1302-3, art. de LAMMENS.

ZUHAIR AL-BĀBĪ (?), 7 — Non identifié.

AZ-ZUHARA, 29, 41 - La planète Vénus; v. E.I., s.v., IV, 1309-10, art. de HARTNER. Ğāḥiz fait allusion à la légende d'après laquelle Vénus était une prostituée qui, grâce à la connaissance du «plus grand Nom», put monter au ciel, où Dieu la métamorphosa en comète (IBN QUT., Muhtalif, 10). La tentative d'explication de Samarqandi, 131, est intéressante: la légende est rapportée à Ibn 'Abbas qui voyait en Vénus et Canope des métamorphoses; Ibn 'Umar, quand il les apercevait dans le ciel, les insultait, parce que Canope était un ancien percepteur au Yémen (q.v. Suhail), et Vénus l'amie de Hārūt et Mārūt; en effet lorsque ceux-cı descendirent sur la terre, ils furent séduits par une femme d'une merveilleuse beauté à qui ils communiquèrent le mot magique grâce auquel ils pouvaient monter au ciel. Lorsqu'elle eut appris ce mot, elle s'en servit, mais Dieu la métamorphosa, tandis que Hārūt et Mārūt restaient à Bābil, emprisonnés; Samarqandi ajoute que selon d'autres, c'est une pure légende et que les sept planètes ont été créées ensemble, puis il conclut qu'un homme nommé Suhail et une femme du nom de Zuhara ont bien été métamorphosés en étoiles, mais qu'ils ne subsistèrent pas et allèrent en enfer.

ZOSIME, 191 — Il s'agit très probablement de Zosime le Panopolitain, savant grec du IIIe s. de J.-C., auteur d'ouvrages d'alchimie connus des Arabes; nous n'avons pas jugé opportun de rétablir la graphie correcte (رسيموس), car la lecture s'est généralisée, et Zosime est même devenu Rosinus dans les traductions latines; v. Buḥalā', à l'index.

ZURZŪR, 33 — Chanteur célèbre du temps d'ar-Rašīd; v. Aġānī, à l'ındex.

- YAHYĂ IBN ZAKARIYYĂ', 40, 164 St. Jean-Baptiste; l'auteur fait sans doute allusion à Coran, XIX, 13: «Nous lui donnâmes l'Illumination (hukm) en son enfance»; v. E.I., s.v., IV, 1211-12, art. de CARRA DE VAUX.
- AL-YAMĀMA, 37 Région de l'Arabie centrale; v. E.I., s.v., IV, 1218, art. de Grohmann; sur les vieillards de ce pays, v. supra Fargāna.
- YAMAN, 151 Le Yémen et les Yéménites; v. E.I., s.v., IV, 1218-22, art. de Grohmann.
- YA'OQ, 66 Idole de l'Arabie ancienne; v. Reste², 22-3, Freytag, Einleitung, 350
- YAZĪD IBN AL-HĀRIŢ, 137 On ne sait à quel personnage l'auteur fait allusion. On connaît de ce nom un poète des Ḥazraǧ qui fut tué à Badr (IBN Hišām, 182; Caussin, II, 312) et un gouverneur d'ar-Rayy à l'époque de 'Abd al-Malik ibn Marwān (Yāqūr, Buldān, III, 928).
- YAZĪD [II IBN 'ABD AL-MALIK], 151 C'est sur lui que les deux musiciennes de Médine, Ḥabāba et Sallāma (q.vv.) exercèrent une influence totale; v. E.I., s.v., IV, 1226, art. de Lammens.
- YUHANNĀ, 133 St. Jean, l'Evangéliste
- AL-YÜNÄN, 152 Les Ioniens, les Grecs.
- YŨNĀN, 47 Fils de Japhet et frère de Qahtān, ancêtre des Grecs; v. Mas'ūdī, II, 242-5.
- YÜNUS, 77 -- Jonas; v. E.I., s.v., IV, 1240-1, art. de Heller.
- YÜSUF, 163 Joseph; v. E I, s.v, IV, 1243-4, art. de Heller.
- YÖSUF IBN 'UMAR, 21 Gouverneur du Yémen et de l'Irak, m. en 126/744; il était de très petite taille; v E I., s.v, IV, 1241-3, art. de ZETTERSTÉEN.

Z, Z

- AZ-ZĀBIĞ, 64 Zabag = Sumatra; v. E I., s v, IV, 1247-9, art de Ferrand.
- ZABYA, 151 Chanteuse du Hığaz. élève de Ma'bad; v. Agānī, I, 20; mais il peut s'agir aussi de l'esclave d'Abū Dulaf; v. Agānī, VII, 154.
- AZ-ZANĀDIQA, 138 Ce mot désigne ici très nettement les Manichéens.
- ZARĂDUŠT, 133 Zoroastre, Prophète du Mazdéisme.
- ZAUBA'A, 70 Nom d'un ginn, chef d'une tribu de génies; on en fait un contemporain de Saţiḥ (q.v.) ou l'un des sept génies qui ont écouté le Coran; v. Mas'ūdī, III, 352, 364; Freitag, Einleitung, 167; WZKM, VII, 180; Damīri, I, 344; Hay., VI, 71=231; Iṣāba, nº 2832; Šiblī, 44; Reste², 151. Sur les tornades appelées Zauba'a, v. Qazwīnī, 92.
- AZ-ZIBBĀ', 63 Zénobie, reine de Palmyre de 267 à 272 de J.-С.; v. Mas'oni, III, 189 sqq.; Тав./Zот., II, 17 sqq.

- Tamim surnommé Şayyād al-fursān; il fut tué par Rubai'a Abū Du'āb al-Asadī; seul Hay., VI, 62=203 fait allusion à son ra'iyy; v. aussi Hay., II, 36=104, III, 132=426; Bayān, II, 185, III, 16, 19; Agānī, XIV, 27; MAID., II, 11; 'Iqd, III, 290, 297 et à l'index; $I\dot{s}tiq$ āq, 138, 215; Caussin, II, 572-3, 594.
- 'UTĂRID, 452, 155 La planète Mercure, qui joue un rôle important en astrologie; v. E.I., s v., IV, 1116-17, art. de Hartner. Dans les deux passages où il cite Mercure, Ğāhiz fait sans doute allusion à la croyance d'après laquelle, chez les Indiens, cette planète provient d'une métamorphose analogue à celle de Canope et de Vénus (Hay., VI, 61=198).
- 'UTMĀN [IBN 'AFFĀN], 5, 89 --
- 'UYAINA IBN ḤIṢN AL-FAZĀRĪ, 89 Chef des Fazāra, il se convertit à l'Islam (parmi les مزلنة قلربهي) puis prend part au mouvement de Tulaiḥa (q.v.), mais Abū Bakr lui accorde sa grâce; v. E.I., s.v. Ṭulaiha, IV, 874a; Caussin, II, 457, 537, III, passim; Ya'QūBī, II, 66, 79, 144, 145; Bayān, II, 191; Hay., IV, 123=382; Usd, IV, 167; ṬABARĪ, à l'index; Iṣāba, nº 6151; IBN Qut., Ma'ārīf, 131-2.
- AL-'UZZĀ, 66 Déesse de l'Arabie ancienne; v. E.I., s.v., IV, 1127-8, art. de Buhl.

W

- WABĀR, 39, 73 Pays et tribu de l'époque la plus ancienne, dans la moitié méridionale de l'Arabie; v. E.I., s.v., IV, 1131-33, art. de TKATSCH.
- WADD, 66 Divinité de l'Arabie ancienne, à Daumat Ğandal; v. Reste², 14-18; Freytag, Einleitung, 349-50.
- WAHB AD-DALLÄL, 125 Il s'agit probablement d'un marchand à l'encan que fréquentait Ahmad 1bn 'Abd al-Wahhāb.
- WAŞIL IBN 'ATA', 166 L'un des fondateurs du mu'tazilisme, m. en 131/748-9; v. E.I., s.v., IV, 1187, art. de Wensinck.

Y

- YĂĞÜĞ et MĂĞÜĞ, 23, 77 Gog et Magog; v. E.I., s.v. Yadjūdj, IV, 1204-5, art. de Wensinck. Ces peuples seront si nombreux qu'ils boiront toute l'eau de l'Euphrate et du Tigre ou du lac de Tibériade.
- YAGÜT, 66 Idole de l'Arabie ancienne adorée par les Banû Madhiğ; v. Reste², 19-22; Freytag, Einleitung, 350.

U

- "UBAID MUĞĞ (?), 139 Ce doit être un devin et un magicien; ıl est cité dans Hay., VI, 61=199, v. Glossaire, s.v. هيكل.
- AL-UBULLA, 51 Ville proche de Başra, dont la fondation est attribuée à Ardašēr Ier; v. E.I., s.v. Obolla, III, 1036, art. de Kramers II est probable que la construction du rempart était mise sur le compte de Salomon ou des génies.
- 'OĞ, 38 Og de la Bible; v. E I., s v., IV, 1043-4, art de Heller, et supra 'Anāq, celle-ci étant la fille d'Adam, il est parfois appelé 'Oğ ibn 'Unq que l'on explique par la chute sur son cou d'une montagne qu'il portait (Тав / Zот., I, 51).
- UMAIM, 39 Personnage mythique, petit-fils de Sām, qui s'établit en Perse où il fut le premier à bâtir des demeures fixes, certains l'identifient ainsi à Gayōmart, mais d'autres pensent qu'il se fixa dans le pays de Wabār (q v); v. Mas'ūpi, I, 78, II, 105, III, 292-3, IBN Hišām, 5.
- 'UMAR IBN 'ABD AL-'AZIZ, 7, 182 ---
- 'UMAR IBN AL-HATTÄB, 85, 89, 107, 122 —
- 'UMAR IBN HUBAIRA [AL-FAZĀRĪ], 7 Général et gouverneur umayyade m après 105/724; v E I, s.v Ibn Hubaira, II, 411, ait de Zetterstéen.
- 'UMĂRA IBN AL-WALÎD, 76 Personnage assez legendaire de l'époque du Prophète; c'est lui que les Quraisites conduisirent à Abū Tālib en lui demandant de l'échanger contre Mahomet, les gum-s le rendirent fou, v. Ibn Hišām, 168, sqq; Hay, I, 146 302, VI, 64 210, Isāba, nº 6817; Yaʿqūbī, II, 24, 28; Ištiqāq, 63, Tabarī, I, 1179.
- UMAYYA IBN ABİ S-ŞALT, 134 Poète des Taqif, m après 8/630. Une partie de ses vers traitent de sujets religieux et concordent sur plus d'un point avec le Coran; il est en effet probable que dès avant l'Islam, ce poète a puisé à des sources judéo-chrétiennes (v. Hay, IV, 65=196); la tradition le considère comme un des personnages monothéistes de l'intervalle (fatra) entre Jésus et Mahomet, car il se flattait d'être honoré de la mission prophétique; il annonça la venue d'un prophète, mais se montra finalement, par jalousie, hostile à Mahomet, si bien que celui-ci aurait dit de lui آئر بالمانية; v. Abriss, I, 97-8; Mas'ūpi, I, 136-142; IBN Qut., Ma'ārif, 28; le même, Ši'r, 279-81; Prolég., I, 211; Caussin, III, 82-3; R. Basset, 1001 Contes, III, 205-9; E.I., s.v., IV, 1051, art. de Brau.
- 'UQBA IBN SALAM, 21 Gouverneur de Başra de 147 à 151/765-68; v. Milteu, à l'index. Il ressort du texte qu'il était de petite taille.
- 'UTAIBA IBN AL-ḤĀRIŢ [IBN ŠIHĀB] AL-YARBŪ'Ī, 70 Guerrier des

- TASM, 39 Tribu légendaire des temps reculés de l'Arabie; v. E.I., s.v., IV, 726-7, art. de Brau.
- TAYYI', 41 Tribu de l'Arabie ancienne qui émigra du Sud vers le Nord, et se fixa au sud du désert du Nefūd; v. E.I., s.v., IV, 654-5, art. de Brau. L'expression طرى est un jeu de mots provoqué par le nom de la tribu; l'auteur de l'Ištuqāq, 228, l'explique, d'après Ibn al-Kalbī, par «entourer les points d'eau de pierres».
- TIHFA, 37 Colline sur la route de la Mekke; v. YAQŪT, Buldān, III, 518.
- TUBBA', 44 Nom des anciens rois du Yémen; on ne sait auquel d'entre eux l'auteur fait allusion; v. IBN BĀBAWAIH, 102.
- TUBBAT, 64 Le Tibet; v. E.I., s.v. Tibet, IV, 780-2, art. de BARTHOLD. Les Arabes croient à l'origine arabe des habitants de ce pays; v. REINAUD, Inde, 42.
- TUĠUZĠUZIYYA, 138 Peuplade turque sur laquelle v. E.I., s.v., IV, 848-9, art. de Barthold. Ce peuple était manichéen au IV°/X° s., et sans doute aussi au siècle précédent; v. Mas'ūdī, I, 288, 300; Birūnī, Āṭār, 206, 1.16 sqq.; Fluegel, Mam, 387.
- TULAIḤA AL-ASADĪ, 134 L'un des chess de tribus qui menèrent la ndda en se faisant passer pour prophètes v. E.I., s.v., IV, 874, art. de Vacca.
- AT-TAURĀT, 184 Le Pentateuque; v. E.I., s.v., IV, 742-4, art. de Horovitz.
- TÜMUQRĂT, 191 On pourrait évidemment songer à Démocrate, Démocrite et surtout Hippocrate, mais il y a probablement une lacune car les paroles prêtées à ce personnage sont tirées de la Yatīmat as-Sultān d'IBN AL-MUQAFFA' (apud Kurd 'Alī, Rasā'ıl al-bulaġā', 146) ou du Ğāwidān Ḥirad (ibid., 471) dont Ğāhiz s'est personnellement occupé. Le problème posé par cette citation dépasse donc le cadre de ce modeste index.
- AT-TURK, 160 Les Turcs.
- TUWAIS, 40 Nous avions songé à voir dans ce mot le nom du paon du Paradis (Kisā'ī, 35-6; Langage des oiseaux, 28), mais il s'agit bien du chanteur Tuwais sur qui v. E.I., s.v., IV, 1035-6, art. de Farmer. Le passage dans lequel son nom est cité comporte en effet plusieurs personnages qui passent pour avoir un ginn parmi leurs parents; or, Tuwais est un muhannat et l'on sait que والمنافذ المنافذ المنا

SUWA', 66 — Idole de l'Arabie ancienne dont le temple était à trois étapes de la Mekke; v. Reste², 18-19; CAUSSIN, III, 241-2; FREYTAG, Einleitung, 350.

T, T, T

- TADMUR, 51, 63 Palmyre. D'après la légende, Palmyre aurait été construite par Salomon avec l'aide des génies (E I., s.v., Palmyre, III, 1090-1, art. de Винг). Mais des auteurs anciens s'élèvent contre cette croyance, notamment Ğāḥiz, Hay., VI, 57=186; v. aussi Намдалі, Iklīl, VIII, 29-30, 135, Kisā'ī, 267 sqq.
- TÄHIR, 125 Il s'agit de Tähir ibn al-Ḥusain, surnommé Dū l-yamīnain «l'ambidextre», qui fut un grand général 'abbāside, m. en 207/822; v. E.I., s.v., IV, 641, art de Barthold.

AŢ-ŢĀĠIYA, 66 — On ne sait quel tyran (au sens musulman) est désigné ici. ŢAHLĀŊ, 114 — Lieu-dit.

TAHYA, v. Bahya.

- TAMIM AD-DĀRĪ, 76 Compagnon de Prophète devenu légendaire; v. E.I., s.v., IV, 679-81, art. de Levi Della Vida. A propos de ce personnage, se pose un problème auquel nous nous sommes déjà heurté dans les Buḥalā'; ce dernier ouvrage porte en effet (éd Hāčirī, 40) عنى صنة الروم ولا والم alors que les éd. du Tarbī' lisent عنى صنة الروم وختري عن تعيير الداري صاحب représentent un seul et même mot qui ne laisse d'être embarrassant car on aperçoit deux solutions (sans tenir compte de celle que suggère Tīgān, 40 en disant que Tamim est le seul à avoir pu voir » أ l'époque de 'Umar):
 - a) I est la muraille élevée par Alexandre contre les peuples de Gog et de Magog (Muḥaṣṣaṣ, IX, 153; Timār, 227; Rescher, Voc, s v.; Lane, s.v); or Tamim passe pour avoir visité, emporté par les ginn-s, toutes sortes de pays inconnus; bien que R. Basset, Tamim Dari, ne fasse pas allusion au Radm, on pourrait penser que Tamim est allé jusque là;
 - b) d'autre part, Tamim aurait obtenu du Prophète une dotation en Palestine (alors aux mains des Byzantins الرواد الرواد), consistant dans les quartiers de Habrūn, Bait 'Aınūn, Bait Ibrāhim et الرطوم (من الرطوم الرطوم)) (مرطون الرواد من الرطوم والرواد الترقومة المناس مرطاون الترومة والترومة); c'est certainement de ce côté qu'il faut chercher une solution et M. Massignon, qui s'est intéressé au problème (v. REI, 1951, 79-80) me conseille de lire صاحب الرطوم bien que lè ms. porte nettement
- TAMOD, 39 Nom d'un ancien peuple arabe, v. E.I., s.v., IV, 774, art. de Brau.

asservi les génies qui construisirent pour lui «des palais, des forteresses, des bains, des citernes; des restes variés de ces constructions sont signalés en Palestine, en Arabie et ailleurs» (E.I., s.v., IV, 557-8, art. de Walker). Hamdani, Iklil, VIII, 135, remarque que l'on attribue à Salomon tous les monuments magnifiques, tandis que les antiquités sont rattachées à 'Ād.

Ğāḥiz fait également allusion aux rapports de Salomon et de la Reine de Saba' sur laquelle une huppe fut la première à lui rapporter des renseignements (v. E.I., s.v.); mais la question qu'il pose sur l'ignorance en laquelle était tenu Salomon à propos de la résidence de la Reine de Saba', lui est inspirée par les Dahriyya qui semblent dénier à Salomon toute espèce de pouvoir; Ğāhiz se sent d'ailleurs mal à l'aise pour leur répondre; v. Hay., IV, 30=86.

- SULAIMĀN IBN WAHB, 125 Vizir 'abbāside; v. E.I., s.v., IV, 560, art de Zetterstéen.
- AS-SULLÂN, 38 Région de la Tihāma proche du Yémen où eut lieu, vers 481 de J.-C. (d'après Caussin, II, 27), une bataille entre les Taġlabites et les Yéménites; v. Maid., II, 404, Yāqūt, Buldān, s.v.
- SURÂQA AL-MUDLIĞI, 70 «Pendant que Gabriel marchait sur la terre sous la forme de Dihya ibn Ḥalifa al-Kalbi, Iblis se montrait dans les rues sous l'apparence de Surāqa al-Mudliği et aussi sous les traits du Šaiḥ du Nağd» (Hay, I, 145=299). Ce personnage se convertit néanmoins et mourut en 24/645; v. Hay., VI, 68=221; Iṣāba, nº 3115; Ya'QūBī, I, 311; Timār, 93; TABARĪ, I, 1296; ŠiBLĪ, 18; CAUSSIN, III, 14-15
- 40, 65 Ce nom, également cité sous deux formes différentes et fautives désigne, dans le بشوت) et VII, 78=246 (بشوق) désigne, dans le doctrine mazdéenne, le Sauveur (Sōšyans; avestique Saošyant) qui, à la fin de chaque millénaire «naît surnaturellement de la semence de Zoroastre cachée dans un lac. Au moment où naît le dernier des trois sauveurs, le Sōšyans par excellence, le combat final s'engage; les héros et les monstres démoniaques de l'histoire légendaire sont ressuscités pour combattre; enfin tous les morts sont ressuscités, la comète Gōtšihr tombe sur la terre qui s'enflamme, de sorte que tous les métaux se fondent et se répandent sur la terre comme un torrent brûlant. Tous les hommes, les vivants et les morts ressuscités, doivent traverser ce torrent, qui est pour les bons comme du lait chaud et, purifiés par cette épreuve, tous entrent dans le paradis. Après la lutte finale entre les dieux et les démons, qui aboutit à la défaite et à l'anéantissement de ces derniers, le Mauvais Esprit est rejeté, pour toute éternité, dans les ténèbres. La terre se fait unie et plate, et le monde purifié demeure éternellement dans un tranquillité imperturbable. Voilà le grand renouvellement» (Christensen, 148). L'analogie entre la conception de Sōšyans et du Mahdi a été mainte fois signalée; v. Söderblom, 226 sqq., 321; Kessler, Mani, 224; DARMESTER, Mahdi, 26; le même, Ormazd, §§ 180-192.

- ŠINIQNĀQ, 70 Nom de l'ancêtre d'une tribu de démons (Hay., VI, 71=231; FREYTAG, Einleitung, 167, WZKM, VIII, 68) et du démon inspirateur de Baššār ibn Burd (Hay., VI, 70=228; Timār, 55; Šibli, 84; WZKM, VIII, 66).
- ŠIQQ [IBN SA'B AL-KĀHIN AL-BAĞALĪ], 63 Devin contemporain de Satih (q.v.); v. E I, s.v., kāhin, II, 666a; IBN Hišām, 9 sqq.; TAB./Zot, II, 170; Mas'ūnī, III, 353, 364, 395; Qazwīnī, 266; Prolég., I, 224; Il est compté parmi les individus qui avaient un ra'iyy (Bayān, I, 235) et les personnages éloquents (ibid., I, 281); certains voient en lui un ancêtre de Hālid al-Qasrī (Aġānī, XIX, 53; WZKM, VII, 181).
- ŠIQRA, 65 Nous avons une autre attestation de ce nom dans Hay., I, 166 = 340: פולנים וכי וואף (בי בי בי צוע ל פחם ל פולים וואף (בי בי בי צוע ל פחם ל בי בי צוע ל פחם ל בי בי צוע ל פחם ל בי בי אחל ל בי בי אחלים בי בי אור בי בי אחלים בי בי אור בי בי אחלים - SIRAF, 155 Ville de Perse, sur le Golfe Persique; v. E.I, s.v, IV, 463, art. de Huart.
- ŠU'AIB, 146 Prophète mentionné dans le Coran, que certains identifient à Jethro; v. E.I., s v., IV, 404, art de Buhl; Sidersky, 79.
- [SUFYĀN] IBN 'UYAINA, 8 Traditionniste et rapporteur de poésie, m en 198/814; v. IBN Qut, Ma'ārif, 221; Hay., à l'index
- AS-SUFYĀNĪ, 146 Imam attendu par les Sufyānides après l'avènement des Marwānides et des 'Abbāsides; v EI, s v Mahdī, III, 119a-b et bibliog. citée; ajouter notamment Birūnī, Āṭār, 212, Maqdisī, II, 158, n. 4, Qurtubī, 158; cp supra Ašaǧǧ.
- SUHAIL, 41 Canope, v. E.I., s v., IV, 527, art. de Schoy. Ğāhız fait allusion ici à la croyance d'après laquelle Suhail était, avant de devenir étoile, percepteur ('aššāt) au Yémen (Hay, I, 144=297, IV, 23=69, IBN QUT., Muhtalif, 10; WZKM, VIII, 62; v. infra, Zuhara).
- SULAIMĀN, 51², 141, 163 Le roi Salomon de la Bible, doué de merveilleux pouvoirs magiques et divinatoires; son pouvoir lui venait de son anneau sur lequel était gravé « le plus grand Nom», le nom ineffable de Dieu. D'après Tab./Zot., I, 59-60, le sceau de Salomon était un anneau à quatre faces apporté du Paradis et portant les quatre inscriptions suivantes: l'Empire est à Dieu, l'Excellence est Dieu, l'Autorité suprême est à Dieu; la Toute-puissance est à Dieu. Mais c'est généralement un hexagone étoilé portant le plus grand Nom (v. Doutté, 156 sqq.; Timār, 44; une description très précise est fournie par Kisā'i, 278). Grâce à son anneau, Salomon avait

A son tour, Kessler, Mani, 365-9, reprend le passage de Ğāḥiz, propose (368, n. 4) de lire غلاف au lieu de treproduit un texte grec tiré de J. B. Cotelerius, S. S. patrum apostolicorum opera (ed. nova, 1724, I, 543) qu'il traduit: «Ich verfluche den albernen Mythus des Manes, in welchem er sagt, der erste Mensch, das ist Adam, sei nicht uns ahnlicht von Gott gebildet worden, sondern von Saklas, dem Fursten der Hurerei, und von der Nebrôd [sa femme] die er mit der Hyle gleich setzt, ruhrten Adam und Eva her».

H. Pognon, dans ses Inscriptions mandaîtes, ajoute une source syriaque, celle de Théodore Bar Khouni (début du Xème s. de J.-C.) qui copie Epiphane, mais signale (p. 191): «Achqaloun, fils du roi des Ténèbres dit aux avortons [des filles des Ténèbres]: «Donnez-moi vos fils et vos filles et je vous ferai une forme comme celle que vous avez vue [i.e. la forme du Messager qui avait rempli les Archontes de désir]». Ils les lui apportèrent et les lui donnèrent, mais il mangea les mâles et donna les femelles à Akbael, sa compagne. Namrael et Achqaloun s'unirent ensemble, Namrael conçut et enfanta d'Achqaloun un fils à qui elle donna le nom d'Adam; elle conçut et enfanta une fille à qui elle donna le nom d'Ève».

En 1908, Cumont montrait dans ses Recherches sur le Manichéisme (42-44, 73), l'identité entre Ašaqlūn et le Saklas des textes grecs; puis Chavannes et Pelliot, dans leur Traité manichéen (29, n. 1) reprenaient les conclusions de Cumont, tandis qu'Alfaric, Ecritures manichéennes, 50-1, citait Ğāhiz d'après Kessler et renvoyait à Pognon. Benveniste (JA, 1929, 295) étend le problème en voyant dans Šaqlūn le démon mandéen Šiqlūn.

Le mythe de la création du premier couple humain est résumé dans Christensen, 187-8 (Adam et Eve = Gēhmurd et Murdiyānag; cp. supra Mašyah chez les Mazdéens) et dans Puech, 80 et note 328.

Il semble bien que Ğāḥiz connaissait exactement l'existence de ce Šaqlūn chez les Manichéens, mais dans le texte du *Tarbī* (§ 77), il mêle, sans doute à dessein, des notions mazdéennes et manichéennes.

- AS-SARĀDIN, 151 Localité du Perse où se trouvait Abū Dulaf avec son esclave Zabya; v. Aġānī, VII, 154. Le texte, en admettant qu'il soit correct, demeure obscur.
- AS-SARĀT, 37 Montagne des Azdites entre la Tihāma et le Yémen.
- SAŢĪḤ [IBN RABĪ'A AD-DI'BĪ], 139 Devin fabuleux de l'Arabie antéislamique que la tradition met en rapport avec l'avènement de l'Islam; v. E.I., s.v., IV, 189-90, art. de Levi Della Vida.
- AŞ-ŞÎN, 64 La Chine.
- SIND, 47 Basse vallée et delta de l'Indus; v. E.I., s.v., IV, 452-4, art. de HAIG.
- SINDĀD ou SANDĀD, 63 Château proche d'al-Qādisiyya, construit pas les Persans; il passe pour avoir été occupé par les Iyādites; v. YāQūt, Buldān, III, 164.

- SALMĂN, 43 Compagnon persan du Prophète, devenu légendaire, surtout chez les Šī'ites qui le placent «à la suite immédiate de 'Alī dans la série des émanations divines» (E.I., s.v., IV, 120-1, art. de Levi Della Vida). Ğāḥiz fait allusion à sa place parmi les abdāl; v. Ibn Bābawaih, 96.
- ou شنه (?), 146 Lecture douteuse.
- SĂM, 51² Sem. Sāmarrā, notamment, passe pour avoir été construite par Sem; v. YāQūt, Buldān, III, 15; Mas'ūnī, III, 141.
- AŠ-ŠĀM, 163 La Syrie.
- SAMARQAND, 51 Ville de Transoxiane dont le fondateur serait, d'après la légende arabe, Alexandre; V, E I., s.v., IV, 134-6, art. de SCHAADE.
- AS-SĂMIRÎ, 145 Le Samarıtaın, nom donné dans le Coran (XX, 87, 90, 96) à celui qui incita les Juis à adorer le veau d'or; v. E.I., s.v., IV, 141, art. de Heller.
- SAMLAQA, 70 Il doit s'agir d'un devin ou d'un génie semblable à Zauba'a (q.v.) avec qui il est toujours cité; v. Hay, I, 150=309; Mas'ūdi, III, 352, 364.
- SANDĀD, v. Sindād.
- ŠAQLŪN, 77 Le point de départ pour l'identification de Šaqlūn est fourni par le texte suivant du *Hay*, I, 29 = 57, relatif aux Manichéens.
 - والدي يدل على م قلما أمه ليس في كتسهر مَشَلُّ سائر ولا حدر طريف ولا صنعة أدب, ولا حكمة غريبة ولا قلم غريبة ولا فلسنة ولا مسألة كلامية ولا تدبير حرب ولا فلسنة ولا تدبير حرب ولا منارعة عن دي ولا مناصلة عن نحلة ؛ وجلّ ما فيها دكر البور والطلمة وتساكم الشياطين وتساعد المفاريت ودكر الصنديد (٥) والتهويل بعمود الصنح (٥) والاخبار عن شقلون وعن الهامة والهمامة وكلّه هدر وعيّ (٥) وحرافة .
 - a) Şindid, le plus haut des Archontes; v. Fihrist, 331.
 - b) Texte خنا Sur la «Colonne de Lumière», v. Puech, 83; Sulaimān d'Apana, 49.
 - c) C'est ainsi qu'il faut lire en deux mots et non مدروي qui a paru énigmatique.

FLUEGEL, Mani, 246-8, ne cite pas Šaqlūn, mais Saklas, et reproduit notamment le passage suivant de St.-Augustin (De Haeres., 46): «Adam et Evam ex parentibus principibus fumi asserunt natos, cum pater eorum nomine Saclas sociorum suorum fetus omnium devorasset, et quidquid inde commixtum divinae substantiae ceperat, cum uxore concumbens in carne prolis tanquam tenacissimo vinculo colligasset».

Alors que Fluegel ne connaissait pas le passage de Ğāḥiz, Von Kremer, Gebiete, 36-9 (trad.), 71-2 (texte) est, semble-t-1, le premier à le citer et à indiquer un rapport entre Šaqlūn et le Saklas indiqué par Théodoret, Epiphane et St.-Augustīn.

- 230; Ağānī, XXI, 65. Il avait les yeux bleus (Hay., V, 101=331) et il ressort du texte qu'il était de petite taille.
- AŠ-ŠAIḤ AN-NAĞDĪ, 70 D'après la tradition, les Quraisites qui s'étaient réunis pour prendre une décision au sujet du Prophète, avaient parmi eux Iblīs sous l'apparence d'un vieillard qui prétendait venir du Nağd (ou de Syrie). Il conseilla à l'assemblée de mettre Mahomet à mort; v. Ibn Hišām, 323-25; Timār, 196; Ḥay., I, 145=299, VI, 49=163, 68=221; Tab./Zor., II, 461 (en II, 458-59, il fournit une version différente et place dans la bouche de Walid ibn al-Muġīra les paroles attribuées d'ordinaire au vieillard); v. aussi Šiblī, 19, 187, 219 sqq.
- SAIḤĀN, 39 Torrent du sud-est de l'Asie Mineure = le Saros, qui passait pour un des fleuves du Paradis; v. E.I., s.v., IV, 77-8, art. de Babinger; subra Furāt
- ŠAIŞABĀN, 70 Chef et ancêtre d'une tribu de démons; v. Qazwīnī, 167; YāQūT, Buldān, s.v. Dil', III, 476; Hay., VI, 71=231; Freytag, Einleitung, 167; WZKM, VIII, 68; Timār, 55. Le démon de Hassān ibn Tābit appartenait à cette tribu:

- ŠAIT IBN ĀDAM, 133 Seth. Čāḥiz fait probablement allusion au fait que Seth passe pour avoir reçu, après son père, le deuxième livre révélé (29 ou 50 feuillets), v. IBN Qut., Ma'ārif, 10; Samarqandī, 113; Fihrist, 22. Mas'ūdī, III, 339, rapporte une opinion d'après laquelle Seth, Zoroastre, le Messie, Jonas et deux autres ont été des lumières sans corps.
- AŠ-ŠAITĀN, 70, 72, 85, 184, 185, 186 Satan.
- AS-SĀKIN v. Bunţus.
- SALĀMA IBN ĞANDAL, 134 Poète antéislamıque; Ğâḥız fait probablement allusion au fait qu'il emploie le nom d'Allāh dans certains de ses vers; sur cette question, v. E.I., s.v., IV, 95-6, art. de Krenkow.
- ŞÄLIH, 146 Prophète qui fut envoyé au peuple arabe des Tamūd; v. E.I., s.v., IV, 111, art. de Buhl.
- ŞÄLIḤ IBN 'ALĪ, 125 Gouverneur d'Égypte, puis de Palestine, d'Égypte et d'Ifrīqiya, m. en 150/768; v. E.I., s.v., IV, 116, art. de Grohmann.
- ŞÄLIḤ AL-MUDAIBIRI, 139 Cité dans Hay., IV, 61=198 et Fuhrust, 310, parmi les magiciens qui font des incantations et obtiennent l'aide des démons; son nom est altéré dans Šiblī, 101.
- SALLĀMA, 151 Esclave chanteuse de Yazīd II; v. Ḥabāba; la notice de l'Aġānī est exploitée par 'Amrūsī, Muġanniyāt, 86-95; v. aussi Bayān, II, 101, 102; Mas'ūdī, V, 446-53, 505; cette chanteuse est appelée Sallāmat al-Qass, et il ne faut pas la confondre avec Sallāma az-Zarqā', sur qui v. 'Amrūsī, 108 sqq.

- نوشث 150— Ce nom, qui apparaît, dans Hay., sous la forme زيرشت de l'adversaire de Fahlabad (au lieu de Sergius); v. supra Fahlabad.
- RUFA'IL, 154 Nom de l'ange chargé de Jupiter (Christensen, 191; Kessler, Mani, 258; Dozy De Goeje, Nouveaux documents. Mais nulle part il n'est question de l'invention du barbiton.
- AR-RŪM, 64, 138 Les Byzantins.

رطوم - v. Tamim ad-Dārī.

s, š, ş

- SABA', 63, 137, 163 Peuple et État du Sud-Ouest de l'Arabie; v. E.I., s.v., IV, 3-19, art. de Tkatsch.; infra, Sulaimān.
- AŠ-ŠA'BĪ, 8 Traditionniste célèbre de Kūfa, m. vers 110/728, v. E.I., s.v., IV; 252-3, art. de Krenkow.
- SĀBŪR, 150 Il semble y avoir là une confusion de la part de Ğāhiz, car il s'agit non de Sapor, mais de Chosroès II Parviz; v. supra Fahlabad.
- SA'D, 66 Idole de l'Arabie ancienne; v. Reste², 59, Freytag, Einleitung, 351-2.
- SA'D [IBN 'UBĀDA AL-ḤAZRAĞĪ], 76 Compagnon du Prophète; v. E.I., s v., IV, 32, art. de Zetterstéen. D'après la légende, il fut tué par les ginn-s qui le rendirent malade parce qu'il avait uriné dans un trou, les ginn-s (sic) ont composé à ce propos les vers suivants:

- v. Tabarî; à l'index, Samarqandi, 99, Ištiqāq, 269; Hay, I, 146=302; Aģānī, IX, 151; Šiblī, 137, Reste², 173, Loth, Classenbuch, 80.
- SAFSAF YĀSĪNIYYA (?), 141 Un problème insoluble est posé par ce nom qui apparaît sous la forme Šafšaf dans *Hay.*, I, 150=310.
- [SAĞĀḤI] BINT 'UQFĀN [AT-TAMĪMIYYA], 134 Prophétesse et devineresse qui prétendit à la prophétie et épousa Musailima (q.v.), elle s'appelait Umm Sādir bint Aus ibn Hikk ibn Usāma, ou bint al-Hāriṭ ibn Suwaid ibn 'Uqfān; v. E.I., s.v., IV, 46, art. de Vacca
- AS-SĀ'IB IBN ṢAIFĪ, 5 Compagnon du Prophète; Čāhiz, Bayān, I, 250 (en II, 20, il l'appelle as-Sā'ib ibn Abī Ṣaifī), reproduit les paroles du Prophète; v. aussi Tabarī, III, 2387, 2398; Iṣāba, nº 3066. Mais c'est à son fils Qais que le Prophète aurait dit la phrase reproduite dans le texte (Iṣāba, nº 7176).
- SA'ÎD IBN QAIS, 21 Général, compagnon de 'Ali; il commandait les Hamdan; v. Mas'ūdī, IV, 354; 'Iqd, III, 340; Tab./Zot., III, 581; Ya'Qūbī, II,

du Hayawān cite en note (IV, 325, n. 6) un texte d'Ibn al-Kalbī d'où il ressort que le père de Quḍā'a, Mālık ibn Ḥimyar étant mort, sa veuve épousa Ma'add ibn 'Adnān, dont Quḍā'a devint ainsi le fils adoptif.

QURAIŠ, 8, 176 ---

R

- RABĀH/RIYĀH IBN KUHAILA (?), 139 Célèbre devin et magicien surnommé 'arrāf al-Yamāma; un vers indique qu'il était aussi guérisseur:
 - Je dis au 'arrāf de la Yamāma: soigne-moi, et, si tu me guéris, tu seras un vrai médecin.
 - Son nom diffère avec les sources : Riyāḥ ibn Kuhaila, dans *Timār*, 81-2; Rabāh ibn Kaḥla dans *Huy.*, VI, 62 = 204; Riyāh Abū Kalḥaba dans Ibn Qut., Ši'r, 396; Rabāh ibn 'Ağala dans *Prolégomènes*, I, 224.
- AR-RABI' IBN DUBAI' (?), 60 Compté au nombre des macrobites, Ham-DĀNĪ, Iklīl, VIII, 229-31, l'appelle ולربيم זה שייה et lui assigne 200 ans; Mu'ammarīn, 5, le nomme Rubai' ibn Dabu' al-Fazārī et le fait vivre 340 ans; T.A., s.v., donne aussi Rubai'; Tabarī, I, 1254 et Ibn Bābawaih, Ikmāl, 304, donnent
- RADWĀ, 73 Montagne à sept étapes de la Mekke. Les Šī'ites Kaisānites croient que Muhammad ibn al-Ḥanafiyya y demeure entre un lion et une panthère (nimr); deux sources d'eau et de miel y coulent; c'est de là qu'il sortira pour emplir la terre d'autant de justice qu'elle l'était d'iniquité; v. Qazwīnī, 149; Abriss, I, 189; Yāqūt, Buldān, II, 790, etc.
- RĀFI' IBN HURAIM, 17 Poète antéislamique; v. Amālī, II, 182, Buḥalā', à l'index; Ḥizāna, IV, 367.
- RĀFI' [IBN 'UMAIR] AL-MUḤIŠŠ, 63 Guide des premiers temps de l'Islam, devenu proverbial; v. Ibn Qut., 'Uyūn, I, 142-3; Ṣahāh, s.v.; Buḥalā', à l'index; Iṣāba, nº 2541, semble le confondre avec Du'aimiş ar-Raml (q.v.).
- AR-RAMMĂH, 134 Ibn Mayyāda, poète sur lequel v. Ibn Qut., Ši'r, 484-5; Agānī, III, 88 sqq.; Abriss, I, 184-6.
- RI'ĀM, 63 Temple situé à San'ā', où les Yéménites faisaient leurs sacrifices; il aurait été démoli lorsque le Judaisme fut introduit en Arabie du Sud; v CAUSSIN, I, 113; IBN HIŠĀM, 17, 56; YĀQŪT, Buldān, II, 882; HAMDĀNĪ, Iklīl, VIII, 82-4, en donne une description et indique le nom de son constructeur: נוא עי נוג אי عبرو א عبدان
- RIB'I, 134 Il s'agit sans doute de Rib'i ibn Ḥirāš, des Banū 'Abs de Kūfa, qui passe pour avoir parlé après sa mort et avoir dit (Istiqāq, 170): رأيت رنى رزي يزوي وريحان ورب غير غضبان ووجدت الامر دون (أ) حيث تدهبون فلا عز وجل فنشرني يزوي وريحان ورب غير غضبان 11, 128, III, 2406; Ya'QūBi, II, 338.

- AL-QA'QĀ' IBN ŠAUR [ibn an-Nu'mān ad-Dihlī], 85 L'un des «suivants» et personnage important de l'époque umayyade; v. Lisān al-mīzān, IV, 474; Ištiqāq, 211; 'Iqd, III, 311; Hay., VI, 107=327; Bayān, I, 55, III, 203; Timār, 377; Tabarī, II, passim.
- QĂRÛN, 66 Le Coré de la Bible dont on a fait, à cause de ses richesses et de sa science, l'un des fondateurs de l'alchimie (E.I., s.v., II, 827-8, art. de MACDONALD). Le Fihrist, 352 (trad. apud Berthelot, III, 27), précise que la révélation de «l'œuvre» a été «faite par Dieu à Moise et à Aaron [pour dorer le Tābūt at-Taurāt, Kisā'i, 229] et que celui qui opérait en leur nom était Qārūn. [D'après Kisā'i, 229, la sœur de Moise était la femme de Coré et c'est elle qui apprit l'alchimie pour l'enseigner à son mari]. Celui-ci ayant accumulé beaucoup d'or et d'argent et en ayant formé des trésors, fut, sur la prière de Moise, enlevé par Dieu, qui s'était aperçu de l'arrogance, de l'orgueil et de la méchanceté que lui avaient inspirés les richesses qu'il détenait». D'après Tab./Zot., I, 382-4, il était primitivement orfèvre; v. aussi Šiblī, 218, Sidersky, 95-97.
- QĀSIM AT-TAMMĀR, 19, 53 Mu'tazılıte contemporain et ami de Ğāḥiz; v. Buḥulā', à l'ındex.
- QAŞR AL-HĀĞARĪ, 17 Non identifié.
- QIRĀ et 'IRĀ, 40 Alexandre le Grand est fils de Philippe et d'Olympias, mais on lui attribue une naissance surnaturelle, en lui donnant pour père un ange, comme à Bilqis (Hay, I, 86=138, Timār, 226, Baihaqi, 108; Kisā'i, 287, Šiblī, 70). Son père est appel ('Irā où l'on peut reconnaître le syriaque المناب = ange (cp. Daniel, IV. 14 ""), à sa mère, on donne le nom de Qirā qui fait songer à χυρία maîtresse, mais il est assez curieux de rencontrer pareille association Birūni, India, 47, écrit à propos des parents d'Alexandre إن نقطينا بوس ملك مصر المراب مال مدر من المشير الإسود واحتنى في المراب المراب المراب المراب المراب المراب المراب المراب المراب المالية ومو غالب حتى كان نقطاها حداعًا ويُري نفسه على صورة امون [Ammon] الاله في شبه حية دات قرنين كقر في المام أنه بسل الاله امون و بقتيله وقال: لا معاندة مم الآلهة .
- QIŠŠA, 139 Sorcier juif
- QUDĂ'A, 41 Groupe de tribus auquel H LAMMENS a consacré dans l'E.I., II, 1157-8, un art. qui ne semble pas toujours très clair. La question posée par Ğāhiz qui demande si les Qudā'a descendent de Ma'add ibn 'Adnān ou de Mālik ibn Ḥimyar, est provoquée par une modification dans la généalogie de ces tribus. D'abord agrégés aux 'Adnānites, les Qudā'a, sans doute pour des raisons politiques, s'affilièrent au groupe yéménite; c'est à ce revirement que font allusion les vers cités par Ğāhiz dans Ḥay., IV, 107=325, sur le passage des Qudā'a aux Qaḥṭānites après avoir été Nizārites. Les généalogistes trouvèrent évidemment des raisons valables à ce revirement et l'éd.

- NOH, 37, 38, 77, 188 Le Noé de la Bible; v. E.I., s.v., III, 1013-14, art. de Heller. Il passe pour avoir vécu 1000 ans (*Timār*, 31) ou même 1450 (*Mu-ammarīn*, 1-2) et sa longévité est proverbiale chez les Musulmans.
- AN-NUMAIRI, 76 Il s'agit probablement de Šarīk ıbn Ḥunāsa qui rapporta une feuille d'un arbre du Paradis (Ḥay., I, 146=301).
- AN-NU'MÂN IBN AL-MUNDIR, 21, 47, 137, 145 Le dernier roi laḥmide d'al-Ḥīra (vers 580-602 de J.-C); né paien, il se fit baptiser à la suite d'un incident rapporté ci-dessus (s.v. Hišām ibn Ḥalaf).
- NÜN, 43 Nom du poisson dans le ventre duquel Jonas resta 40 jours (v. Coran, XXI, 87; TAB./Zot., II, 132; Hay., VII, 62-3=207). D'après IBN QUT., Muḥtaltf, 10, les Élus du Paradis mangeront du foie du poisson qui supporte la terre.

P

- PLATON, 83, 166, 190 v. E.I., s.v. Aflāţūn, I, 177-9, art. de Carra de Vaux.
- POLÉMON, 191, 193 Écrivain grec qui paraît avoir vécu au IIème s. de J.C.— et n'est peut-être pas Polémon de Laodicée —. Les Arabes ont connu de bonne heure son *Tratté de physiognomonie (Hay.*, III, 146; YA'QŪBĪ, I, 135; IBN ḤAZM, *Tauq*/BERCHER, 83) qui a été édité à Alep en 1929, on en trouvera une analyse suivie d'une bibliographie dans MOURAD, *Physiog*, 44-46.

PYTHAGORE, 150 -

Q.

- QĀF, 44 Nom de la montagne qui entoure le monde terrestre; v. E.I., s.v., II, 654-6, art de Streck; Blachère, Introduction, 147.
- QAḤTĀN, 41, 145 2 Nom de l'ancêtre de tous les Arabes du Sud, les sources arabes lui donnent généralement les ascendants suivants: 'Ābar-Šālaḥ-Arfaḥšaḍ-Sām-Nūḥ; v. E.I., s.v., II, 669-71, art. de Fischer.
- QAINAS, v. Buntus.
- QAIS IBN ZUHAIR, 33, 125 Chef des 'Abs; c''est lui qui prit part à la bataille de Dāḥis et Gabrā'; surnommé Qais ar-ra'y «Qais l'avisé», il est surtout connu pour sa sagesse dont Caussin, II, 413, donne un exemple; on dit en proverbe إدمى من قيس به رهبر (Maid., I, 284; Hay., IV, 30=84) mais il est aussi compté au nombre des poètes (Ya'QūBi, I, 311); v. encore Tabarri, II, 1096; Ibn Qut., Ma'ārif, 37, 262.
- QAIŞAR, 44 Désignation habituelle de l'Empereur d'Orient; v. E.I., s.v., II, 699-700, art. de SCHAADE.
- AL-QAL'A, 156 Peut-être s'agit-il de Kalah (al-Qal'a), ville de l'Inde où se fabriquaient des sabres renommés; v. YAQŪT, Buldān, IV, 162.

NAHR BALH, 39 — Désigne chez les auteurs arabes le Ğaiḥūn = Oxus = Amū Daryā; v. E.I., s.v. Djaiḥūn, I, 344-7, art. de Barthold. Ce fleuve serait le premier créé par Dieu (Ibn Qut., Ma'ānf, 7); v. supra, Furāt.

NĂ'ILA, 66 - v. supra, Isaf.

NAKIR, 77 - v. supra, Munkar.

- NAȘR IBN DUHMĂN, 60 Il ne donna qu'à 190 ans des signes de décrépitude; sa tribu (Gațafān) qui avait encore besoin de lui, demanda à Dieu de lui rendre sa lucidité et sa jeunesse; ce vœu fut exaucé, mais Nașr ne tarda pas à mourir; v. Mu'ammarīn, 70; 'Iqd, III, 299; Tabarī, III, 2364.
- NAȘR IBN AL- ḤAĞĞĀĞ, 107 Très bel homme recherché par les femmes; 'Umar, après lui avoir fait couper les cheveux, dut l'exiler à Başra; v. Iṣāba, nº 8839; Bayān, II, 205; Hay., IV, 73 = 217; ṬABARĪ, III, 480; SUBKĪ, I. 147, sqq.
- AN-NATF, 66 An-Natf ibn Ğubair ibn Hanzala al-Yarbū'ī s'empara, en pillant une caravane envoyée par le vice-roi du Yémen à Parviz, de deux sacs de pierreries et de bijoux d'or. Après avoir vendu son butin et distribué de l'argent aux indigents pendant un jour entier, il demeura encore riche de ce qui lui restait (Caussin, II, 575-6). Il est resté proverbial et l'on dit: المن عنده كنز البطن ما عندا (Maid, II, 135; Ibn Qut., Ma'ārīf, 264) ou من كنز البطن ما عندا (Maid, II, 373; Tīmār, 109-110; 'Iqd, III, 12, 13); v. encore Ibn Nubāta (marge de Safadī, I, 46-48).
- AN-NAZZĀM, 33, 166 Ibrāhīm ibn Sayyār an-Nazzām, célèbre mu'tazılıte maître de Ğāhız, m. entre 220 et 230/835-45, v. E.I., s.v., III, 953-4, art. de Nyberg.
- AN-NIL, 39, 80 Le fleuve Nil, v. E.I., s.v., III, 979-84, art de Kramers La remarque relative au cours du Nil se retrouve chez d'autres auteurs, notamment Qazwini, 164 (v. E I, 980a) L'expression בבשונ والريادة s'explique par la croyance au fait que tous les fleuves baissent quand le Nil monte (E.I., 983a); quant à l'expression إَدَانَ وَالَّهُ وَاللَّهُ وَاللَ
- NIMRŪD, 51 Le Nimrod de la Bible; v. E.I., s.v. Namrūd, III, 900-2, art. de Heller.

NITAS, v. Buntus.

- AN-NÜBAHĀR, 63 Temple du feu à Balh; v. Mas'ūdī, IV, 47 sqq., Yāqūt, Buldān, s.v.; Qazwīnī, 221; Ibn al-Faqīh, 157, 322-4, etc.
- NUHM, 66 Idole de l'Arabie ancienne; v. Reste², 57-8; Freytag, Einleitung, 357.

- 5=17; IBN QUT., *Ma'ārīf*, 216; YA'QŪBĪ, II, 337, 443; ŢABARĪ, à l'index; *Bayān*, à l'index; Massignon, *Cadis*, 107.
- MUḤĀRIQ, 33 Muḥāriq ibn Yahyā, maulā d'ar-Rašīd, chanteur célèbre, m. sous Mutawakkil; v. Abriss, II, 83-6; Bayān, I, 123; Hay., VI, 6=16; Agānī, XXI, 143; 'Iqd, VII, 5, 33.
- MUḤĀRIQ IBN GIFĀR, 21 Non identifié; il ressort du texte qu'il était de petite taille.
- MUNKAR, 77 Munkar et Nakir, noms de deux anges qui examinent et punissent éventuellement les morts dans leur tombe; v. E.I., s.v., III, 174, art. de Wensinck.
- MÜRISŢUS/MĪRISŢUS, 150, 192 «Auteur grec (?) d'ouvrages sur des instruments de musique, qui n'ont été conservés qu'en arabe» (E.I., suppl. s.v., art. de FARMER qui essaie d'identifier ce personnage et pense que Mūristus, Mūrtus et Mīristus ne font qu'un).
- MŪSĀ, 146 Moise. Le mot *ğirāb*, qui apparaît dans un vers cité ci-dessus (s.v. Kuwair), fait peut-être allusion à *Coran*, XVIII, 59 sqq.; v. aussi *Hay.*, IV, 53=158.
- MUSAILIMA AL- HANAFI, 134 Prophète des Banū Hanīfa, contemporain de Mahomet; v. E I., s v., III, 796-7, art. de Buhl; sur ses procédés, v. Ibn Qut., Ma'ārıf, 178.
- AL-MUŠAQQAR, 38, 63 Château fort situé dans le canton de Hağar et occupé par un corps de cavaliers persans (Asābida) dont le commandant était surnommé al-Muqābir (Caussin, II, 576 sqq.; ĞAwālīqī, 10-11; Yāqūt, Buldān, IV, 541-2). L'histoire connaît un «yaumal-Mušaqqar» (Maid , II, 399) et un «yaum safqat al-Mušaqqar» (Timār, 109).
- AL-MUSTALIQ IBN SA'IDA, 151 3 Surnom de Ğadima ibn Sa'ida (ou Sa'd) qui fut le premier à chanter dans la tribu de Ḥuzā'a (Surnoms, 226-7; BAIHAQĪ, 395, précise نفتى بالركبانية ; FREYTAG, Einleitung, 142).
- AL-MUŠTARĪ, 29, 75, 114 La planète Jupiter; v. E.I., s.v., III, 800-1, art. de Hartner.
- AL-MUZLIM, 44 v. Bunţus.

N

- NĂBIĠA BANI ĞA'DA, 60 Ce poète célèbre passe pour avoir vécu 200 ans (Mu'ammarin, 71).
- AN-NAḤḤĀR IBN AUS AL-'UDRĪ, 63 Généalogiste arabe du ler s.; v. Hay., I, 179=365, III, 65=210; TABARĪ, II, 214; Agānī, VII, 95; Qāmūs, s.v.; Bayān, à l'index; Iṣāba, n° 8855, qui l'appelle النهام.

- ضَمَنة الله الله وأغمياء المباد يزعمون أن لهر خاصة :fournit les précisions suivantes شيطان قد وكل مهر يقال له المدهب ، يسرب لهر الميران ويُضي لهر الطلمة ليفتنهر وليريهر المجب إدا [إذ .1] ظنوا ان دلك من قبل الله تعالى .
- v. aussi Qazwīnī, 371; WZKM, VII, 187. Il est remarquable que ce nom désigne maintenant l'un des sept rois terrestres des génies (DOUTTÉ, 121).
- MUĞÄHID, 8 Il s'agit probablement du tābi'ī Muǧāhid ibn Ğābir, connu sous le nom d'Ibn Ğubair.
- MUĞAZZIZ AL-MUDLIĞİ, 63, 123 Muğazziz ibn al-A'war ibn Ğa'da, qā'tf (q.v.) contemporain du Prophète; on ne sait cependant s'il s'est converti; v. Işāba, no 7731. On signalera que muğazziz «tondeur» est l'équivalent de qā'tf (v. E.I., s.v., kıyāfa, II, 1108b). V. encore Lısān, XI, 2025; Goldziher, Muh. St., I, 185; Hay., I, 56=124; Usd, IV, 303.
- MUĞĞA'A IBN MURĀRA, 21 Chef des Banū Ḥanīfa et compagnon de Musailima (q.v.); il fut fait prisonnier par Ḥālid ibn al-Walīd, mais il obtint des conditions de reddition acceptables en jurant de respecter l'Islam; Ḥālid épousa même sa fille; v. Tabarī, I, 1937-56, passim; Hay., IV, 119=371; Bayān, III, 276; Ištiqāq, 209; Usd, IV, 300; Ya'Qūbī, II, 146-7, Caussin, III, 371, 372, 375-7; Iṣāba, no 7722; Timār, 18; Marzubānī, Mu'ğam, 472. Il ressort du texte qu'il était de petite taille.
- MUĞĞÂ'A IBN SI'R [AS-SA'DĪ], 21 Il fut proposé par al-Hağğāğ pour gouverner le Ḥurāsān (ṬAB., II, 1140-1), il ressort du texte qu'il était de petite taille.
- AL-MUḤABBAL, 70 Rabi' (ou Ka'b) ibn Mālik ibn Rabi'a, poète m. sous 'Umar ou 'Uṭmān; v. Caussin, II, 596-7; Surnoms, 214; Aġānī, XII, 40-45; Mu'talif, 177, Ibn Qut., Ši'r, 250; Bayān, II, 63; Ištiqāq, 157; Mufaddaliyyāt, 207-224; Qazwinī, 373; ZDMG, XLV, 688. Le nom de son démon est 'Amr; v. Hay., VI, 69=225; supra, s.vv., 'Amr et Mishal.
- AL-MUHALLAB, 77 Célèbre général arabe, m. en 82=702-3; v. E.I., s.v., III, 684-5. TAB./Zot., parle d'une pleurésie, «maladie qui coinmence par une fluxion, gagne ensuite la poitrine puis les intestins », mais Ğāhiz, al-Qaul fi 1-bigāl, 208a déclare qu'il est mort sur le dos de sa monture.
- MUḤAMMAD, 182— Il semble qu'il s'agisse, non point d'un nom quelconque comme l'a compris un copiste qui l'a remplacé par 'Amr mais plutôt d'Ibn az-Zayyāt (v. le suivant).
- MUḤAMMAD IBN 'ABD AL-MALIK, 33, 82— Le vizir Ibn az-Zayyāt, dont la kunya est Abū Ğa'far, ministre de plusieurs 'Abbāsides de 834 à 847; m. en 233/847; v. E.I., s.v., III, 714-5, art. de Zetterstéen.
- [MUHAMMAD IBN 'ABD AR-RAḤMĀN] IBN ABĪ LAILĀ, 5 Cadi sous les Umayyades et les 'Abbāsides, m. en 148/765; v. Fihrist, 202-3; Hay., III,

Ces variantes nous inclinent à penser que les deux mots qui, dans le texte, précèdent Mašyah et Mašyānah, et qui sont écrits ميسرة وصره représentent également les noms des deux premiers hommes (cf. CASARTELLI, 122 sqq. qui donne Matro et Matrôyài). Cependant, la graphie de ميسرة pourrait encore faire songer à Mithra, mais sur ce point la plus grande réserve s'impose.

MATTĀ, 133 — Saint-Matthieu.

MĀYŪTIS, v. Buntus.

AL-MAZDAKIYYA (?), 138 — Le texte portait الصدقية qui fait songer à la «communauté des véridiques» الهندية، chez les Manichéens (Fluegel, Mani, 67, 283, 284). On pourrait également songer à lire al-Miqlāṣiyya (v. Fihrist, s.v.), mais cette leçon, tout en cadrant avec le contexte, s'éloignerait considérablement du ms.; aussi, sachant que les textes que nous possédons s'appuient sur un ms. copié sous la dictée, est-il permis de voir là une altération ainsi schématisée: mazdakiyya>mazdaqiyya (dont on a des attestations)>maşdaqiyya. En fait, il s'agit très probablement du mouvement mazdakite, sur lequel on verra E.I., s.v., III, 492-5, art. de Guidi.

MIHRÂN, 39 — Nom donné par les écrivains musulmans à l'Indus; v. E.I., s.v., III, 557, art. de HAIG.

MĪRISTUS, v. Mūrisţus.

MISHAL, 70 — Nom du šatān que la légende attribue à al-A'sā des Hamdān; v. Goldziher, Abhandlungen, I, 133; WZKM, VIII, 65; ZDMK, XLV, 688; Timār, 55; Šiblī, 84. Ğāhiz fournit au sujet des génies des poètes et de Mishal un commentaire d'un vers de la qaṣīda d'al-Bahrānī qu'il n'est pas inutile de reproduire (Hay., VI, 25=81, VI, 69=225-6):

فإنهر يزعمون ان مركل فعل من الشعراء شبطانا يقول دلك الفعل على لسانه الشعر ; فرعمر المهر الي ان هذه الهتيئة بنت عمرو صاحب الهمجيل [.q.v.] وان خالها مسجلُ شيطان الاعشى . ودكر أن خاله هميير وهو همبًام وهمبًام هو الفرزدق. . . . وإما قوله صاحب عمرو فكدلك أيضاً يقال ان اسمر شيطان الفرزدق عمرو [.q.v] .

MIŞR, 51, 163 — Avant la fondation du Caire, le nom de Mişr désigne l'ancien quartier situé entre la mosquée de 'Amr et la rive droite du Nil; v. E.I., s.v., III, 590-1, art. de Wensinck. Аво L-Манаsin, Nugum, I, 50, fournit des précisions sur le nom de Mişr et (I, 51) rapporte que la ville a été construite par les petits-fils d'Adam; pour Tiğūn, 49, c'est 'Abd Šams=Saba'.

MU'ĀWIYA, 85 — Le premier calife umayyade, v. E.I., s.v., III, 659-63, art. de Lammens.

MUBĀRAK IBN SA'ID, 8 — Rapporteur de traditions (m. 180); il était le frère de Sufyān aţ-Tauri; v. Ibn Qutaiba, Ma'ārif, 218.

AL-MUDHIB, 70 — «Le Doreur», démon sur lequel Hay., VI, 59-60=194,

- Coran en prose rimée (Goldziher, Abhandlungen, I, 70, n. 6); v. encore Reste², 136; Aġānī, XV, 70; Ištīqāq, 239; Naqā'id, 149, 600; Bayān, I, 281; Marzubānī, Mu'ğam, 472, l'identifie à Abū Kabša; cf Iṣāba, IV, 164.
- MA'N IBN ZĀ'IDA, 21 Général et gouverneur umayyade qui se rallia ensuite aux 'Abbāsides; m. avant 158/775; v. E.I., s.v., III, 240, art. de ZETTERSTÉEN; il ressort du texte qu'il était de petite taille.
- MANĀF, 66 Divinité de l'Arabie ancienne, adorée par Qurais et Hudail; v. E.I., s.v., III, 241, art. de Wensinck.
- MANĀT, 66 Divinité féminine de l'Arabie ancienne, adorée surtout par les Aus et les Ḥazraǧ; v. E.I, s v, III, 246, art. de Buhl.
- MĀNĪ, 133, 145 Prophète du Manichéisme; v. Ривсн.
- MARIIAB, 66 Idole du Ḥadramaut; v. Freytag, Einleitung, 354, 366.
- MA'RIB, 63 Ancienne capitale des Sabéens, dans la partie sud-ouest de l'Arabie; v. E.I., s.v., III, 296-311, art. de Grohmann, qui n'indique pas la date possible de sa fondation.
- MĀRIYA, 66 Māriya bint Zālim ibn Wahb. Elle était la femme du roi de Gassan Ğabala III (495-529 de J -C; v. Caussin, II, 220 sqq). Elle offrit au temple de la Mekke ses ferronnères (qurt) ornées de deux perles de la grosseur d'un œuf de pigeon et d'une valeur inestimable. De là l'expression qurt (ou qurtā) Māriya qui équivaut à notre «tout l'or du monde», v. Maid., I, 242; 'Iqd, I, 289, 293, III, 12, 13; Ibn Qut., Ma'ārif, 263; Mas'ūdī, III, 217; Timār, 505, Ibn Nubāta, (marge de Safadī), II, 211.
- MĀSARĞIS (ou Māsargawaih), 194 Médecin juif de Başra qui traduisit plusicurs ouvrages du syriaque en arabe; v. Fihrist, 297; Hay, IV, 64=192; IBN QIFŢĪ, à l'index; Bayān, II, 171, 174; IBN ABĪ USAIBI'A, à l'index; Jewish Encycl., s.v.
- AL-MASIH, 65 Le Messie; v. E.I, s v., III, 444, art. de Wensinck.
- MAŠYAH (²) et MAŠYĀNAH (²), 47 Le premier couple humain constitué, dans la doctrine mazdéenne, par deux jumeaux issus de la terre et de la semence de Gavōmart; v. Soderblom, 225, 249; Puech, 174. Le texte portait عمونة ومهنية et il nous a semblé que cette graphie, évidemment altérée, représentait néanmoins les deux noms tels que nous les avons écrits. Nous en avons une première attestation dans Hay., I, 87 == 190, avec le commentaire suivant: المجوس أن الباس من ولد مهمة ومهنيمة وأنها تولدا فيها بين أرحاء Les Mafātīh, 38-39, fournissent une graphie un peu différente: عندهر بهنزلة آخر وجواه ! وزعبوا انهها خلقا من رئياس نبت من نطقة كيومرث MAQDISĪ, II, 68, les appelle ilişal et all direction audis que Bīrūnī, Ātār, 107, précise que les Mazdéens du Khārizm les appelaient Mard et Mardāna, la forme en s' correspondant à une forme zend.

- LŪQĀ, 133 Saint-Luc.
- LUQAIM, 63 Fils incestueux de Luqmān (q.v.) et de sa sœur qui, craignant que son mari ne lui donnât pas d'enfant, s'était glissée dans le lit de Luqmān avec le consentement de sa belle-sœur; v. Hay., I, 11=21-2; Bayān, I, 162, 283; Caussin, I, 17; Maid., II, 21, 352; R. Basset, Loqmân Berbère, xxxvii ne fait pas allusion à cet événement, mais rapporte les aventures de Luqmān et Luqaim.
- LUQMĀN, 8, 38, 63 Figure légendaire du paganisme arabe que la tradition présente comme un mu'ammir, comme un héros et comme un sage; v. E.I., s.v., III, 36-9, art. de Heller. Ğāḥiz précise (Bayān, I, 162) que Luqmān, père de Luqaim, n'est pas celui qui est cité dans le Coran.

M

- MA'ADD IBN 'ADNĀN, 41, 145 Terme collectif désignant les tribus originaires du nord de l'Arabie, et nom du fils de l'ancêtre premier 'Adnān; v. E.I., s.v., III, 59-60, art. de Brau.
- MA'BAD AL-ĞUHANÎ, 166 L'un des premiers adeptes de la doctrine du libre-arbitre; v. Bayān, à l'index.
- AL-MADĀ'IN, 51 Séleucie-Ctésiphon; v. E.I., s.v., III, 76-83, art. de Streck.
- AL-MAID, 47 Mand ou Maid désigne un peuple que les Arabes rencontrèrent dans le Sind; v. E.I., s.v., Mand, III, 251-2, art. de MINORSKY.
- AL-MAILĂ', 151 La phrase est passablement altérée; sans doute s'agit-il de 'Azza al-Mailā', (q.v.).
- MAISARA (?), v. Mašyah.
- MAKKA, 4 La Mekke.
- MÄLIK DÜ R-RUQAIBA, 60 Mālik ibn Salamat aš-Šarr, surnommé Dū r-Ruqaiba à cause de la petitesse de son cou (IBN QUT., Ma'ārīf, 242); c'est le membre de la tribu des Banū 'Āmir (Caussin, II, 483, 484) qui vécut le plus longtemps, puisque son existence s'étend de la Ğāhiliyya à Mu'āwiya (Mu'ammarīn, 97).
- MĀLIK IBN ḤIMYAR, 41 v. Qudā'a.
- AL-MA'MŪR AL-ḤĀRITĪ, 70 Ce personnage dont le nom varie avec les sources (Iŝtiqāq, 269: al-Hāriṭ ibn Mu'āwiya; Amālī, III, 149: Mu'āwiya ibn al-Ḥāriṭ ou Ma'mūr ibn Zaid; Marzubānī, Mu'ǧam, 472: al-Ma'mūr ibn ייייי , est un devin (Mas'ūpī, IV, 188, où il faut corriger al-Ma'mūn) du début du VIIème s. (Caussin, II, 582); il appartenait aux Maḍhiǧ (Iŝtiqāq, 269; E.I., s.v., Kāhin, II, 666a) et compte au nombre de ceux qui avaient un ra'ıyı (Ḥay., VI, 62=203); il aurait aussi fait une imitation du

L'éd a adopté la leçon דאר qui permet de scander correctement le vers, mais il avait à sa disposition les variantes suivantes: איר אלפיגלי בי איר אלפיגלי בי איר אלפיגלי בי אלפיגלי בי אלפיגלי בי אלפיגלי בי אלפיגלי בי אלפיגלי בי אלפיגלי בי אלפיגלי בי אלפיגלי בי אלפיגלי בי אלפיגלי בי אלפיגלי בי אלפיגלי וואר כו בי אלפיגלי בי אלפיגלי וואר בי אלפיגלי וואר בי אלפיגלי וואר בי אלפיגלי וואר בי אלפיגלי וואר בי אלפיגלי וואר בי אלפיגלי בי אלפיגלי וואר בי אלפיגלי בי אלפי

L

LAMAK, 154 — Lemech passe pour avoir été le premier à employer le luth. Il «avait un fils qu'il aimait tendrement, la mort le lui ayant enlevé, il suspendit le corps à un arbre; les jointures se désagrégèrent et il ne resta plus que la cuisse, la jambe et le pied avec ses doigts. Lemech prit un morceau de bois et, l'ayant taillé et raboté avec soin, il en fit un luth, donnant au corps de l'instrument la forme de la cuisse, au manche la forme de la jambe, au bec celle du pied; les chevilles imitaient les doigts et les cordes les artères» (Mas'ūpī, VIII, 89) Mais on ne sait pas exactement à quel Lemech est rapportée la légende; s'agit-il de Lemech, fils de Mathusalem et père de Noé (Mas'ūpī, I, 73; IBN Qut., Ma'ārīf, 10; Ya'oūbī, I, 9-10), du petit-fils de Noé qui fut chargé par son père Sem de la garde du cercueil d'Adam (Mas'ūni, I, 80), ou de Lemech fils de Cain à qui le 'Iqd, VII, 28, attribue l'invention du luth qui lui servit à pleurer son fils? FARMER (E.I., s.v., 'ūd, IV, 1038-41) pense au Lemech de la Genèse, IV, et rapporte les autres traditions. La légende est présentée sous une forme différente par Ваньог, 395.

LUBAD, 38 — Luqman ibn 'Ād (q.v.) vécut autant que sept vautours, soit 3500 ans d'après les approximations les plus larges; le dernier de ces vautours, qui s'appelait Lubad, a donné lieu à plusieurs expressions proverbiales: إهر من لند (Maid., I, 443); الأبد على لند ((Iqd, III, 63); الأبد على لند ((Maid., II, 373); v aussi Maid., II, 116; Hay., III, 131=423; Timār, 376; Mas'ūdī, III, 375; Caussin, I, 16; R. Basset, Loqmân berbère, xix sqq.

LUBNĀN v. BAISĀN.

- avons adopté la leçon de Hay., VI, 61=198, où ce personnage est également cité en même temps que 'Abd Allāh ibn Hilāl et Şāliḥ (q.vv.).
- KARDA-BUNDĀD, 51 Hay., I, 36=72, parlant des Persans qui élèvent des constructions, pour perpétuer leur souvenir, cite la ville de وردنيداد qu'il faut lire مردنيداد avec Magdisi, IV, 93; bâtie, selon la légende, par Hūšang, elle constitue une des cités qui forment al-Madā'in. YĀQŪT, Buldān, IV, 446, écrit ردافاذ et énumère les autres villes: مردافاذ وه اردشير، هنبوشافور، والمنافر، - qui n'offre aucun sens, nous كان وكان ومره Les diverses éd. portant كاو و avions la possibilité de ne pas tenir compte du premier ou et de lire simplement وكان ومره pour وكيومرث = Gayōmart, dont Ğāḥiz fait un karsvar (v. supra خونرث نامية); mais nous avons préféré adopter la leçon كاوه, Kāvi, Kāveh étant le nom du forgeron qui, après avoir eu un fils mis à mort par Zahhāk, ameuta la population d'Ispahan contre l'usurpateur, en prenant pour bannière son tablier de cuir qui devint le drapeau national iranien. Käveh établit Afridun sur le trône et fut nommé chef des armées, puis gouverneur d'Ispahan; v. TAB./ZOT., I, 117 sqq.; Avertissement, 123-5; DESMAISONS, S.V.; STEINGASS, S.V.; CHRISTENSEN, à l'index. IBN HALDŪN, Muqaddima, 438, signale la valeur magique du drapeau de טונגאט. Ben-VENISTE, Monde Oriental, 214, précise qu'une œuvre de Mani appelée en arabe Sifr al-gabābira «Le traité des Géants», rapporte les hauts faits des «champions des temps héroiques que leurs exploits avaient haussés au rang de héros nationaux»; ce traité devait s'appeler en pehlevi *kāvakān nāmak, ce qui pourrait encore justifier la lecture suivante du passage altéré: كاوكان . وكيموث
- KAYÜMARŢ, 77 (v. la note précédente). Gayōmarţ, considéré par les Mazdéens comme le premier homme, est assimilé par les Arabes à Adam; v. Tab./Zot., I, 4 sqq.; Mafātīh, 38; Casartelli, 121 sqq.
- KINĀNA, 125 Tribu arabe établie dans la région de la Mekke; v. E.I., s.v., II, 1076-7, art. de Krenkow. On sait que Ğāhiz était un maulā des Kināna, ce qui explique sa menace.
- KISRĀ, 160 Chosroès. Bien que Kisrā soit devenu l'appellation des rois de Perse, et non plus seulement le nom d'Anōšarwān et de Parvīz, il semble bien qu'il s'agisse ici de ce dernier, Chosroès II.
- KIŠŠA (?), 139 Sorcier juif.
- KURZ IBN 'ALQAMA [ibn Hilāl al-Ḥuzā'i], 63 Qā'if (q.v.) et Compagnon du Prophète; v. Hay., VI, 7=19; Iṣāba, 7397; Usd, IV, 237; Ištiqāq, 277; TABARĪ, III, 2366; 'Iqd, III, 332.
- KUWAIR (?), 70 A propos de la qaṣīda d'al-Bahrānī sur les curiosités de la création (Hay, VI, 25-6=80 sqq., avec commentaire, 44 sqq.=147 sqq.), Ğāḥiz cite des vers du mètre hafīf dont les derniers sont les suivants:

- il est le fils du patriarche Abraham dont la généalogie remonte à Héber ('Ābar).
- ISMĀ'IL IBN 'ALĪ, 159 Le frère de Ṣālih (q.v.); tous deux sont les fils de 'Alī ibn 'Abd Allāh ibn 'Abbās et les frères du calife as-Saffāh. Ismā'īl occupa des postes importants et fut notamment gouverneur du Fārs sous al-Manṣūr; v. Ṭabarī, à l'index.
- ISTĂŠF, 44 Hystaspe (avestique Vištāspa) est le nom du père de Darius qui passe pour avoir protégé son contemporain Zoroastre, à la religion de qui il se convertit en obligeant ses sujets à l'adopter également; v. Mas'ūpī, IV, 47; Duchesne-Guillemin, Zoroastre, 29; Christensen, 117, et passim; E.I., s.v. Madjūs, III, 102a.
- IYĀS IBN MU'ĀWIYA, 21 Cadı de Başra célèbre par sa perspicacité; m. vers 121/739; v. E I, s v., II, 603. Il ressort du texte qu'il était de petite taille.

K

- AL-KA'BA, 61, 66 Le temple de la Mekke; v. E I, s v, II, 622-30, art. de Wensinck.
- KA'BAT NAĞRĀN, 63 D'après la légende, les Chrétiens de Nağrān avaient fait bâtir une église que l'on appelait la Ka'ba de Naǧrān, parce qu'elle était construite sur le modèle de la Ka'ba de la Mekke (Caussin, I, 160, Hay, III, 44=40; Lammens, Arabie Occid, 17). Abū 'Ubaida en fait un argument šu'ūbite et déclare que c'est pour rivaliser avec les Persans que les Arabes ont élevé de hautes constructions, notamment cette Ka'ba (Hay, I, 36=72; repris par Timār, 412-3). Mais quelques auteurs disent que c'était seulement une immense tente formée de 300 peaux cousues ensemble (Caussin, I, 160); v. aussi Yāqūr, Buldān, II, 703.
- KÄHINAT SA'D HUDAIM, 139 La devincresse, la sybille des Banū Sa'd (Qudā'a), qui habitait la Syrie; c'est à elle qu'on s'en rapporta pour le droit de disposer de l'eau de Zamzam quand 'Abd al-Muttalib découvrit ce puits (vers 540 de J.-C. d'après Caussin, I, 261, qui fournit cette tradition; de même Doutté, 29); sur le puits de Zamzam, v. E.I, s v., IV, 1281, art. de Carra de Vaux.
- KALĪLA et DIMNA, 156 Titre d'un ensemble d'apologues indiens à l'usage des princes, traduit du sanscrit en pehlevi et de cette langue en arabe; Ğāhiz disposait de la traduction en prose par Ibn al-Muqaffa' et de l'adaptation en vers par Abān al-Lāhiqī; v. E.I., s v., II, 737-41, art. de Brockelman. On ignore le nom de l'auteur de l'œuvre originale, que Mas'ūpī, I, 159, attribue néanmoins au roi de l'Inde Dabšalim.
- KARBÄŠ (?) AL-HINDĪ, 139 Le texte imprimé portait كردباش mais nous

'Umān; il mourut en 84/703-4; v. E.I., s.v., II, 506, art. de Brockelmann; il ressort du texte qu'il était de petite taille.

AL-INĞİL, 184 — L'Évangile.

IQLĪDUS, v. Euclide.

'ÎRĂ, v. Qīrā.

- IRMIYÄ', 40 Jérémie. L'assimilation de Jérémie à al-Ḥadir (q.v.) est due à Wahb ibn Munabbih, v. E.I., s.v. Jérémie, II, 618, art. de Wensinck.
- 'ISĀ, 164 Jésus-Christ. Le Coran, XIX, 31, rapporte les paroles prononcées par Jésus au berceau (v. aussi V, 109). Comme le contexte l'exigeait, Van VLOTEN a ajouté les mots المل mais le Coran ne fait pas allusion aux paroles de Jésus dans le sein de sa mère. Il faut donc songer à la tradition d'après laquelle, lorsque Joseph s'étonna de la grossesse de Marie, Dieu donna la parole à Jésus (Kisā'ī, 303); en outre, lorsque Marie priait, Jésus, dans son sein, s'associait à sa prière (TAB./Zot., I, 539).
- ISĀF, 66 «Les Ğurhumites s'abandonnèrent à toutes sortes de désordres et d'excès dans le temple [de la Mekke], l'un d'eux alla même jusqu'à y commettre avec une femme un acte de fornication. L'homme s'appelait Isāf et la femme Nā'ila. Dieu les changea tous deux en pierres, dont on fit plus tard deux idoles, qui furent adorées comme intermédiaires entre l'homme et la divinité. Suivant une autre tradition, c'étaient deux pierres ordinaires que l'on tailla en forme humaine et auxquelles on donna le nom de ces deux coupables» (Mas'ūdī, III, 100-101); v. aussi Freytag, Einleitung, 342-4; R. Basset, 1001 Contes, III, 202; E I., s.v., II, 561-2, et ajouter à la bibliog. Caussin, I, 199, 266, qui attire l'attention sur les noms des coupables: Isāf fils de Suhail (Canope) et Nā'ila fille d'ad-Di'b (Le Loup, constellation australe).
- ISḤĀQ AL-MAUSILĪ,8 Célèbre musicien et compositeur de l'époque abbāside; v EI, s.v., Ibrāhīm, II, 465, art. de Torrey; YĀQŪT, Iršād, II, 197-226.
- AL-ISKANDAR, 40 Alexandre le Grand. L'assimilation Alexandre Du l-Qarnain du Coran remonte à une date fort ancienne; Ğāhiz, est peut-être le premier à l'avoir révoquée en doute; en effet Timār, 223, se réfère explicitement à ce passage du Tarbī' et reproduit une longue dissertation du Cadi Abū l-Hasan 'Alī ibn 'Abd al-'Azīz al-Ğurğānī (v. supra, p. xvii, n. 3) qui répond à la question posée en faisant appel à des traditions d'origine grecque, persane et arabe. De leur côté, Bīrūnī, Āṭār, 36sqq. et d'autres auteurs (v. E.I., s.v.), étudient très sérieusement le problème qui vient encore de faire l'objet d'un long travail d'Abū l-Kalām Āzād dans Taqāfat al-Hind, 1950. Sur les parents d'Alexandre, v. infra, Qīrā.
- ISMĀ'IL, 41 Ismael, ancêtre des Arabes Musta'rıba dont 'Adnan est l'aïeul;

- IBN SĂ'ID, 40, 65 «L'Antéchrist que les Arabes nomment Dağğāl (q.v.) est d'origine araméenne. Le Coran ne le nomme pas, mais la tradition mentionne un Juif médinois, Şāf, ibn Sā'id (ou Ṣayyād) que le Prophète aurait déclaré être le Dağǧāl. Dès lors, personne ne lui adressa plus la parole ni ne voulut plus le fréquenter... Lorsque les Arabes arrivèrent devant la ville de Nihawand, les moines et les prêtres leur criaient du haut des murs: «Ne vous donnez pas de peine, Musulmans; cette ville ne sera prise que par le Daǧǧāl'» Ils entrèrent dans la ville grâce à l'aide de Sāf ibn Ṣā'id qui combattait dans les rangs des Musulmans... Ṣāf ayant disparu mystérieusement pendant la bataille de la Ḥarra (63 de l'H.), on lui chercha un successeur dans le rôle de Daǧǧāl, et comme celui-ci était aveugle de l'œil droit, les borgnes avaient beaucoup de chances» (Van Vloten, Recherches, 59-60). V. aussi Tabarī, I, 2565-6; Aġānī, XIX, 25, Qurtubī, 180-1; Sprenger, Leben, III, 29; Maqdisī, II, 166; 'Asqalānī, Mīzān, II, 70-1.
- IBN ŠARYA, 63 'Ubaid ibn Šarya al-Ğurhumī est considéré comme l'un des précurseurs de l'historiographie arabe (v. Buhalā', à l'index). Cependant, en admettant que ce personnage ait une existence réelle, un élément de sa biographie est de nature à entretenir la suspicion et à faire douter de la qualité de ses traditions; il passe en effet pour avoir vécu, comme son père, 220, 300 ou même 350 ans, v. Mu'ammarīn, 40-43; Fihrist, 89-90; HAMDĀNĪ, Iklīl, VIII, 251; IBN BĀBAWAIH, Ikmāl, 303-4; WUESTENFELD, Geschichtschreiber, nº 5. Sur l'orthographe du nom de son père, v. supra, XVII.

IBN 'UMAR, v. 'Abd Allāh ibn 'Umar.

IBN 'UYAINA, v. Sufyān.

IBRĂHĪM IBN ISMĀʿĪL, 8 — Non identifié avec certitude; v. cependant un rāwī de ce nom dans Tabarī, à l'index.

IBRĀHĪM IBN SAYYĀR, v. an-Nazzām.

IDRIS, 40 — Prophète mentionné dans le Coran et assimilé par les Musulmans à Enoch, v. E I, s v., II, 477-8, art de Wensinck; G. Wiet, Murtadi, 86.

IFLĀTŪN, v. Platon.

- 'ILBĀ' IBN AL-HAIŢAM, 21 Des Sadūs, contemporain de 'Umar ibn al-Ḥaṭṭāb, qui prit part aux conquêtes et à la Bataille du Chameau; il était laid, borgne, mais éloquent (v. Bayān, I, 201 – III, 182, TABARĪ, I, passim; Iṣāba, nº 6449, où son nom est épelé). Il ressort du texte qu'il était de petite taille.
- ILYĀ, 40 Ce nom (également sous la forme Blyā) doit désigner Elias (Ilyās) qui est parfois confondu avec al-Ḥadir et non avec Yahyā; v. E I., s.v., Ilyās, II, 500b, art. de Wensinck.
- 'IMRĀN IBN ḤITTĀN, 21 Poète et orateur ḥāriǧite, «le chef des quiétistes parmi les Ṣuſriyya», qui fut poursuivi par al-Haǧǧāǧ et dut se réſugier au

sonnage était un riche commerçant 'ādite que Luqmān ibn 'Ād protégeait moyennant une redevance; celle-ci était déposée au haut d'un col; en voyant une fois cet amas de marchandises, Luqmān se serait écrié: «Ibn Baid a obstrué le chemin». D'après une autre version rapportée par al-Aşma'i il aurait égorgé sa chamelle en haut du col et coupé ainsi le chemin. Une autre explication du proverbe est encore fournie par R. Basset, Loqmân berbère, xxxiii (qui semble confondre cet Ibn Baid avec le poète kūfien Ḥamza ibn Bīd). Maidānī, I, 341-2, propose de prendre l'expression dans son sens figuré et de l'appliquer à ceux qui, tenant leurs engagements ou employant un procédé habile, barrent la route à leurs ennemis. De toute évidence, il s'agit là d'un vieux proverbe à propos duquel les lexicographes ont été obligés de forger une fiction pour l'expliquer.

- IBN BUQAILA, 60 'Abd al-Masīh ibn 'Amr ibn Qais ibn Ḥayyān ibn Buqaila al-Gassānī, personnage légendaire qui aurait vécu 350 ans (320 seulement dans le Mustatraf, II, 44, qui l'appelle Ibn Nufaila). C'est lui qui aurait été chargé par Chosroès II Parviz d'aller consulter le devin Saṭīh (q.v.) sur un songe fait par un mōbed. Il connut l'Islam. mais ne se convertit pas; c'est cependant lui qui aurait conseillé à Sa'd ibn Abī Waqqāş de choisir l'emplacement où fut bâtie Kūfa; v. Mu'ammarīn, 38; Mas'ūdī, I, 217, 219, II, 228; Avertissement, 459; Ya'Qūbī. II, 6; 'Iqd, à l'index; R. Basset, 1001 Contes, III, 213-6. D'après Hamdānī, Iklīl, VIII, 177, c'est lui qui a bâti le Qaşr Abyaḍ à Ḥīra et son tombeau est dans cette ville.
- IBN DAIŞĀN, 134 Bardésane, philosophe syrien d'origine parthe; sur sa doctrine, v. E.I., s.v., II, 392, art. de HUART.
- IBN ĞUD'ĀN, v. 'Abd Allāh ibn Ğud'ān.
- IBN AL-KAYYIS, 63 Zaid ibn al-Kayyis an-Namarī, généalogiste de l'époque de Yazīd ibn Mu'āwiya; v. Ṣahāḥ, s.v., Kys; Hay., III, 65=210; Bayān, à l'index; Fihrist, 90; IBN Qut., Ma'ārif, 233; Wuestenfeld, Geschichtschreiber, nº 8.
- IBN LISĀN AL-ḤUMMARA, 63 Abū Kilāb 'Ubaid Allāh ibn al-Ḥusain (ou Warqā' ibn al-Aš'ar), des Banū Taim al-Lāt ibn Ta'laba; ıl est consıdéré comme l'un des meilleurs généalogistes arabes du temps de Mu'āwiya. On dit en proverbe أصب من ابن لسان الحبرة (mais peut-être pour: أعلر من ابي لسان الحبرة); v. Maidānī, II, 309; Hay., II, 73; Ibn Qut., Ma'ārif, 233; Aġānī, XIV, 138; Ištiqāq, 213; Fihrist, 99; Damīrī, s.v. hummar; Bayān, III, 106, avec une notice sur Lisān al-Ḥummara; Goldziher, Abhandlungen, II, p. XII.
- IBN AN-NAȚȚĂH, 63 Abū 'Abd Allāh Muḥammad ibn Ṣāliḥ ibn an-Naţţāḥ, généologiste et rapporteur de traditions de l'époque 'abbāside (m. en 252/866); v. Hay., III, 65; Fihrist, 107, qui fournit la liste de ses ouvrages et précise qu'il est le premier à avoir écrit l'histoire de la dynastie. Il ne doit pas être confondu avec Bakr ibn an-Naţţāḥ, poète de l'époque d'ar-Rašīd sur qui on verra notamment Hay., III, 60; Ta'rīḥ Baġdād, V, 357-8.

- tes (Fihrist, 353; Dozy, Documents, 298); c'est lui qui aurait enseigné aux Harrāniens les pratiques de leur culte (Dozy, Documents, 292). Mais les Sabéens qui identifient Hermès à Mercure lui donnent aussi le nom d'Idrīs (sans doute pour l'islamiser) alors qu'Idrīs est lui-même identifié à l'Enoch de la Bible; v. Bīrūnī, Āṭār, 206; Mas'ūnī, I, 73; Maqdisī, II, 88. Kisā'ī, 124 sq., fournit une autre interprétation: المالة الموادقة إلى الموادقة ا
- HIŠĀM IBN ḤALAF IBN QAWĀLA (?) AL-KINĀNĪ, 145 Notable antéislamique, grand-père de 'Amr ibn Hurait, Hay, IV, 121=375, dit simplement: بال على رأسه [اي راس المعبان بم المدر] حلف بم نوالة (كدا) الكياني عام حم وهو الذي نال على راس المعبان بم المدر] حلف بم نوالة (كدا) الكياني عام حمل المدار ودلك أن الذهبان كان على دين المرب ' فحمه ؛ فلها صار بمكة رآه هشام فقال: أهدا ملك المرب ؛ قالوا: نعر ; قبال على راسه لمدل: فتحول عن ديم العرب وتنصر ،
- HISMĀ, 73 Localité située dans le désert de Syrie, v. YĀQŪT, Buldān, II, 267.
- AL-HUĞAIMI, 139 Non identifić 'Asqalānī, Lisān al-Mīzān, I, 221, cite un nommé Ahmad b. 'Atā' al-Huǧaimī al-Basrī az-Zāhid qui est un fantaisiste et sans doute aussi un imposteur.
- HULAIS (?) AL-ḤATṬĀT [AL-ASADĪ], 139 Ce personnage est cité parmi les devins dans Hay, I, 32=63; cf Muhassas XIII, 208
- HURRAH ARDAŠÍR, 44 Hurrè i-Ardašēr est le nom du Fīrūzābād moderne;cette ville qui s'appelait Gör fut nommée Ardašēr-Hyarreh «Gloire d'Ardéchir» par le roi sāsānide de ce nom, v Christensen, 94, Desmaisons, s vv. Bābawaih.
- HUZĂ'A, 41, 176 «Les traditions arabes sont unanimes à dire que les branches principales de la grande tribu de Azd se séparérent au début du IIIème s. de notre ère, les unes s'établirent définitivement à la Mekke, les autres, en plus grand nombre, se dirigerent vers la Syrie» (Surnoms, 79, cf Caussin, I, 215) Le nom de ces parties «séparées», Ḥuzā'a, est rattaché à la racine HZ' (E.I, s.v., II, 1041-1, art de Krenkow), mais on est en présence d'une étymologie populaire; v. encore Lisān, s v.

I

IBLIS, 37, 58, 70, 72, 139 —

IBN ABĪ-LAILĀ, v. Muhammad ibn 'Abd ar-Rahmān.

IBN 'AQIB (?), 146 — Non identifić. On signalera cependant l'existence, à l'époque d'al-Ma'mūn, d'un faux-prophète nommé عبد الله بم مسيون بي مسلم qui fournirait une lecture acceptable.

IBN BAID (ou BID), 41 — Allusion au proverbe: سدّ ابن بيض الطريق. Ce per-

- cru bon de rejeter] [ا. خونرث بامية Hvaniraṭa Bāmya] وحريرة امنة [Bāmya] جنونرث بامية المين الله الدش [Vīdaḍafšu] المدش الهوالي ستة وغريد اسرس
- AL-HAZAR, 160 Ce nom paraît désigner les Huns; il s'agit en tout cas des nomades de l'Asie Centrale; v. E.I., s.v., II, 990-2, art. de BARTHOLD.
- HAZĀZ, 38 La «journée de Ḥazāz» est une rencontre qui eut lieu entre les Taġlabites et les Yéménites dans la partie du Naǧd voisine de la Yamāma; v. Caussin, qui la situe en 492 de J.-C.; v. aussi Hay., VI, 140=417; YāQūT, Buldān, II, 432 sqq.
- ḤIDYAM, 63 Deux éd. portaient Maryam, évidemment fautif; Sandūßi lit Ḥidyam, avec plus de raison semble-t-il. Il s'agıt d'un médecın (sans doute plus ou moins magicien) qui est devenu proverbial, mais il s'appelle Ibn Ḥidyam (Zamaḥsarī, Mufaṣṣal, 104; Maid., I, 456: إَمُلِهُ مِن اَنِهُ حَدِيرُ). Cependant la Hizāna, IV, 279, justifie l'appellatif Ḥidyam à propos d'un vers de Aus ibn Ḥaǧar, où Ibn a été supprimé pour la mesure; au surplus, le nom mythique d'Ibn Ḥidyam est rapproché de celui d'un énigmatique poète, Ibn Ḥaḍām, cité par Imru' l-Qais dans un vers bien connu (Hizāna, ibid.).
- HIND, 32, 37, 46, 47, 134, 156 L'Inde et les Indiens.
- HIND, 151 On peut songer à Hind bint 'Utba, épouse d'Abū Sufyān, qui aurait été condamnée à mort en même temps que Fartanā (q.v.), mais grâciée par le Prophète; v. E.I., s.v., II, 331, art. de Buhl.
- [HIND] BINT AL-ḤUSS, 63 Également connue sous le nom d'az-Zarqā'; avec sa sœur Ğum'a (q.v.), elle allaıt à 'Ukāz avant l'Islam, et elle est considérée comme une femme éloquente; en revanche, sa conduite n'est pas toujours irréprochable; v. R. Basset, dans la Rev. Afr. 1905; Taifūr, Balāġa, 58; Bayān, I, 249, 250 et à l'index; Pseudo-Ğāhiz, Mahāsin, 274; Ibn Nubāta, Sarh (en marge de Safadī, Šarh lāmiyyat al-'Aġam, II, 179-180); Hay., à l'index; 'Askarī, Şinā'atain, 320; Muḥaṣṣas, II, 31; Ṣahāh, s.v. huss; ce dernier mot, il est utile de le noter, désigne un fils d'homme et de ginniyya, 'amlūq désignant un fils de ğinn et de semme (Šiblī, 71).

HIPPOCRATE, 190 —

- AL-ḤĪRA, 51 Les Arabes font remonter à Nabuchodonosor, la fondation de la ville; v. E.I., s.v., II, 334, art. de Buhl.
- HIRMIS, 40, 83, 166 Hermès «était un des sept gardiens chargés de veiller sur les sept temples; il avait la garde du temple de Mercure dont il aurait pris le nom, car Mercure, en langue chaldéenne, se dit Hermès. Selon d'autres, il se serait, pour divers motifs, transporté sur le territoire de l'Égypte [v. E.I., s.v. Ahrām] et aurait régné sur ce pays» (Fihrist, 352, trad. apud Berthelot, III, 27). Pour les Sabéens de Ḥarrān, Hermès est l'auteur des livres pseudo-aristotéliciens et des ouvrages qui ont trait aux sciences occul-

- ḤASAKA IBN ATTĀB, 21 Notable tamīmite qui s'illustra au Ḥurāsān (Ištiqāq, 329; Bayān, III, 244); il ressort du texte qu'il était de petite taille. Dans Hay., I, 185=375, Ḥasaka ibn 'Abbād est cité parmi ceux qui eurent un œil crevé par un coq.
- AL-ḤASAN [AL-BASRI], 8 Célèbre personnage religieux, m. en 110/726; v. E.I., s.v., II, 290.
- AL-ḤASAN IBN HAYY, 85 'Asqalānī, Mīzān, III, 80, parle incidemment de ce šī'ite dont le Fihrist, 178, qui le nomme al-Ḥasan ibn Sālih ibn Ḥayy, fait le fondateur de la secte des Ṣālihiyya (né en 100, m., caché, en 168). Les paroles qui lui sont prêtées sont attribuées au Prophète par le Mustatraf, II, 308.
- AL-ḤASAN IBN WAHB, 125 Secrétaire d'Ibn az-Zayyāt et chef du Dīwān ar-rasā'ıl, poète et épistolier; v. Fihrist, 122; IBN ḤALLIKĀN, nº 276. Sur les Banū Wahb, v. Massignon, Deīr Qunnā.
- ḤASDA (?), 139 Non identifié.
- HAT'AM, 176 Tribu arabe entre Tā'ıf et Nağrān, v. E I., s.v., II, 975-6, art. de Levi Della Vida.
- HATUN, 63 Il s'agit peut-être de la reine de Buhārā combattue et vaincue par Ziyād; v. E.I., s v , II, 987, art. de HUART.
- أسية 77 2 D'après l'Avesta, la terre est divisée en sept parties ou karśvar-s (le mot کثورات st attesté dans Bīrūnī, India, 112), qui sont:
 - a) Hvanırata (Qanırata) Bāmya, formant au milieu de la terre un cercle dont l'Iran est le centre;
 - b) Arezahi, partie occidentale de l'espace délimité par les tropiques;
 - c) Şavahı, partie orientale du même espace,
 - d) Vourubaršti, entre les tropiques et le pôle, au nord,
 - e) Vourujarsti;
 - f) Fradadafšu, au midi;
 - g) Vidadafšu (v. Avesta, trad. Harlez, 201, n. 2, trad. Darmesteter, à l'index); Geizer, Ostirān. Kultur, 303.

Il est curieux de constater que Ğāhız qui connaît évidemment l'Avesta, ou du moins le Ḥūdai Nāmeh à qui il emprunte peut-être ces renseignements (v. E.I., s.v. Bābīl, I, 559b), ne cite que cinq karšvar-s, les nºº a, d, e, f, g, car il est difficile de voir, dans les mots qui précèdent l'énumération, les appellations des nºº b et c. Nous possédons cependant un autre texte, d'ailleurs mal établi, qui prouve que Ğāhız fait de Gayōmart un karšvar (Hay., III, 115=370):

والمجرسي يرعر ١٠٠ أن الارض أحد الاركان التي بنيت الموالم الخمسة عليها نم عمهم: ابرسارس Fradadafšu] ، وابرمارس Vourubaršti] ، وابردس (Vourujaršti] ، وابردس (Un ms. donne en effet المرارس (Gayōmart que l'éd. a =) .

humides de rosée»; en effet, il éteignit le feu (Mas'ūpī, I, 131-2; une version un peu différente dans *Timār*, 456). C'est lui qui, d'après certaines sources, demanda à Dieu d'anéantir la race des oiseaux 'anqā' (q.v.) et sa prière fut exaucée. V. encore Mas'ūpī, IV, 20; IBN Qut., Ma'ārif, 29; Iṣāba, nº 2355; R. Basset, 1001 Contes, III, 203-4.

Il est utile de signaler que Ğāhiz n'accepte pas ces légendes; mais il s'applique à les réfuter au moyen d'un syllogisme peu convaincant: Ḥālid était bédouin; or les prophètes sont des sédentaires et des citadins; donc Ḥālid n'était pas prophète (Ḥay., IV, 151=476-8; repris dans Timār, 456).

- AL-ḤALIL, 141 L'expression قول الخليل في الوهم القديم ne laisse pas d'être énigmatique. Le personnage auquel Ğāhiz fait allusion est certainement l'inventeur de la prosodie arabe, al-Ḥalīl ibn Aḥmad (v. E.I., s.v., II, 940, art. de Ben Cheneb) à qui il reproche souvent son activité extra-linguistique, au point même qu'Ibn Nubāta a pu écrire (Sarh, 145): وللجاحظ تحامل على Or il est curieux que le mot wahm, qui semble désigner ici une sorte de présomption, apparaisse dans la phrase suivante à propos d'un jugement porté par an-Nazzām sur ce même Ḥalīl (Ḥay., VII, 50=165-6): « ترعْت به اللهج فأهلكه وصور له الاستبداد صواب رأيه (دوائر المروض) التي لا يحتاج المها فتما طيح الله المناس المناس المنال وان كان أبو اسحق [النظام] أذا ذكر الوهم لم يشك في جنونه وفي اختلاط عتله وهكذا كان الخليل وإن كان قد أحسن في شيء
- ḤANZALA IBN ṢAFWĀN, 135 Comme Ḥālid ibn Sinān (q.v.), Hanzala est un prophète de «l'intervalle», qui fut envoyé aux Aṣhāb ar-Rass (Coran, XXV, 40), mais ils le traitèrent de menteur (Mas'ūnī, I, 125, III, 105; R. Basset, 1001 Contes, III, 86-8 fournit une version plus développée et une abondante bibliographie).
- AL-HARAMÂN, 63 Bien que les Arabes aient connu plusieurs Pyramides, ils s'intéressent surtout à celles de Chéops et de Chéphren; V. E.I., s.v. Haram, II, 278-9, art. de Graefe. Parmi les légendes auxquelles elles ont donné lieu, on notera qu'elles passent pour avoir été construites avant le Déluge dont elles étaient précisément destinées à éviter les effets. V. sur la question des Pyramides, de Sacy, Mélanges, 181 sqq., et maintenant G. Wiet, Murtadi, 82 sqq.
- ḤARMI (?), 139 Ce personnage est cité dans Hay., I, 150=309, en même temps qu'Abū Mansūr (q.v.), mais nous n'avons pu l'identifier.
- HARTAMA [IBN A'YAN], 125 Général et gouverneur d'Égypte, du Maghreb et du Ḥurāsān, m. en 200=815; v. Buḥalā', à l'index.
- HARÛT et MARÛT, 41, 77, 182 Deux anges descendus sur la terre pour voir s'ils étaient capables de mieux se conduire que les hommes; sur leur légende et leur rôle dans la magie, v. E.I., s.v., II, 289-90, art. de Wensinck. Timār, 52, répond à la question posée au § 77, en précisant que c'est à Hārūt et non à Mārūt que l'on attribue un pouvoir magique.

- «qui, derrière eux, s'arrogeait tout bon vaisseau, comme prise» (Coran, XVIII,78). Cette identification a peut-être été provoquée par la tradition qui attribue la fondation d'une forteresse du Fārs, ad-Dikdān, par Ğulandā, dont les descendants, les Āl-Ğulandā ou Āl-ʿUmāra, prétendent que leur royaume a été fondé, avant Moise, par un Azdite du Yémen (YāQūt, Buldān, II, 711).
- ĞUM'A AL-IYĀDIYYA, 63 Ğum'a (ou Ḥum'a) bint Hābis ibn Malīl al-Iyādī, sœur de Hind bint al-Ḥuss (q.v.), dont l'éloquence est renommée (Bayān, I, 60, III, 27).
- GUMDĂN, 63 Château célèbre à Ṣan'ā', dans le Yémen; v. E.I., s.v., II, 177-8, art. de Buhl; *Timār*, 413, précise que c'est la première construction érigée après le Déluge.
- ĞUNDAB IBN ZUHAIR, 140 Il s'agit sans doute de Ğundab ıbn Zuhair ibn al-Ḥārıţ, compagnon de 'Alī à Siffīn; v. Hay., II, 98=269; Mas'ūdī, IV, 259 sqq.; Iṣāba, no 1217; IBN QUT., Ma'ārıf, 176.
- ĞURHUM, 39, 40 Ancienne tribu arabe, descendante de 'Ābar (Héber), qui habitait la Mekke; v. E.I., s.v., I, 1099, art. de Buhl. Le père de l'ancêtre éponyme de la tribu est un angedéchu qui prit une forme humaine et épousa une femme de chair (Hay, I, 86=187, VI, 61=198; Baihaqī, 108).

Н, Н, Н

- HABĀBA, 151 Chanteuse de Yazīd II ibn 'Abd al-Malik, qui exerça un empire absolu sur le cœur du calife, Mas'ūpī, V, 447 sqq; Ibn Qut., Šī'r, 331; 'Amrūsī, Muġanniyāt, 96-107; v. Sallāma
- AL-HADIR, 40, 65 Personnage mythique sur lequel v. E.I., s v., II, 912-16, art. de Wensinck.
- HAFŞA, 140 Épouse du Prophète. On ne sait à quel événement l'auteur fait allusion; v. supra 'Ā'iša.
- AL-ḤAĞĞĀĞ, 122 Général et homme d'État umayyade, m en 95/714, v. E.I., s.v , II, 215-17, art. de LAMMENS.
- HĀLID IBN SINĀN, 135 De la tribu de 'Abs (Qais 'Ailān), il est considéré comme l'un des personnages de l'intervalle (fatra) entre Jésus et Mahomet, auxquels on attribue la qualité de prophète; on voit même en lui le premier prophète apparu chez les descendants d'Ismā'il; il aurait annoncé la venue de Mahomet et celui-ci aurait même dit à sa fille venue se convertir. «Voici la fille d'un prophète que son peuple a perdu». On va jusqu'à lui attribuer la connaissance de la sourate al-Iḥlāṣ (Timār, 456). On raconte que le culte du feu s'étant répandu chez les Arabes, Hālid se jeta dans les flammes en disant: «La voilà, la voilà, la route qui conduit vers le Dieu Suprême! Certes, je pénétrerai dans ce brasier ardent et j'en sortirai les vêtements

- 121b), fut 'āmil du Yémen et fut envoyé par al-Musta'în, en 249, à la tête de l'expédition d'été (Ya'QÜBĨ, II, 593, 606).
- ĞAIḤĀN, 39 Nom arabe du Pyramus, fleuve qui traverse la Cilicie; v. E.I., s.v., I, 1030, art. de Hartmann.
- GAILÂN AD-DIMAŠQI, 166 L'un des premiers tenants de la doctrine du libre-arbitre; v. notamment Bayān, à l'index.
- ĞALÜT, 53 Le Goliath de la Bible; v. E.I., s.v., I, 1036-7, art. de CARRA DE VAUX.
- ĞAMİLA, 151 Célèbre chanteuse arabe qui vivait au temps des premiers Umayyades; Ḥabāba et Sallāma (q.vv.) sont ses élèves; v. E.I., s.v., I, 1041, art. de Schaade; 'Amrūsī, Muġannyāt, 48-73 (ce dernier auteur m'affirme qu'elle est surnommée al-Ḥadbā', mais je n'en ai aucune attestation).
- AL-ĞARĀDATĀN, 151 «Les deux sauterelles», surnom de deux chanteuses arabes considérées comme les plus anciennes; elles étaient, d'après la tradition, contemporaines des 'Ādites et appartenaient à Mu'āwiya ibn Bakr l'Amalécite (Mas'ūpī, VIII, 93; 'Iqd, VII, 28, Kisā'ī, 107). Maidānī, I, 138, cite trois proverbes auxquels elles ont donné naissance et précise qu'elles s'appelaient Ya'ād et Ma'ād (Qa'ād et Tamād chez Ibn Badrūn, 65). On notera que 'Abd Allāh ibn Ğud'ān (q.v.) possédait aussi deux chanteuses qu'il avait surnommées Ğarādatā 'Ād; il les offrit à Umayya ibn Abī ş-Şalt (Caussin, I, 351; Surnoms, 66).
- AL-GARID, 76 Il s'agit du célèbre poète et chanteur, sur qui v. Abriss, I, 231-3. D'après la légende, les ginn-s lui avaient interdit de chanter certains vers, mais il passa outre, et ils l'étranglèrent; v. Hay., I, 146=302, VI, 64=208; Mas'ūdī, III, 327 (où il faut corriger le nom du personnage). On trouvera dans Hay., I, 146=302, une liste de victimes des ginn-s.

ĞARİR, 125 —

ĞARMÎ (?), v. Ḥarmī (?).

ČÄSIM, 39 — L'auteur fait peut-être allusion à la ville syrienne de ce nom; v. WZKM, VIII, 66, n. 4.

ĞAZİRAT AL-'ARAB, 47. —

- ĞUHĀF, 44 «L'année du torrent» est l'an 60 de l'H., où cut lieu près de la Mekke une inondation qui emporta bêtes et gens; v. *Timār*, 517-8; CAUSSIN, *Musiciens*, 9, n. 1; IBN QUT., *Má'ārif*, 156, 214.
- ĞULANDĀ, 40, 63 Personnage difficile à identifier. Il ne s'agit probablement pas du roi du 'Umān contemporain du Prophète (Hay., III, 163=520; Iṣāba, nos 1295 et 1308; cp. Caussin, III, 346). Sans doute faut-il songer à un personnage dont le nom apparaît dans un proberve 'umānien (Maid., I, 462) خالم من الجاندى à propos duquel on a dit que Ğulandā était le roi

- châtiées (Babelon, 30; Siouffi, 62), mais c'est certainement le premier Phtahil, dieu de la création, qui est à l'origine de l'expression arabe زمن الفطحل
- FÜLUS, 133 Saint-Paul. C'est probablement une allusion à Coran, XXXVI, 13, où les commentateurs prétendent que le troisième personnage cité est Paul. Il aurait été envoyé par Jésus, en compagnie de Thomas et de Pierre, à Antioche, pour y mettre fin à l'idolâtrie; les trois apôtres firent des miracles en guérissant des aveugles et des lépreux et en ressuscitant des morts; v. Mas'ūdī, I, 129, II, 299, 303, III, 407.

Ğ, Ġ

- ĞABAL AL-MĀS, 50 Montagne (de diamant) fabuleuse.
- AL-ĠABĠAB, 66 Cavité du sanctuaire d'al-'Uzzā où l'on versait le sang des animaux sacrifiés; v. E.I., s.v. al-'Uzzā, IV, 1126a, Freytag, Einleitung, 356.
- AL-ĞĀBIYA, 66 Résidence principale des Emirs ğafnides de Gassān, au S.-W. de Damas; v. E I., s.v., I, 1016, art de LAMMENS.
- ĞA'DA AS-SULAMİ, 107 Contemporain du Prophète si recherché par les femmes que 'Umar l'exila au 'Umān; v. Iṣāba, n. 1288.
- ĞADİMA, 44 Roi légendaire; v. E.I, s.v., I, 1019, art. de Buhl, et supra Azd.
- ĞADİS, 39 Nom d'une des tribus aborigènes d'Arabie; v. E.I., s.v., I, 1020, art. de Weir.
- ĞA'FAR AL-ḤAYYĀT, 125 Peut-être s'agıt-ıl du tailleur que Ğāhiz met en scène dans sa Rusāla fī şinā'at al-quwwād, éd. SANDŪBĪ, 262 (cf. TA'ĀLIBĪ, Hāṣṣ, 71). On rencontre cependant encore un Ğa'far ibn Dīnār, connu sous le nom d'al-Ḥayyāt, qui, après avoir servi al-Ma'mūn (Ğahsıyārı, Wuzarā',

hommes les plus vieux: יית و حبور, Fargāna et Yamāma; Bīrūnī, Āṭār, 81, l. 21, et Remusat, Nouv. Mél. As., I, 203, signalent aussi cette particularité.

- FARTANĂ, 151 Ce nom qui désigne une femme esclave (Ṣahāḥ, s.v.), s'applique ici à une musicienne appartenant à 'Abd Allāh ibn Ḥatal, qui chantait habituellement des vers contre le Prophète (Caussin, III, 241). Lors de la prise de la Mekke par Mahomet, six hommes et quatre femmes furent condamnés à mort; ce sont, pour les femmes, Hind (q.v.) épouse d'Abū Sufyān, Sāra et deux des esclaves de 'Abd Allāh ibn Ḥatal, Qarība et Fartanā; celle-ci fut effectivement exécutée (Tab./Zot., III, 133, 137; Tabarī, Annales, I, 1640-2; Ya'Qūbī, II, 60-1; Bayān, I, 40).
- AL-FAZĀRĪ, 149 Peut-être s'agit-ıl de Muḥammad ibn Ibrāhīm al-Fazārī, traducteur de la Siddhanta en arabe. La doctrine de la sphéricité des éléments faisait effectivement partie de l'āryabhata תואבו ainsi qu'en témoigne le passage de Bīrūnī, India, 134, reproduit dans le glossaire, s.v. בي En outre, Reinaud, Inde, 314, signale un traité de la sphère écrit en 161 par Ya'qūb ibn Ṭāriq.
- FIR'AUN, 145, pl. FARĀ'INA, 45 Pharaon; v. E.I., s.v., II, 115-6, art. de Wensinck. Au § 145, il est fait allusion à Coran, XXVI, 22, où Pharaon dit à Moise: «Qu'est-ce que le Seigneur des Mondes?»; cf. Exode, V, 2; Kisā'ī, 195 sqq.

FILIMYUN, v. Polémon.

FITAĠŪRUS, v. Pythagore.

AL-FITAHL, 44— Ce nom désigne chez les Arabes l'âge du monde qui a précédé la création de l'homme (ou la période qui s'est écoulée entre la Création et le Déluge); (cp. Muhassas, IX, 64, X, 171; Suyūtī, Muzhir, II, 314); on prétend qu'à cette époque-là la pierre était molle (v. dans Timār, 515, l'explication de l'empreinte du pied d'Abraham dans le Magam Ibrāhīm) et tous les animaux parlaient, ce qui explique la question ironique de Ğāhiz. Cette interprétation du mot fițațil est généralement attribuée à Abū 'Ubaida (Şahāh, s.v.; v. aussi Hay., IV, 67=202), et MAID. l'adopte Or کان دلك زَمَنَ الفطحل Or expliquer l'expression proverbiale کان دلك زَمَنَ الفطحل. ce terme paraît attesté pour la première fois dans un vers du poète de Başra Ru'ba ibn al-'Ağğāğ (*Tımār*, 515) qui est aussi responsable de l'interprétation donnée au kibrīt ahmar (v. Glossaire); Ru'ba était probablement en relation avec les Sabéens et plus précisément avec les Mandéens (les Mugtasila des Bață'ih) et c'est certainement à ces derniers qu'il a emprunté le nom de Fițahl; chez les Mandéens en effet, Phtahil (où l'on a cru, peut-être à tort, reconnaître le nom du dieu égyptien Phtah suivi de l'élément sémitique désignant la divinité) est une émanation de l'esprit du mal qui reçoit l'ordre de créer le monde; c'est lui qui crée Adam, sans cependant pouvoir lui donner la vie (BABELON, 35 sqq.; Siouffi, 15). Phtahil est également un personnage céleste qui punit les vivants et reçoit les âmes qui doivent être

(IBN HIŠĀM, 17); le roi se convertit alors, mais les auteurs qui fournissent ces précisions ne sont pas d'accord: pour Țabarī/Zot., II, 166-68, il s'agit d'As'ad Tubba', tandis que les traditions réunies par Caussin, I, 121, font état de Dū Nuwās qui prit le nom de Yūsuf; celui-ci s'appliqua ensuite à propager la religion juive et c'est lui qui brûla vifs les Chrétiens de Naǧrān, dans des fossés qui lui valurent le sobriquet d'Uḥdūdī. Pour Caussin, ces faits se passèrent à la fin du V° ou au début du VI° s. de J.-C.. V. aussi Mas'ūpī, I, 129; Tab./Zot., II, 175-180; Surnons, 29, 32

DÜ L-QARNAIN, 40, 51 — v. al-Iskandar.

DUWAID IBN NAHD, 60 -- L'un de ceux qui passent pour avoir joui d'une extraordinaire macrobie: 456 ans d'après Mu'ammarīn, 19; IBN QUT., Ši'r, 36, l'appelle Duraid ibn Nahd.

DUWĀLBĀI, v. Glossaire.

 \mathbf{E}

EUCLIDE, 150, 154 Le Fihrist, 266 précise qu'on lui attribue frauduleusement un کتاب النفر ویمرف بالم سیتی

F

FAGFÜR, v. Bağbür.

FAHLAWAD, 50 — Fahlabad ou Barbad, grand musicien de la cour de Chosroès II Parviz, à qui la tradition attribue l'invention du système musical des Iraniens (Christensen, 464, 484 sqq.) Son rival Sergius (Sargis) le fit empoisonner et Parviz condamna le coupable à mort, mais celui-ci sauva sa tête grâce à une remarque pleine d'à-propos sur la nécessité de conserver un musicien (Ta'ālibī/Zot., 694 sqq., 704 sqq.). Ğāhiz, qui connaît bien cette tradition, la rapporte dans Hay, VII, 36—113, mais il donne à l'assassin de Fahlabad le nom de ريوشت qui se présente sous la forme ريوشت dans le Tarbī'.

AL-FANĞAB, 44 — Le texte portait que nous n'avons pas voulu corriger davantage car il est possible que, comme pour Nîtas (v. Bunțus), une lecture fautive ait pénétré, à une date ancienne, dans la littérature géographique. On trouve en effet ichez Mas'ūdī, Praines, I, 340-1 et librīsī (Jaubert, I, 88-89); or Ferrand, qui reproduit ces deux notations (Textes, I, 99, 191) propose de lire ichez «forme arabisée de Panam», nom d'une population de la côte orientale de la péninsule malaise. Au rapport d'Idrīsī, ce peuple, à cheveux noirs et crépus, attaque les marins avec des machines de guerre, des armes et des flèches empoisonnées.

AL-FARAZDAQ, 125 —

FARĠĀNA, 37, 183 — Région du Turkestan russe; v. E.I., s.v., II, 66-71, art. de Barthold. D'après Hay., I, 72=157, on trouve en trois endroits les

- DAKKĀLĀ (?), 65 Transcription de דגלא «menteur», dont les Arabes ont fait Daǧǧāl. Kazımırski a relevé לאול désignant Satan.
- DAMRA IBN DAMRA, 21 IBN QUT., Ši'r, 405 et Ištiqāq, 149, citent un pernage qui s'appelait Šiqqa ibn Damra; une réponse à an-Nu'mān ibn al-Mundir lui valut, de la part de ce dernier, la repartie suivante: «Tu es Damra fils de Damra» i.e., tu ressembles à ton père, et ce nom lui resta; il ressort du texte qu'il était de très petite taille. V. Hay., II, 31=92; Bayān, I, 152, 201, 236; Fihrist, 54; Ištiqāq, 149; 'Askarī, Ma'ānī, I, 81, II, 50; Mufadḍa-liyyāt, 633-37; ZDMG, XII, 60; Hamāsa, éd. Freytag, 70, 115.
- DANHAS, 75 Nom d'un ğınn important (Hay., VI, 72=233), l'un des ancêtres de ceux de Salomon (Fihrist, 310). Peut-être ce nom est-il à rapprocher de l'Ordo Danhoucho des Mandéens (Siouffi, 50) qui est une partie de l'Olmi Danhouro (= Paradis).
- DARKADĀB, 70 Ce nom désigne, d'après Hay., VI, 72=232, le chef des démons de Syrie (cf. WZKM, VII, 237) mais il ne nous a pas été possible de l'identifier. Il est difficile d'y voir une altération de Dardyā'īl (SULAIMĀN D'ADANA, 86).
- DARSAB (?), 146 Non identifié.
- DAUS, 38, 64 Azdite ancêtre de Ğadıma (q.v.); v. Ţab./Zot., II, 7; Ibn Hıšām, 54; Hamdānī, Géog., à l'index.

DÉMOCRITE, 190 —

DIĞLA, 39 — Le Tigre; c'est le 3e fleuve créé par Dieu; v. infra, Furāt.

DIMUQRĂŢ, v. Démocrite.

AD-DINĀWARIYYA, 138 — La lecture est incertaine, bien qu'elle soit confirmée par Fihrist, 334, et adoptée par Puech, 65, alors que Fluegel, Mani, 66 et 97, lit Dünyāwariyya. Il s'agit d'un groupe schismatique de la communauté manichéenne qui refusa obéissance à son chef et s'établit en Transoxiane à l'époque de Ḥālid al-Qasrī.

DISIMŪS, v. Zosime.

DUBAIS IBN HARAM, 151 - Non identifié.

- DU'AIMIS AR-RAML, 63 Guide proverbial de l'Arabie ancienne; v. Buhalā', à l'index; Timār, 81, signale qu'il entra dans le pays de Wabār (q.v.),
 reçut dans les yeux du sable lancé par les ğinn-s, perdit la vue et mourut.
 Le mot du'mūs, qui désigne un insecte, s'applique aussi à un genre de devins
 (Mu'ammarīn, 90).
- DO NUWAS, 137 Roi du Yémen qui s'était converti au judaisme dans les circonstances suivantes: deux docteurs juis porteurs de leur Écriture furent soumis à l'épreuve du seu surnaturel sans doute de Riyām (q.v.) qui les épargna et détruisit au contraire les idoles adorées par les Yéménites

BINT AL-HUSS, v. Hind bint al-Huss.

BINT 'UQFĀN, v. Saǧāhi.

BUNTUS, 44 — Le texte portait Nīţas, corrigé en Bunţus par Sandūbī; il s'agit en effet d'un taḥrīf provenant du caractère livresque des notions de géographie chez les Arabes et perpétué par les divers auteurs avec l'aide des copistes; on retrouve Nīţas chez bon nombre d'écrivains, notamment Mas'ūdī, I, 204, 260, 261, II, 15; IBN ḤALDŪN, Prolég. I, 94 (Nīṭaš); mais correctement

udans Bīrūnī, India, 129. Ce mot désigne la Mer Noire = Pont-Euxin = Πωντυς.

La liste des mers fournie par Ğāhiz (§ 44) est empruntée à une tradition de Ka'b al-Ahbār et reproduite par plusieurs auteurs postérieurs, par ex. وعروق هذه العمال المحافظة

Le P. Anastase, Nušu', 83-4, identifie ces noms comme suit:

	Qazwīn ī	Kısā'ī
Mer Noire	بنطس	بيطش
Méditerranée	الاصر	الاصر
Océan	قىيس	أقيدس = ωχεανός
Pacifique	الساكن	الساكن
Indien	المطلير	المغلب
Atlantique	موحاس	المألس
Mer Rouge	الباكي	الماكي

Mais il est probable que مرماس désigne l'Atlantique; d'autre part, مرماس de Qazwini et مرماس de Kisā'i, qui répondent au جسل الماس de nos mss., ne sont sans doute, ainsi que me le suggère M. Colin, que des variantes de variantes de palus Maeotis, Mer d'Azov ou de Zabache, cf. Şā'id al-Andalusi, Tabaqāt, trad. Blachère, 33.

BUQRAT, v. Hippocrate.

BÜRÂN, 63 — Il s'agıt probablement de la fille de Chosroès II Parviz qui régna pendant une courte période en 630 de J.-C.; v. E.I., s.v., I, 815; Christensen, 498.

D, D, D

AD-DAĞĞAL, 40, 65, 123, 188 ² — L'Antéchrist; v. E.I., s.v., I, 909, art. de Carra de Vaux.

Baidā' qui est considérée comme l'une des plus anciennes «journées» des Arabes; elle eut lieu entre les Himyarites et les Kalbites (MAID., II, 404). On verra dans YĀQŪT, Buldān, I, 782, l'histoire d'une expédition contre la Ka'ba et l'étymologie fictive du mot al-Baidā'. Enfin, on signalera le hadīt de Umm Salma à propos des troupes syriennes qui seront englouties à al-Baidā', entre la Mekke et Médine, ce qui annoncera l'apparition du mahdī (Qurtubī, 157); ces troupes seront celles du Sufyānī (Maqdisī, II, 160).

BAISĂN, 43² — Beth-San (Beth-Sçan × Scythopolis × Beïsan), ville de Palestine occidentale; v. E.I., s.v., I, 609, art. de Lammens. D'après Sufyān aṭ-Ṭaurī, le jour de la Résurrection, les hommes parleront syriaque (donc la langue de Baisān), puis, en entrant au Paradis, arabe (Samarqandī, 33). La première notation doit probablement être lue בשני au lieu de المناف les abdāl ayant leur siège dans les montagnes du Liban; v. Timār, 186.

AL-BĀKĪ, 44 — v. Buntus.

BALAHŪT, 66 — v. Barahūt.

BALHARĂ, ou mieux BALLAHARĂ, 44 — Titre hindou; v. E.I., s.v., I, 631, art. de Arnold; Sauvaget, Relations, à l'index.

BALZABÜB, 65 — Belzébuth, chef des esprits du mal; v. Hay., I, 166=340; 2 Rois, I, 2-3.

BANÜ ASAD, 176 — Tribu arabe; v. E.I., s.v., I, 480-2, art. de Reckendorf.

BANÜ MINQAR, 124 — Fraction des Tamimites; v. *Istiqāq*, 152. Le poète est al-La'īn al-Minqarī, de l'époque umayyade; v. *Hay.*, à l'index; *Ḥızāna*, III, 187.

BANÜ MUDLIĞ, 176 — Branche des Kināna ('Abd Manāt) renommée pour ses aptitudes en qiyāfa (q.v.); v. Qazwīnī, 'Ağā'ib, 265; Timār, 93-4; Mourad, 135.

BANÚ SÁSÁN, 44 — Dynastie persane, de 226 à la conquête arabe; v. Chistensen.

BARAHÜT ou BALAHÜT, 66—Wādī du Ḥadramaut au bord duquel se trouve le célèbre bir Barahūt rempli de soufre incandescent; c'est en ce lieu que résidaient les âmes des mécréants prédestinés à l'Enfer; v. E.I., s.v., I, 670, art. de Schleifer. Cf. cependant Maqdisī, II, 46, n. 1, où Balahūt est donné comme le nom du Sphinx d'Égypte (cp. Wiet, Murtadi, 89).

AL-BAŢĪḤĪ (?), 139 — Non identifié; peut-être faut-il lire al-Biṭṭīḥī; cf. Ma-fātīḥ, 26, qui cite Ismā'īl al-Biṭṭīhī comme chef d'un groupe de muğbira.

BILAD AR-RUM, 155 - L'Empire Byzantin.

BILAL, 43 — Le premier muezzin du Prophète; v. E.I., s.v., I, 737, art. de Buhl.

- *Ḥayawān*, I, 92=198; dans *Timār*, 309, une légende qui expliquerait le nom de Aus ou Ibn Aus.
- 'AYYŪQ, 126 La Chèvre; v. Benhamouda, 111.
- AL-AZD, 44 Il est probable que Ğāhiz fait allusion à Ğadıma (q.v.) qui est considéré comme azdite et qui aurait constitué dans la région de l'Euphrate inférieur, après les Arsacides (Ţab/Zot., II, 810) et avant les Lahmides, un empire azdite (E I, s.v. Djadhima, I, 1019, art. de Buhl).
- 'AZZA AL-MAILA', 151 Illustre cantatrice de Médine; v. E I, s.v., I, 553, art. de Shaade,

В

- et etxte imprimé, des noms مانومه etxte imprimé, des noms مانوهه nous a conduit à penser qu'il fallait lire عابويه et عابويه. Il s'agirait de deux Persans envoyés par le gouverneur du Yémen, sur l'ordre du roi de Perse, pour ramener le Prophète prisonnier; v. Iṣāba, nº 757 (qui donne حرخره sous le nº 2334).
- BĀBIL, 64 L'ancienne Babylone. Pour les Musulmans, Adam y vivait déjà après son expulsion du Paradis; d'autre part, Bābil désigne la région autant que la ville, v E I, s v, I, 559-60, art. de Herzfeld.
- BAĞBÜR, 44 Et aussı Fagfür, nom de l'Empereur de Chine; v. E.I., s.v. Faghfür, II, 41, art. de Huart.
- BAĞILA, 125 Tribu arabe venue de l'Arabie Méridionale; v. E.I., s.v., I, 569, art. de Hell Il semble que Ahmad ibn 'Abd al-Wahhāb appartenait à cette tribu qui comptait de nombreux šī'ites; Sandūbī, dans son éd. du Bayān, I, 8, l'appelle al-Baġalī, mais il ne dit pas sur quoi il se fonde.
- AL-BAIDA', 38 L'auteur fait certainement allusion ici à la bataille d'al-

- AŠAĞĞ AL-MU'AMMAR (?), 146 Un prétendu macrobite nommé al-Mu'ammar al-Maġribī ou al-Ašaǧǧ al-Mu'ammar, passe pour être né vers 600 de J.-C. et mort en 316/928, 327/938-9 ou même 476/1083-84 (v. Ibn Bābawaih, Ikmāl, 297-303; Lisān al-Mīzān, IV, 134-140; Dahabī, Mīzān, II, 647); si notre lecture est possible, elle prouve qu'un balafré (ašaǧǧ), autre que celui auquel on a identifié 'Umar ibn 'Abd al-'Azīz (v. Ibn Qut., Ma'ārif 158; Van Vloten, Recherches, 55, 56, 79) était attendu au IIIème s. de l'Hégire; il doit être mis en relation avec le Sufyānī (q.v.) et le Qaḥṭānī (v. Aṣfar); peut-être est-il le mahdī des Marwānides. V. E. I.², s. v. Abū l-Dunyā.
- AL-AŞAMM, 44 v. Bunţus.
- ASBĀD, 63 D'après Abū 'Ubaida, apud ĞAwātīQī, 10-11, Asbād est le nom d'un général de Chosroès au Bahraun; d'après d'autres, ce nom désigne un peuple du Bahrain qui adorait des birdaun (q.v.) et l'on appelait ainsi les 'Abd al-Qais; pour Ibn 'Abbās, c'est le nom d'une catégorie de Mazdéens du Baḥrain; enfin, d'après Abū 'Amr ibn al-'Alā', le pl. Asābīd désigne les Persans qui constituaient la garnison du Mušaqqar (q.v.). Les Arabes ne sont donc pas très fixés sur la signification de ce nom. Il existe aussi un général Gušnasp-Aspād (ou Aspād-Gušnasp) qui aida Kavād II Šērōē à monter sur le trône après Chosroès II Parviz (v. Christensen, 493, 495; Tabarī, I, 1006 sqq.; Ţa'ālibī/Zot., 719 sq.).
- AL-ASFAR AL-QAHTĀNĪ, 146 «Les Yéménites fondaient toute leur espérance sur al-Qahtānī, prince idéal issu de la race de Qahtān» (Van Vloten, Recherches, 61), et 'Abd ar-Rahmān ibn al-Aš'aṭ, qui se révolta en 81, se faisait passer pour al-Qahṭānī (ibid.; Maqdisī, II, 164; v. aussi Balāpurī, Ansāb, XI, 334). Ce personnage doit être mis en relation avec le mahdī šī'ite, le Sufyānī, etc.
- AL-AŠKĀN, 44 La deuxième partie de l'histoire de la Perse, après les Achéménides (688 à 330 av J-C.), va d'Alexandre aux Sassanides (226 ap. J.-C.), c'est, pour les historiens arabes, l'ère des Mulūk aṭ-Tawā'if, des chess de satrapies établis par Alexandre. Parmi ces Mulūk aṭ-Tawā'if, les Aškān ou Aškāniyya régnaient sur l'Irak, le Fārs et la Médie; v. Bīrūnī, Āṭār, 112 sqq., 207; Ta'ālibī/Zot., 456 sqq.; Tab/Zot, I, 526 sqq., II, 2; Mafātīh, 101-2. Il s'agit des Arsacides qui régnèrent de 256 av. J.-C. à 230 ap. J.-C.
- AL-AŞMA'I, 33 Célèbre philologue de Basra (122-213=740-828); v. E I., s.v., I, 497-8, art. de HAFFNER.
- AL-ASWAD AL-'ANSI, 134 Faux-prophète qui se manifesta au Yémen sous le califat d'Abū Bakr; v. E.I., s.v., I, 510, art. de Buhl.
- AUFĂ IBN ZURĂRA, 21 Non identifié; il s'agit probablement du fils du cadi de Başra Zurāra ibn Aufā, sur qui, v. *Mılıeu*, à l'index. Il ressort du texte qu'il était de petite taille.
- AUS, 187 C'est Uwais qui est le nom du loup; v. Saḥāh, s.v.; Ištiqāq, 83;

la terre et coupait les arbres. Elle eut de nombreux enfants, notamment Og (q.v. 'Üğ) qu'elle appela Daniel. Quand ce dernier eut vingt ans, son père mourut; il reçut plus tard la bénédiction de sa mère pour lui avoir évité d'être tuée par une pierre que lui lançait Iblīs; de fait, Og vécut longtemps et se trouva orphelin (sic) à l'âge de 200 ans. C'est évidemment à cause de son nom ('Üğ ibn 'Anāq) que l'existence de 'Anāq a été supposée.

Une autre 'Anaq est la fille de Zakariyya' fils de Jean, qui épousa Jonas; v. *ibid.*, 297.

- AL-ANDALUS, 183 L'Espagne musulmane.
- ANTĀKIYA, 43 Ğāhız fait peut-être allusion ici au saint d'Antioche Ḥabīb an-Naǧǧār (= Agabus) dont la légende est citée dans le Coran, XXXVI, 12; v. E.I., s.v. Habīb, II, 197-8.
- ANOŠARWĀN, 44 Chosroès Ier Anōšarwān, roi sassanide qui régna de 531 à 579 de J.-C.; v. Christensen, à l'index.
- 'AQARQUF, 63 Nom d'un groupe de ruines, à l'ouest de Bagdad. D'après la légende, c'est là que se trouvait la fournaise dans laquelle fut jeté Abraham. Le constructeur de la ville serait en réalité un roi de Babylone, Kurigalzu (entre 1500 et 1000 av J.-C.); v. EI, s.v., I, 232, art. de STRECK.
- AL-'ARAB, 43, 46, 48, 137, 160, 182 Les Arabes.
- AL-'ARĞ, 43 Nom de diverses localités (v. YAQŪT, Buldān, à l'index; Buḥalā', à l'index) parmi lesquelles il est impossible de choisir.
- ARISTĀŢĀLĪS, 83, 166, 192 Aristote.
- ARKŪN, [pl. ARĀKINA], 65 Archonte (ἔεχων). Mas'ūpī, II, 201, cite bien une lettre d'un roi de l'Inde à Anūšarwān commençant ainsi: «Le roi de l'Inde, le plus grand des chess (Arākina) de l'Orient », mais dans notre texte, il s'agit des fils des ténèbres (tenebrarum principes), des esprits nés du mauvais principe, dans la doctrine de Mani (v. Fluegel, Mani, 58, 90, 242-3; Pognon, 188, 192, n 4; Puech, 79). En ce qui concerne l'Archonte attendu dont parle l'auteur, nous avons l'impression qu'il mêle ici Manichéisme et Mazdéisme (cf. § 77) et prend Saošyant (q.v.) pour un Archonte.
- ARŠIĞĀNUS (?), 150, 190 Peut-être s'agit-il d'Archigène, qui est cité par Fihrist, 260, 288, 292, 357.
- AL-A'ŠĀ, 70 Il s'agit d'al-A'šā des Hamdān, sur qui v. E I., s.v., I, 484, art. de Wensinck; sur son démon, v. *infra* Misḥal.
- ASĀF [ibn Baraḥyā], 146 Nom d'un prétendu vizir de Salomon; v. E.I., s.v., I, 483, art. de Wensinck. Il est cité dans des incantations démoniaques (Doutté, 121); comme il passe pour avoir connu «le plus grand nom» de Dieu (Qāmūs, s.v.), il est à l'origine de pratiques magiques connues sous le nom de Āṣāfiyyāt (Hay., VI, 72=232); v. aussi la note dans Hamdāni, Iklīl, VIII, 245.

- AḤMAD IBN 'ABD AL-WAHHĀB, 1, 19 Le destinataire de la Risāla; v. Introduction, p. XII-XIII.
- AḤMAD IBN ḤALAF, 125 Un ami riche de Ğāḥiz dont on connaît seulement l'avarice; v. Buḥalā', à l'index.
- AL-AḤNAF IBN QAIS, 33 Célèbre personnage de Başra dont le *lulm* (q.v.) est aussi proverbial que celui de Mu'āwiya; v. E.I., s.v., I, 211, art. de Reckendorf; Maid., I, 229; *Timār*, 69; *Ḥayawān*, à l'index.
- AHRIMAN, 77 Principe du mal, dieu des ténèbres, chez les Mazdéens. Ğāḥiz l'identifie à Iblis, Hay., IV, 99 = 298, VI, 156 = 459.
- 'A'IM, 66 Idole des Azd Sarāt; v. Reste2, 66; FREYTAG, Einlestung, 356.
- 'Ā'IŠA, 140 L'épouse préférée du Prophète; v. E.I., s.v., I, 220, art. de Seligsohn. Il ne nous a pas été possible de savoir à quel événement l'auteur fait allusion, car il ne s'agit probablement pas de celui que raconte Ibn Qut., Muḥtalif, 232-4; on trouvera une histoire de génie femelle tué par 'Ā'iša dans Šibli, 64-5.
- 'ALI IBN ABI TĀLIB, 33, 122 —
- 'ALĪ IBN ḤĀLID AL-USWĀRĪ, 166 Mu'tazilite ami de Ğāḥız; v. BAĠDĀ-Dī, Farq, 114; Bayān, II, 205; Buḥalā', à l'index.
- AL-'AMĀLIQA, 45 ² Les Amalécites de la Bible; v. E.I., s.v., I, 328, art de Seligsohn. Sur le problème posé par l'auteur, v. G. Wiet, *Murtadi*, 22 sqq.
- 'AMR, 70 Nom du génie inspirateur du poète al-Muḥabbal (q.v.); v. Hay., VI, 69=226-7; Aġānī, XII, 40 sqq.; WZKM, VIII, 65. Celui d'al-Farazdaq s'appelait également 'Amr (Hay., ibid.; Timār, 55) et sa kunya était Abū Lubainā ('Askarī, Ma'ānī, I, 113).
- 'AMR IBN 'ADI, 76 Le premier ou l'un des premiers rois laḥmides d'al-Ḥīra; v. Mas'ūdī, III, 183; IBN Qut., Ma'ārıf, 282; ṬABARī, Ya'QŪBī, IBN AL-AŢĪR, aux index. Hay., I, 146= 302, fait allusion à son enlèvement par les ginn-s.
- 'AMR IBN BAHR AL-ĞĀHIZ, 33 L'auteur.
- 'AMR IBN LUḤAYY, 46, 183 Chef légendaire des Ḥuzā'a; v. E.I., s.v., I, 340, art. de Seligsohn. Il possédait, d'après Hay., VI, 62-203, un ra'iyy (q.v.). C'est lui qui passe pour avoir introduit à la Mekke le culte des idoles en rapportant de Balqā' l'effigie de Hubal qu'il plaça dans la Ka'ba auprès d'Āsaf et Nā'ila; v. Mas'ūdī, III, 114; Ya'Qūbī, I, 295.
- 'AMR IBN 'UBAID, 166 L'un des premiers mu'tazılites; v. E.I., s.v., I, 341.
- 'ANĀQ, 47 D'après Ka'b al-Aḥbār (apud Kısā'ī, 233), lorsque Caın fut chassé par Adam, il emmena sa sœur 'Anāq, jumelle de Seth (*Tīǧān*, 13) et l'épousa. Elle avait vingt doigts pourvus de deux ongles avec lesquels elle creusait

lation des lettres de l'alphabet et de l'interdiction de manger des animaux non égorgés rituellement, du sang et de la viande de porc; le tout tient en 21 feuillets qui constituent le premier livre terrestre (IBN QUTAIBA, Ma'ārif, 9; Fihrist, 22). Kisā'ī, 69 sqq. identifie, d'après Ka'b al-Ahbār, le Sifr Ādam aux 21 feuillets révélés et ajoute qu'ils contiennent l'indication des actes et le portrait de tous les rois et de tous les prophètes; le livre fut retrouvé par Abraham dans le cercueil d'Adam. En réalité, il y a là une confusion, l'expression Sifr Ādam désignant un recueil pseudépigraphique utilisé par les magiciens; il est cité dans Hay, VI, 72 = 232 et le Fihrist dit à ce propos (317) معهور للها المهادة المه

AF'Ā, 63 — Les fils de Nizār Mudar, Rabī'a, Anmār et Iyād étant en désaccord sur le partage des biens de leur père, allèrent trouver le devin Af'ā qui arbitra le conflit, ce personnage passe pour appartenir à une famille ğurhumite qui régnait à Naǧrān, et Caussin (Essai, I, 123, 187-189) le situe à la fin du Ier's de J-C, v Tab /Zot, II, 358 sq, Tabarī, Annales, I, 1109, 1110; Ibn Badrūn, 71-3; Ya'qūbī, I, 255. Il faut signaler que l'histoire des quatre fils de Nizār et du devin est entrée dans le folklore (par ex. Colin, Chrest, t lvi, pp. 37-9) et nous en avons même une attestation personnelle dans le parler berbère des Ait Seghrouchen de la Moulouya (Maroc) (Voir Ch. Pellat, Textes berbères, sous presse).

AFLĪMŪN, v. Polémon.

AL-AGLAB, 125 — Il s'agit probablement d'Ibrāhim ibn al-Aġlab, fondateur de la dynastie des Aglabides, v. E. I, s. v., Aghlabides, I, 185, art. de GAUDEFROY-DEMOMBYNES.

AHL AT-TIH, 163 — Les fils d'Israel conduits par Moise dans le désert.

AHMAD, 18 — Il s'agit probablement du suivant.

- qu'on l'appelle parfois Sibt Iblis (BAIHAQĪ, 109). Il s'agit en réalité d'un magicien que Ğāhiz dit maḥdūm et qui montra ses talents à al-Ḥaǧǧāǧ lors de la construction du palais de Wāsit (YāQūT, Buldān, IV, 885). V. aussi Hay., I, 87 = 190, VI, 52 = 170, 61 = 198; Timār, 57; Fihrist, 310; ŠIBLĪ, 102; Lisān al-mīzān, III, 372 73; WZKM, VII, 235, 236; ZDMG, XX, 487; Agānī, I, 167; MASSIGNON, Hallāj, 792.
- ['ABD ALLĀH] IBN 'UMAR, 5 Fils aîné du Calife 'Umar; v. E. I.2, s. v., art. de L. Veccia-Vaglieri.
- 'ABD AL-WĀRIŢ, 139 Non identifié avec certitude; l'Iṣāba, nº 5267, renvoie à 'Abd al-Ḥāriṭ (nº 5066) qui, après la mort du Prophète, fit la ridda à Naǧrān.
- AL-ABLAQ AL-ASADI, 139 'Arrāf (q. v.) du Naǧd; il est cité dans Hay., VI, 62 = 204; Mas'ūdī, III, 352 (al-Azdī); Prolég., I, 224.
- AL-ABLAQ AL-FARD, 63 Nom d'un château fort qui appartenait à as-Samau'al; v. E. I.1, s.v., I, 73-4, art. de Seliosohn.
- ABŪ DU'ĀD AL-IYĀDĪ, 17 Poète antéislamique célèbre par ses descriptions de chevaux; sur lui, v. Nallino, à l'index; Ibn Qutaiba, Ši'r 122; GAL, Suppl. I, 58; E. I. 2, s. v.
- ABŪ ĞA'FAR, 33 v. Muḥammad ibn az-Zayyāt.
- ABŪ MANŞŪR, 139 Qaisite, chef de la secte ši'ıte des Manşūriyya; il fut nommé al-Kısf parce qu'il prétendait être le «pan du ciel» dont il est question dans le Coran (LII, 44); v. Milieu, à l'index.
- ABŪ L-MIRQĀL, 73—Non identifié; v. cependant T.A., s.v. et Agānī, IX, 82-3.
- ABŪ SUHAIL, 53 Non identifié; la lecture est d'ailleurs douteuse.
- ABŪ 'UMAIR, 121 Ibn Abī Talha Zaid ibn Sahl al-Anṣārī, Compagnon du Prophète, m. avant 632 de J.-C.; il est surtout connu par le jeu de mots de Mahomet; v. Iṣāba, IV, no 837; Samarqandī, 110; v. aussi glos., s. v. nuģair.
- ABŪ L-YASAR KA'B IBN 'AMR, 21 Anṣārī qui prit part à la bataille de Badr et mourut en 55/674-5; il était petit et ventru; v. Ibn QUTAIBA, Ma'ārif, 142; Ibn Hišām, 501; ŢABARĪ, I, 1341, III, 24-25, 2535; Iṣāba, IV, no 1254 (qui épelle Yasar).
- 'ĀD, 39, 45, 61 Ancien peuple de l'Arabie sur lequel v. E. I., s.v., I, 123-4, art. de Buhl. On remarquera que l'esprit critique de Ğāḥiz s'arrête (§ 61) devant ce que rapporte le Coran (LXXXIX, 5-7, LXIX, 6) de la haute taille des 'Ādıtes (cp. G. Wiet, Murtadi, 29 sqq.). L'adj. relatif 'ādī (1, 61, 68) peut être traduit par préhistorique; les édifices ainsi qualifiés sont cités dans Tabarī/Zot., I, 122; Mas'ūdī, III, 79.
- ADAM, 47, 58, 146 La tradition fait remonter à l'époque d'Adam la révé-

INDEX DES NOMS PROPRES

(Les chiffres renvoient aux paragraphes du texte).

Α

- ABĀBĪL, 47 Quand les Abyssins, sous la conduite d'Abraha, marchèrent sur la Mekke, Dieu envoya contre eux des oiseaux qualifiés d'Abābīl qui leur jetèrent des pierres de siǧǧīl (q v), sur cet événement mystérieux, v Coran, CV,3 et les divers commentaires; v aussi Mas'ūdī, III, 260 sqq.; Damīrī, s.v.; Caussin, Essai, I, 278.
- 'ABAR, 41 Héber, petit-fils de Sem (Genèse, X, 21-25, XI, 14-17); v. infra, Qahṭān.
- ABARWIZ, 44 Chosroès II Parviz (Ḥusrō Abarwēz), roi sāsānide qui régna de 590 à 628 de J.-C.; v. Christensen, à l'index.
- 'ABD ALLÄH IBN AL-ĞÄRÜD, 21 Başrıen soulevé contre al-Hağğāğ en 75/694-95; v. Tabarī, II, 874, Ibn al-AŢīr, IV, 309, Balāpurī, Ansāb, XI, 280; Périer, 82 sqq. II ressort du texte qu'il était de petite taille, mais il n'est pas cité par Ibn Qutaiba, Ma'ārif, 257.
- 'ABD ALLÄH IBN ĞUD'ÄN, 66 Personnage quraisite de la fin du VIe s. de J.-C., célèbre par sa fortune et sa générosité; v. Caussin, Essai, I, à l'index; Timār, 487, 539; Avertissement, 282, 283, 381; Iṣāba, nº 4587. Il devait sa fortune au commerce des caravanes et à l'esclavagisme (Ya'qūbī, I, 300, II, 16; Mas'ūdī, IV, 153 sq : Psqudo-Ğahīz, Mahāsin, 165; Lammens, Mecque, à l'index), mais une légende l'identifie au personnage dont parle Wahb Ibn Munabbih, Tīgān, 65, et attribue sa fortune à un trésor découvert dans un tombeau ğurhumite (v. aussi Hamdānī, Iklīl, VIII, 183 sqq.; Damīrī, s.v. tu'bān; Šiblī, 141; Rescher, Qaltūbī, nº 101). Pour l'expression of nous n'avons que ce vers de Lailā bint an-Naḍr, dans Bayān, I, 250, qui n'est pas très explicite:

وکٹر اب جدعاں دلالۃ (تمہ وکانت کینت الفیض او همی اکبر Sur bint al-Huss, v. infra, Hınd.

'ABD ALLÄH IBN HILÄL AL-HIMYARI, 139—Surnommé as-Sāḥir, Ṣadīq Iblīs, Ṣāhib Iblīs ou Ḥatan Iblīs, ce Kūfien de l'époque d'al-Ḥaǧǧāǧ prétendait être en relation avec Satan; un de ses descendants était même convaincu que sa famille descendait de Satan par les femmes, au point

sion persane d'Abou 'Ali Mohammed Bel'ami, Paris, 1867-74, 4 vol.

Ta'rih Bagdād, v. ḤATĪB BAGDĀDĪ.

Tiğan, v. Wahb Ibn Munabbih.

Timār, v. TA'ĀLIBĪ.

Usd, v. IBN AL-AŢĪR.

Van VLOTEN, Liber Mafâtîh al-'Olûm auctore Abû Abdallah... al-Khowarezmi, Lugd. Bat., 1895.

LE MÊME, Recherches sur la domination arabe, le chiutisme et les croyances messianiques sous le Khalifat des Omayades, Amsterdam, 1894.

LE MÊME, Dämonen, Geister und Zauber bei den alten Arabern, in WZKM, VIII, (1894).

VOILQUIN (J.), Les Penseurs grecs avant Socrate, Paris, s.d.

Wahb Ibn Munabbih, Kitāb at-tīǧān fī mulūk Ḥimyar, Haiderabad, 1347.

Wellhausen (J.), Reste arabischen Heidentums, 2ème éd., Berlin, 1897.

WESTERMARCK (E.), Survivances patennes dans la civilisation mahométane, trad. française, Paris, 1935.

Wier (G.), L'Egypte du Murtadi, Paris, 1953.

WOEPCKE (F.), Sur l'introduction de l'arithmétique indienne en Occident, Rome, 1859.

WUESTENFELD (F.), Geschichteschreiber der Araber und ihre Werke, Gottingen, 1882.

WZKM = Wiener Zeitschrift fur die Kunde des Morgenlandes.

YA'QŪBĪ, Historiae, éd. HOUTSMA, Leyde, 1883, 2 vol.

YAQŪT, Mu'ğam al-buldān, éd. Wuestenfeld, Leipzig, 1886.

LE MÊME, Iršād al-arīb, éd. MARGOLIOUГН, Leyde-Londres, 1907-1926.

Zamaņšarī, K. al-mufasşal, Caire, 1323.

Reste², v. Wellhausen.

RHR = Revue de l'Histoire des Religions.

SACY (S. de), Mélanges de littérature orientale, Paris, s.d.

SAFADĪ, Šarh lāmiyyat al-'Ağam, Caire, 1305, 2 vol.

ŞAFWAT (A. Z.), Ğamharat rasā'il al-'Arab, Caire, 1356/1937, t. IV.

ŠAHRASTĀNĪ, al-Milal wa-n-niḥal, Būlāq, 1263.

Ṣā'ID AL-ANDALUSĪ, K. Ţabaqāt al-umam, trad. Blachère, Paris, 1935.

SAMARQANDĪ, Bustān al-'ārifīn, Qazan, 1298/1880.

SAUVAGET (J.), Relations de la Chine et de l'Inde, Paris, 1948.

Schlimmer, Terminologie médico-pharmaceutique, Téhéran, 1874.

Šiblī, Kitāb ākām al-murğān fī aḥbār al-ğān, Caire, 1326.

Sidersky (D.), Les origines des légendes musulmanes dans le Coran et dans la vie des Prophètes, Paris, 1933.

Siğistānī, Kitāb al-mu'ammarīn, éd. Goldziher dans Abhandlungen, II.

Siouffi, Etudes sur la religion des Soubbas ou Sabéens, Paris, 1880.

Soderblom (N.), La vie future d'après le Mazdéisme, (Ann. du Musée Guimet, t. IX), Paris, 1901.

Sprenger (A.), Dictionary of the technical terms of the musulman sciences, 1862, 2 vol.

STEINGASS (F.), Persian-English Dictionary, London, s.d.

Subkī, Ţabaqāt aš-Šāfi'iyya al-kubrā, Caire, s. d.

Sulaimān d'Adana, Kitāb al-bākūra as-sulaimāniyya fī kašf asrār ad-diyāna an-nuṣairiyya, Beyrouth, s.d.

Surnoms, v. BARBIER DE MEYNARD.

Suyūṭī, Muzhir, Caire, s. d., 2 vol.

T.A. = Tāğ al-'arūs.

TA'ĀLIBĪ, Hāṣṣ al-ḥāṣṣ, Tunis, 1293.

LE MÊME, Timār al-qulūb, Caire, 1326/1908.

LE MÊME, Histoire des rois de Perse, texte arabe publié et trad. par H. ZOTENBERG, Paris, 1900.

LE ме̂ме, Qiṣaṣ al-anhiyā', Caire, 1293.

ȚABARI, Annales, éd. DE GOEJE, Leyde, 1879-1901, 15 vol.

TAB./ZOT. = Chronique de Abou Djafar... Tabari, trad. sur la ver-

Milieu = Pellat (Ch.), Le Milieu bașrien et la formation de Ğāḥiz, Paris, 1953.

Mourad (Y.), La physiognomonie arabe et le Kitāb al-firāsa de Fakhr al-Dīn al-Rāzī, Paris, 1939.

Mu'ammarin, v. Siğistānī.

Mufaddaliyyāt, éd. Lyall, Oxford, 1921.

Muḥaṣṣaṣ = IBN SīDA, Muḥaṣṣaṣ, 17 t. en 5 vol.

Mustatraf, v. Abšīnī.

Mu'talıf = Āmidī, Kitāb al-mu'talif wa-l-muḥtalif fī asmā' aš-šu'arā', éd. Krenkow, Caire, 1354.

NALLINO (C. A.), La littérature arabe des origines à l'époque de la dynastie umayyade, trad. française, Paris, 1950.

Nyberg (H. S.), Questions de cosmogonie et de cosmologie mazdéennes, in J.A., 1929, 1931.

Pognon (H.), Inscriptions mandates des coupes de Khouabir, Paris, 1898-99.

Puech (H. Ch.), Le Manichéisme, Paris, 1949.

Prolég., v. IBN HALDŪN.

Qălī, Amālī, 2ème éd., Cairc, 1344, 2 t. en un vol.

Qazwīnī, 'Ağā'ıb al-maḥlūqāt, éd. Wuestenfeld, Gottingen, 1849.

Qurtubī, Muhtaşar tadkırat al-imām al-Qurtubī (par Ša'rānī), Būlāq, 1300.

REI = Revue des Etudes Islamiques.

REINAUD, Mémoire sur l'Inde, Paris, 1849.

RÉMUSAT (A.), Nouveaux mélanges assatsques, Paris, 1829, 2 vol.

RESCHER (O.), Die Geschichten und Anekdoten aus Qaljühi's Nawädir und Schirwäni's Nafhat el-Jemen, Stuttgart, 1920.

LE MÊME, Vocabulaire du recueil de Bokhârî, Stuttgart, 1922.

LE MÊME, Abriss der arabischen Litteraturgeschichte, Konstantinopel, 1925 sqq., 2 vol.

LE MÊME, O.M.=Orientalistische Miszellen, Konstantinopel, 1925-26, 2 vol.

LE MÊME, Excerpte und Uebersetzungen aus den Schriften des... Ğāḥiz, Stuttgart, 1931.

LAMMENS (H.), La Mecque à la veille de l'Hégire, Rome, 1914.

LE MÊME, L'Arabie occidentale avant l'Hégire, Beyrouth, 1928.

LANDBERG (C. de), Primeurs arabes, Leyde, 1886.

Langage des oiseaux, v. GARCIN DE TASSY.

Lisān al-'Arab.

LENORMANT (F.), La Magie chez les Chaldéens.

LE MÊME, La Divination et la science des présages chez les Chaldéens, Paris, 1875.

Lods (A.), Israël, des origines au début du VIIIème siècle (L'Evolution de l'humanité, t. XXVI), Paris, 1930.

MACLER (F.), Les Apocalypses apocryphes de Daniel, Paris, 1895.

LE MÊME, L'Apocalypse arabe de Daniel, publ. et trad. in R.H.R., 1904.

Maf. = Mafātiḥ, v. Van VLOTEN.

Mağānī l-adab.

MAID. = MAIDĀNĪ, Mağma' al-amtāl, Caire, 1352-3, 2 t. en un vol.

MAIMONIDE, Traité des poisons, trad. I.-M. Rabbinowicz, 2ème éd., Paris, 1935.

MAQDISĪ, Le livre de la création et de l'histoire, publ. et trad. par Cl. HUART, Paris, 1899-1903.

Maggarī, Azhār ar-riyād, Caire, 1939-42, 3 vol.

MARÇAIS (W.), Textes arabes de Tanger, Paris, 1911.

LE MÊME, Hanqaṭīra-ḥalqaṭīr, in J.A., 1913.

Massé (H.), Croyances et coutumes persanes, Paris, 1938, 2 vol.

Massignon (L.), La passion d'al-Ḥallâj, Paris, 1922.

MASSIGNON (L.), Cadis et naqibs baghdadiens, in WZKM, 1948.

LE MÊME, La politique islamo-chrétienne des scribes nestoriens de Deir Qunnä à la cour de Bagdad au IXème siècle de notre ère, Ext. de Vivre et penser, 2ème série.

Mas'ūdī, Le Livre de l'avertissement et de la révision, éd. de Coeje, Leyde, 1894; trad. Carra de Vaux, Paris, 1896.

LE MÊME, Les Prairies d'or, éd. et trad. BARBIER DE MEYNARD et PAVET DE COURTEILLE, Paris, 1861-77, 9 vol.

Merveilles de l'Inde, v. Buzurg.

IBN DURAID, Kitāb al-ištiqāq, éd. Wuestenfeld, Gottingen, 1854. IBN ḤAĞAR, v. 'Asqalānī.

IBN ḤALDŪN, Muqaddima, éd. 'ABD AR-RAḤMĀN MUḤAMMAD, Caire, s.d.; trad. M. G. de Slane, 2ème éd., Paris, 1934, 3 vol. (Prolég.).

IBN ḤANBAL, Kitāb al-wara', Caire, 1340.

IBN HAZM, Tauq al-hamāma, trad. L. BERCHER, Alger, 1949.

IBN HIŠĀM, Kitāb sīrat ar-Rasūl, éd. WUESTENFELD, Gottingen, 1860, 2 t. en un vol.

IBN AN-NADĪM, Kitāb al-fihrist, éd. Fluegel, Leipzig, 1871-72, 2 t. en un vol.

IBN Nubāta, Sarḥ al-'uyūn, Būlāq, s.d.; éd. en marge de Ṣafadī (q.v.).

IBN AL-QIFŢĪ, Ta'riḥ al-ḥukamā', éd. J. LIPPERT, Leipzig, 1903.

Ibn Qut. = Ibn Qutaiba, $K\iota t\bar{a}b$ aš-š ι 'r wa-š-š ι 'ar \bar{a} ', éd. de Goeje, Leyde, 1904.

LE MÊME, al-Ma'ārıf, Caire, 1353/1934.

LE MÊME, Ta'wil muḥtalif al-ḥadit, Caire, 1326.

IBN SA'd, Kitāb aṭ-tabaqāt al-kubrā, éd. Sachau, 1905-1940.

INOSTRANTSEV (K.), Matériaux de sources arabes pour l'histoire de la culture dans la Perse sassanide (Ext. des Zapiski de la sect. or. de la Société Archéol., t. XVIII), St-Petersburg, 1907 (en russe).

Iṣāba, v. 'Asqalānī.

Ištiqāq, v. IBN DURAID.

J.A. = Journal Asiatique.

JAUBERT (A.), Géographie d'Edrisi, Paris, 1836-60, 2 vol.

JAUSSEN (A.), Coutumes des Arabes au pays de Moab, 2ème éd., Paris, 1948.

Kessler (K.), Mani. Forschungen uber die manichaische Religion, Berlin, 1899.

Kisā'ī, Qiṣaṣ al-Anbiyā', éd. Eisenberg, Leyde, 1922-3.

Kremer (A. von), Culturgeschichtliche Streifzüge auf dem Gebiete des Islams, Leipzig, 1873.

Kutubī, 'Uyūn at-tawārih, ms. Paris, 1588.

- GARCIN DE TASSY (M.), La poésie philosophique et religieuse chez les Persans, d'après le Mantic uttair ou le Langage des oiseaux de Farid uddin Attar, Paris, 3ème éd., 1860.
- GARDET (L.) et ANAWATI (M.), Introduction à la théologie musulmane, Paris, 1948.
- ĞAUBARĪ, Kitāb al-muḥtār fī kašf al-asrār wa-hatk al-astār, Caire, s.d. ĞAUHARĪ, Sahāh, Caire, 1282, 2 vol.
- ĞAWĀLĪQĪ, al-Mu'arrab, éd. SACHAU, Leipzig, 1867.
- GEIZER (W.), Ostīrānische Kultur im Altertum, Erlangen, 1882.
- Goeje (M. J. de), Mémoire sur les Carmathes du Bahrain et les Fatimides, Leide, 1886.
- GOLDZIHER (I.), Abhandlungen zur arabischen Philologie, Leiden, 1896-99, 2 vol.
- HāĞĞĪ ḤALĪFA, Kašf az-zunūn, éd. Fluegel, Leipzig, 1835-1858.
- HALPHEN (L.) et SAGNAG (P.), Les premières civilisations (t. I de l'Hist. générale des peuples et civil.).
- Hamdānī, al-Iklīl, t. VIII, éd. Anastase-Marie de St-Elie, Bagdad 1931.
- LE MÊME, Geographie der arabischen Halbinsel, éd. MUELLER, Leiden, 1884-91, 2 vol.
- Ḥay. = Kitāb al-Hayawān, v. Ğāніz.
- HARLEZ (C. de), Avesta, livre sacré du Zoroastrisme, trad. du zend, Paris, 1881.
- HAŢĪB BAĞDĀDĪ, Ta'rīh Baġdād, Caire, 1349/1931, 14 vol.
- HUART (Cl.), Anîs al-'Ochchâq, traité des termes figurés relatifs à la description de la beauté par Cheref-eddîn Râmî, trad. du persan et annoté, Paris, 1875 (Bibl. de l'École des Hautes Études).
- Ḥusain (Ṭāhā), Min ḥadīt aš-ši'r wa-n-natr, Caire, 1936.
- IBN ABĪ ḤADĪD, Šarḥ nahǧ al-balāġa, Caire, 1329, 20 t. en 4 vol.
- IBN ABĪ UṣAIBI'A, Tabagāt al-atibbā', Caire, 1882-84, 2 vol.
- IBN AL-AŢĪR, Usd al-ġāba, Caire, 1280.
- IBN BABAWAIH, Ikmāl ad-dīn wa-itmām an-ni'ma, Qandahar, s.d.
- IBN BADRŪN, Commentaire historique sur le poème d'Ibn 'Abdūn, éd. Dozy, Leyde, 1848.

BIBLIOGRAPHIE

Abriss, v. RESCHER.

Авšīнī, al-Mustatraf, Caire, s.d., 2 t. en un vol.

ABŪ L-KALĀM ĀZĀD, Šaḥṣiyyat Dī l-Qarnain al-madkūr fī l-Qur'ān, in Taqāfat al-Hind, I-II, 1950.

Авū L-Маңаsın ibn Tagribardi, an-Nuğum az-zāhira fi mulūk Miṣr wa-l-Qāhua, éd. Juynboll-Matthes, Leyde, 1855-61, 2 vol,

Авū Таммам, Kitāb al-ḥamāsa, éd. Freytag, Bonnae, 1828.

Aġāni, éd. de Būlāq.

ALFARIC (P.), Les Ecritures manichéennes, Paris, 1918.

Amālī, v. Qālī.

'Amrūsī (F.), Al-Ğawārī al-muğannıyāt, Cairc, s.d.

Le P. Anastase-Marie de St. Elie, Nushu' al-Lughati al-arabiyeh, Caire, 1938.

Asın Palacios, Abenmasarra y su escuela, Madrid, 1914 (notice sur Ğāḥiz empruntée à Ṣafadī, Wāfi).

'Askarī, Kītāb aṣ-ṣinā'atain, Caire, 1320.

LE MÊME, Diwān al-ma'āni, Caire, 1352, 2 t. en un vol.

'Asqalānī, Kītāb al-iṣāba fī tamyīz aṣ-ṣaḥāba, Caire, 1328, 4 vol.

LE MÊME, Lisān al-mīzān, Haiderabad, 1329-31, 6 t. en 2 vol.

Avertissement, v. Mas'ūdī.

Avesta, v. J. DARMESTETER et C. de HARLEZ.

Azhār ar-riyād, v. MAQQARĪ.

BABELON (E.), Les Mendaïtes, leur histoire et leurs doctrines religieuses, Paris, 1881 (Ext. des Ann. de philosophie chrétienne).

BAGDĀDĪ, Hizānat al-adab, Caire, 1347, 4 vol.

BAIHAQĪ, Kitāb al-maḥāsin wa-l-masāwī, éd. Schwally, Giessen, 1902.

* *

Qu'il nous soit permis d'adresser nos remerciements les plus vifs à Messieurs G. Wiet, G. S. Colin et R. Blachère, G. Vajda et Chocron, qui nous ont aidé à éclaircir quelques détails, à M. L. Massignon qui a bien voulu s'intéresser à notre entreprise, et enfin à M. H. Laoust qui a eu la bonté d'accepter de publier ce modeste travail dans la collection de l'Institut Français de Damas.

également connue sous le titre Risālat at-Tawassu' wa-t-tadwīr (mais tawassu' est une lecture fautive pour tarbī').

Parmi les travaux modernes sur ce texte, nous citerons la traduction-analyse de O. Rescher dans ses Excerpte, 212-255; l'analyse de Țăhă Ḥusain, dans Min hadīţ aš-ši'r wa-n-naţr, 88-99; une étude de M. Bahnīnī dans aṭ-Taqāfa almagribiyya, no 2, sept. 1941, que nous n'avons pu consulter, et, tout récemment, Ḥ. AL-Fāhūrī, al-Ğāḥiz, 26-28.

des magiciens, des faux - prophètes — auxquels il a d'ailleurs consacré une risāla aujourd'hui perdue — et de détruire les légendes accréditées par des personnages comme Ka'b al-Aḥbār, Wahb ibn Munabbih, 'Ubaid ibn Šarya (1) qui ont inondé la littérature religieuse de traditions étrangères ou apocryphes.

Ainsi, en dépit de sa présentation sous forme de questions, en apparence originale (2), l'intérêt du *Tarbi*' est bien plus intellectuel que littéraire, et c'est dans l'histoire des idées qu'il a surtout sa place. Il est simplement regrettable que dans les siècles postérieurs, des écrivains intelligents n'aient point songé à s'interroger sincèrement et à fournir des réponses raisonnables aux questions de Ğāḥiz (3).

- (1) Ou sans doute mieux Šariyya; v. Işāba, nº 6395.
- (2) Ğāḥız avait probablement à sa disposition les *Problèmes* attribués à Aristote et il a pu s'en inspirer; en outre, il pouvait avoir présentes à l'esprit les questions que les Juis de Haibar et autres lieux avaient conseillé à Abū Ğahl de poser au Prophète; plus près de lui, une partie du *Livre des balances (K. alriawāzīn*, publié par Berthelot, III, 139 sqq), attribué à Ğābir ibn Hayyān utilise déjà ce procédé.

Dans la littérature postérieure, il est possible, mais nous n'avons pas fait de recherches sur ce point, que des auteurs aient imité Ğāhiz; dans les Azhār ar-riyād de Maqqarī, on trouve bien (III, 65 sqq), une série de questions, mais elles ne rappellent pas le Tarbī', c'est peut-être dans les catéchismes qu'on découvre le plus d'analogies.

(3) Les ouvrages anciens qui signalent le Tarbī's sont peu nombreux; indépendamment des biographes. Yāqūr, Iršād, VI, 76; Kutubī, 'Uyūn, 154b, Saradī apud Asin, Abenmasarra, 134, il convient de citer tout particulièrement Ta'ālibī, Timār, 223, qui, à propos de Dū l-Qarnain, 'écrit ' قال الخاصل في كتاب التدوير على المحاصل في كتاب التدوير الوران الره : فقال القاصي الو الحسن على بم عبد والتربيم : ولقد سألت عن دي القرنين اهو اسكندر ومن الره : فقال القاصي الو الحسن على بم عبد والخوات عن دي القرنين اهو اسكندر ومن الره : فقال القاصي الو الحسن على بم عبد الحوافة والخوات عن دلك وغرصه الحوافة والخوات عن دلك وغرصه الحوافة والخوات عن دلك وغرصه الحوافة والخوات عن دلك وغرصه الحوافة والخوات عن دلك وغرصه الحواقة والخوات عن دلك وغرصه الحوافة والخوات عن دلك وغرصه الحواقة والخوات عن دلك وغرصه الحواقة والخوات عن دلك وغرصه الحواقة والخوات عن دلك وغرصه الحواقة والخوات عن دلك وغرصه الحواقة والخوات عن دلك وغرصه الحواقة والخوات عن دلك وغرصه الحواقة والخوات عن دلك وغرصه الحواقة والخوات عن دلك وغرصه الحواقة والخوات عن دلك وغرصه الحواقة والخوات عن دلك وغرصه الحواقة والخوات عن دلك وغرصه الحواقة والخوات عن دلك وغرصه الحواقة والخوات عن دلك وغرصه الحواقة والخوات عن دلك وغرصه الحواقة والخوات عن دلك وغرصه الخوات عن دلك وغرصه الخوات عن دلك وغرصه الحواقة والخوات عن دلك وغرصه الحواقة والخوات عن دلك وغرصه الحواقة والخوات عن دلك وغرصه الحواقة والخوات عن دلك وغرصه الحواقة والخوات عن دلك وغرصه الحواقة والخوات عن دلك وغرصه الخوات عن دلك وغرصه الخوات عن دلك وغرصه الخوات عن دلك وغرصه الخوات عن دلك وغرصه الخوات عن دلك وغرصه الخوات عن دلك وغرصه الخوات الخوات الخوات الخوات الخوات الخوات الخوات الخوات الخوات الخوات الخوات الخوات الخوات الخوات الخوات الخوات الخوات الخوات الخوات الكراك الخوات ال

D'autre part, Ḥuṣṣrī, Ğam' al-ǧawāhir, Caire 1372/1953, 260, dıt, à propos d'une épître d'Abū Bakr al-Ḥwārızmī à Badi' az-Zamān al-Hamaḍānī, que l'auteur a imité la risāla de Ğāhız ıntitulée Rısālat aţ-Ṭūl wa-l-'arḍ et une partie au moins de la communauté, le ton qu'il adopte dans le Tarbi' ne laisse aucun doute sur sa pensée profonde; ainsi la lettre du Tarbi' a besoin du Ḥayawān pour être saisie, mais il faut être bien pénétré du Tarbi' pour comprendre l'esprit du Ḥayawān; ces deux ouvrages, en somme, s'harmonisent et se complètent. C'est en partant de cette constatation fondamentale que nous nous proposons de passer en revue, dans un travail en préparation, les idées de Ğāḥiz, car nous avons la conviction que cet homme si méconnu, représente un moment de la pensée humaine, même si l'on peut l'accuser d'être, en une certaine mesure, tributaire de la Grèce et de n'avoir pas toujours émis des opinions absolument originales.

Les questions qu'il pose dans le Tarbi concernent des événements, des personnages ou des peuples mythiques (Déluge, Ğurhum, etc.), des faits anciens et douteux que l'historiographie arabe, faisant feu de tout bois, a néanmoins acceptés, des faits géographiques même, telles les sept mers fabuleuses entourées par la montagne Qāf. Tout en apportant la preuve que les Arabes disposaient alors de traductions des doxographes grecs — non sans quelques interférences avec les recueils de sentences d'origine iranienne — Ğāḥiz fait allusion à des solutions proposées par l'hellénisme en ce qui concerne les faits scientifiques, et s'élève contre les explications mythologiques données par les anciens Arabes à propos des animaux, des astres, des marées, etc.

Une fraction importante des questions est représentée par les problèmes religieux. Dans un esprit tout différent de celui qui imprégnera les catéchismes postérieurs, il interroge son correspondant — en réalité il s'interroge lui-même — sur les problèmes auxquels le Coran ne donne pas une solution immédiate. Après avoir passé en revue les croyances critiquables des Arabes antéislamiques et des Musulmans orthodoxes, il s'en prend aux Juifs, aux Chrétiens, aux Mandéens, aux Mazdéens, aux Manichéens et, d'une façon particulière, aux Šī'ites — puisque Aḥmad ibn 'Abd al-Wahhāb est rāfiḍite — et fournit au passage une plaisante et prophétique explication du tanāsuḥ. Il s'efforce de réduire à néant l'influence néfaste

bonne heure, les légendes empruntées aux religions scripturaires pour expliquer quelques obscurités du *Coran* et de la *Sunna*, les mythes inventés par des Musulmans zélés, le folklore yéménite introduit par des Arabes du Sud inquiets de la suprématie des 'Adnānites, les croyances mazdéennes et manichéennes importées par les *mawālī*, la magie chaldéenne toujours vivace avec un parfum de clandestinité, la mythologie šī'ite d'importation étrangère, l'activité des magiciens et des astrologues avec tous les recueils d'oracles qui constituaient leur attirail (1).

A l'opposé, l'hellénisme, dont Ğāḥiz est un fervent adepte, fournit des conceptions rationalistes qui, loin d'être assimilées, ne sont pas encore adoptées par les esprits les plus ouverts.

Rien n'est plus décevant pour un arabisant que la recherche d'une explication acceptable à propos d'une expression, d'une tradition, d'une croyance. La multiplicité des interprétations proposées par les auteurs dont la probité est le seul mérite, provient de ce principe d'autorité qui les contraint à énumérer les explications de leurs prédécesseurs en n'apparaissant eux-mêmes, si l'on peut dire, que sous la formule والله أعلم. La position de Gahiz est toute différente; à l'égard des croyances qui ne sont pas justifiées par le Coran — et encore s'arrête-t-il comme à regret devant la barrière dressée par le Livre Saint - son attitude est toute de scepticisme, dès l'instant que la raison s'y oppose; et ce doute méthodique qu'il introduit dans la littérature arabe - pour ne point dire dans la pensée arabe — cût pu constituer un ferment d'une extraordinaire puissance s'il l'avait placé dans une nation moins attachée à la tradition et à la routine que la nation arabe. Il ne lui est certes pas possible d'offrir à son tour des explications rationnelles — et il en est bien excusable - mais, alors que dans le Hayawān, il se borne apparemment à faire un exposé objectif des solutions admises par

à toutes les explications mythologiques qui sont fournies, mais il les qualifie de ماطن .

⁽¹⁾ Cf. DE GOEJE, Carmathes, 115 sqq.

attaquant son ancien secrétaire et en chargeant de cette mission son ami Ğāhiz.

Sans se servir apparemment d'aucune source directe, mais écrivant au fil de la plume et accumulant les idées qui lui viennent à l'esprit, Ğāhiz rédige donc à l'intention de Ahmad ibn 'Abd al-Wahhāb une épître formée de deux parties qui s'imbriquent l'unc dans l'autre sans aucun plan préconçu, sans aucun ordre visible — compte tenu des mutilations dues aux copistes —. Il déclare tout au début qu'il a décidé de démasquer son correspondant et de le vouer à la risée publique en lui posant — et en conseillant aux lecteurs Mekkois de lui poser — une série de questions auxquelles il sera naturellement incapable de répondre. L'auteur s'adresse ensuite directement à Ahmad ibn 'Abd al-Wahhāb sur le mode ironique ou sur un ton de moraliste, en faisant allusion à des conversations qu'il a tenues et des attitudes qu'il a prises alors qu'il se trouvait dans l'entourage d'Ibn az-Zayyāt; puis viennent les premières questions auxquelles se mêlent diverses considérations et des éloges qui font apparaître Ğāhiz comme un merveilleux pince-sans-rire. Il y a là de belles pages que les anthologues n'ont point manqué de retenir car ils y ont vu des modèles de panégyrique en prose, mais l'intérêt le plus réel de l'ensemble du texte se dégage des questions posées.

IMPORTANCE DU TARBÍ'

A l'époque où écrit Ğāḥiz, le folklore arabe, accessoirement recueilli par les philologues et les lexicographes en quête d'éléments de vocabulaire, fournit les premières solutions aux problèmes qui se présentent à l'esprit des Musulmans enclins à s'interroger sur les mystères de la Nature, et le Kitāb al-ḥayawān lui-même puise largement dans ce vieux fonds bédouin de légendes explicatives ou merveilleuses (1). A cette mythologie rudimentaire se sont ajoutés, de

(1) Le t. VI du Kitāb al-hayawān est en grande partie consacré au commentaire d'une qaṣīda d'al-Ḥakam ibn 'Amr al-Buhrānī (texte pp. 25-26 = 80-84) consacrée aux merveilles de la création; Ğāḥiz précise que les Bédouins croient

Un nommé Ṣāliḥ ibn 'Abd al-Wahhāb possédait l'esclave-chanteuse Qalam aṣ-Ṣāliḥiyya: Wāṇq l'ayant entendue chanter voulut l'acheter, mais son propriétaire exigea d'abord une somme prohibitive accompagnée du gouvernement de l'Égypte, pour se résoudre finalement à la laisser au calife moyennant 5.000 dinars que le vizir Ibn az-Zayyāt devait lui remettre. Or celui-ci n'exécuta pas l'ordre de Wāṇq et le créancier fut contraint d'user d'un stratagème à l'égard du vizir récalcitrant: Ibn az-Zayyāt en effet se divertissait secrètement chez un notable qui était aussi lié avec Ṣāliḥ, et il suffit à ce dernier d'apparaître brusquement chez son ami, alors que «les tables destinées aux libations étaient dressées et entourées de mignons et d'esclaves femmes», pour obtenir du vizir, qui voulait éviter le scandale, la somme qui lui était due. Ṣāliḥ, nanti de ses pièces d'or, quitta le service du gouvernement et acheta une propriété dans laquelle il se retira.

Ce Ṣāliḥ est le frère de Aḥmad ibn 'Abd al-Wahhāb qui, dans l'histoire, joue un rôle très effacé. Nous savons seulement qu'il est l'auteur des vers chantés par Qalam lorsqu'elle apparut pour la première fois devant le calife. 'Amrūsī (1), sans citer sa source, fait de lui le secrétaire de Ṣāliḥ ibn ar-Rašīd, mais on a tout lieu de croire l'Ağānī qui le qualifie de ṣāḥib d'Ibn az-Zayyāt (2).

RAISONS DE LA COMPOSITION DU TARBÍ'

Et l'on peut ainsi comprendre — ou tout au moins deviner — les mobiles qui ont poussé Šāḥiz à écrire cette *risāla*, dont le ton est bien plus celui d'un pamphlet commandé que d'un écrit spontané.

Comme elle est adressée à la Mekke, il est permis de croire que Aḥmad avait suivi son frère dans sa retraite et avait par conséquent quitté lui aussi son service à Baġdād. Ibn az-Zayyāt, qui avait évité le chantage, chercha sans doute à se venger d'une façon habile en

- (1) Muganniyāt, 235.
- (2) Aġānī, XXI, 46.

Ce passage (1) n'est pas un simple résumé du Tarbī' où ne figurent pas nombre de questions posées ici; on peut donc songer à la possibilité d'une double rédaction, hypothèse que semblerait justifier une phrase du § 165 où Ğāḥiz fait allusion à une lettre que, dans sa jeunesse, il avait adressée au même correspondant. Cependant les similitudes qu'on relève entre le passage du K. al-ḥayawān et le Tarbī' montrent que Ğāḥiz pense bien à ce dernier; les différences proviennent sans doute soit des mutilations subies par le texte qui nous est parvenu, soit du fait qu'en écrivant le K. al-ḥayawān, l'auteur n'avait pas sous les yeux une copie de son épître. Le fait qu'il renvoie le lecteur à cet écrit prouve bien que celui-ci avait été publié, alors que la première lettre, ainsi qu'il ressort du § 165, était restée inédite, si l'on peut dire.

DATE DE LA COMPOSITION

Nous sommes donc en droit de considérer que le *Tarbi* est antérieur à 232/847, puisque le *Ḥayawān* a été dédié à Ibn az-Zayyāt qui est mort à cette date; compte tenu du temps qu'il fallut à Ğāḥiz pour composer son *Ḥayawān*, il apparaît possible de fixer le terminus ad quem vers 230/845. Quant au terminus a quo, il doit se situer en 227/842, ainsi qu'il ressort de la date des événements qui ont probablement provoqué la rédaction de la risāla.

PERSONNALITÉ DU DESTINATAIRE

Le Ḥayawān qualific Aḥmad ibn 'Abd al-Wahhāb de kātib, c'est-à-dire de secrétaire de l'administration 'abbāside; or un personnage portant ce nom est attesté sous le califat de Wātiq (2) et il semble que ce soit le même.

- (1) C'est ce texte que Van VLOTEN étudie dans son article Dämonen, Geister und Zauber..., in WZKM, VII, 169-187, 233-247, et VIII.
- (2) TABARI, Annales, s.a. 232, à propos de la mort de Wāṭiq; Aġānī, XII, 116; v. 'Amrūsī, Muġannıyāt, 235 sqq. Un personnage du même nom est encore cité dans un isnād de Šiblī, 152, sans aucune précision.

tendent tout savoir», puis, après le texte qu'on trouvera ci-dessous, il conclut: «Si ces questions t'intéressent et si tu trouves cette méthode digne d'intérêt, tu n'as qu'à lire la risāla que j'ai adressée à Aḥmad ibn 'Abd al-Wahhāb al-Kātib».

Voici le passage du Ḥayawān:

فقلنا له [أى لاحمـد بن عبد الوهاب] : ما الشنقناق والشيصـــان وتبكوير [v. index s.v. Kuwair] ودركاذاب ? وكن قائل امرأة ابن مقبل وكن حابق العريص وَمَن هَانُف سَعَدٌ ؟ وَحَبَّرُنا عَن نَيْ أَقَيْشُ وَعَن نَيْ لَبَيْ وَمَن زُوحِهَا وَعَن نِي عَرُوان ومــن امرأته وعن سملقة ورومة والميدعان وعن النقبار دى الرقبة وعن آصف وَمَن منهم أشار باصفر سليم وعـن أطيقس اسم كلب أصحاب الكهف وكيف صارت الكلاب لا نسح من سماه ؟ وأين للم كتاب شرطهم ؟ وكيف حدَّ ثوا عن اس عاس في الفأر والغرد والمهرير والفيل والارب والعنكموت والحري أضن كلهن مسح وكيف حصت هــده بالمسخ وهل يجل لنا أن تصدق حدا الحديث عن اس عباس ؟ وكيف صارت الطباء ماشية الحن ؟ وكيف صارت العيلان نعير كل شيء الاحوافرها ولم مانت من ضربة وعاشت من صربتين ؟ ولم صارت الاراب والكلاب والنعام مراكب العيلان ولمُ صارت الرواقيد مطايا السواحر؟ و أي شيء روّح أهل السعلاة اس ير نوع ؟ وما فرق ما بينه و بين عبد الله س هلال ؟ ومـــا فعلت الفناة التي كانت سمَّ بيت نصار على يد حرمي وأبي منصور ولم َّ عصب على ذلك المدهب ولم َ مَنِي على وحهه شفشف؟ وما العرق بين العيلان والسَّمالي وبين شيطان المصرا، وشيطان الحاطة ؟ ولمُ علَّق السمك المالح أذمانه والطرى بآدانه ؟ ومــا بال العراح تحمل بأحنحتها والعراديح أرحلها ؟ ومــا اللكل شيء أصل لسامه نما يلي الحلق وطرفه نما يلي الهوا. إلا لسان الفيل ؟ ولم قالت الهنـــد لولا أن لسامه مقلوب لتكلُّم ؟ ولم صاركل ماضع وآكل يحرُّك فكُّمه الاسفل إلا التمساح فإه بجرُّك فكُّمه الاعلى؟ ولمَ صار لأَحفان الاسان الاشفار وليس ذلك للدوابّ إلا في الاحفان العالية ؟ ما بال عين الحرادة وعين الافعى لا تدوران ؟ وما يصة العقر ؟ وما يصة الديك ؛ ولمَ امتنع بيض الانوق؛ وهل يكون الانلق العقوق؟ وما بال لسان سمك البحر [عديما] ؟ وما بال العربق من الرحال يطفو على قفاه ومن البساء على وحمه ولم صار الفتهل اذا قتل سفط على وحمه ثم ينلبه ذكره ؟ وأبن ندهت شفشقة السمير وعرمول الحاد والبعل وكبد الكوسح بالنهار ودم الميت؟ ولم انتصب خلق الانسان من بين سائر الحيوان ؟ وحدرني عن الصعادع لم صارت تنقُّ بالليل وإذا أوقدت النار أمسكت ؟

L'OUVRAGE

Le Kitāb at-tarbī' wa-t-tadwīr est en effet constitué essentiellement par une série de questions épineuses adressées à un nommé Aḥmad ibn 'Abd al-Wahhāb que Ğāḥiz, entre deux groupes de questions, traite avec une ironie cinglante. C'est en somme à la fois un modèle de style ironique, une belle leçon de modestie et une liste plaisante des problèmes les plus délicats qui se posent à la conscience d'un rationaliste musulman du IIIe s. de l'Hégire.

Au début de l'ouvrage, Ğāḥiz brosse de son personnage un spirituel portrait physique et moral qui fait songer à La Bruyère, mais ne jette qu'une clarté insuffisante sur son identité. Il en ressort principalement que Aḥmad ibn 'Abd al-Wahhāb était très âgé, résidait à la Mekke après avoir vécu dans la familiarité du vizir Ibn az-Zayyāt, manifestait sa prédilection pour le Šī'isme, mais se montrait inaccessible à la discussion.

D'autre part, alors que cette épître — dont le titre est certainement dû à un copiste (1) —, n'est pas expressément citée dans l'introduction du Kitāb al-ḥayawān, Ğāḥiz écrit dans ce dernier ouvrage (I, 150 = 308-311): «Les propos sur la métamorphose du lézard... sont de la même nature que les plaisanteries que j'avais adressées par écrit à l'un de nos amis, de l'espèce de ceux qui pré-

(1) Ğāḥiz avait pris la précaution de choisir le titre de ses principaux ouvrages (Ḥayawān, Buḥalā', Bayān), mais pour les écrits d'importance secondaire, les titres ont été fournis aux biographes et aux anthologues, soit par les indications qui figurent dans l'introduction du Ḥayawān, soit par le sujet traité—ou, plus fréquemment, par l'un des sujets traités—; de là provient la multiplicité des titres d'une même risāla et les erreurs qui en découlent. En ce qui concerne le Tarbī', rien ne permet de penser que Ğāḥiz ait choisi lui-même ce titre et tout porte à croire qu'un copiste avisé l'a tiré des passages où l'auteur ironise sur l'apparence extérieure de son personnage. Bien que la difficulté des questions posées fasse songer à la quadrature du cercle, on doit, à regret, abandonner cette interprétation séduisante. (V. dans Fihrist, 271 et 356, l'indication d'autres ouvrages portant un titre analogue).

de sa signification et, éventuellement, d'éclaircissements et de références bibliographiques.

3) Liste, par ordre de fréquence, des mots qui reviennent au moins trois fois dans le texte, le lecteur intéressé ayant toujours la possibilité de se référer au glossaire pour les termes dont la fréquence est inférieure à trois.

Nous ne nous dissimulons pas que des statistiques de ce genre, quand elles sont isolées, ne prouvent pas grand chose, et encore moins lorsqu'il s'agit d'un texte aussi spécial que le *Tarbī*'; c'est pourquoi nous nous abstenons d'en tirer pour l'instant la moindre conclusion, nous bornant à présenter cette liste comme un document dont la valeur n'apparaîtra que lorsque nous disposerons, pour la période classique de la littérature arabe, de tables de fréquence analogues (1).

4) Index des noms propres, en transcription et dans l'ordre de l'alphabet latin.

Il demeure bien entendu que dans le glossaire et l'index, nous ne cherchons nullement à répondre aux questions de l'auteur; nous serons pleinement satisfait quand nous serons parvenu à en comprendre la raison et à découvrir les faits ou les croyances qui les ont provoquées, mais nous devons avouer que, malgré nos efforts, nous serons contraint de multiplier les points d'interrogation.

(1) Sauf erreur ou omission, le nombre total des notations est de 15.125 se décomposant comme suit:

outils gram.	100	représentant	5 579 notations
subst.	1730		
adj.	586 }	»	9.029 not.
verbes	787)		
noms propres	416	»	517 not.
	3619		15.125

suspects, nous nous sommes efforcé de les signaler à l'attention du lecteur de la façon suivante:

le texte essentiel, les questions qui constituent la raison d'être du Tarbi' sont accompagnées, en marge, d'un trait continu;

les passages qui appartiennent sans doute au texte original, sans revêtir cependant une importance fondamentale, ne sont signalés par aucune disposition spéciale;

les interpolations probables sont marquées, en marge, par une ligne de pointillés.

Pour avoir la certitude de ne laisser dans l'ombre aucun problème — dussions-nous nous borner à le poser sans parvenir à le résoudre — nous avons été conduit à faire un relevé exhaustif des mots contenus dans le texte; ce travail achevé, il nous a semblé intéressant de profiter des fiches ainsi constituées pour tenter une première étude du vocabulaire ǧāḥizien, en nous attachant pour l'instant à déterminer le sens et la fréquence de chaque terme employé. Ainsi, notre édition comprend quatre parties :

- 1) Texte arabe divisé arbitrairement en paragraphes de quelques lignes pour permettre l'élaboration immédiate de l'index et accompagné de l'indication des leçons des trois éd. antérieures: $\dot{\mathbf{J}} = \text{éd. Van Vloten}$; $\mathbf{f} = Ma\check{g}m\check{u}'at \ ras\bar{a}'ul$; $\mathbf{J} = \text{éd. Sandūbī}$; dans quelques cas: $\dot{\mathbf{J}} = \text{leçon confirmée du ms. de la Zāhiriyya}$; $\mathbf{J} = \text{extraits du ms. de Berlin}$; $\mathbf{J} = \text{extraits du ms. du British Museum.}$
- 2) Glossaire alphabétique exhaustif (1): chaque terme est suivi, entre parenthèses, d'un chiffre indiquant sa fréquence dans le texte, puis de l'énumération des paragraphes où il a été relevé,
- (1) Les seuls éléments non relevés sont i et j, qu'il serait éventuellement plus aisé, à raison de leur très grande fréquence, de rechercher directement dans le texte; d'autre part, il n'a pas semblé indispensable d'indiquer le sens de toutes les particules car elles sont, elles aussi, très fréquentes et l'on aurait avantage, le cas échéant, à en refaire le relevé.

PRÉSENTATION DE NOTRE ÉDITION

Après avoir tiré parti de tous les éléments fournis par nos prédécesseurs et par les mss. accessibles, il nous restait donc, fondamentalement, à mener notre travail avec le seul secours des sources indirectes, c'est-à-dire des ouvrages d'adab, d'histoire et de sciences qui aident parfois à découvrir la bonne leçon et, plus souvent, à comprendre les allusions discrètes à des faits peu connus.

Malheureusement, aucun document ne nous a permis de délimiter exactement les interpolations pourtant visibles et de rétablir le texte dans son ordre primitif. L'examen de plusieurs recueils de morceaux choisis — notamment le ms. de Berlin — prouve d'une façon indubitable que les anthologues ont pris de grandes libertés avec l'œuvre ǧāḥizienne et, sans aller jusqu'à les accuser de falsification, on peut être assuré qu'ils ont mis bout à bout des passages empruntés à des écrits différents. Certes le style de Ğāḥız est réputé incohérent et le coq-à-l'âne fait partie de sa manière, mais il est bien certain que cette renommée est due, pour une bonne part, aux copistes, et il suffit de parcourir quelques épîtres éditées sans discernement pour se convaincre du désordre dans lequel les textes nous sont parvenus.

Le Tarbī' n'a point échappé au sort commun et il est évident que Ğāḥiz ne l'a pas écrit tel que la postérité nous l'a transmis. C'est ainsi par exemple que plusieurs passages dithyrambiques faussent totalement la perspective parce qu'on les croit adressés au destinataire de l'épître, alors qu'en réalité ils sont empruntés à d'autres écrits, et simplement interpolés (1).

N'ayant pas le droit de supprimer délibérément ces passages

⁽¹⁾ Les §§ 89-95 correspondent à peu près exactement à un texte donné par Ḥuṣʀī, Zahr, II, 108 et reproduit par Ṣarwat, Gamhara, IV, 47; il s'agit d'une lettre adressée à Ibn az-Zayyāt; de même, quelques lignes du § 98 se retrouvent dans le Kitmān as-sirr, 37, l. 7-8; le § 108 apparaît dans Madh an-nabīd, 290-1.

que nous en avons entrepris une nouvelle édition, en nous efforçant de corriger les altérations apparentes et d'élucider les points obscurs.

Brockelmann ne signalant aucun ms. du Tarbi', nous nous sommes basé sur l'éd. de Van Vloten qui, dans son apparat critique, fait état des corrections apportées au ms. fondamental et des variantes fournies par les fragments conservés l'un à Londres (1), l'autre à Berlin (2). Notre travail était déjà très avancé quand nous avons eu communication, grâce à l'obligeance de M. P. Voorhoeve conservateur des mss. orientaux de la Bibl. Universitaire de Leide - qu'il nous est agréable de remercier ici - du ms. ar. 7014 contenant une copie des Faḍā'il al-Atrāk (fos 1-24) de la main d'un calligraphe oriental, et (fos 25-53) le texte du Tarbi' copié, vraisemblablement par Van Vloten lui-même, sur le «Cod. Malik Thahir Dam. 125». Comme Yūsuf AL-'Išš ne signale pas ce dernier codex dans son catalogue des mss. de la Bibl. Zāhiriyya, nous pensions qu'il était perdu et que de toute façon il ne nous serait pas d'une grande utilité car le calque des passages douteux collé en marge de la copie de Van Vloten montrait qu'il était dans un état très défectueux et qu'il avait fallu dépenser des trésors de science et de perspicacité pour en tirer une édition lisible. Nous avions donc achevé notre travail quand M. Ibrāhīm al-Kailānī — à qui va toute notre reconnaissance — a bien voulu nous signaler l'existence de ce ms. à la Zāhiriyya (sous la même cote qu'au temps de Van VLOTEN) et effectuer pour nous une collation. Ce ms., copié à Alep en 411 de l'hégire, est effectivement médiocre et ne permet pas de résoudre les problèmes en suspens.

⁽¹⁾ British Museum, no 1129.

⁽²⁾ Ahlwardt, 5032. Nous possédons un micro-film de ces deux fragments qui ne présentent qu'un intérêt médiocre et n'intéressent que la partie la moins altérée du texte; au demeurant, Van Vloten en a tiré le maximum de leçons correctes.

INTRODUCTION

MANUSCRITS ET ÉDITIONS DU TEXTE

Le Kitāb at-tarbī' wa-t-tadwīr a été étudié pour la première fois par le promoteur des études ǧāḥiziennes, l'orientaliste hollandais G. Van Vloten. Malheureusement, la mort prématurée de ce savant l'empêcha de terminer son travail, et J. M. de Goeje, qui se chargea de la publication du texte (1), dut se borner, en fait d'apparat critique, aux variantes des mss. et aux corrections de Van Vloten. Trois éditions orientales (2), visiblement basées sur la première et également dépourvues de notes, n'apportèrent au texte que d'insignifiantes améliorations, de sorte que jusqu'ici, cette importante risāla, quoique lisible dans son ensemble grâce à Van Vloten dont on ne reconnaîtra jamais assez le mérite, présente de multiples obscurités, et le lecteur doit se priver du plaisir de la comprendre dans sa totalité.

C'est précisément pour parvenir nous-même à une intelligence satisfaisante du texte, tout en évitant une fausse interprétation (3),

- (1) Dans les Tria opuscula, Leide, 1903, 86-157.
- (2) a) Mağmű'at rasā'ıl al-Ğāḥız, Caire, 1324, 82-147; b) éd. Muḥ.Mas'ūD, Maṭba'at al-Ğumhūr, 1324 (non consultée); c) éd. Sandūbī, ın Rasā'ıl al-Ğāḥiz, Caire, 1352/1933, 187-240. On signalera pour mémoire les extraits publiés en marge du Kāmıl de Mubarrad, I, 40-97.
- (3) C'est à propos d'un pareil texte qu'on peut regretter l'absence du «point d'ironie» qui eût permis à Ta'Alibī, Timār, 416, de ne point se méprendre sur le caractère véritable d'apparentes louanges.

CHARLES PELLAT Professeur à l'École des Langues Orientales

LE KITĀB AT-TARBĪ' WA-T-TADWĪR de ĞĀĦIZ

Texte arabe avec une introduction, un glossaire, une table de fréquence et un index

CHARLES PELLAT

Professeur à l'École des Langues Orientales

LE KITAB AT-TARBE WA-T-TADWIR DE GAHIZ

Texte arabe avec une introduction, un glossaire, une table de fréquence et un index

> DAMAS 1 9 5 5